

Almanach

Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky

Ročník VIII.

Číslo 3/2013

ALMANACH

Actual Issues in World Economics and Politics

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Volume VIII

Almanach

Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky

Ročník VIII.

Číslo 3/2013

ALMANACH

Actual Issues in World Economics and Politics

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Volume VIII

Redakcia: Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1
852 35 Bratislava

Kontakt: +421-2-6729 5456
alena.michalova@euba.sk

Hlavný redaktor: PhDr. Rudolf Kucharčík, PhD.

Redakčná rada: prof. Ing. Vít'azoslav Balhar, CSc.
prof. Kiyoshi Kasahara
doc. Milan Kurucz, CSc.
prof. PhDr. Zuzana Lehmannová, CSc.
prof. PhDr. Ján Lid'ák, CSc.
Dr.h.c. prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.
Ing. Ladislav Lysák, DrSc.
prof. PhDr. Ľudmila Malíková, CSc.
doc. PhDr. Milan Márton, CSc.
prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc.
JUDr. Peter Rusiňák, PhD.
mim. prof. doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.
doc. PhDr. René Pawera, CSc.
doc. PhDr. Dalibor Vlček, CSc.

Výkonný redaktor: Ing. Alena Michalová

Vydavateľ: Vydavateľstvo EKONÓM,
Ekonomická univerzita v Bratislave
IČO 00 399 957

Evidenčné číslo: ISSN 1339-3502

Za obsahovú stránku a jazykovú úpravu príspevkov zodpovedajú autori.
Príspevky prechádzajú recenzným konaním.

OBSAH

STATE:

LUBOMÍR ČECH	5
ZAHRAŇNĚOPOLITICKÉ A VNÚTROPOLITICKÉ FAKTORY SÚČASNEJ PATOVEJ SITUÁCIE AFGANISTANU	
LUCIA HURNÁ.....	39
PETIČNÉ PRÁVO VYPLÝVAJÚCE Z OBČIANSTVA EURÓPSKEJ ÚNIE	
OLGA PLÁVKOVÁ FLEXIBILITA NA EURÓPSKOM TRHU PRÁCE: MOŽNOSTI RIEŠENIA DO ROKU 2020.....	55
JARMILA RUSIŇÁKOVÁ - PETER RUSIŇÁK	84
O VYBRANÝCH OTÁZKACH POUŽÍVANIA JAZYKOV V SÚČASNÝCH MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOCH	

DISKUSIA:

PETRA GABRIELOVÁ	117
EKONOMICKÝ VÝVOJ ČIERNEJ HORY V KONTEXTE EURÓPSKEJ INTEGRÁCIE	
RADOSLAV IVANČÍK	139
POJEDNANIE O GLOBÁLNO M PROBLÉME SOCIÁLNO-EKONOMICKEJ ZAOSTALOSTI ROZVOJOVÝCH KRAJÍN	
BORIS MATTOŠ	156
ANALÝZA PARLAMENTNÝCH VOLIEB 2013 V RAKÚSKEJ REPUBLIKE	
TOMÁŠ MICHALÁK	167
MIEROVÝ PROCES NA BLÍZKOM VÝCHODE: DOHODA Z OSLA A JEJ DÔSLEDKY	
MONIKA SATKOVÁ	189
ARABSKÉ ŠTÁTY Z POHĽADU TEÓRIÍ MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV	
MIRIAMA VAŠKOVÁ	202
REDISTRIBUČNÁ POLITIKA A PRÍJMOVÉ NEROVNOSTI V KRAJINÁCH EÚ Z POHĽADU SOCIÁLNYCH REŽIMOV	

INFORMÁCIE:

SOŇA DANIŠOVÁ	220
KRAJINY PIGS V BOJI S HOSPODÁRSKOU KRÍZOU 2007-2013, 2. ČASŤ	

RECENZIA:

MARTIN GRANČAY	232
JARED DIAMOND: SVET DO VČERAJŠKA. (THE WORLD UNTIL YESTERDAY.)	

Zahraničnopolitické a vnútropolitické faktory súčasnej patovej situácie Afganistanu

Lubomír Čech

Abstrakt

Blížiaci sa termín odchodu koaličných síl západných krajín z Afganistanu vyvoláva isté napäté očakávanie, ktoré je spojené s hodnotením vývoja posledných 12 rokov v krajine. Pokúsiť sa predpovedať budúci vývoj v tejto ťažko skúšanej krajine znamená definovať citlivé faktory, ktoré zohrávajú dôležitú úlohu v jej fungovaní. Štúdia sa zaoberá okruhom šiestich tém, ktoré spôsobujú ťažkosti pri fungovaní Afganistanu dnes a je potrebné ich riešiť, ak máme hovoriť o jeho budúcnosti.

Kľúčové slová: afganská otázka, patová situácia, korupcia, drogy, Taliban, občianska vojna

Abstract

The approaching term of the western countries coalition forces departure from Afghanistan creates certain tensioning expectation connected with the evaluation of development in the last 12 years of the presence in the country. Trying to predict the future development in this vicissitudinous country means defining sensitive factors playing an important role in its functioning. The study deals with an ambit of six topics, which are causing difficulties in functioning of Afghanistan today and it is necessary to solve them, should we speak about its future.

Key words: Afghan Question, Corruption, Drugs, Taliban, Civil War.

JEL Klasifikácia: Z00, Z13

Úvod

Ciele Spojených štátov a NATO, ktoré si kládli v súvislosti s protiteroristickou kampaňou v Afganistane a vývoj situácie v tejto krajine dvanásť rokov po páde Talibanu evokujú rôzne otázky, ktorých zodpovedanie nie je jednoduché a diskusia k nim sa nepodriaďuje konformite súčasnej aliančnej agendy. Podcenenie historicko-spoločenských, etnicko-náboženských, demografických a sociálno-ekonomických determinantov spolu s ostatnými osobitosťami afganského prostredia sa výrazne podpisuje pod splnenie úloh, ktoré si medzinárodné bezpečnostné a pomocné sily - ISAF (International Security Assistance Force) stanovili. Rýchle a elegantné riešenie sa nepodarilo a „beh na dlhej trati“ je neudržateľný. Dnes nie je jednoduché odpovedať na otázku - ako sa ďalej bude postupovať pri riešení afganskej otázky.

Medzi odborníkmi nie je jednotný názor na to, ako v súčasnosti charakterizovať postavenie afganského štátu. Prvá skupina zastáva názor, že 12 ročné pôsobenie USA a jeho západných spojencov zanechalo v krajine pozitívnu stopu. Druhá sa prikláňa k názoru, že toto hodnotenie je príliš optimistické a predpovedá v najbližších rokoch krajine komplikovaný vnútorný vývoj s negatívnym dopadom pre jeho susedov. Každoročné hodnotenie organizácie Fund for Peace – prostredníctvom The Failed States Index – staví Afganistan v roku 2013 na siedmu priečku (zo 178 hodnotených štátov) z hľadiska rizikovosti a možnej nestability jeho vývoja¹. Z tohto uhľ'a pohľadu sú obavy skupiny skeptikov opodstatnené.

OSN² a NATO svojim rozhodnutím angažovať sa pri riešení situácie v Afganistane zobralo na seba mimoriadne zložitú úlohu. Predpoklad, že sily ISAF pomôžu stabilizovať mier, získajú si podporu obyvateľstva a zaručia bezpečnosť pri rekonštrukcii krajiny, sa darilo napĺňať s väčšími problémami, ako sa očakávalo. Nevyriešili sa najmä dva základné predpoklady pre normálne fungovanie krajiny – bezpečnosť a ekonomika. Vývoj v Afganistane sa dostal do patovej situácie, ktorú ovplyvňujú viaceré faktory. Slavomír Horák

¹ *The Failed States Index 2013* [online]. Electronic Resource The Fund for Peace [cit. 28.09.2013]. Dostupné na: <<http://ffp.statesindex.org/rankings-2013-sortable>>.

² Od roku 2002 pôsobí v Afganistane misia OSN – UNAMA (United Nations Assistance Mission in Afghanistan) – na základe rezolúcie BR OSN 1401. Na jej čele je od 23. novembra 2011 slovenský diplomat a bývalý minister zahraničných vecí Slovenskej republiky Ján Kubiš. UNAMA o. i. vydáva polročné a ročné správy zamerané na ochranu civilného obyvateľstva v ozbrojenom konflikte (Protection of Civilians in Armed Conflict).

(renomovaný český odborník na Strednú Áziu a Afganistan) ich výstižne charakterizoval ako „začarované kruhy afganské“.³

NATO sa angažuje v Afganistane v operácii International Security Assistance Force (ISAF) od augusta 2003, hoci pôsobenie viacerých z členských štátov NATO v Afganistane možno datovať od rezolúcie Bezpečnostnej rady OSN 1386 z roku 2001 a od následnej konferencie v Bonne v decembri 2001. Okrem USA na konflikte participovalo ďalších 48 štátov (medzi nimi všetky členské štáty NATO). Tri štáty (Jordánsko, Južná Kórea a Švajčiarsko) svoje pôsobenie v ISAF už ukončili.

Kým pôvodný mandát operácie ISAF sa vzťahoval len na zaistenie bezpečnostnej situácie v okolí hlavného mesta Afganistanu – Kábulu, rezolúcia Bezpečnostnej rady OSN 1510 z roku 2003 umožnila postupnú geografickú expanziu na celé územie krajiny. Stalo sa tak v štyroch fázach, začínajúc expanziou z Kábulu do severného regiónu krajiny v októbri 2004, smerom na západ v roku 2005, južne do leta 2006 a na východ k októbru 2006.

Oficiálny mandát misie znie (ISAF 2010): „ISAF, v spolupráci s vládou Islamskej republiky Afganistan, realizuje operácie v Afganistane s cieľom znížiť spôsobilosti a vôľu povstania, podporiť rast kapacity a spôsobilosti Afganských národných bezpečnostných síl (ďalej ANSF – Afghan National Security Forces) a uľahčiť zlepšenia vo vládnutí a sociálno-ekonomickom rozvoji s cieľom zabezpečiť bezpečné prostredie pre udržateľnú stabilitu, viditeľnú pre populáciu“⁴. Celkové počty zahraničných jednotiek ISAF z časového hľadiska značne kolísali. Podľa správy NATO s názvom Afghanistan Report 2009 sa v krajine v roku 2003 nachádzalo 5 500 vojakov z 32 krajín, v roku 2004 okolo 8 000 vojakov a v polovici roku 2005 9 600 vojakov. Tento počet sa v nasledujúcom roku zvýšil o viac než 100 % na 19 500 vojakov v septembri roku 2006, na 31 000 v novembri 2007, v roku 2008 narástol na 47 000 a na 56 000 na jar roku 2009. Podľa rozmiestnenia síl ISAF z júla 2011 sa v Afganistane nachádzali jednotky zo 46 krajín vrátane všetkých 28 členských štátov NATO. Celková medzinárodná vojenská prítomnosť tvorila asi 140 000 vojakov (z nich bolo 130 000 v ISAF a 10 000 vojakov USA v rámci operácie Trvalá sloboda).⁵ Podľa údajov webovej stránky

³ HORÁK, S. 2008. Začarované kruhy afghánské. In: *Obrana a stratégie*, roč./vol. 8, číslo 2. Brno: Univerzita obrany 2008. ISSN 1214-6463, s. 5-18.

⁴ *ISAF Mandate*[online]. NATO – OTAN. International Security Assistance Force [cit. 29.09. 2013]. Dostupné na: <<http://www.nato.int/isaf/topics/mandate/>>.

⁵ TOKÁR, Ľ. 2010. Strategické problémy NATO v Afganistane. In: *Medzinárodné vzťahy 2010. Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky: Zborník príspevkov z 11. medzinárodnej vedeckej konferencie* [CD-ROM]. Bratislava: FMV Ekonomickej univerzity, 2010 [cit. 29.09. 2013], 933 s. ISBN 978-80-225-3172-6.

ISAF z 3. decembra 2012 v misii pôsobilo už len vyše 102 tisíc osôb (z toho bolo 234 zo Slovenska), pričom uvedené stavy sa takmer každodenne menia.⁶ Sedem štátov sa na operácii zúčastňuje vyslovene symbolicky – menej ako 20 osobami a ďalších 12 má v Afganistane menej ako 100 osôb. Po USA mali na konci roka 2012 najväčšie kontingenty (viac ako tisíc osôb) Veľká Británia, Nemecko, Taliansko, Poľsko, Španielsko, Gruzínsko⁷, Rumunsko a Austrália.

Táto štúdia má ambíciu definovať a analyzovať vonkajšie a vnútorné determinanty, ktoré spôsobujú patovú situáciu v Afganistane a vedú ku komplikáciám pri riešení afganskej otázky. Medzi tieto determinanty patrí:

- 1) Chudoba, nefungujúca ekonomika, hospodársky a politický rozvrat,
- 2) drogová problematika,
- 3) rozvrátená krajina, slabá vláda a limity zvonka presadzovaného riešenia,
- 4) zmŕtvychvstanie Talibanu a jeho šíriaci sa vplyv v krajine,
- 5) kontroverzné dopady pôsobenia medzinárodných vojenských síl,
- 6) problém zaistenia bezpečnosti vlastnými bezpečnostnými zložkami.

1 Chudoba, nefungujúca ekonomika, hospodársky a politický rozvrat

Pod súčasný stav Afganistanu sa historicky podpísali dôležité vnútorné destabilizujúce faktory ako sú zaostalosť a chudoba krajiny.⁸ Večne trvajúci boj medzi tradicionalizmom a modernou vyhrávali väčšinou tradicionalisti a modernizačné trendy spájané s pokusmi o reformáciu krajiny neboli úspešné. Väčšina reforiem a nutných investícií bola zrealizovaná z nenávratnej pomoci alebo úverov zo zahraničia (v časoch relatívne dobre fungujúcej ekonomiky zahraničné zdroje tvorili asi 70 % štátneho rozpočtu).

⁶ *International Security Assistance Force (ISAF): Key Facts and Figures* [online]. NATO – OTAN. International Security Assistance Force [cit. 30.09. 2013]. Dostupné na: <<http://www.nato.int/isaf/docu/epub/pdf/placemat.pdf>>.

⁷ Ako raritu a svojrázny príklad proamerickej lojality uvádza F. Škvrnda Gruzínsko, ktoré má v súčasnosti v Afganistane vyše 1 500 vojakov. Celkový počet ozbrojených síl Gruzínska podľa ročenky Military Balance v roku 2011 bol 20 855 osôb, čo znamená, že okolo 7 % z nich sa nachádzalo v Afganistane. Pozri: ŠKVRNDA, F. 2013. *Vojna v Afganistane* [online]. In: SLOVO – Trendy, 23.1.2013 [cit. 02.10. 2013]. Dostupné na: <http://www.noveslovo.sk/c/Vojna_v_Afganistane>.

⁸ BARNET, R. R. 2002. *The Fragmentation of Afghanistan*. Yale University Press, 2002. 420 s. ISBN 978-0300095197. s. 11.

Z celosvetového pohľadu patrí ekonomika Afganistanu k najzaostalejším. Katastrofálny stav štátnych financií dokumentujú nasledovné čísla:

- príjmy štátneho rozpočtu sa pohybujú okolo 8-9 %,
- 40 % rozpočtu tvoria zahraničné granty,
- asi 80 - 90 % afganskej produkcie sa realizuje cez tieňovú ekonomiku (týka sa to najmä obchodu s drogami a pašovaného tovaru).⁹

Asi 70 % populácie krajiny žije pod hranicou 2 USD na deň a rýchle pozitívne zmeny nie je možné očakávať. Neprispieva k tomu ani celková gramotnosť obyvateľstva, ktorá sa pohybuje okolo 30 % (u žien to je asi 10 - 15 %).

Obrovská, viac ako 70 % nezamestnanosť¹⁰, je zhoršovaná masovou repatriáciou utečencov z Iránu a Pakistanu. Tieto fakty sú o to viac znepokojujúce, že 45 % obyvateľstva sú mladí ľudia vo veku do 15 rokov (priemerný vek Afganca je v súčasnosti 17,5 roka a znižuje sa). Keď k tomu pridáme veľmi dobrú natalitu afganských žien¹¹, ktorá výrazne ovplyvňuje medziročný nárast obyvateľstva, otázku o potrebnosti funkčnej ekonomiky nie je potreba osobitne zdôvodňovať. Výhľad do budúcnosti nie je priaznivý. Podľa OSN bude mať Afganistan do konca roka 2024 asi 47 miliónov obyvateľov. Aj stabilnejšia krajina by zrejme mala problémy, keby sa jej populácia v priebehu 12 rokov zvýšila z 32 na 47 miliónov.¹²

V dôsledku dlhotrvajúcich vojnových konfliktov, ťažkej ekonomickej situácie a zložitých životných podmienok priemerná dĺžka života dosahuje asi 43 rokov. Na tom sa iste podpisuje aj skutočnosť, že prístup k zdravotnej starostlivosti má iba 29 % Afgancov

⁹ HOLDEN, M.: *Afghanistan: Economic activity and policy challenges*. In: Library of Parliament, Ottawa, 21.11.2007 [cit.20.10. 2013]. s. 16-21. Dostupné na: <www.parl.gc.ca/information/library/PRBpubs/prb0729-e.htm>.

¹⁰ *Slovensko má o Afganistane „len povrchné predstavy“* [online]. Electronic Resource EurActiv 22.10. 2010 [cit. 21.10. 2013]. Dostupné na: <www.euractiv.sk/.../slovensko-ma-o-afganistane-len-povrchne-predstavy-016110>.

¹¹ V priemere to je na jednu ženu 6,75 dieťaťa a v utečeneckých táboroch na území Pakistanu až 13,7 dieťaťa. Bližšie viď: ŽÍDEK, L. 2006. Afghánistán od pádu Tálíbanu. In: *Mezinárodní politika*, roč. XXX., č. 7, 2006. ISSN 0543-7962. s. 20-23.

¹² WÖRMER, N. 2013. Afghanistan Halfway through the Transition Phase. In: *SWP Comments 2013/C 02*, [online]. Stiftung Wissenschaft und Politik German Institute for International and Security Affairs [cit. 29.1. 2013]. Dostupné na: <http://www.swp-berlin.org/en/publications/swp-comments-en/swp-aktuelle-details/article/afghanistan_halfway_through_the_transition_phase.html>.

a prístup k pitnej vode iba 12 % obyvateľov krajiny. Detská úmrtnosť je jedna z najhorších na svete.¹³

Zlá kontrola vlády nad ekonomikou vytvára prostredie pre korupciu, ktorá má systémový charakter¹⁴. To bezprostredne ovplyvnilo kriminalitu, ktorú zvládajú iba miestni velitelia. Štátna polícia patrí medzi najviac skorumpované zložky štátnej správy a jej príslušníci sú prepojení na miestnu (najmä drogovú) mafiu.

V tomto smere neposkytuje Afganistan veľký priestor pre optimizmus. Centrálna vláda a jej stelesnenie v osobe Hamída Karzaja je časťou obyvateľstva vnímaná nie ako ochranca, ale ako utláčateľ. Podľa P. Galbraitha, bývalého zástupcu vedúceho misie OSN v Afganistane UNAMA, sa bežní Afganci často stretávajú so štátom v podobe skúseností spojených s úplatkárstvom a korupciou. Vnímanie korupcie afganskej vlády, jej neschopnosť poskytovať kľúčové služby a vykorisťovateľské správanie sa niektorých vládnych úradníkov prispieva k úspechu kampane povstalcov. Taliban vytvoril v častiach južného Afganistanu tieňové vládne štruktúry, ktoré prevádzkujú súdny systém, vyberajú dane, vydávajú listiny, identifikačné karty a dokonca aj pasy. Prezidentské voľby v auguste 2009 len prehĺbili problém s legitimitou na najvyššej politickej úrovni, pretože hoci bol prezident Hamíd Karzaj opätovne zvolený, samotné voľby boli sprevádzané poukazovaním na masovo sa vyskytujúce volebné podvody. Tie isté podozrenia sa zopakovali aj v prípade vyhlásenia výsledkov volieb do afganského parlamentu v septembri 2010. Peter Galbraith na základe skúseností s vývojom počas prvého kola prezidentských volieb vyslovil názor, že v dôsledku ich zmanipulovania vo vojne nemožno zvíťaziť. Karl Eikenberry (bývalý americký veľvyslanec v Afganistane) vo svojich diplomatických telegramoch, ktoré unikli na jeseň 2009 do denníka New York Times, poukázal na to, že „Karzaj nie je adekvátny strategický partner“ a „s jeho opätovným zvolením Karzaj ostane dominantným politickým aktérom v Afganistane“. Zmienil sa tiež o tom, že okrem Karzaja v Afganistane neexistuje politická elita, čo sa potvrdilo aj v parlamentných voľbách, kde uspeli kandidáti nie na základe politickej príslušnosti k stranám, ale na základe osobných väzieb a príbuzenských vzťahov (a opäť v atmosfére poukazujúcej

¹³ Podľa oficiálnych štatistík zomiera v tejto krajine každé piate dieťa vo veku do 5 rokov. Najhoršia je situácia vo Vachánskom výbežku, kde je mortalita detí vo veku do 5 rokov viac ako 40 %. In: ČECH, E. 2009. *Islam v životnom cykle moslimov. Sprievodca praktickým islamom*. Liptovský Mikuláš, Akadémia ozbrojených síl generála M. R. Štefánika 2009. 130 s. ISBN 978-80-8040-381-2. s. 16.

¹⁴ Podľa desaťstupňovej stupnice Transparency International (nula je najhorší stav) mal index korupcie v roku 2005 hodnotu 2,2 a v roku 2007 sa zhoršil na 1,7.

na netransparentný priebeh volieb).¹⁵ Do kontrastu sa tak dostali finančné a ľudské investície zo strany USA a nedostatky lokálneho partnera na všetkých úrovniach. Ich zoznam môžeme sústrediť do štyroch najproblémovnejších faktorov:

- korupcia,
- prepojenia medzi oficiálnou reprezentáciou a narkobarónmi,
- provinční a obvodní lídri, ktorých záujmy sa krížia s protipovstaleckými aktivitami zahraničných spojencov,
- zmanipulované prezidentské voľby v auguste 2009.

Kritickým predpokladom snáh ISAF pri realizácii protipovstaleckých aktivít na podporu vlády Afganistanu je rozpracovanie plánu reformovať oficiálne politické inštitúcie a reprezentáciu krajiny. Ak tento predpoklad splnený nebude, nemožno uspieť pri vykorenení povstania a získaní podpory populácie pre oficiálnu vládu, pretože vyčistenie nestabilných oblastí krajiny od povstalcov a príchod predstaviteľov vlády, ktorá nie je vnímaná pozitívne, neprispieje k zmene postojov obyčajných ľudí. Ambíciou ISAF je zaistením bezpečnosti vytvoriť priestor, ktorý má vyplniť oficiálna vláda, ale ak tá nedisponuje legitimitou, výsledok je kontraproduktívny ako pre lokálnu vládu, tak pre jej zahraničných spojencov.

Z toho mála, čo funguje, je stavebná výroba a textilný priemysel (výroba veľmi kvalitných kobercov). Podnikatelia v tomto biznise však majú problém s nízkou produktivitou práce a konkurencieschopnosťou svojich výrobkov na domácom i zahraničnom trhu.

Projekty medzinárodných organizácií majú lokálny charakter, sú veľakrát nekonceptné a nekoordinované. Niektoré lokality bohatšie na nerastné suroviny využívajú zahraničné spoločnosti, avšak tie sledujú len vlastný zisk (napr. Čína v ťažbe medi). V poslednej dobe hlásia zahraničné geologické spoločnosti obrovské náleziská nerastných surovín. V médiách boli tieto informácie uvedené pod bombastickými titulkami „Pod chudobincom sveta sa v zemi skrýva rozprávkové bohatstvo“ a „Afganistan sa môže stať Saudskou Arábiou lítia“. V tejto súvislosti publikované závery o tom, že ťažobný priemysel sa stane chrbtovou kosťou afganskej ekonomiky, sú prinajmenšom predčasné.

¹⁵ *Končící americký velvyslanec v Afghánistánu kritizoval Karzáiho* [online] 2006. ČTK 20.6.2011.[cit. 07.10.2013]. Dostupné na: <<http://www.ceskenoviny.cz/zpravy/koncici-americky-velvyslanec-v-afghanistanu-kritizoval-karzaiho/653433>>.

2 Začarovaný kruh drogovej problematiky

Podľa údajov OSN a NATO tvorí podiel Afganistanu na celosvetovej produkcii ópia takmer 90 %¹⁶. Odhadom asi 52 % afganského hrubého domáceho produktu, t.j. asi 2,7 mld. US dolárov, pochádza z nezákonnej výroby a obchodu s ópiom. Od pádu talibanského režimu v roku 2001 sa jeho produkcia pravidelne zvyšovala. V poslednom roku vlády Talibanu, ktorý pestovanie ópia zakázal, dosiahla 185 ton. V roku 2004 to bolo už 4200 ton, v roku 2005 asi 4100 ton.¹⁷

Správa úradu OSN pre drogy a kriminalitu (UNODC) pre rok 2012 uvádza, že celková plocha pestovania maku v Afganistane bola odhadnutá na 154 tisíc ha (125.000 - 189.000) – pozri graf 1 a tabuľku 1. Aj keď to bol 18 % nárast v pestovaní ópia oproti roku 2011, jeho výsledná produkcia bola odhadovaná na 3700 ton (2800 - 4200 ton), čo je 36 % pokles oproti predchádzajúcemu roku. Tento výsledok spôsobila kombinácia dvoch faktorov – choroby maku a nepriaznivých poveternostných podmienok (vo východnej, západnej a južných oblastiach krajiny).

Vysoká úroveň cien ópia v roku 2011 bola jedným z hlavných faktorov, ktoré viedli k nárastu pestovania ópiového maku v roku 2012. Drvivá väčšina (95 %) z celkovej plochy osevu maku sa realizovala v deviatich provinciách južného a západného Afganistanu (Farah, Nangarhar, Badghis a Nimroz). Dlhodobu stabilnú zostáva pestovanie v provincii Uruzgan, o 11 % sa znížilo v Kandaháre, druhej najdôležitejšej pestovateľskej provincii v rokoch 2009 a 2011. Ročný nárast pestovania ópia o 19 % zaznamenala provincia Helmand, ktorá s 75 176 ha a 49 % podielom na celoštátnom objeme pestovania ópia v roku 2012 zostala v pomyselnom rebríčku pestovateľských provincií na prvom mieste.¹⁸

Pestovanie ópia vzrástlo tiež vo východnej časti regiónu, kde sa výrazne medziročne zvýšilo v provinciách Kunar (121 %), Kapisa (60 %) a Laghman (41 %). Východné oblasti

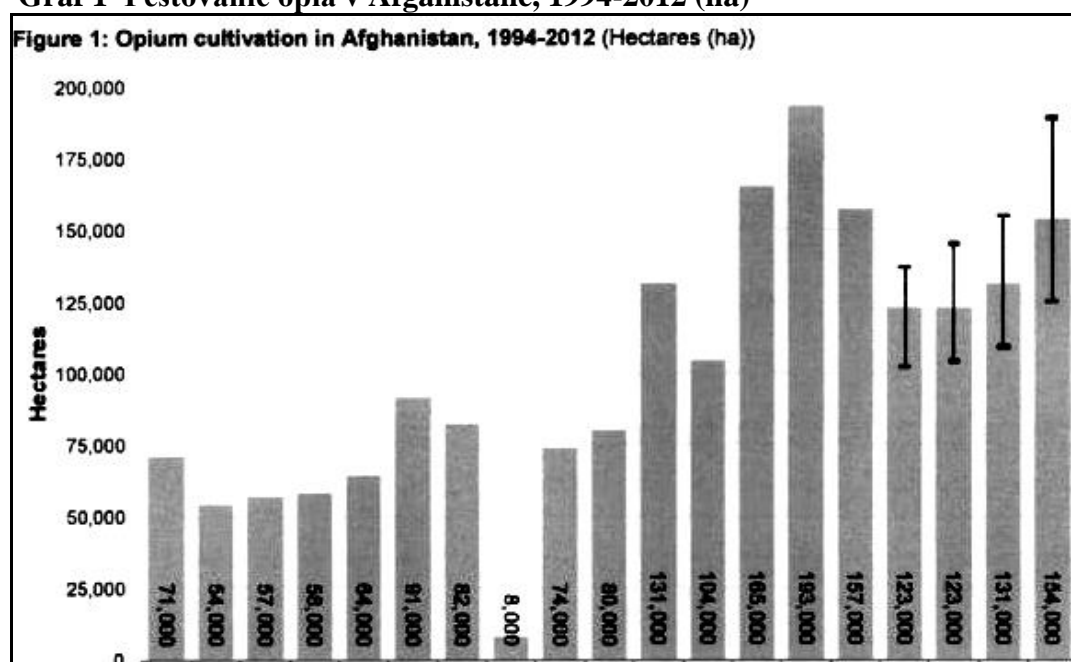
¹⁶ *Afghanistan Opium Survey 2010. Summary Findings* [online]. UNODC, September 2010. [cit. 07.09. 2013]. Dostupné na: <www.unodc.org/.../Afghanistan/Afg_opium_survey_2010_exsum_web.pdf>

¹⁷ MAJER, M. 2006. *Afganistan : Tranzícia si stále žiada veľa*. In : *Panoráma bezpečnostného prostredia 2005-2006*. Bratislava: MO SR, 2006. 873 s. ISBN 978-80-89-89261-11-6. s. 403-413; MIKHOS, M. 2006. *Afganistan's drugs challenge*. In: *NATO Review – Springs 2006*. Brusel. Dostupné na internete: <<http://www.nato.int/docu/review/2006/issue1/english/analysis.html>>

¹⁸ A to aj napriek tomu, že 42 000 poľnohospodárov v desiatich okresoch v provincii Helmand bolo poskytnuté hnojivo, certifikované osivo pšenice a iné záhradnícke produkty počas 45-denného obdobia, ktoré priamo konkurujú obdobiu výsadby. Bližšie pozri: <http://afghanistan.usaid.gov/en/USAID/Activity/255/Hilmand_Food_Zone_Project_HFZP>.

krajiny však predstavujú iba 4 % podiel na celkovej národnej produkcii ópia v roku 2012 . Na severe Afganistanu pestovanie ópia vzrástlo o 10 % v provincii Baghlan. V provincii Badachšán došlo k nárastu pestovanie ópia o 13 % (napriek tomu, že sa podarilo odstrániť 1784 hektárov plôch osiatych makom).¹⁹

Graf 1 Pestovanie ópia v Afganistane, 1994-2012 (ha)

Zdroj: Afghanistan Opium Survey 2010. Summary Findings [online]. UNODC, September 2010. s. 5 [cit. 07.09. 2013]. Dostupné na: <www.unodc.org/.../Afghanistan/Afg_opium_survey_2010_exsum_web.pdf>

Napriek deklaratórnym vyhláseniam ústrednej afganskej vlády a aliančných spojencov o snahe v boji proti drogovému fenoménu, nepodarilo sa výraznejšie narušiť štruktúru afganskej narkomafie. Dokonca môžeme očakávať ďalší nárast v dôsledku finančných problémov obyčajných roľníkov. Politika „cukru a biča“ voči roľníkom zo strany vlády (za výdatnej finančnej pomoci zahraničia) neprináša očakávané výsledky. Dôvodom je finančný zisk. Ak z 1 ha makového poľa má poľnohospodár zisk 5 400 USD, z rovnako osiatej plochy obilím získa asi 600 USD. Drogová problematika, v prepojení na faktory nefunkčnej ekonomiky, obrovskej nezamestnanosti a biedy, takmer 70 % negramotnosti, nefunkčnosti

¹⁹ *Afghanistan Opium Survey 2012. Summary findings* [online]. United Nations Office on Drugs and Crime, November 2012 [cit. 08.10. 2013]. Dostupné na: <http://www.unodc.org/documents/crop_monitoring/Afghanistan/Summary_Findings_FINAL.pdf>.

bezpečnostných zložiek, vytvára v korupčnom prostredí jeden z ústredných determinantov afganskej budúcnosti.

Tab. 1 Fact Sheet, Afghanistan Opium Survey 2012¹

	2011	Change from 2011	2012
Net opium poppy cultivation (after eradication) in hectares (ha)	131,000 ha (109,000-155,000)	+18%	154,000 ha (125,000 – 189,000)
Number of poppy-free provinces ²	17	0%	17
Number of provinces affected by poppy cultivation	17	0%	17
Eradication	3,810	+154%	9,672
Average opium yield (weighted by area)	44.5 kg/ha	-47%	23.7 kg/ha ³
Potential production of opium	5,800 tons (4,800-6,800)	-36%	3,700 tons (2,800 – 4,200 tons)
Average farm-gate price (weighted by production) of fresh opium at harvest time	US\$ 180/kg	-9%	US\$ 163/kg
Average farm-gate price (weighted by production) of dry opium at harvest time	US\$ 241/kg	-19%	US\$ 196/kg
Current GDP ⁴	US\$ 16.34 billion		US\$ 18.95 billion
Total farm-gate value of opium production	US\$ 1.4 billion	-49%	US\$ 0.7 billion (US\$ 0.5 – 0.8 billion)
In percentage of GDP	7%		4%
Gross income from opium per hectare ⁵	US\$ 10,700	-57%	US\$ 4,600

¹ Čísla v zátvorkách označujú hornú a dolnú hranicu odhadu rozsahu produkcie.

Zdroj: Afghanistan Opium Survey 2010. Summary Findings [online]. UNODC, September 2010, s. 3 [cit. 07.09. 2013]. Dostupné na: <www.unodc.org/.../Afghanistan/Afg_opium_survey_2010_exsum_web.pdf>.

Ako sme už naznačili vyššie, podľa údajov OSN je lepšia situácia v severných provinciách krajiny ako na juhu.²⁰ Novým poznatkom je skutočnosť, že ópium sa začína pestovať aj tam, kde sa predtým makové polia neboli celkom bežné. Došlo aj k užšej špecializácii pri jeho získavaní. Od jeho výsevu a pestovania až po zber, dopravu a distribúciu k zákazníkovi.

Zarážajúci je fakt, že podnikatelia v tomto biznise sedia aj v súčasnom afganskom parlamente. Výnosný obchod s ópiom využíva spoľahlivú ochranu miestnych veliteľov a nie je momentálne sila, ktorá by to zmenila. Nech nás nepomýlia niektoré štatistické údaje

²⁰ *Afghanistan Opium Survey 2012. Summary findings* [online]. United Nations Office on Drugs and Crime, November 2012 [cit. 08.10. 2013]. Dostupné na: <http://www.unodc.org/documents/crop_monitoring/Afghanistan/Summary_Findings_FINAL.pdf>.

o zlepšujúcom sa stave v tejto oblasti. Denne smeruje viac ako 500 kamiónov pravidelne západným a severným smerom k ďalšiemu spracovaniu a k svojim spotrebiteľom.²¹ Akokoľvek sa zdá, že najmä v severných provinciách Afganistanu došlo k zníženiu pestovania ópia, miestni vojenski velitelia iba presunuli svoj záujem od pestovania drog k ich tranzitu cez „svoje“ územia.²²

V poslednom čase sme svedkami silného znepokojenia Ruskej federácie z pôsobenia afganských drog. Riaditeľ ruskej Federálnej služby pre kontrolu drog Viktor Ivanov uviedol, že od začiatku operácie USA v Afganistane v roku 2001 sa drogová hrozba pre Rusko prudko prehĺbila. Výroba opiátov v tejto krajine vzrástla 44-násobne. Z Afganistanu do Ruska sa pašuje kontrabandom 12 ton čistého heroínu, to sú 3 miliardy dávok a kvôli afganským drogám každý rok zomiera 30 000 Rusov.²³

Takmer 50 % afganskej produkcie bolo v roku 2009 prepašovaných do Ruska. To znamená, že do tejto krajiny sa dostalo skoro tri razy viac heroínu, ako do USA, Kanady a západnej Európy spolu. Ivanov vyhlásil vlani na Rade NATO - Rusko v Bruseli, že prúd drog z Afganistanu presahuje všetky predstavy. Od roku 2001 zomrelo na opiáty z Hindukuša jeden milión ľudí. 21% celosvetovo dodávaného heroínu z Afganistanu bolo uplatnené na ruskom čiernom trhu. Napriek všetkým obranným opatreniam Moskvy je tendencia stúpajúca. Ak vychádzame z týchto 21 %, konkrétne udávaných OSN (svetová produkcia 86 ton heroínu), tak ruskí konzumenti skonzumovali omamné látky z 18 ton heroínu – a ďalších 17 ton čistého heroínu prepašovaného do Ruska bolo ďalej pašované do Číny. To vysvetľuje, prečo Moskva a Peking pred tromi rokmi dohodli úzku cezhraničnú spoluprácu v boji proti záplave drog. Obchod s heroínom ohrozuje národné zdravie, hospodársku a vnútroštátnu stabilitu oboch štátov. V dôsledku vývozu tejto pre Afganistan kľúčovej komodity dochádza doslova k drogovej genocíde obyvateľstva v Rusku a Číne. V priebehu posledných rokov sa Rusko dostalo medzi svetových lídrov čo do odbytu a spotreby heroínu. Percento Rusov, konzumujúcich opiáty, podľa informácií Ivanova je 5 – 8 krát vyššie ako zodpovedajúci ukazovateľ v krajinách Európskej únie. Rusko sa dnes stalo hlavným spotrebiteľom heroínu na svete.

²¹ Asi 60-70 % z tohto počtu je smerovaných na priepustné hranice stredoázijských republík.

²² HORÁK, S. 2010. Drogová Hedvábná stezka. In: Mezinárodní politika, roč. XXXIV, 2010, číslo 1. ISSN 0543-7962. s. 11.

²³ ČECH, L. *Regionálne aspekty a súvislosti medzinárodnopolitického vývoja Afganistanu*. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2011. 175 s. ISBN 978-80-225-3281-5. s. 48-53.

Situáciu komplikuje skutočnosť, že Kábul sa k akýmkoľvek policajným opatreniam proti roľníkom pestujúcim mak stavia tradične chladne. Pestovanie ópiového maku sa doteraz zákonom netrestá, aj keď vo väčšine prípadov nie je táto aktivita vyvolaná nevyhnutnosťou zarobiť si na chlieb, ale snahou zvýšiť si svoj životný štandard. Ruským záujmom v tejto oblasti môže pomôcť nedávne menovanie ruského diplomata Jurija Fedotova na post výkonného riaditeľa úradu OSN pre boj s narkotikami.

Afganistan sa stal medzinárodným polygónom Ópiových vojen našej doby.²⁴ Nepísané protidrogové pravidlá sa v súčasnej politike žiaľ sformovali tak, že severoamerický kontinent, kde popredná rola patrí USA, akoby nasáva kokaín z Latinskej Ameriky, a tým bráni jeho masovému preniknutiu do Ruskej federácie. Prúdy kokaínu sa prevažne usádzajú v západnej Európe, do Ruska putujú iba malé potôčiky. Ale Rusko a po ňom Európa vstrebávajú mnohé tony ázijského heroínu, odvádzajúc zo Severnej Ameriky nemalú časť tohto druhu „bielej smrti“.

Orgány činné v trestnom konaní a špeciálne služby USA, Ruska a EÚ, každý na svojich úsekoch frontu boja s drogami, vynakladajú nemalé úsilia, aby udržiavali strategickú globálnu paritu a zamedzovali prísunom kokaínu a heroínu, ako do vlastnej krajiny, tak aj do iných krajín sveta. Pri tejto činnosti mimoriadne dôležitú rolu zohráva seriózna spolupráca.

Ale len čo sa v Afganistane ocitli vojská spojencov, načrtnutá vyššie gentlemanská medzinárodná schéma sa začala trieštiť, čo podmienilo formovanie hypotézy o rozbiehaní sa ďalšieho scenára Ópiových vojen. Na pravdepodobnosť takéhoto predpokladu poukazuje prinajmenšom to, že spojenecké vojská sa v priebehu siedmich rokov systematickejšie nezaoberali drogovým problémom na mieste svojho pôsobenia. Už krátko po rozbehnutí medzinárodnej antiteroristickej operácie silami koalície, 11. decembra 2001, denník Daily News (New York) vyjadril počudovanie, prečo „za celý čas od začiatku vojnových akcií v Afganistane nikde nebola ani jedna správa o bombardovaní makových polí, o aspoň jednom prípade zmocnenia sa drogového skladu v horských jaskyniach alebo zadržaní na hraniciach veľkého nákladu s pašovaným heroínom.“²⁵

²⁴ Ópiové vojny (1840-1860) – Angličanmi vedené vojny proti čínskemu cisárstvu dynastie Qing . Ópium nanútené krajine stredne vyvolalo úplné rozloženie čínskej spoločnosti a takú politickú nestabilitu, ktorá nakoniec viedla v roku 1900 k tzv. Boxerskému povstaniu – požadovanej zámienke pre európsku intervenciu.

²⁵ KALAČEV, B. F. Drogová genocída: minulosť a prítomnosť. In: *Ópiová vojna proti Rusku*. [on line]. Portál Chelemendik.sk, [cit. 05.11. 2013]. Dostupné na internete: <http://www.chelemendik.sk/Opiova_vojna_proti_Rusku__869855926.html>.

Ohľadne takejto nepochopiteľnej pasivity spojeneckých vojsk²⁶ existuje nemálo teórií; väčšina z nich vychádza z toho, že existencia afganského drogového problému je súčasťou amerických záujmov. Takýto názor na túto tému vyjadril politológ Viktor Nadein-Raevskij, v televíznej relácii *Golos Rossiji* (november 2008). Hovoril: „Niektorí pozorovatelia vychádzajú z toho, že afganské drogy do USA neprichádzajú. Prúdia predovšetkým do Európy, ktorú USA považujú za svojho ekonomického konkurenta a do Ruska, ktoré USA považujú za svojho konkurenta na susediacom s Afganistanom území Strednej Ázie. Podstatou druhej teórie je, že USA a ich spojenci si nechcú kaziť vzťahy s vplyvnými afganskými drogovými magnátmi. Osobne je mi najbližšia tretia teória: Bushova administrácia poslala vojská do Afganistanu a zatiahla do vojny svojich spojencov v NATO, aby zabezpečila vojenské predmostie v centre veľmi dôležitého regiónu zo strategického aj ekonomického hľadiska. A definitívne víťazstvo nad Talibanom a vykorenenie afganského drogového biznisu nebolo a nie je súčasťou jej priorit.“²⁷

Nedôsledný prístup spojeneckých vojsk rozseknúť afganský drogový gordický uzol vyvoláva obavu, že Kábul sa stáva polygómom Ópiových vojen nového formátu. Z analytických pracovísk Ruskej federácie (a to nielen na akademickej úrovni) je v ostatnom čase často kladená otázka: Nie je to tak, že naši oponenti v svetovej ekonomike a politike, ktorí po rozpade ZSSR sa stali ešte mocnejšími, aj napriek ich veľkolepým sľubom priateľstva a lásky voči Rusku, v skutočnosti postupne realizujú nové varianty niekdajších geopolitických stratégií? Stratégií, kde drogy majú svoju dlhodobú rolu v genocíde obyvateľstva, oslabení ekonomickej a politickej stability štátu a spoločnosti, kde Afganistan je definovaný ako predmostie rozpútavania drogovej hrozby, ako pre Rusko, tak aj pre iné štáty.

Nebolo by oveľa perspektívnejšie hľadanie vzájomne pochopiteľného a maximálne transparentného komunikačného jazyka počas kolegiálneho riešenia jedného z

²⁶ Skôr výnimkou potvrdzujúcou pravidlo bola spoločná akcia z konca októbra 2010, keď americké a ruské tajné služby zneškodnili v Afganistane štyri drogové laboratóriá, ktoré boli zodpovedné za cca 5 až 10 percent ročnej afganskej produkcie ópia a heroínu. Ruské špeciálne jednotky sa priamo na ozbrojenej operácii priamo nezúčastnili. Akciu pri afgansko-pakistanských hraniciach vykonalo asi 80 vojakov americkej armády a štyria ruskí protidrogoví agenti. Zničené boli spomínané drogové laboratóriá, v ktorých sa našlo vyše tony heroínu a ópia. Celá akcia by sa však neuskutočnila bez účasti ruských tajných služieb. Bližšie pozri: ČECH, L. 2013. Súčasný stav a perspektívy rusko-afganských vzťahov. In: *Medzinárodné vzťahy*, roč. 11, 2013, č. 3, ISSN 1336-1562, s. 106-123.

²⁷ KALAČEV, B. F. Drogová genocída: minulosť a prítomnosť. In: *Ópiová vojna proti Rusku*. [on line]. Portál Chelemendik.sk, [cit. 05.11. 2013]. Dostupné na internete: <http://www.chelemendik.sk/Opiova_vojna_proti_Rusku__869855926.html>

najdôležitejších problémov začiatku 21. storočia, ktorý sa týka všetkých členov svetového spoločenstva? Iba taká metóda garantuje nádej, že Ópiové vojny zapadnú do análov ľudskej histórie.

3 Rozvrátená krajina, slabá vláda a limity zvonka presadzovaného riešenia

Predstavy tzv. Bonnského procesu z roku 2001, ktoré deklarovali noví predstavitelia Afganistanu a zástupcovia medzinárodného spoločenstva, sa darilo realizovať veľmi ťažko. Vytvorenie inštitucionalizovaného rámca pre fungovanie centralizovaného štátu sa síce zrealizovalo, nový systém však nefunguje tak, aby dokázal skončiť s politickou nestabilitou a roztrieštenosťou krajiny. Súčasná kábulska vláda má reálnu moc v hlavnom meste a vo väčších mestách, v blízkosti ktorých sa nachádzajú vojenské základne ISAFu. Povstalecký Taliban pôsobí na dvoch tretinách až troch štvrtinách územia krajiny.

Vážnou prekážkou pre afganskú vládu je pretrvávajúci tribalizmus.²⁸ Tribálne spoločnosti veľmi vyhranene rozlišujú vzájomnú spolupatričnosť, delenie na svoj a cudzí, čo konkrétne v prípade Afganistanu bolo často zdrojom dlhotrvajúcich konfliktov, najmä ak došlo ku konfrontácii niekoľkých takýchto skupín v mocenskej oblasti. Majú veľmi silný cit pre sociálnu solidaritu a lojalitu, spočívajúcu v pomoci a ochrane širokého počtu rodinných príslušníkov. Rituály, upevňujúce vzťahy medzi členmi afganskej kmeňovej spoločnosti, vzťah k pôde alebo predkom majú vždy islamský náboženský základ. Každý člen takejto spoločnosti pozná svoje práva, povinnosti a striktné ich musí dodržiavať. V opačnom prípade stratí podporu svojho okolia, čo môže mať pre jednotlivca veľmi tragické následky.

Silno zakorenené črty kmeňového zriadenia fungujú najmä v horských oblastiach Afganistanu. Horské kmene nikdy v histórii neuznávali autoritu kráľa a rešpektovali iba rozhodnutia starších svojho kmeňa. Konajú tak takmer v nezmenenej podobe dodnes. Afganská vláda zatiaľ ponecháva horským kmeňom ich samosprávu, napriek tomu, že takéto usporiadanie vážne ohrozuje ústrednú štátnu moc.

²⁸ ČECH, Ľ. 2008. *Islam – fakty a súvislosti. Islam v miestach pôsobenia Ozbrojených síl Slovenskej republiky v operáciách medzinárodného krízového manažmentu*. Liptovský Mikuláš: Akadémia ozbrojených síl gen. M. R. Štefánika so sídlom v Liptovskom Mikuláši, 2008. 135 s. ISBN 978-80- 8040-352-2. s. 82-84.

Výsledkom sú s rozpakmi prijímané výsledky parlamentných volieb. Práve na parlamentnom systéme sa odráža obmedzenosť zvonka presadzovaného politického zriadenia. Zakorenený tribalizmus a rôznorodosť záujmov regionálnych a kmeňových skupín prakticky blokuje fungovanie parlamentu tak, ako je bežne vnímaný vo svojej činnosti na Západe. V Afganistane ak chce prezident niečo presadiť, nemá parlamentnú väčšinu a preto vytvára účelové koalície ad hoc. Tie však nie sú zadarmo a väčšinou idú na úkor centrálnej vlády a v prospech historicky vytvorených kmeňových a klanových štruktúr. Oficiálna politická moc usilujúca o centralizáciu pri riadení krajiny je navyše považovaná za skorumpovanú, čo v konečnom dôsledku pôsobí proti legitimitě ústrednej vlády.

Právny systém štátnej moci, v moslimskom štáte opretý o islamské právo a právny systém kmeňových zoskupení, zastúpených *džirgou* sa v praxi rozdeľujú a rozhodujú nezávisle. V mnohých prípadoch tak v *džirge* sedia spolu policajti i mulláhovia, pretože tribálne štruktúry a ich inštitúcie sú staršie a preto majú prednosť. Rozhodovacie právomoci centrálnej vlády sú zvyčajne bezmocné na to, aby tieto rady starších postavili mimo zákon.

Ako pretrváva význam kmeňového faktora je možné demonštrovať na príklade súperenia dvoch najvýznamnejších paštúnskych kmeňových zväzov Durrání a Ghilzájí:

- Všetci komunistickí vodcovia Afganistanu po aprílovej revolúcii boli síce Paštúni, ale zo spoločenstva Ghilzájí. Je pochopiteľné, že v čele paštúnskeho ozbrojeného odporu sa objavili opoziční Durrániovia.
- Po páde komunistického režimu po roku 1992 sa najväčšiemu zoskupeniu pod vedením Hekmatjára nepodarilo zjednotiť paštúnske kmene, pretože jeho snahy nevyhovovali Pakistanu; od roku 1994 hlavnému sponzorovi hnutia Taliban na čele s vodcami z paštúnskeho spoločenstva Ghilzájí.
- Z 28 ministrov prvej vlády po pádu Talibanu malo 11 paštúnsky pôvod, pričom mocenské funkcie obsadili a kontrolujú príslušníci etník angažovaných v protitalibanskom boji. Vyrovnanie vplyvu malo zabezpečiť, že do čela vlády presadili Spojené štáty Hamída Karzaja – Paštúna pochádzajúceho z kmeňového spoločenstva Durrání.
- Hlavná oblasť súčasných aktivít prívržencov Talibanu na juhu a juhovýchode krajiny sa nachádza na území kmeňového spoločenstva Ghilzájí.

Keď v roku 2007 Afganci vyhostili vedúceho misie Európskej únie a tretieho najvýznamnejšieho zástupcu OSN za údajné kontakty s predstaviteľmi hnutia Taliban, lord

Ashdown ako osobitný vyslanec OSN pre Afganistan v jednej zo svojich správ upozornil na to, že:

- budúci Afganistan nebude oddaný anglosaskému vnímaniu ľudských práv a európskemu prístupu k ženám,
- vojenské riešenie situácie nepripadá do úvahy,
- bez dobrej vlády a fungujúcej ekonomiky to nepôjde,
- v protipovstaleckom boji treba rozlišovať úlohy, metódy a ciele Al-Kájdý a Talibanu. Taliban vnímať ako konzervatívne hnutie Paštúnov, ktoré nemá globálny islamistický program,
- v Afganistane nie je reálne uvažovať o víťazstve, ale skôr o zadržiavaní – termín ktorý poznáme z čias studenej vojny.²⁹

Nie všetci zdieľajú jeho názor, ale možno to je spôsob, ako naplniť v ostatnom čase veľmi zdôrazňovanú „odchodovú stratégiu“ a nestratiť pri tom tvár.³⁰ Evidentne tak naznačil, že existuje skupina západných politikov, ktorí sú ochotní akceptovať dominanciu Talibanu za predpokladu, že jeho predstavitelia zagarantujú Afganistan ako miesto bez džihádov. V ťažkej situácii sa ocitá najmä prezident Karzaj, ktorý je pod dvojitým tlakom domáceho prostredia a zahraničných spojencov. Zarážajúco vyznelo jeho vyhlásenie v apríli 2010, že opustí politiku a prejde k radikálnemu hnutiu Taliban, pokiaľ na neho bude Západ tlačiť. Jeho reakcia bola typicky paštúnska podľa zavedených miestnych obyčajov.

4 Zmŕtvychvstanie Talibanu

Porážka Talibanu v roku 2001³¹ znamenala pre hnutie pomerne veľké zmeny. Niektorí jeho stúpenci začali spolupracovať s novou vládou. Časť hnutia sa priradila k iným silnejším vojenským zoskupeniam a časť zanikla. Jeho aktivity začali narastať na jeseň 2002, kedy vodca Talibanu mulla Muhammad Omar na svoju stranu získal Gulbuddína Hekmatjára, Junusa Chálisa a ďalších poľných veliteľov, cítiacich sa ohrozených na vo svojich pozíciách centrálnou vládou. Jeho cieľom je obnovenie islamského emirátu Afganistan a odchod vojsk

²⁹ ZIPFEL, T. 2008. Afghánistán mezi optimismem a defétismem. In: *Obrana a strategie*, roč. 8, číslo 2. Brno: Univerzita obrany, 2008. ISSN 1214-6463. s. 19-30.

³⁰ SHAPIRO, I. 2009. Politika zadržování: Staronová strategie proti světovému terorizmu. Praha: Karolinum 2009. 173 s. ISBN 978-80-246-1669-8.

³¹ Straty znamenali 1/5 zabitých bojovníkov Talibanu, 2/3 zranených a 1/10 sa dostala do zajatia.

NATO z krajiny, čo znamená, že usiluje skôr o lokálnu vojnu bez nadväznosti na globálny džihád.

Výrazné posilnenie sily Talibanu zaznamenávame od roku 2005. Podľa rôznych údajov v médiách, odvolávajúcich sa na zdroje spravodajských služieb USA, sa v roku 2006 ich počet odhadoval už na 12 tisíc. Do 2008 ich bolo už vyše 20 tisíc a v 2010 ich počet stúpol na 28 tisíc. Objavujú sa aj údaje, ktoré početnosť Talibanu v Afganistane na konci roku 2012 odhadovali na 25 až 40 tisíc osôb. Je potrebné zdôrazniť, že nejde o nejaké veľké celky organizované vojenským spôsobom, ale o skupinky veľmi rôznorodých bojovníkov, ktorí často pôsobia nekoordinovane.³²

K tvrdému jadrú okolo mullu Omara môžeme rátať domácich paštúnskych bojovníkov Talibanu a islamských radikálov medzinárodného zloženia (Al-Kájda, Islamské hnutie Uzbekistanu a Tehrik-e Taliban Pakistan). Operačnou oblasťou Paštúnov s dominanciou kmeňového zväzu Durrání je juh a juhozápad od pohoria Hindukúš. Pakistanskí Pachtuni operujú v kmeňových oblastiach FATA (Federally Administered Tribal Areas), v Severozápadnej provincii NWFP (od roku 2010 premenovanej na Chajbar-Paštunistan) a v severnom Balučistane.³³

V minulosti nebol tento pakistanský Taliban (môžeme sa stretnúť aj s jeho pomenovaním front Tora Bora) toľko spájaný s jeho afganským náprotivkom, pričom významne ovplyvňoval situáciu v Afganistane najmä z pohľadu logistiky a organizačného zázemia.³⁴ Vnútorne je pomerne roztrieštený a tým aj nespoľahlivý. Tvorili ho tri mocenské centrá, ktoré sa dnes pokúšajú spolupracovať pod jednou hlavičkou – „Spojená rada mudžahedínov“. Súčasná sila pakistanského Talibanu je asi 20 000 bojovníkov.³⁵

Jeho vplyv vyplýva zo zázemia, ktoré vytvára afganskému Talibanu. Odpor je organizovaný z Quety a Pěšaváru prostredníctvom Queta šúra a Pěšavár šúra. Ako zastrešujúci orgán ideologického charakteru je považovaná Rabari šúra.

Na Taliban sú úzko napojení najmä:

³² ŠKVRNDA, F. 2013. *Vojna v Afganistane* [online]. In: SLOVO – Trendy, 23.1.2013 [cit. 02.10. 2013]. Dostupné na: <http://www.noveslovo.sk/c/Vojna_v_Afganistane>.

³³ OTŁOWSKI, T. 2009. Długa wojna a pogranicze afgańsko-pakistańskie. In: *Sprawy polityczne*. No. 1 (39). 2009. ISSN 2080-832. s. 26-37.

³⁴ Na činnosti pakistanského Talibanu v minulosti aj v súčasnosti vidno rukopis pakistanskej služby ISI, ktorá do značnej miery ovplyvňuje záujmy Pakistanu u svojho západného suseda (pozn. autora).

³⁵ Q&A: *Wazírská výzva pre Pakistan* [online] 2009.[cit. 14.09. 2013]. Dostupné na: <http://news.bbc.co.uk.sk.mk.gd/2/hi/south_asia/8296245.stm>

- Hizbe Islámí Gulbuddína Hekmatjára (HIG). Nikdy nebolo organickou súčasťou hnutia Taliban, ale úzko s ním spolupracovala. Od roku 2006 – 2007 sa snaží o vytvorenie vlastnej identity, keď svoje hlavné úsilie zameriava proti zahraničným vojskám.
- Tvrdé jadro Al-Kájdy. Presídlilo z Afganistanu do Pakistanu (oblasť FATA), v súčasnosti operuje zo severného Waziristanu, Mohmandu a oblasti Bajaur.
- Haqqáního sieť. Pomenovaná podľa svojho vodcu Džaláluddína Haqqáního.

Afganský Taliban tvoria študenti náboženských škôl (25 %), tzv. džihádisti regrutovaní dedinskými duchovnými (asi 25 %), lokálni bojovníci pod vedením miestnych veliteľov (asi 40 %) a námezdní bojovníci (10 %) ³⁶. Tvrdé jadro tvoria študenti náboženských škôl a džihádisti. Je veľmi pravdepodobné, že lokálni a námezdní bojovníci sa budú správať pragmaticky a pokiaľ to bude pre nich výhodné, Taliban opustia. ³⁷ Celkový počet bojovníkov afganského Talibanu je podľa odhadov 20 000 – 25 000 bojovníkov. Z toho tvrdé jadro tvorí asi 40 – 50 % z celkového počtu.

Taliban je značka, pod ktorou dnes vystupujú ozbrojené skupiny v boji proti zahraničným vojskám na afganskom území, ale podľa svojich záujmov a výhod nezriedka aj skupiny kriminálneho charakteru. ³⁸ Tento moment nesúrodosti jednotlivých zoskupení a spojencov Talibanu im umožňuje paradoxne viesť efektívnejší odpor, založený najmä na asymetrickosti. Meniace sa spojenectvá a pružná taktika boja robí Taliban ťažko čitateľným a tým aj ťažko postihnuteľným. ³⁹

³⁶ HYNEK, N., EICHLER, J. 2010. Češi v Afghánistánu. In: *Vojenské rozhledy*, roč. 19 (51), 2010, číslo 2. ISSN 1210-3292. s. 88-100; ZELINKA, P. 2009. Perspektivy vývoje vzbuorenectví v Afghánistánu a přilehlých pákistanských oblastech. In: *Obrana a strategie*, roč. 9, číslo 1. 21 s. ISSN 1214-6463. s. 79-99.

³⁷ ČECH, L. 2010. *Vybrané faktory ovlivňující řešení současné situace v Afganistane*. In: Medzinárodné vzťahy 2010. Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky: Zborník príspevkov z 11. medzinárodnej vedeckej konferencie [CD-ROM]. Bratislava: FMV Ekonomickej univerzity, 2010 [cit. 23.09. 2013], 933 s. ISBN 978-80-225-3172-6. s. 133.

³⁸ 70 % improvizovaných výbušných systémov (IED - improvised explosive device) má na svedomí „ópiová mafia“, ktorej chaos v krajine vyhovuje. Bližšie vid': *ISAF, quo vadis* [online]. 2010. Dôležité.sk [cit. 25.09. 2013]. Dostupné na: <http://dolezite.sk/ISAFquo_vadis_243.html>.

³⁹ SHEHAD H. QAZI, 2011. The Neo-Taliban, Counterinsurgency & the American Endgame in Afghanistan [online]. In: *April 2011 Report*. ISPU Research Associate - Institute for Social Policy and Understanding [cit. 19.09. 2013]. Dostupné na: <http://www.ispu.org/pdfs/586_ispu%20report_neo%20taliban_qazi_web.pdf>.

5 Kontroverzné dopady pôsobenia medzinárodných vojenských síl

Renesančný autor Niccolo Machiavelli rozobral vo 4. kapitole spisu *Vladár* situáciu, ktorá v mnohom pripomína afganskú realitu. Popísal tu rozdiel medzi vojenským obsadením centralizovanej krajiny a okupáciou krajiny, ktorej vláda je odkázaná na podporu nezávislej vrstvy pozemkových vlastníkov. Autor tu píše, že silný štát je ťažké dobyť, keď sa to však podarí, má ten, ktorému sa podarilo takpovediac „vyhraté“, pretože sa už ťažko nájde vplyvnejší protivník. Na druhej strane je pomerne ľahké využiť treníc v krajine so slabou vládou a obsadiť ju; avšak ak sa tam bude chcieť nový vládca udržať, spôsobí mu veľa starostí a problémov práve tí, ktorí mu k víťazstvu pomáhali, aj tí, ktorých premohol.⁴⁰

Vojenské operácie, ktoré medzinárodné sily uskutočnili na afganskom teritóriu, nezabezpečili kontrolu celého územia Afganistanu. Okrem iného nebola pochopená kľúčová otázka bojov – že sa nebojuje o terén, ale o obyvateľstvo.⁴¹ Profesor medzinárodných vzťahov a expert na obrannú a zahraničnú politiku Christopher Coker z prestížnej London School of Economics v tejto súvislosti pripomína, ako málo Západ vedel o spoločnostiach, s ktorými sa naposledy dostal do konfliktu, či už v Afganistane alebo v Iraku: „V amerických ozbrojených silách boli 11. septembra 2001 v rozhodovacích funkciách len traja ľudia, ktorí hovorili po arabsky. Potom sa ju všetci začali učiť, mimochodom, teraz už každý študuje čínštinu. Chcem však na tom ilustrovať, že sme sa dostali do kontaktu so spoločnosťou, o ktorej sme v skutočnosti vedeli veľmi málo. Keď začali Američania vojnu vo Vietname, v USA bolo len pár ľudí na univerzitách, ktorí o tejto krajine napísali doktorandskú prácu. Dá sa povedať, že sa mimoriadnym spôsobom nezaujímame o svet okolo nás.“⁴²

Pre stabilizáciu krajiny sú dôležitejšie skôr policajné jednotky než vojenské, pretože policajti predstavujú permanentnú prítomnosť štátu a štátnych inštitúcií v lokalitách, kde pôsobia. Na druhej strane, vojenské jednotky dokazujú abnormálnosť politickej situácie (v stabilnom a bezpečnom politickom prostredí sú v úzadí a úloha zabezpečovania verejného

⁴⁰ DOLEJŠÍ, K. 2008. Afghánistán: Čekání na strategii. In: *ATM*, roč. XXXX., 2008, č. 6. ISSN 1802-4823. s. 6-9.

⁴¹ PETRAEUS, D. 2010. “Remarks,” Passing the Baton Conference, Walter E. Washington Convention Center, Washington, D.C., hosted by the United States Institute of Peace, January 8, 2010. In: *Is a Regional Strategy Viable in Afghanistan?* [online] Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 2010 [cit. 2011-05-27]. Dostupné na: <www.CarnegieEndowment.org/pubs>.

⁴² MATIŠÁK, A. 2013. Západ vie o svete veľmi málo [online]. In: *Pravda*, 1.10. 2013. [cit. 29.1. 2013]. Dostupné na: <http://debata.pravda.sk/debata/294710-zapad-vie-o-svete-velmi-malo/>

poriadku je plnená políciou). V Afganistane je tento problém posilnený faktom, že vojaci z etnicky odlišných skupín než sú regióny, kde pôsobia, môžu byť považovaní za nedôveryhodných a prispievať tak k destabilizácii bezpečnostnej situácie.

Zdrojom komplikácií pri realizácii na populáciu zameraných protipovstaleckých aktivít bola (pri nedostatočne rýchlom tempe nárastu domácich bezpečnostných zložiek) snaha zo strany ISAF o posilnenie bezpečnosti na lokálnej úrovni decentralizovaným spôsobom, a to vytváraním lokálnych alebo kmeňových milícií a ich vyzbrojením. Z krátkodobého hľadiska to mohlo prispieť ku zlepšeniu bezpečnostnej situácie v oblastiach, kde boli tieto formy použité. Z dlhodobého hľadiska však takýto vývoj skôr smeruje proti snahám o konsolidáciu mocenského monopolu na strane vlády krajiny, pretože to vedie k vytváraniu autonómnych mocenských centier na lokálnej úrovni, ktoré majú k dispozícii prostriedky na to, aby sa mohli vzoprieť vôli oficiálnej vlády.

Vytvorenie a vycvičenie miestnych bezpečnostných zložiek by mohol byť spôsob, ktorý vytvorí v budúcnosti priestor pre absenciu (alebo výrazné zníženie) zahraničnej vojenskej prítomnosti. Ako sme už spomenuli, podstatou mandátu ISAF je poskytnúť vláde Afganistanu priestor na vytvorenie a posilnenie domácich kapacít a inštitúcií, ktoré budú neskôr schopné prevziať zodpovednosť za spravovanie krajiny. Táto prechodná fáza pomenovaná ako „bezpečnostná tranzícia“ bola afganskou vládou a NATO definovaná pre obdobie rokov 2011-2014. Nasledovať by mala fáza „transformačná“ pre obdobie rokov 2015 – 2024. V jej rámci by mala zostať v krajine misia NATO, ktorá bude poverená tréningovými a poradenskými úlohami.⁴³

Prezident Obama sa v decembri 2009 vyjadril tak, že eskalácia úsilia v podobe vyslania dodatočných jednotiek je len dočasná a bude trvať do júla roku 2011, kedy sa začnú americké bojové jednotky postupne z Afganistanu sťahovať a vracieť späť do USA. Stanovenie časového rámca malo za cieľ vyslať signál domácim priaznivcom Obamu, ako aj signál politickej elite Afganistanu, že trpezlivosť s jej neochotou realizovať potrebné reformy má isté hranice a donútiť ju tak konať. Na druhej strane, stanovenie termínu pre odchod amerických jednotiek je kritizované preto, že informuje protivníka o tom, že zahraničným spojencom vlády, proti ktorej povstanci bojujú, dochádza strategická trpezlivosť, čo im otvára

⁴³ WÖRMER, N. 2013. Afghanistan Halfway through the Transition Phase. In: *SWP Comments* 2013/C 02, [online]. Stiftung Wissenschaft und Politik German Institute for International and Security Affairs [cit. 29.1. 2013]. Dostupné na: <http://www.swp-berlin.org/en/publications/swp-comments-en/swp-aktuelle-details/article/afghanistan_halfway_through_the_transition_phase.html>.

priestor k tomu, aby obmedzili svoje aktivity, dočasne sa stiahli a vyčkali na odchod zahraničných síl, aby následne mohli opätovne vyvinúť čerstvé úsilie s cieľom zvrhnúť oficiálnu vládu krajiny, oslabenú odchodom ozbrojených síl zahraničných spojencov.

Nepochybne dobre mienená myšlienka pomoci prostredníctvom provinčných rekonštrukčných tímov nebola všetkými aliančnými účastníkmi správne pochopená. Najmä v otázke priblíženia sa k afganskému obyvateľstvu a jej regionálnym štruktúram. Skúsenosti slovenských a českých tímov ukázali, že pokiaľ dedina, či komunita nepreberie zodpovednosť za dar od cudzincov, nielenže ho nebude používať, ale zrejme ho bez problémov nechá aj zničiť.⁴⁴

Ďalšia zásadná otázka, ktorá reflektuje afganské pôsobenie aliančných síl je, čo ďalej s obsadeným územím. Vojenské sily nie sú schopné zaistiť ďalší rozvojový plán. Chýbajú civilní experti so skúsenosťami v oblastiach civilnej správy, civilnej infraštruktúry, humanitárnej pomoci, ekonómie, obchodu a kultúry. Požiadavky na civilnú zložku NATO boli prijímané s rozpakmi a v praxi realizované bez rešpektu k tamojšiemu obyvateľstvu. Výnimku v tomto smere predstavuje Turecko. Napriek tomu, že zo spojeneckých vojsk, ktoré pôsobia v rámci operácie ISAF nemá žiadna krajina také bohaté a praxou overené skúsenosti z bojových operácií partizánskeho charakteru ako Turecko, silový faktor nie je preceňovaný. Základ tureckého úsilia v Afganistane tvorí tzv. mäkká sila. Ta je súčasťou rastúcej tureckej účasti pri riešení afganskej otázky a usiluje sa prezentovať ako „odzápadnenie (dewesternizácia)“ programu pomoci krajine.⁴⁵ Keď v decembri 2009 turecký prezident A. Gül vystúpil v Istanbule v Inštitúte strategických štúdií, v jeho prejave sa zdôrazňoval aspekt nevojenského riešenia afganskej problematiky a požiadavka vytvárania dôvery a spoločnej vôle zúčastnených vnútorných síl afganskej spoločnosti. Konštatoval, že ani jeden štát pre realizáciu tejto úlohy neurobil toľko, ako Turecko. Myslel tým nielen tureckú humanitárnu pomoc, ale najmä sprostredkovanie viacerých stretnutí vedúcich činiteľov Afganistanu a Pakistanu, ktorí mali čo povedať do budúcnosti vzájomných vzťahov a problému, ktorý Američania nazvali AfPak.⁴⁶

⁴⁴ Osobné rozhovory autora s českými a slovenskými účastníkmi misie v Afganistane na prvom slovensko – českom cvičení CIMIC (Liptovský Mikuláš 28. 5. – 8. 6. 2007).

⁴⁵ ČECH, E. 2013. *Turecká zahraničná politika a aktivity v jej ázijskom vektore*. In: *Politické vedy, roč. XVI., 2013, č. 3, ISSN 1335-2741, s. 82-103.*

⁴⁶ AfPak – neologizmus, ktorého autorom bol Obamov špeciálny reprezentant v Afganistane Richard Holbrook. Tento slovný novotvar poukazoval na čoraz väčšie prelínanie vývoja v Afganistane s problémami v Pakistane v

Pomerne úspešná špeciálna súčasť ozbrojených síl západných krajín - zložka CIMIC (Civil Military Co-operation – civilno – vojenská spolupráca)⁴⁷ - sa v afganskom prostredí, najmä v poslednom období dostala do rozporu so slabou efektívnosťou PsyOp(s) (Psychological Operation(s) – psychologické operácie).⁴⁸ Aj v dôsledku toho Aliancia prehráva boj o myslenie obyčajných Afgancov.

Tzv. nový Taliban (termín sa objavuje v roku 2007) je svojimi novými prístupmi k elektronickým médiám a vzdelaniu v tejto vojne o myslenie ľudí presvedčivejší. Vznikol ako produkt dlhodobých väzieb a ideologickej spriaznenosti medzi pakistanskými kmeňovými oblasťami FATA a afganským talibanským územím. Pri jeho zrode stáli vzájomné sympatie medzi účastníkmi afganského odboja proti sovietskej invázii v 80. rokoch a takisto okolnosti, ktoré prinieslo povojnové obdobie spoločenského chaosu a devastácie. Paštúni vnímajú prítomnosť nových nadšencov pre vieru v oblasti FATA ako prejav vzájomnej cti, hrdinstva a spriaznenosti a ponúkajú azyl každému, kto o neho požiada a bez podmienok. Súčasne sú noví Talibanci⁴⁹ motivovaní osobnými ideologickými sympatiami, ktoré sa zrodili v afgansko – pakistanských utečeneckých táboroch. Veľa súčasných talibanských bojovníkov prežilo v týchto táboroch svoje detstvo a vyrástli tu v mladých mužov, odhodlaných bojovať za vieru a svoje presvedčenie (boj proti západným ideálom).⁵⁰

Od zverejnenia správy Human Rights Watch o Afganistane z januára 2011⁵¹ sa veľa nezmenilo. Ozbrojený konflikt zostal najkritickejší na juhu a juhovýchode, s výrazným zhoršením bezpečnosti na severe. Medzinárodné spoločenstvo (podľa UNAMA) zaznamenalo

dôsledku operovania talibanských bojovníkov aj na území Pakistanu, na ktorom mali svoje základne (pozn. autora).

⁴⁷ CIMIC sú všetky činnosti, ktoré vykonávajú velitelia k nadviazaniu a udržaniu dobrých vzťahov medzi spojeneckými ozbrojenými silami a vládou, civilným obyvateľstvom alebo agentúrami krajín, ktoré nie sú členmi NATO, v ktorých sú tieto ozbrojené sily rozmiestnené alebo nasadené. Cieľom CIMIC je vytvoriť a udržať úzku spoluprácu s civilným obyvateľstvom a inštitúciami za účelom vytvorenia civilno – vojenských podmienok, poskytujúcich veliteľovi síl možnosti dosiahnutia čo najväčších morálnych, materiálnych a taktických výhod a využiť miestne prostredie.

⁴⁸ Psychologické operácie sú spravidla súčasťou informačných operácií. Ich úlohou je oslabiť vôľu protivníka, posilniť lojalitu obyvateľstva a získať podporu nezúčastnených osôb. Hlavným cieľom je ovplyvniť myslenie, postoje a správanie vybratých jednotlivcov alebo skupín. Vytváraním vhodnej atmosféry medzi miestnym obyvateľstvom a izoláciou povstalcov od ich podpory prispievajú tieto operácie k ochrane vlastných vojsk.

⁴⁹ SERENKO, A. 2010. Islamabad Brings „New Talibs“ on to Political Scene. In: *Transatlantické listy 1/2010*. Bratislava, CSS 2010. [cit. 2001-05-29].s. 14-16. Dostupné na: <http://cenaa.org/wp-content/uploads/2010/04/Transatlanticke_listy_1_20101.pdf>.

⁵⁰ HANASZ, P. 2008. Tálibán – rozpolčená osobnosť? [online]. In: *NATO review 2008* [cit. 2011-05-19]. Dostupné na: <http://www.nato.int/docu/review/2008/04/AP_BOOK/CS/index.htm>.

⁵¹ HUMAN RIGHTS WATCH. *Svetová správa 2011-Afganistan*. 17/01/2011 [online]. In:<<http://www.hrw.org/en/world-report-2011/afghanistan>>.

v priebehu štvorročného obdobia 2007-2011 v Afganistane 12 000 civilných obetí. Z počtov, ktoré sa udávajú v správach UNAMA, väčšina obetí zomiera v dôsledku aktivít síl, ktoré sa označujú za protivládne. Asi 15 – 20 % obetí ide na vrub činnosti provládnych síl a misie ISAF. Zhruba v 10 % prípadov nemožno jednoznačne určiť, kto zapríčinil smrť civilistov. Tieto údaje sa však považujú za podcenené a uvádzajú sa zhruba o polovicu vyššie.

6 Problém zaistenia bezpečnosti vlastnými bezpečnostnými zložkami

Na bezpečnostnej konferencii k Afganistanu vo februári 2011 afganský prezident Hamid Karzaj oznámil, že 21. marca, teda v deň, kedy jeho krajina oslavuje Nový rok, začnú domáce afganské zložky preberať kontrolu nad vnútornou bezpečnostnou situáciou v krajine. V roku 2012 bolo konštatované, že afganské národné bezpečnostné sily dosiahli cieľového stavu 350 000 osôb. Kvantitatívny faktor však nezodpovedá požiadavkám kvality.

Na dennom poriadku sú incidenty, pri ktorých afganskí vojaci či policajti (popr. osoby prezlečené do ich rovnošiat) napadnú cudzích vojakov, neraz aj inštruktorov, ktorí ich majú cvičiť. Útokov pribudlo v čase, keď sa medzinárodné jednotky pripravujú na odchod z krajiny. Podľa údajov ministerstva vnútra zahynulo v roku 2013 (v takzvanej bojovej sezóne, ktorá sa začína okolo mája, keď sa v horách roztopí sneh, a končí sa začiatkom novembra) v priemere až 80 policajtov týždenne. Taliban uskutočnil celkovo vyše 6600 bojových operácií vrátane samovražedných útokov ako aj priamych útokov proti polícii. Za posledných šesť mesiacov takto prišlo o život 1273 štátnych policajtov a 779 mestských, pričom ďalších 5500 osôb bolo pri týchto útokoch zranených (údaje sa týkajú len polície, pretože afganské ministerstvo obrany tento rok počty zabitých nezverejnilo. Priznalo len, že počet mŕtvych sa zvýšil).⁵²

O schopnostiach afganskej armády a polície panujú silné pochybnosti.⁵³ Afganská národná armáda (ANA) bola vytvorená po porážke hnutia Taliban v roku 2001. Teoreticky môže byť do armády povolaných zhruba 2,66 milióna mužov vo veku 22 – 49 rokov. Afganci vedia, čo je to život so zbraňou v ruke a tento aspekt poznamenal celé generácie obyvateľstva.

⁵² Každý týždeň zomiera pri útokoch v Afganistane 80 policajtov [online]. SME.sk. 29. 10. 2013. [cit. 01.11.2013]. Dostupné na: <<http://www.sme.sk/c/6987561/kazdy-tyzden-zomiera-pri-utokoch-v-afganistane-80-policajtov.html>>.

⁵³ GIUSTOZZI, A. 2009. The Afghan National Army: Unwarranted Hope? *The RUSI Journal*, Vol. 154, No. 6. s. 36-42.

Predstavu o ich tradičnej a historickým vývojom vynútenej výbojnosti navyiac úspešne šíria médiá. Podľa tejto predstavy je vlastníctvo strelnej zbrane a boj hlavným zmyslom života priemerného afganského muža. Samozrejme, že túžba žiť v mieri a venovať sa svojej práci nie je Afgancom cudzia, ale na strane druhej, stáročné tradície urobili svoje. Chlapci sa učia strieľať od malička a vedenie boja tvorí dôležitú súčasť ich výchovy. Veľa mladých mužov dnes nevie nič iné ako zaobchádzať s rôznymi zbraňami a bojovať.

Vyššie uvedené fakty by mohli vytvoriť dojem, že v týchto podmienkach nie je problém vybudovať regulárne bezpečnostné sily. Bohužiaľ opak je pravdou. Ako príklad uvedieme niektoré problémy pri budovaní afganskej armády (ANA):

- Veľkú časť nového náboru tvoria pologramotní vidiečania z tadžických oblastí, ktorí nehovoria paštúnskym jazykom južných provincií,
- každý rok je potrebné vymeniť minimálne jednu tretinu celkového stavu v dôsledku pomerne vysokých strát počas bojov a dezercie,
- až v poslednom období sa podarilo zvýšiť plat vojakom – z pôvodných 80 USD na súčasných 210 USD (v čiastke je zarátaný aj príspevok za bojové nasadenie) – čo je viac ako ponúka Taliban, napriek tomu ANA vykazuje 50 % dezerciu,
- pôsobí tu etnický a klanový faktor – na juhu nemožno nasadiť paštúnskych vojakov, ktorí odmietajú bojovať proti vlastným ľuďom chrániac tak bezpečnosť vlastných rodín (hrozba krvnej pomsty),⁵⁴
- ANA bez vzdušnej podpory medzinárodných síl a bez krytia chrbta aliančnými spojencami pri bojovom nasadení nemá veľa šancí,
- 9 z 10 afganských regrútov nevie čítať - problém ako pracovať s manuálom vlastnej zbrane, ako získať vodičského oprávnenia apod.,
- štvrtina afganských vojakov dezertuje po prvom „opušťáku“,
- štvrtina afganských vojakov pravidelne konzumuje heroín a ópium,
- veľké rozkrádanie armádneho majetku - velitelia ANA kradnú žold, vojaci si vypomáhajú výpredajom súčiastok.

⁵⁴ Podľa vyjadrenia amerického generála W. Caldwell, ktorý má na starosti zvýšenie stavov afganskej polície a armády, vďaka zvýšenej gáži pre nových vojakov a policajtov sa hlási do služby mesačne 7 000 mužov, ale paštúnski regrúti z juhu krajiny tvoria iba asi 2 – 3 % celkového počtu. Dostupné na internete: <<http://www.ceskenoviny.cz/svet/zpravy/nato-si-nevi-rady-s-dezerci-afghanskychrekrutu/443751>> [04.03.2010].

Napriek tomu je proces budovania ANA prezentovaný ako najväčší úspech pôsobenia NATO v Afganistane (najmä pri porovnaní s pokusmi o reformu polície ale aj oblasti ekonomiky a politiky).⁵⁵ Nils Wörmer charakterizuje niekoľko ďalších systémových problémov, ktoré sprevádzajú výstavbu afganských národných bezpečnostných síl a tvoria hlavné prekážky vytvárania spoločnej identity a vnútornej súdržnosti v rámci armády a polície:

- chýba jasné vymedzenie toho, s kým majú bojovať a koho majú brániť, pričom tomuto vymedzeniu neprispieva ani samotný prezident Karzaj, keď úplne pohŕda afganskou ústavou a o Talibane sa vyjadruje ako o „bratoch“.
- budovaniu bezpečnostného sektora neprispieva ani prekrývanie sa kompetencií jednotlivých súčastí bezpečnostného aparátu krajiny – armády, polície a spravodajských služieb. Ich budovanie a tréning na boj proti povstalcom medzi nimi vyvoláva istú rivalitu;
- vládne veľká neistota o budúcich zdrojoch potrebných na ďalšie udržiavanie a výstavu ANSF (napriek predpokladanému zníženiu o jednu tretinu do roka 2016).⁵⁶Záver

Budúcnosť krajiny pod Hindukúšom je doposiaľ veľmi neistá. Najdôležitejší aspekt riešenia afganskej otázky sa odvíja od bezpečnostnej situácie. Kábulska vláda ju vlastnými silami nezvláda, pretože nemá celú krajinu pod svojou kontrolou a je vo veľkej miere závislá na podpore medzinárodných bezpečnostných a asistenčných síl. Tie však nie sú obyvateľstvom vítané.

Ozbrojené sily medzinárodnej koalície usilovali o nastolenie demokratických zmien v Afganistane. Afganci ich však musia po prvé prijať a po druhé obyvatelia si musia zvyknúť riešiť svoje problémy nie pomocou bojovných kmeňových náčelníkov, ale prostredníctvom svojich demokraticky zvolených orgánov. V čom spočíva základná chyba? Predovšetkým v tom, že ľudia, ktorí spolu roky bojovali, nemajú šancu v súčasných podmienkach vytvoriť špecifický afganský model demokracie. Navyše ak zoberieme do úvahy

⁵⁵ SIBYLA, P. 2010. Tretia cesta pre Afganistan [online]. In: *TREND*, číslo 32/2010. [cit. 15.09.2013]. Dostupné na: <<http://ekonomika.etrend.sk/svet/tretia-cesta-3.html>>.

⁵⁶ WÖRMER, N. 2013. Afghanistan Halfway through the Transition Phase. In: *SWP Comments 2013/C 02*, [online]. Stiftung Wissenschaft und Politik German Institute for International and Security Affairs [cit. 29.1.2013]. Dostupné na: <http://www.swp-berlin.org/en/publications/swp-comments-en/swp-aktuelle-details/article/afghanistan_halfway_through_the_transition_phase.html>.

všetky reformátorské pokusy minulého storočia, v ich pozadí vždy rezonoval základný rozpor medzi modernitou a tradicionalizmom. Tento rozpor bol a je jeden z najvýznamnejších konfliktných potenciálov súčasného Afganistanu. Súčasná afganská administratíva sa javí ako tradicionalistická, čo bude zrejme znamenať kontinuitu s vývojom po páde posledného komunistického predstaviteľa krajiny Nadžibulláha – tzn. príklon k fundamentalistickému náboženskému a politickému spektru.

Je ťažké predikovať vývoj situácie v tejto krajine. Dnes sa hovorí o odchodovej stratégii a možných dopadov tohto kroku z pohľadu afganského národného vývoja, ale aj širších regionálnych a globálnych súvislostí. Experti debatujú o tom, či nezainteresovať viac krajín s väčšinovo moslimskou populáciou. Hoci tvorcovia politiky na svete sa touto možnosťou zaoberali, k väčšiemu prelomu v tejto oblasti došlo až v roku 2009 po nástupe B. Obamu do Bieleho domu. Spolu s tým však prišlo aj rozhodnutie o zvýšení počtu amerických ozbrojených síl v Afganistane. Viac vojakov nevyhnutne znamená viac obetí na strane civilistov, keďže boje budú intenzívnejšie a trpieť bude viac civilistov aj bojových zložiek. V takejto situácii sa nepochybne spomalí aj veľmi potrebný rozvoj. Následne viac a viac obyvateľov Afganistanu bude považovať koaličné sily za okupačné.

Situáciu charakterizoval výstižne už v roku 2006 renomovaný český indológ a iránist Jan Marek, ktorý k tomu uviedol: „Trvá nebezpečenstvo, že partizánske boje proti prítomnosti cudzích vojsk na afganskom území budú pokračovať, pretože hrdí Afganci nikdy v svojich horách žiadnych cudzincov nestrpeli a vždy dokázali nad nimi zvíťaziť.“⁵⁷

Nádej svitne až vtedy, keď zastupiteľský systém bude riadne fungovať. A to bude len vtedy, keď sa parlament i ďalšie volené inštitúcie nenechajú znepriatelieť etnickými rozdielmi, ktoré v nedávnej minulosti vyvolávali vzájomné súperenie a viedli k ozbrojeným stretnutiam. Len ak sa toto podarí, mocenské boje medzi jednotlivými kmeňmi prestanú, nepriateľstvo medzi rôznymi národnosťami vyhasne a Afganistan sa stane pokojnou a prosperujúcou krajinou.

Budovať v Afganistane demokraciu západného typu je ako stavať dom bez solídnych základov. Chceme zasadiť sociálnu štruktúru (demokraciu) do prostredia, ktoré na to nie je pripravené, kde slabá vláda trpí systémovou korupciou a všetko funguje vďaka rodovému a klanovému poriadku. Tieto skutočnosti sa premietajú do:

⁵⁷ MAREK, J. 2006. *Dějiny Afgánistánu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006. 403 s. ISBN 80 7106-445-9. s. 298.

- nejednotnosti krajiny a absencie zjednocujúceho centrálného prvku,
- prehĺbenia spoločenských sporov na etnickej úrovni a pokračujúcej fragmentácie moci,
- neúspešnej centralizácie moci, ktorá by mala ísť ruku v ruke s jej legitimitou,
- faktorov novej fragmentácie moci, ktoré ovplyvňujú politické ambície jednotlivých regionálnych vodcov (rozdielne predstavy o vedení krajiny medzi Karzajom a regionálnymi lídrami),
- krízovej situácie, keď krajine hrozí jej dezintegrácia a rozdelenie.

Roztrieštená afganská spoločnosť nie je pripravená prijať demokratické inštitúcie a západná podpora skorumpovanej vlády prezidenta Karzaja len preukázala, ako bezradní sú tí najlepší diplomati, organizátori, konzultanti a vojaci v prostredí, ktoré sa vymyká tradičným západným kategóriám. Od roku 2006, kedy sa Taliban opätovne skonsolidoval a vedie stále agresívnejšie akcie odporu, sa jednotky Spojených štátov a jeho koalíčných partnerov márne usilujú priniesť do krajiny pokoj a poriadok. Týmto silám hrozí rovnaký osud ako Britom v 19. storočí a Rusom v storočí minulom. Šablónovité riešenia jednoducho v miestnych komplikovaných podmienkach nebudú a nemôžu fungovať.

Západné inštitúcie však majú veľký záujem na zachovaní zdania pokroku v oblastiach pod ich správou a drsnú realitu preto skrývajú pod závojom fráz. Za vzletnými pojmi sa často skrýva fatálna neznalosť skutočností. Jedným z najväčších problémov stratégie Západu je, že chcú všetky problémy riešiť naraz – boj proti terorizmu, ekonomický rozvoj, spoločenský rozvoj, ľudské práva, demokratizáciu. Každý z týchto cieľov, aj keď sú čiastočne previazané, vyžaduje iný prístup. Ciele si čiastočne aj protirečia, len západné elity sa stále tvária, že všetky sú splniteľné naraz. Nielenže je napríklad pre veľa Afgancov slovo demokracia prázdny pojem, súčasne nejde dokopy s ďalšími cieľmi Západu, ako sú napr. práva žien, ktoré by Afganci v demokratickom rozhodovaní zrejme obmedzili.

Hľadanie cesty zo slepej uličky, v ktorej sa krajina dnes nachádza, nebude jednoduché ani bezbolestné. História priniesla poučenie o tom, že je sice ťažké poraziť a dobyť Afganistan, ale ešte ťažšie je si ho skutočne podmaniť a kontrolovať. Takisto je ťažké a bolestné s hanbou odísť. Jedna stará paštúnska múdrosť hovorí, že šikovný je ten človek, ktorý si z Indie dovezie bohatstvo a z Afganistanu vlastnú hlavu. Veliteľ britskej koloniálnej armády generál Andrew Skeen svojho času prehlásil : „Ak plánuješ vojnové ťaženie na

paštunskom území, tak v prvej rade plánuj návrat z tohoto územia. Skôr alebo neskôr všetky vojenské výpravy proti Paštunom končia ústupom pod paľbou.⁵⁸

Afganská kríza sa pre Západ zúžila na dve varianty riešenia - rokovania založené na oddelení Talibanu a džihádistov, alebo čisto vojenské víťazstvo koalície. Prvá z uvedených variant je považovaná za neľahkú, tá druhá stále viac za nemožnú.

Americká predstava o riešení afganskej otázky zapojením väčšieho počtu regionálnych aktérov spolu s postupným odovzdávaním zodpovednosti za vývoj v krajine na samotných Afgancov má svoje limity a obmedzenia. Pritom nikto nepochybuje o tom, že regionálna spolupráca so susedmi, najmä s Pakistanom a Iránom bude mať v tomto vývoji mimoriadny význam.

Ako teda ďalej v Afganistane? Najlepšie riešenie zrejme bude nechať samotných Afgancov, aby si svoje problémy vyriešili sami. Zvrhnutie Talibanu bolo iste chvályhodným činom, teraz by si však Západ mal položiť otázku, či svojou pomocou neprináša viac škody ako úžitku. Zodpovedný pokus o rozvoj vyžaduje viac pokory a pokus o porozumenie. Nie presvedčenie, že s nasadením väčšej sily a väčším prisunom peňazí sa dá vyriešiť všetko. Nedá, čo kvôli rapídne sa zhoršujúcej bezpečnostnej situácii pomaly zisťuje aj Obamova administratíva.

Riešenie afganskej problematiky bez vonkajších zásahov zrejme nezaručí mier ani prosperitu, ba možná práve naopak, avšak cena, ktorú platia Afganci za neefektívne západné pokusy o mier a pokrok, je príliš vysoká. V súčasnej dobe, kedy zjednodušené a rýchle riešenia sú politicky často preferované, vytvárajú veľakrát predpoklady ďalších konfliktov a problémov.

Scenárov budúceho vývoja sa v súvislosti s budúcnosťou Afganistanu bez vojsk USA a NATO objavuje veľa. Pričom ako veľmi pravdepodobný sa spomína variant, ktorý počíta s občianskou vojnou a s tým, že otvorené otázky budúceho Afganistanu si budú musieť vyriešiť relevantní aktéri sami. Vychádza sa tu z historickej skúsenosti, že pokus akýkoľvek regulácie na základe konsenzu viedol ku konfliktu. Aj súčasná situácia signalizuje, že podobné úsilie pomoci zvonka povedie k vojne všetkých proti všetkým.

Ako príklad uvedieme názor ruského politológa Sergeja Michejeva⁵⁹, ktorý zastáva názor, že pre Afganistan bude najlepšie riešenie, keď si otvorené otázky budúceho

⁵⁸ JAGIELSKI, W. 2009: *Pasztuni. Sprawy polityczne*. No. 1 (39). 2009. ISSN 2080-832. s. 71.

usporiadania krajiny vyriešia obyvatelia krajiny sami. Ako jedno z možných riešení pripúšťa rozdelenie Afganistanu na konglomerát viacerých menších štátov.⁶⁰ Podobný názor zdieľa aj Róbert Blackwill, niekdajší poradca bývalej americkej ministerky zahraničných vecí Condolezzy Riceovej. Domnieva sa, že riešením situácie v Afganistane je rozdelenie krajiny a vymedzenie sféry vplyvu pre hnutie Taliban. Podľa Blackwilla sa totiž za posledných desať rokov urobilo množstvo chýb a aj preto v niektorých provinciách nie je možné Talibancov poraziť. Bývalý Riceovej poradca pre národnú bezpečnosť preto navrhuje rozdeliť ázijskú krajinu na základe etnických línií a ponechať zosadenému hnutiu juh a východ krajiny. "Taliban vyhráva, my prehrávame. Majú veľkú vôľu a chcú pokračovať v odpore. Plán A zlyhá a preto potrebujeme plán B," vyjadril sa Blackwill. Podľa jeho názoru je potrebné nechať hnutiu kontrolu nad paštúnskou oblasťou a zabrániť tak ďalšiemu mrhaniu peňazí a životov vojakov.⁶¹

Použitá literatúra

1. *Afghanistan Opium Survey 2010. Summary Findings* [online]. UNODC, September 2010. [cit. 07.09. 2013]. Dostupné na: <www.unodc.org/.../Afghanistan/Afg_opium_survey_2010_exsum_web.pdf>.
2. *Afghanistan Opium Survey 2012. Summary findings* [online]. United Nations Office on Drugs and Crime, November 2012 [cit. 08.10. 2013]. Dostupné na: <http://www.unodc.org/documents/cropmonitoring/Afghanistan/Summary_Findings_FINAL.pdf>.
3. BARNET, R. R. 2002. *The Fragmentation of Afghanistan*. Yale University Press, 2002. 420 s. ISBN 978-0300095197. s. 11.
4. ČECH, L. 2008. *Islam – fakty a súvislosti. Islam v miestach pôsobenia Ozbrojených síl Slovenskej republiky v operáciách medzinárodného krízového manažmentu*. Liptovský Mikuláš: Akadémia ozbrojených síl gen. M. R. Štefánika so sídlom v Liptovskom Mikuláši, 2008. 135 s. ISBN 978-80- 8040-352-2. s. 82-84.

⁵⁹ Skorobogatyj, P. 2013. Vernutsja v Afganistan [online]. Ekspert Online, 29 mar 2013. [cit. 25.10. 2013]. Dostupné na: <<http://expert.ru/2013/03/29/vernutsya-v-afganistan/#comments>>.

⁶⁰ Táto idea nie je nová a objavuje sa aj vo vyjadreniach afganských exilových predstaviteľov (pozn. autora).

⁶¹ *Dajme Talibanu juh a východ Afganistanu, navrhuje Blackwill* [online]. In: SME.sk, 13. 9. 2010. [cit. 25.10. 2013]. Dostupné na: <<http://www.sme.sk/c/5547636/dajme-talibanu-juh-a-vychod-afganistanu-navrhuj-blackwill.html>>.

5. ČECH, L. 2009. *Islam v životnom cykle moslimov. Sprievodca praktickým islamom*. Liptovský Mikuláš, Akadémia ozbrojených síl generála M. R. Štefánika 2009. 130 s. ISBN 978-80-8040-381-2. s. 16.
6. ČECH, L. 2010. *Vybrané faktory ovplyvňujúce riešenie súčasnej situácie v Afganistane*. In: *Medzinárodné vzťahy 2010. Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky: Zborník príspevkov z 11. medzinárodnej vedeckej konferencie [CD-ROM]*. Bratislava: FMV Ekonomickej univerzity, 2010 [cit. 23.09. 2013], 933 s. ISBN 978-80-225-3172-6. s. 133.
7. ČECH, L. 2011. *Regionálne aspekty a súvislosti medzinárodnopolitického vývoja*
8. *Afganistanu*. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2011. 175 s. ISBN 978-80-225-3281-5.
9. ČECH, L. 2013. Súčasný stav a perspektívy rusko-afganských vzťahov. In: *Medzinárodné vzťahy*, roč. 11, 2013, č. 3, ISSN 1336-1562, s. 106-123.
10. ČECH, L. 2013. Turecká zahraničná politika a aktivity v jej ázijskom vektore. In: *Politické vedy*, roč. XVI., 2013, č. 3, ISSN 1335-2741, s. 82-103.
11. *Dajme Talibanu juh a východ Afganistanu, navrhuje Blackwill* [online]. In: SME.sk, 13. 9. 2010. [cit. 25.10. 2013]. Dostupné na: <<http://www.sme.sk/c/5547636/dajme-talibanu-juh-a-vychod-afganistanu-navrhuje-blackwill.html>>.
12. DOLEJŠÍ, K. 2008. Afghánistán: Čekání na strategii. In: *ATM*, roč. XXXX., 2008, č. 6. ISSN 1802-4823. s. 6-9. GIUSTOZZI, A. 2009. The Afghan National Army: Unwarranted Hope? *The RUSI Journal*, Vol. 154, No. 6. s. 36-42
13. HANASZ, P. 2008. Tálibán – rozpolcená osobnosť? [online]. In: *NATO review 2008* [cit. 2011-05-19]. Dostupné na: <http://www.nato.int/docu/review/2008/04/AP_BOOK/CS/index.htm>.
14. HOLDEN, M.: *Afghanistan: Economic activity and policy challenges*. In: Library of Parliament, Ottawa, 21.11.2007 [cit. 20.10. 2013]. s. 16-21. Dostupné na: <www.parl.gc.ca/information/library/PRBpubs/prb0729-e.htm>.
15. HORÁK, S. 2008. Začarované kruhy afghánské. In: *Obrana a strategie*, roč./vol. 8, číslo 2. Brno: Univerzita obrany 2008. ISSN 1214-6463, s. 5-18.

16. HORÁK, S. 2010. Drogová Hedvábná stezka. In: Mezinárodní politika, roč. XXXIV, 2010, číslo 1. ISSN 0543-7962. s. 11.
17. HUMAN RIGHTS WATCH. *Svetová správa 2011-Afganistan*. 17/01/2011 [online]. In: <<http://www.hrw.org/en/world-report-2011/afghanistan>>.
18. HYNEK, N., EICHLER, J. 2010. Češi v Afghánistánu. In: *Vojenské rozhledy*, roč. 19 (51), 2010, číslo 2. ISSN 1210-3292. s. 88-100; ZELINKA, P. 2009. Perspektivy vývoje vzbouřenectví v Afghánistánu a přilehlých pákistanských oblastech. In: *Obrana a strategie*, roč. 9, číslo 1. 21 s. ISSN 1214-6463. s. 79-99.
19. *International Security Assistance Force (ISAF): Key Facts and Figures* [online]. NATO – OTAN. International Security Assistance Force [cit. 30.09. 2013]. Dostupné na *ISAF Mandate* [online]. NATO – OTAN. International Security Assistance Force [cit. 29.09. 2013]. Dostupné na: <<http://www.nato.int/isaf/topics/mandate/>>.
20. *ISAF, quo vadis* [online]. 2010. Dôležité.sk [cit. 25.09. 2013]. Dostupné na: <http://dolezite.sk/ISAFquo_vadis_243.html>
21. JAGIELSKI, W. 2009: *Paszteni. Sprawy polityczne*. No. 1 (39). 2009. ISSN 2080-832. s. 71.
22. KALAČEV, B. F. Drogová genocída: minulosť a prítomnosť. In: *Ópiová vojna proti Rusku*. [online]. Portál Chelemendik.sk, [cit. 05.11. 2013]. Dostupné na internete: <http://www.chelemendik.sk/Opiova_vojna_proti_Rusku__869855926.html>.
23. *Každý týždeň zomiera pri útokoch v Afganistane 80 policajtov* [online]. SME.sk. 29. 10. 2013. [cit. 01.11.2013]. Dostupné na: <<http://www.sme.sk/c/6987561/kazdy-tyzden-zomiera-pri-utokoch-v-afganistane-80-policajtov.html>>.
24. *Končící americký velvyslanec v Afghánistánu kritizoval Karzáiho* [online] 2006. ČTK 20.6.2011.[cit. 07.10 2013]. Dostupné na: <<http://www.ceskenoviny.cz/zpravy/koncici-americky-velvyslanec-v-afghanistanu-kritizoval-karzaiho/653433>>.
25. MAJER, M. 2006. *Afganistan : Tranzícia si stále žiada veľa*. In : Panoráma bezpečnostného prostredia 2005-2006. Bratislava: MO SR, 2006. 873 s. ISBN 978-80-89-89261-11-6. s. 403-413;

26. MAREK, J. 2006. *Dějiny Afgánistánu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006. 403 s. ISBN 80 7106-445-9. s. 298.
27. MATIŠÁK, A. 2013. Západ vie o svete veľmi málo[online]. In: *Pravda*, 1.10. 2013. [cit. 29.1. 2013]. Dostupné na: <<http://debata.pravda.sk/debata/294710-zapad-vie-o-svete-velmi-malo/>>.
28. MIKHOS, M. 2006. *Afghanistan's drugs challenge*. In: NATO Review – Springs 2006. Brusel. Dostupné na internete: <<http://www.nato.int/docu/review/2006/issue1/english/analysis.html>>.
29. OTŁOWSKI, T. 2009. Długa wojna a pogranicze afgańsko-pakistańskie. In: *Sprawy polityczne*. No. 1 (39). 2009. ISSN 2080-832. s. 26-37.
30. PETRAEUS, D. 2010. "Remarks," Passing the Baton Conference, Walter E. Washington Convention Center, Washington, D.C., hosted by the United States Institute of Peace, January 8, 2010. In: *Is a RegionalL Strategy Viable in Afghamistan?* [online] Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 2010 [cit. 2011-05-27]. Dostupné na: <www.CarnegieEndowment.org/pubs>.
31. *Q&A: Wazírská výzva pre Pakistan* [online] 2009.[cit. 14.09. 2013]. Dostupné na: <http://news.bbc.co.uk.sk.mk.gd/2/hi/south_asia/8296245.stm>.
32. SERENKO, A. 2010. Islamabad Brings „New Talibs“ on to Political Scene. In: *Transatlantické listy 1/2010*. Bratislava, CSS 2010. [cit. 2001-05-29].s. 14-16. Dostupné na: <http://cenaa.org/wp-content/uploads/2010/04/Transatlanticke_listy_1_20101.pdf>
33. SHAPIRO, I. 2009. Politika zadržování: Staronová strategie proti světovému terorizmu. Praha: Karolinum 2009. 173 s. ISBN 978-80-246-1669-8.
34. SHEHAD H. QAZI, 2011. The Neo-Taliban, Counterinsurgency & the American Endgame in Afghanistan [online]. In: *April 2011 Report*. ISPU Research Associate - Institute for Social Policy and Understanding [cit. 19.09. 2013]. Dostupné na: <http://www.ispu.org/pdfs/586_ispu%20report_neo%20taliban_qazi_web.pdf>.
35. SIBYLA, P. 2010. Tretia cesta pre Afganistan [online]. In: *TREND*, číslo 32/2010. [cit. 15.09.2013].
Dostupné na:< <http://ekonomika.etrend.sk/svet/tretia-cesta-3.html>>

36. SKOROBOGATYJ, P. 2013. Vernutsja v Afganistan [online]. Ekspert Online, 29 mar 2013. [cit. 25.10. 2013]. Dostupné na: <<http://expert.ru/2013/03/29/vernutsya-v-afganistan/#comments>>.
37. *Slovensko má o Afganistane „len povrchné predstavy“* [online]. Electronic Resource EurActiv 22.10. 2010 [cit. 21.10. 2013]. Dostupné na: <www.euractiv.sk/.../slovensko-ma-o-afganistane-len-povrchne-predstavy-016110>.
38. ŠKVRNDA, F. 2013. *Vojna v Afganistane* [online]. In: SLOVO – Trendy, 23.1.2013 [cit. 02.10. 2013]. Dostupné na: <http://www.noveslovo.sk/c/Vojna_v_Afganistane>.
39. *The Failed States Index 2013* [online]. Electronic Resource The Fund for Peace [cit. 28.09.2013]. Dostupné na: <<http://ffp.statesindex.org/rankings-2013-sortable>>.
40. TOKÁR, Ľ. 2010. Strategické problémy NATO v Afganistane. In: *Medzinárodné vzťahy 2010. Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky: Zborník príspevkov z 11. medzinárodnej vedeckej konferencie* [CD-ROM]. Bratislava: FMV Ekonomickej univerzity, 2010 [cit. 29.09. 2013], 933 s. ISBN 978-80-225-3172-6.
41. WÖRMER, N. 2013. Afghanistan Halfway through the Transition Phase. In: *SWP Comments 2013/C 02*, [online]. Stiftung Wissenschaft und Politik. German Institute for International and Security Affairs. [cit. 29.1.2013]. Dostupné na: <http://www.swp-berlin.org/en/publications/swp-comments-en/swp-aktuelle-details/article/afghanistan_halfway_through_the_transition_phase.html>.
42. ZIPFEL, T. 2008. Afghánistán mezi optimismem a defétismem. In: *Obrana a strategie*, roč. 8, číslo 2. Brno: Univerzita obrany, 2008. ISSN 1214-6463. s. 19-30.
43. ŽÍDEK, L. 2006. Afghánistán od pádu Tálibánu. In: *Mezinárodní politika*, roč. XXX., č. 7, 2006. ISSN 0543-7962. s. 20-23.

Informácie o autorovi

Doc. PhDr. Ľubomír Čech, CSc.

Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity

Dolnozemska cesta 1/b, 852 35 Bratislava 5

mail: lubomir.cech@euba.sk; francuz@post.sk

Petičné právo vyplývajúce z občianstva Európskej únie

Lucia Hurná

Abstrakt

Tento článok je venovaný jednému z práv, ktoré súvisí s pojmom občianstva Európskej únie. Podľa článku 227 Zmluvy o fungovaní Európskej únie: „ Akýkoľvek občan Únie a akákoľvek fyzická či právnická osoba s bydliskom alebo sídlom zaregistrovaným v členskom štáte má právo individuálne alebo spoločne s ďalšími občanmi alebo osobami predložiť Európskemu parlamentu petíciu vo veci, ktorá sa ich priamo dotýka a ktorá spadá do pôsobnosti Únie.“ Petičné právo má za cieľ poskytnúť občanom Európskej únie jednoduchý spôsob, ako sa obrátiť na Európsky parlament so žiadosťami alebo sťažnosťami. Petície umožňujú Európskemu parlamentu poukázať na porušovanie práv občanov zo strany Európskej únie, členských štátov, regionálnych vlád alebo iných inštitúcií.

Kľúčové slová: Európska únia, občan Európskej únie, petičné právo, Európsky parlament, Výbor pre petície

JEL Klasifikácia: K33, K39

Abstract

This paper addresses one of the rights connected with the concept of the citizenship of European Union. According to Article 227 of the Treaty on the Functioning of the European Union: "*Any citizen of the Union, and any natural or legal person residing or having its registered office in a Member State, shall have the right to address individually or in association with other citizens or persons, a petition to the European Parliament on a matter which comes within the Union's field of activity and which affects him, her or it directly*". The right of petition aims to provide European Union citizens with a simple means of contacting the European Parliament with requests or complaints. The petitions allow the European Parliament to highlight infringements of the rights of the citizens by European Union, Member States, local government bodies or other institutions.

Key words: European Union, citizen of the European Union, right to petition, European Parliament, Committee on Petitions.

Úvod

Petičné právo patrí medzi politické práva a v Slovenskej republike je garantované Ústavou Slovenskej republiky.¹ Podľa čl. 27 ods. 1 Ústavy Slovenskej republiky „má každý právo sám alebo s inými obracať sa vo veciach verejného alebo iného spoločenského záujmu na štátne orgány a orgány územnej samosprávy so žiadosťami, návrhmi a sťažnosťami“. Podrobné pravidlá podávania petícií sú upravené zákonom č. 85/1990 Zb. z 27.3.1990 o petičnom práve v znení neskorších predpisov.

Problematika podávania petícií je okrem národnej úrovne regulovaná aj na úrovni Európskej únie (ďalej aj Únia). Medzi práva vyplývajúce z občianstva Európskej únie patrí petičné právo, ktoré občanom Európskej únie umožňuje priamy kontakt s Európskym parlamentom, a to prostredníctvom predkladania petícií. Úlohou petície je umožniť občanom Európskej únie poukázať na nedostatky v európskych právnych predpisoch a problémy v procese ich transpozície a uplatňovania na európskej, vnútroštátnej, regionálnej a miestnej úrovni. Od roku 2004, kedy Slovenská republika vstúpila do Európskej únie, majú aj občania Slovenskej republiky právo obrátiť sa s petíciou na Európsky parlament.

V súlade s čl. 20 ods. 2 písm. d) Zmluvy o fungovaní Európskej únie (ďalej aj ZFEÚ) a čl. 24 druhým pododsekom ZFEÚ má každý občan Európskej únie právo obrátiť sa s petíciou na Európsky parlament podľa čl. 227 ZFEÚ. Toto právo vyplýva aj z čl. 44 Charty základných práv Európskej únie. Podrobné pravidlá upravujúce petičné právo sú obsiahnuté v Rokovacom poriadku Európskeho parlamentu (ďalej aj Rokovací poriadok).²

V článku sa zameriame na objasnenie vývoja petičného práva v Európskej únii, podstatu tohto práva, obsahové a formálne náležitosti predkladania petícií aj procesné postupy ich posudzovania. Na viacerých miestach článku uvádzame vybrané štatistické údaje, ktoré vyplývajú zo správ Výboru pre petície.³

¹ Ústava Slovenskej republiky č. 460/1992 Zb. z 1.1.1992 v znení neskorších predpisov.

² Čl. 201-203 Rokovacieho poriadku.

³ Výbor pre petície vydáva každý rok správy týkajúce sa petícií. Od roku 2009, t. j. od posledných volieb do Európskeho parlamentu Výbor pre petície vydal tri správy, ktoré sumarizujú jeho činnosť v rokoch 2009-2011. V článku sa zameriame na komparáciu a analýzu vybraných štatistických údajov z uvedených najnovších správ, ktoré sú doplnené o dostupné údaje z rokov 2004-2008, t. j. monitorujú obdobie od vstupu Slovenskej republiky do Európskej únie.

1 Vývoj petičného práva v kontexte zakladajúcich zmlúv

Právo obrátiť sa s petíciou na Európsky parlament⁴ je historicky späté s touto inštitúciou od jej vzniku. Hoci Zmluva o založení Európskeho spoločenstva pre uhlie a oceľ neobsahovala ustanovenia o predkladaní petícií Spoločnému zhromaždeniu, bolo tak možné urobiť v súlade s jeho Rokovacím poriadkom. Aj v ďalších dvoch zakladajúcich zmluvách, t. j. Zmluve o založení Európskeho hospodárskeho spoločenstva a Zmluve o založení Európskeho spoločenstva pre atómovú energiu, absentovala takáto právna úprava a právnym základom petičného práva bol aj naďalej Rokovací poriadok Zhromaždenia. Vtedajšie ustanovenia Rokovacieho poriadku nedefinovali petíciu samotnú, len procesné pravidlá. Jednalo sa o formálne požiadavky, ktoré musela petícia spĺňať, aby bola prípustná (napríklad meno predkladateľa petície, jeho povolanie, národnosť, pričom nemuselo ísť o občana členského štátu Európskych spoločenstiev, podpis a predmet petície mal spadať do rámca činnosti Európskych spoločenstiev) a tiež právomoci jednotlivých inštitúcií pri posudzovaní jej prípustnosti.⁵ Z údajov Európskeho parlamentu vyplýva, že v rokoch 1958 až 1979⁶ mu bolo predložených 128 petícií.⁷ Najčastejšie boli ich predmetom otázky týkajúce sa medzinárodných vzťahov, európskych inštitúcií, zvierat, životného prostredia a zdravia, európskej administratívy, prístahovalectva, občianskych práv a regiónov.⁸ Tento inštitút bol v prvých rokoch procesu európskej integrácie využívaný zriedkavo, no od 70-tych rokov 20. storočia bol viditeľný zvýšený záujem o právo predkladať petície Európskemu parlamentu.⁹

⁴ V Európskom spoločenstve pre uhlie a oceľ bol parlament označovaný ako „Spoločné zhromaždenie“, no spolu so vznikom Európskeho hospodárskeho spoločenstva a Európskeho spoločenstva pre atómovú energiu došlo k jeho premenovaniu na „Zhromaždenie“, ktoré bolo spoločné pre všetky tri Európske spoločenstvá. Až na základe uznesenia tejto inštitúcie sa od roku 1962 používa názov Európsky parlament.

⁵ EUROPEAN PARLIAMENT: The citizen's appeal to the European Parliament - Petitions 1958-1979. [online]. Archive And Documentation Centre (Cardoc), 2009, s. 7. [cit. 2013-08-15]. Dostupné na internete: <http://www.europarl.europa.eu/pdf/cardoc/citoyens_EN.pdf>.

⁶ V roku 1979 sa konali prvé priame voľby do Európskeho parlamentu.

⁷ EUROPEAN PARLIAMENT: The citizen's appeal to the European Parliament - Petitions 1958-1979. [online]. Archive And Documentation Centre (Cardoc), 2009, s. 15. [cit. 2013-08-15]. Dostupné na internete: <http://www.europarl.europa.eu/pdf/cardoc/citoyens_EN.pdf>.

⁸ EUROPEAN PARLIAMENT: The citizen's appeal to the European Parliament - Petitions 1958-1979. [online]. Archive And Documentation Centre (Cardoc), 2009, s. 18. [cit. 2013-08-15]. Dostupné na internete: <http://www.europarl.europa.eu/pdf/cardoc/citoyens_EN.pdf>.

⁹ EUROPEAN PARLIAMENT: Building Parliament: 50 Years Of European Parliament History – 1958-2008. [online]. Luxemburg : Office for Official Publications of the European Communities, 2009, s. 101. [cit. 2013-08-

Nepochybne táto skutočnosť súvisela s možnosťou voliť poslancov Európskeho parlamentu od roku 1979 priamo. Postupný nárast počtu petícií aj úsilie čo najefektívnejšie prejednávať otázky, ktoré boli predmetom jednotlivých petícií viedli v roku 1987 k vytvoreniu stáleho parlamentného Výboru pre petície.¹⁰

Až prijatím Maastrichtskej zmluvy sa právo predkladať petície Európskemu parlamentu stalo integrálnou súčasťou zakladajúcich zmlúv, konkrétne ustanovení o občianstve Európskej únie. Týmto krokom sa posilnili prirodzené väzby medzi Európskym parlamentom a občanmi a tiež upevnilo postavenie Európskeho parlamentu v rámci inštitucionálneho systému Európskej únie ako dôsledok priameho zastupovania občanov.¹¹

2 Kto môže podať petíciu a v akej veci

Petičné právo je priznané nielen občanom Európskej únie, ale aj fyzickým osobám s bydliskom v ktoromkoľvek členskom štáte Európskej únie, ktoré nie sú občanmi Európskej únie a tiež právnickým osobám so sídlom v Európskej únii. Uvedené právo môžu občania Európskej únie vykonávať individuálne alebo spolu s ďalšími občanmi alebo osobami.¹² V tomto aspekte sa petičné právo líši od tzv. občianskej iniciatívy, ktorá musí získať podporu aspoň milióna občanov Európskej únie.¹³ Špecifickú skupinu predkladateľov petícií tvoria fyzické osoby, ktoré nemajú občianstvo Európskej únie ani nemajú bydlisko v členskom štáte a právnické osoby bez sídla v Únii. Tieto petície sa registrujú a archivujú osobitne. Predseda Európskeho parlamentu raz do mesiaca vypracuje správu o uvedených petíciách doručených v

15]. ISBN 978-92-823-2368-7. Dostupné na internete: <http://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_1_tarihce/50_years_of_european_parliament_history.pdf>.

¹⁰ EUROPEAN OMBUDSMAN: The European Ombudsman – Origins, Establishment, Evolution. online]. Luxemburg : Office for Official Publications of the European Communities, 2005, s. 127. [cit. 2013-08-15]. ISBN 92-95022-85-8. Dostupné na internete: <http://www.edis.sk/ekes/QK6505985ENC_002.pdf>.

¹¹ EUROPEAN OMBUDSMAN: The European Ombudsman – Origins, Establishment, Evolution. online]. Luxemburg : Office for Official Publications of the European Communities, 2005, s. 127. [cit. 2013-08-15]. ISBN 92-95022-85-8. Dostupné na internete: <http://www.edis.sk/ekes/QK6505985ENC_002.pdf>.

¹² Čl. 201 ods. 1 Rokovacieho poriadku.

¹³ Pozri bližšie čl. 11 ods. 4 Zmluvy o Európskej únii, čl. 24 prvý pododsek ZFEÚ, nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (EÚ) č. 211/2011 zo 16.2.2011 o iniciatíve občanov.

priebehu predchádzajúceho mesiaca a pošle ju Výboru pre petície, ktorý si následne môže vyžiadať petície, ktoré chce preskúmať.¹⁴

V období rokov 2009-2011 patrili medzi najčastejších predkladateľov petícií občania Nemecka, Španielska, Talianska, Poľska, Rumunska, Veľkej Británie, Francúzska, Bulharska a Grécka. Štátni príslušníci Slovenskej republiky predkladali petície veľmi zriedkavo, konkrétne v roku 2009 – 14 (0,7%), 2010 – 4 (0,2%), 2011 – 7 (0,5%). Petičné právo využili aj osoby bez štátnej príslušnosti niektorého z členských štátov Európskej únie, v roku 2009 – 44 (2,3%), 2010 – 31 (1,9%), 2011 – 26 (1,8%).¹⁵

V zmysle čl. 227 ZFEÚ má predmet petície spadať do pôsobnosti Európskej únie a má sa zároveň priamo dotýkať predkladateľa alebo predkladateľov petície. Prvá podmienka (pôsobnosť Únie) je veľmi široká, keďže zahŕňa nielen všetky právomoci inštitúcií Európskej únie vyplývajúce zo zakladajúcich zmlúv a sekundárnej legislatívy, ale aj všetky oblasti činností Európskej únie. Petícia nemusí spochybniť len konanie úniových inštitúcií, naopak prostredníctvom nej sa môže predkladateľ dovoliavať ochrany pred činnosťou národných inštitúcií aplikujúcich únievé právo. Druhá podmienka (predkladateľ je priamo dotknutý) je Európskym parlamentom uplatňovaná veľmi extenzívne. Napríklad nie je nutné, aby predkladateľ petície bol osobne a materiálne dotknutým predmetom petície a vec všeobecného záujmu je považovaná za dostatočný predmet petície.¹⁶

Podľa Európskeho parlamentu je možné podané petície deliť na štyri skupiny.¹⁷ Do prvej patria petície typu kampaň, ktoré sledujú podporu najmä určitého politického cieľa diskutovaného na národnej alebo medzinárodnej úrovni (napr. petície požadujúce, aby Európsky parlament mal len jedno sídlo). Druhú skupinu tvoria petície typu vplyv predkladané za účelom vyvinutia tlaku na prijatie legislatívnych návrhov v konkrétnej oblasti, ktoré budú následne posudzované v príslušných výboroch Európskeho parlamentu. Tieto

¹⁴ Čl. 201 ods. 13 Rokovacieho poriadku.

¹⁵ EURÓPSKY PARLAMENT: Správa o aktivitách Výboru pre petície počas roku 2011 zo 17.7.2012, s. 21-22. [cit. 2013-08-20]. Dostupné na internete: <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2f%2fEP%2f%2fNONGML%2bREPORT%2bA7-2012-0240%2b0%2bDOC%2bPDF%2bV0%2f%2fSK>>.

¹⁶ EUROPEAN OMBUDSMAN: The European Ombudsman – Origins, Establishment, Evolution. online]. Luxemburg : Office for Official Publications of the European Communities, 2005, s. 133. [cit. 2013-08-15]. ISBN 92-95022-85-8. Dostupné na internete: <http://www.edis.sk/ekes/QK6505985ENC_002.pdf>.

¹⁷ EURÓPSKY PARLAMENT: Správa o výsledku rokovaní Výboru pre petície za rok 2008 z 3.4.2009, s. 11-12. [cit. 2013-08-21]. Dostupné na internete: <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONGML+REPORT+A6-2009-0232+0+DOC+PDF+V0//SK>>.

petície po obsahovej stránke požadujú od Európskej únie, aby právne regulovala určitú problematiku, alebo aby došlo k revízii existujúcej úniovej legislatívy (napr. petícia proti dohode ACTA). Aj petície typu kampaň, aj petície typu vplyv obyčajne svojim podpisom podporuje veľký počet občanov a sú často výsledkom organizovaných kampaní rôznych združení, neziskových organizácií, či lobistických skupín.¹⁸ V tretej skupine sú petície týkajúce sa uplatňovania právnych predpisov Európskej únie a práv vyplývajúcich zo zakladajúcich zmlúv. Predkladatelia v nich upozorňujú na porušovanie úniového práva, alebo na jeho nesprávnu implementáciu, čo v konečnom dôsledku vedie k poškodzovaniu ich legitímnych záujmov alebo osobných práv.¹⁹ Uvedené petície sú zamerané na mimosúdne riešenie konkrétneho problému alebo objasnenie spôsobu, akým členské štáty uplatňujú legislatívne akty alebo dodržiavajú záväzky súvisiace okrem iného so základnými právami. Podľa vyjadrenia Európskeho parlamentu patrí práve táto skupina petícií medzi najnáročnejšie, najkontroverznejšie a pripisuje im najvyššiu prioritu, keďže sú jasným dôkazom reakcií občanov na únióvu legislatívu a upozorňujú Európsky parlament na závažné nedostatky v procese preberania a uplatňovania predpisov Európskej únie v členských štátoch. Príkladmi sú petície týkajúce sa projektov infraštruktúry, ktoré by mohli mať negatívny environmentálny vplyv, problémov s nakladaním s toxickým a komunálnym odpadom, otázok ochrany prírody a voľne žijúcich zvierat, základných práv na zákonné nadobúdanie majetku atď. Do poslednej, štvrtej skupiny patria petície týkajúce sa individuálnych práv, ktoré majú často osobnejší charakter, pretože obsahujú konkrétnu „sťažnosť“ alebo odvolanie jednotlivca nadväzujúce na problémy s uplatňovaním pravidiel vnútorného trhu a voľného pohybu osôb (napr. petície upozorňujúce na príliš dlhé lehoty, ktoré prijímajúce členské štáty potrebujú na vydávanie povolení na pobyt rodinným príslušníkom z tretích krajín, petície, ktoré sa týkajú uznávania odborných kvalifikácií v členských štátoch Európskej únie, dôchodkových alebo iných práv sociálneho zabezpečenia, individuálnych žiadostí o azyl a pod.).

¹⁸ EUROPEAN PARLIAMENT: Building Parliament: 50 Years Of European Parliament History – 1958-2008. [online]. Luxemburg : Office for Official Publications of the European Communities, 2009, s. 101. [cit. 2013-08-15]. ISBN 978-92-823-2368-7. Dostupné na internete: <http://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_1_tarihce/50_years_of_european_parliament_history.pdf>.

¹⁹ EUROPEAN PARLIAMENT: Report on European citizens' right of petition: consolidation by amendment of the EC Treaty from 27.11.2001, s. 7-8. [cit. 2013-08-19]. Dostupné na internete: <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=REPORT&reference=A5-2001-0429&language=EN&format=PDF>>.

Medzi oblasťami, ktoré predkladateľov petícií doručených v rokoch 2009-2011 zaujímali najviac, patrili životné prostredie, základné práva, spravodlivosť a súdnictvo, vnútorný trh, vlastníctvo a reštitúcie, zamestnanosť, zdravie, doprava, sociálne veci, vzdelanie a kultúra, práva spotrebiteľov a hospodárske a menové záležitosti.²⁰

Čo sa týka geografického rozloženia, väčšina petícií v rokoch 2009-2011 sa týkala Únie ako celku a tiež konkrétnych členských štátov, najmä Nemecka, Španielska, Talianska, Rumunska, Poľska, Francúzska, Veľkej Británie, Bulharska a Grécka. Ako dotknutý štát vystupovali najmenej Lotyšsko, Estónsko, Luxembursko a Slovinsko. Slovenska sa týkalo veľmi málo petícií,²¹ v roku 2009 – 19 (1%), 2010 – 7 (0,4%), 2011 – 8 (0,6%).²²

3 Procesné pravidlá pri podávaní a posudzovaní petície

V prípade petície možno hovoriť o vonkajšej iniciatíve. Petícia určená Európskemu parlamentu musí obsahovať opísanie skutočností (predmet petície), meno, štátnu príslušnosť, adresu trvalého bydliska každého predkladateľa petície a podpis a musí byť napísaná v úradnom jazyku Európskej únie.²³ Predloženie petície nie je spoplatnené.

Z formálneho hľadiska sa dá petícia považovať za flexibilný nástroj, ktorý môže mať nielen papierovú formu, ale aj on-line formu v podobe elektronického formulára,²⁴ čo vo všeobecnosti umožňuje najširší možný prístup verejnosti k petíciám. V poslednom období sa potvrdila tendencia stúpajúceho počtu petícií, ktoré boli predložené elektronicky, v roku 2008

²⁰ EURÓPSKY PARLAMENT: Správa o aktivitách Výboru pre petície počas roku 2011 zo 17.7.2012, s. 23. [cit. 2013-08-20]. Dostupné na internete: <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2f%2fEP%2f%2fNONGML%2bREPORT%2bA7-2012-0240%2b0%2bDOC%2bPDF%2bV0%2f%2fSK>>.

²¹ Ako príklad možno uviesť skupinovú petíciu Európskemu parlamentu č. 1709/2008 zo dňa 10.9.2008, ktorá sa týkala pezinkej skládky. V nej predkladatelia petície vyjadrili svoj nesúhlas v pokračovaní výstavby skládky na spracovanie odpadov v meste Pezinok, z dôvodov závažného nesúladu v postupe slovenských štátnych orgánov s normami únieového environmentálneho práva v rámci procesu schvaľovania novej skládky, následkom čoho došlo k neodstrániteľnému zásahu a následnému porušeniu práv európskych občanov.

²² EURÓPSKY PARLAMENT: Správa o aktivitách Výboru pre petície počas roku 2011 zo 17.7.2012, s. 22. [cit. 2013-08-20]. Dostupné na internete: <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2f%2fEP%2f%2fNONGML%2bREPORT%2bA7-2012-0240%2b0%2bDOC%2bPDF%2bV0%2f%2fSK>>.

²³ Čl. 201 ods. 2, 5 Rokovacieho poriadku.

²⁴ Formulár je k dispozícii na oficiálnej webovej stránke Európskeho parlamentu <https://www.secure.europarl.europa.eu/aboutparliament/sk/petition.html>

– 59,2% (prvý krát počet elektronických petícií presiahol písomné petície),²⁵ 2009 – 62,6%, 2010 – 63,2% (údaj za rok 2011 nie je k dispozícii).²⁶

Po doručení petície Európskemu parlamentu je petícia zapísaná do registra. Registrované sú však len tie petície, v ktorých je náležite identifikovaný ich predkladateľ.²⁷ Hoci neexistuje definícia toho, čo nie je petíciou, je potrebné jasne odlíšiť takéto podania od petícií, ktoré sa považujú za neprípustné, pretože nespádajú do rozsahu pôsobnosti Európskej únie (pozri ďalej v texte). To, čo nie je petíciou možno opísať ako stručné osobné vyhlásenie alebo komentár o únieových politikách alebo o tom, ako by sa mali rozvíjať.²⁸ Register petícií je verejne prístupný, výnimkou sú prípady, keď predkladateľ petície požiada, aby sa s jeho petíciou zaobchádzalo ako s dôvernou a v takom prípade Európsky parlament prijme vhodné opatrenia, aby sa obsah petície nezverejnil.²⁹ Zároveň sa vytvorí elektronický register, prostredníctvom ktorého môžu občania vyjadriť svoju podporu predkladateľovi petície pripojením svojho elektronického podpisu k petíciám.³⁰ Aj napriek tejto možnosti petícia nemusí byť podpísaná veľkým počtom ľudí, stačí ak ju podporí jedna osoba.

Petície sú pridelené na posúdenie gestorskému výboru, ktorým je Výbor pre petície. Ten najskôr rozhodne o ich prípustnosti a následne o nich rokuje. Petície, ktoré nespádajú do pôsobnosti Európskej únie a nespĺňajú predpísané náležitosti (napr. petície, ktoré sa týkajú otázok patriacich do právomoci členských štátov, petície požadujúce zmenu alebo zrušenie rozhodnutí vnútroštátnych orgánov členských štátov, petície sťažujúce sa na nesprávny úradný postup orgánov Európskej únie, ktoré sú v pôsobnosti Európskeho ombudsmana) sú vyhlásené za neprípustné. S rozhodnutím Výboru pre petície, ktorým je petícia vyhlásená za neprípustnú, je oboznámený predkladateľ petície a rovnako sú mu oznámené aj dôvody tohto rozhodnutia.³¹ Často je predkladateľovi navrhnutý možný postup riešenia problému, napríklad

²⁵ EURÓPSKY PARLAMENT: Správa o výsledku rokovaní Výboru pre petície za rok 2008 z 3.4.2009, s. 13. [cit. 2013-08-21]. Dostupné na internete: <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+REPORT+A6-2009-0232+0+DOC+PDF+V0//SK>>.

²⁶ EURÓPSKY PARLAMENT: Správa o výsledku rokovaní Výboru pre petície počas roku 2010 zo 17.6.2011, s. 17. [cit. 2013-08-15]. Dostupné na internete: <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2f%2fEP%2f%2fNONSGML%2bREPORT%2bA7-2011-0232%2b0%2bDOC%2bPDF%2bV0%2f%2fSK>>.

²⁷ Čl. 201 ods. 6 Rokovacieho poriadku.

²⁸ EURÓPSKY PARLAMENT: Správa o výsledku rokovaní Výboru pre petície počas roku 2009 zo 7.6.2010, s. 13. [cit. 2013-08-20]. Dostupné na internete: <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2f%2fEP%2f%2fNONSGML%2bREPORT%2bA7-2010-0186%2b0%2bDOC%2bPDF%2bV0%2f%2fSK>>.

²⁹ Čl. 201 ods. 9-11 Rokovacieho poriadku.

³⁰ Čl. 202 ods. 4 Rokovacieho poriadku.

³¹ Čl. 201 ods. 7-8 Rokovacieho poriadku.

aby sa obrátil na iný vnútroštátny alebo medzinárodný orgán. V súvislosti s posudzovaním prípustnosti petícií je dôležité spomenúť rozsudok Všeobecného súdu vo veci T-308/07 Tegebauer/Parlament zo 14.9.2011, ktorý potvrdil sťažnosť predkladateľa petície proti rozhodnutiu Výboru pre petície vyhlásiť jeho petíciu za neprípustnú a v rámci tohto jasne stanovil, že pri vyhlásení petícií za neprípustné musí Európsky parlament uviesť dostatočné dôvody na takýto postup.³² Európsky parlament pri rozhodovaní o prípustnosti petícií doteraz uplatňoval kritériá, ktoré sú dôkazom všeobecného úsilia o ich čo najväčšiu možnú prípustnosť. Dôvody takejto širokej interpretácie podmienok prípustnosti petícií sú výlučne politické, pretože Európsky parlament považuje petície za užitočný nástroj kontaktu s občanmi, ktorý eliminuje všeobecnú nespokojnosť európskej verejnosti s činnosťou úniových inštitúcií. Petície tiež prispievajú k demokratickému fungovaniu Európskej únie, keďže ich možno považovať za jeden z prostriedkov odstraňovania často kritizovaného demokratického deficitu Únie.³³ Aj napriek snahe pripustiť čo najväčší počet predložených petícií, počet petícií, ktoré boli vyhlásené za neprípustné kontinuálne vysoký (pozri ďalej v texte). V praxi môže posúdeniu petície ako prípustnej výrazne pomôcť napríklad vysoký počet signatárov, jasné opísanie skutkových okolností aj odôvodnenie uvádzaných tvrdení (nejasne formulované námietky sa ťažko hodnotia), informovanosť niektorého z členov Výboru pre petície o konkrétnej petícii v čase podania a jej následná podpora konkrétnym poslancom.

Po rozšírení Európskej únie v roku 2004 na 25 členov sa počet petícií ustálil a až do vstupu Bulharska a Rumunska v roku 2007 mierne presahoval počet 1000. Pristúpenie týchto dvoch krajín malo za následok výrazné zvýšenie počtu predložených petícií, pričom najviac ich bolo Európskemu parlamentu doručených v roku 2009, konkrétne 1924. Práve od roku 2009 je viditeľný trend poklesu petícií, ktorý nastal po neustálom zvyšovaní sa počtu petícií prijatých v uplynulých rokoch (Tab. 1). Pokles počtu zaregistrovaných petícií možno vysvetliť procesom filtrovania zavedeným v júni 2011, na základe ktorého sa na podania, ktoré nemajú charakter petície a preto nie sú registrované ako petície, odpovedá

³² EURÓPSKY PARLAMENT: Správa o aktivitách Výboru pre petície počas roku 2011 zo 17.7.2012, s. 5. [cit. 2013-08-20]. Dostupné na internete: <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2f%2fEP%2f%2fNONSGML%2bREPORT%2bA7-2012-0240%2b0%2bDOC%2bPDF%2bV0%2f%2fSK>>.

³³ EUROPEAN OMBUDSMAN: The European Ombudsman – Origins, Establishment, Evolution. online]. Luxemburg : Office for Official Publications of the European Communities, 2005, s. 133-134. [cit. 2013-08-15]. ISBN 92-95022-85-8. Dostupné na internete: <http://www.edis.sk/ekes/QK6505985ENC_002.pdf>.

prostredníctvom iných služieb (napr. sekciou pre žiadosti občanov o informácie, Generálnym riaditeľstvom pre predsedníctvo, sekretariátom Výboru pre petície). Účelom tohto postupu filtrovania bolo znížiť pracovné zaťaženie Výboru pre petície.³⁴

Tab. 1 Počet petícií

Rok	Celkový počet	Prípustné	Neprípustné
2004	1002	623	379
2005	1032	628	318
2006	1021	667	354
2007	1506	980	526
2008	1886	1062	824
2009	1924	1108	816
2010	1655	989	667
2011	1414	998	416
2012	1400	1010	-

Zdroj: Správy inštitúcií Európskej únie³⁵

Z analýzy štatistických údajov o petíciách je zrejmé, že podiel neprípustných petícií v rokoch 2004-2011 je veľmi vysoký a tvorí cca 30-40% všetkých doručených petícií. Vo

³⁴ EURÓPSKY PARLAMENT: Správa o aktivitách Výboru pre petície počas roku 2011 zo 17.7.2012, s. 10, 18. [cit. 2013-08-20]. Dostupné na internete: <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2f%2fEP%2f%2fNONGM%2bREPORT%2bA7-2012-0240%2b0%2bDOC%2bPDF%2bV0%2f%2fSK>>.

³⁵ Pozri bližšie: <http://www.europarl.europa.eu/aboutparliament/sk/displayFtu.html?ftuId=FTU_2.4.html>; EURÓPSKY PARLAMENT: Správa o výsledku rokovaní Výboru pre petície v priebehu parlamentného roku 2006 z 15.10.2007, s. 16. [cit. 2013-08-20]. Dostupné na internete: <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONGM+REPORT+A6-2007-0392+0+DOC+PDF+V0//SK>>;

EURÓPSKY PARLAMENT: Správa o výsledku rokovaní Výboru pre petície počas roku 2009 zo 7.6.2010, s. 12-13. [cit. 2013-08-20]. Dostupné na internete: <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2f%2fEP%2f%2fNONGM%2bREPORT%2bA7-2010-0186%2b0%2bDOC%2bPDF%2bV0%2f%2fSK>>;

EURÓPSKY PARLAMENT: Správa o aktivitách Výboru pre petície počas roku 2011 zo 17.7.2012, s. 21. [cit. 2013-08-20]. Dostupné na internete: <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2f%2fEP%2f%2fNONGM%2bREPORT%2bA7-2012-0240%2b0%2bDOC%2bPDF%2bV0%2f%2fSK>>.

EUROPEAN COMMISSION: Report from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: On progress towards effective EU Citizenship 2011-2013 from 8.5.2013, s. 7. [cit. 2013-08-20]. Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/justice/citizen/files/com_2013_270_en.pdf>.

väčšine petícií, ktoré sú označené za neprípustné sa jedná opakovane o prípady, keď si predkladatelia petícií pomýlili vnútroštátnu a európsku právomoc, ako aj inštitúcie Európskej únie s Radou Európy, najmä so Súdom pre ľudské práva.³⁶ Problematickými sú petície, ktoré napádajú súdne rozhodnutia, alebo petície, ktoré by mali smerovať skôr Európskemu ombudsmanovi alebo vnútroštátnym petičným orgánom a ombudsmanom. Niektoré petície sú tak stručné, že nemajú takmer nijaký význam, alebo majú iné nedostatky týkajúce sa obsahu či zrozumiteľnosti.³⁷ V dôsledku pretrvávania tohto negatívneho javu bude aj naďalej potrebné ešte viac sa zamerať na lepšie informovanie občanov o petičnom práve a tiež o právomociach Európskej únie a úlohách jej jednotlivých inštitúcií.

Ak je petícia prípustná, v rámci jej preskúmania môže Výbor pre petície požiadať o stanoviská iné výbory s pôsobnosťou pre prerokúvanú oblasť,³⁸ najmä keď je cieľom petície dosiahnuť zmenu platnej legislatívy. Veľmi často si stupeň špecializácie petícií, ako aj rôznorodosť ich tém vyžadujú takúto spoluprácu s ostatnými parlamentnými výbormi. Vo vzájomných vnútroparlamentných vzťahoch môže medzi jeho jednotlivými výbormi teoreticky vzniknúť napätie v situácii, keď Výbor pre petície predloží na plenárne zasadnutie iniciatívnu správu,³⁹ ktorá sa týka otázok patriacich aj do právomoci iných výborov, nielen Výboru pre petície. V tejto súvislosti je potrebné si uvedomiť, že zatiaľ čo sa každý parlamentný výbor špecializuje na konkrétnu oblasť a je zodpovedný za prípravu všetkých s ňou súvisiacich otázok na diskusiu v pléne, pôsobnosť Výboru pre petície je viac podmienená formou a nie obsahom predloženej petície. Aj napriek uvedeným konštatovaniám sa kompetenčné konflikty medzi výbormi vyskytujú zriedkavo a v praxi v tejto otázke dochádza k dohode.⁴⁰ Hoci Európsky parlament nemá právo legislatívnej iniciatívy, skutočnosť, že sú mu predkladané petície, ktoré následne postupuje špecializovaným

³⁶ EURÓPSKY PARLAMENT: Správa o výsledku rokovaní Výboru pre petície počas roku 2010 zo 17.6.2011, s. 18. [cit. 2013-08-20]. Dostupné na internete: <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2f%2fEP%2f%2fNONGML%2bREPORT%2bA7-2011-0232%2b0%2bDOC%2bPDF%2bV0%2f%2fSK>>.

³⁷ EURÓPSKY PARLAMENT: Správa o výsledku rokovaní Výboru pre petície za rok 2008 z 3.4.2009, s. 12. [cit. 2013-08-20]. Dostupné na internete: <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONGML+REPORT+A6-2009-0232+0+DOC+PDF+V0//SK>>.

³⁸ Čl. 202 ods. 2 Rokovacieho poriadku.

³⁹ Čl. 202 ods. 2 Rokovacieho poriadku.

⁴⁰ EUROPEAN OMBUDSMAN: The European Ombudsman – Origins, Establishment, Evolution. online]. Luxemburg : Office for Official Publications of the European Communities, 2005, s. 130. [cit. 2013-08-15]. ISBN 92-95022-85-8. Dostupné na internete: <http://www.edis.sk/ekes/QK6505985ENC_002.pdf>.

výborom, vedie k jeho lepšej informovanosti o očakávaniach a požiadavkách občanov Európskej únie.

Výbor sa pri preskúvaní petície môže tiež obrátiť na Európsku komisiu, aby ho informovala, ako sa uplatňujú alebo dodržiavajú právne predpisy Európskej únie a aby mu poskytla všetky informácie a dokumenty týkajúce sa petície.⁴¹ Obyčajne Európska komisia informuje výbor písomne, pričom mu poskytne stanovisko k otázkam, ktoré predložil predkladateľ petície. Európska komisia má právny záväzok poskytnúť výboru relevantné informácie a dokumenty a podľa údajov Európskeho parlamentu doba odpovede na žiadosti o prešetrenie predložené Výborom pre petície trvá v priemere štyri mesiace.⁴² V Rokovacom poriadku Európskeho parlamentu neexistuje zmienka o možnosti Výboru pre petície priamo kontaktovať iné inštitúcie Európskej únie.

Pri zisťovaní a preverovaní relevantných skutočností môže Výbor pre petície zároveň zorganizovať prieskumné návštevy (fact finding mission) členského štátu alebo regiónu, ktorého sa petícia týka.⁴³ Delegácie členov Výboru pre petície do oblastí, na ktoré sa petície vzťahujú, sa objavujú zvyčajne raz až štyrikrát ročne a predstavujú kľúčovú zložku práce výboru. Rozhodnutie o vyslaní delegácie reaguje na potrebu zozbierania faktov o petíciách, o ktorých sa diskutovalo na schôdzach Výboru pre petície. Návštevy sú krátke a intenzívne a po nich nasledujú ďalšie diskusie na schôdzach Výboru pre petície a pracovné dokumenty ponúkajúce závery a odporúčania. Napríklad v roku 2010 sa uskutočnili 3 takéto návštevy súvisiace s petíciami, ktoré mali environmentálny charakter - Huelva (Španielsko), región Campania (Taliansko) a strediská Mellau a Damüls, Vorarlberg (Rakúsko).⁴⁴

Po získaní dostatočného množstva informácií Výbor pre petície konkrétnu petíciu posúdi v rozprave na pravidelnej schôdzi alebo písomným postupom.⁴⁵ Ak je petícia zaradená do programu schôdze Výboru pre petície, sú na ňu pozvaní zástupcovia Európskej

⁴¹ Čl. 202 ods. 6 Rokovacieho poriadku.

⁴² EURÓPSKY PARLAMENT: Správa o výsledku rokovaní Výboru pre petície počas roku 2010 zo 17.6.2011, s. 19. [cit. 2013-08-15]. Dostupné na internete: <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2f%2fEP%2f%2fNONGML%2bREPORT%2bA7-2011-0232%2b0%2bDOC%2bPDF%2bV0%2f%2fSK>>.

⁴³ Čl. 202 ods. 5 Rokovacieho poriadku.

⁴⁴ EURÓPSKY PARLAMENT: Správa o výsledku rokovaní Výboru pre petície počas roku 2010 zo 17.6.2011, s. 20. [cit. 2013-08-15]. Dostupné na internete: <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2f%2fEP%2f%2fNONGML%2bREPORT%2bA7-2011-0232%2b0%2bDOC%2bPDF%2bV0%2f%2fSK>>.

⁴⁵ Čl. 202 ods. 1 Rokovacieho poriadku.

komisie,⁴⁶ ktorých úlohou je prezentovať vlastné dokumenty a reagovať na otázky členov výboru. Predkladateľov petície možno pozvať na schôdzu Výboru pre petície, ak sa má viesť rozprava o ich petícii, alebo sami môžu požiadať o účasť na nej.⁴⁷

Pokiaľ ide o samotné riešenie problému obsiahnutého v petícii, v niektorých prípadoch petícia podnieti Európsky parlament k vlastnej aktivite, najmä k prijatiu odporúčaní alebo pozmeňujúcich návrhov v rámci procesu schvaľovania novej legislatívy. Inokedy, najmä ak si predmetná otázka vyžaduje individuálny prístup, je činnosť Európskeho parlamentu zameraná len na vyzvanie iných inštitúcií ku konaniu. Vtedy Výbor pre petície môže požiadať predsedu Európskeho parlamentu, aby postúpil jeho stanovisko alebo odporúčanie Európskej komisii, Rade alebo príslušnému orgánu členského štátu, aby prijali opatrenia alebo sa vyjadrili.⁴⁸ Napríklad ak Európska komisia zistí porušenie práva Európskej únie, môže iniciovať súdne konanie proti členskému štátu pred Súdny dvorom Európskej únie. Určitým negatívom však ostáva, že od okamihu odoslania petície Európskej komisii až po začatie a ukončenie konania o porušení právnych predpisov uplynie veľmi dlhá doba, čím sa odkladá okamih, kedy by sa mal predkladateľ petície dočkať nápravy. Petícia tiež môže viesť k prijatiu politických opatrení zo strany Európskeho parlamentu, alebo Európskej komisie. Európsky parlament nemá súdnu právomoc ani právomoc meniť národnú legislatívu členských štátov. Jeho základnou úlohou je ochrana práv občanov prostredníctvom nachádzania čo najvhodnejších riešení ich záležitostí a problémov, s ktorými sa stretávajú v bežnom živote. To v konečnom dôsledku pomáha zvýšiť demokratickú kontrolu úniového práva a jeho zavádzanie do praxe.

Výbor pre petície každých šesť mesiacov informuje Európsky parlament o výsledkoch svojich rokovaní, najmä o opatreniach, ktoré Rada alebo Európska komisia prijala k petíciám, ktoré im postúpil Európsky parlament.⁴⁹ Predkladateľ petície je na záver informovaný o rozhodnutí, ktoré Výbor pre petície prijal, a o dôvodoch jeho prijatia.⁵⁰ Pokiaľ ide o stav spracúvania petícií, veľká väčšina je ukončená do roka od ich predloženia.⁵¹

⁴⁶ Čl. 202 ods. 6 Rokovacieho poriadku.

⁴⁷ Čl. 202 ods. 1 Rokovacieho poriadku.

⁴⁸ Čl. 202 ods. 7 Rokovacieho poriadku.

⁴⁹ Čl. 202 ods. 8 Rokovacieho poriadku.

⁵⁰ Čl. 202 ods. 9 Rokovacieho poriadku.

⁵¹ EURÓPSKY PARLAMENT: Správa o výsledku rokovaní Výboru pre petície počas roku 2010 zo 17.6.2011, s. 18. [cit. 2013-08-15]. Dostupné na internete: <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2f%2fEP%2f%2fNONGML%2bREPORT%2bA7-2011-0232%2b0%2bDOC%2bPDF%2bV0%2f%2fSK>>.

Medzi pozitíva celého petičného mechanizmu nepochybne patrí široký rozsah predmetu petície, predkladanie petícií Európskemu parlamentu priamo, bez potreby predkladať ich prostredníctvom poslancov, bezodplatnosť, možnosť predkladateľov petície prezentovať svoju petíciu pred výborom. Negatívom petícií je, že ich výsledkom nie je záväzné riešenie.

Záver

Právo občanov Európskej únie obrátiť sa s petíciou na Európsky parlament má dvojitú podstatu. Na jednej strane predstavuje prostriedok, prostredníctvom ktorého Európsky parlament plní úlohu demokratickej kontroly pri tvorbe a implementácii únieových politik. Občania Európskej únie sú oprávnení priamo kontaktovať Európsky parlament a tým sa bezprostredne zúčastňovať na politickom živote Únie. Petície občanov veľmi často signalizujú existujúce medzery v únieovej legislatíve, ktoré je potrebné odstrániť, aby sa napĺňali ciele Európskej únie v konkrétnej oblasti. V tomto kontexte môžu byť občania Európskej únie pozitívnym prínosom v procese prijímania právnych predpisov. Na druhej strane je petičné právo nástrojom mimosúdnej ochrany v situáciách, kedy dochádza k porušovaniu práva Európskej únie. Musí však ísť o únieovú záležitosť, ktorá sa priamo týka predkladateľa petície. V tejto súvislosti petície nezriedka odhalia, ako v praxi dochádza k transpozícii a vymáhaniu práva Európskej únie.

Použitá literatúra

1. EUROPEAN COMMISSION: Report from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: On progress towards effective EU Citizenship 2011-2013 from 8.5.2013. [cit. 2013-08-20]. Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/justice/citizen/files/com_2013_270_en.pdf>.
2. EUROPEAN OMBUDSMAN: The European Ombudsman – Origins, Establishment, Evolution. online]. Luxemburg : Office for Official Publications of the European Communities, 2005. [cit. 2013-08-15]. ISBN 92-95022-85-8. Dostupné na internete: <

http://www.edis.sk/ekes/QK6505985ENC_002.pdf>.

3. EUROPEAN PARLIAMENT: Building Parliament: 50 Years Of European Parliament History – 1958-2008. [online]. Luxemburg : Office for Official Publications of the European Communities, 2009. [cit. 2013-08-15]. ISBN 978-92-823-2368-7. Dostupné na internete: <http://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_1_tarihce/50_years_of_european_parliament_history.pdf>.
4. EUROPEAN PARLIAMENT: Report on European citizens' right of petition: consolidation by amendment of the EC Treaty from 27.11.2001. [cit. 2013-08-19]. Dostupné na internete: <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=REPORT&reference=A5-2001-0429&language=EN&format=PDF>>.
5. EUROPEAN PARLIAMENT: The citizen's appeal to the European Parliament - Petitions 1958-1979. [online]. Archive And Documentation Centre (Cardoc), 2009. [cit. 2013-08-15]. Dostupné na internete: <http://www.europarl.europa.eu/pdf/cardoc/citoyens_EN.pdf>.
6. EURÓPSKY PARLAMENT: Správa o aktivitách Výboru pre petície počas roku 2011 zo 17.7.2012. [cit. 2013-08-20]. Dostupné na internete: <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2f%2fEP%2f%2fNONSGML%2bREPORT%2bA7-2012-0240%2b0%2bDOC%2bPDF%2bV0%2f%2fSK>>.
7. EURÓPSKY PARLAMENT: Správa o výsledku rokovaní Výboru pre petície v priebehu parlamentného roku 2006 z 15.10.2007. [cit. 2013-08-20]. Dostupné na internete: <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+REPORT+A6-2007-0392+0+DOC+PDF+V0//SK>>.
8. EURÓPSKY PARLAMENT: Správa o výsledku rokovaní Výboru pre petície za rok 2008 z 3.4.2009. [cit. 2013-08-21]. Dostupné na internete: <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+REPORT+A6-2009-0232+0+DOC+PDF+V0//SK>>.
9. EURÓPSKY PARLAMENT: Správa o výsledku rokovaní Výboru pre petície počas roku 2009 zo 7.6.2010. [cit. 2013-08-20]. Dostupné na internete: <

<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2f%2fEP%2f%2fNONSGML%2bREPORT%2bA7-2010-0186%2b0%2bDOC%2bPDF%2bV0%2f%2fSK> >.

10. EURÓPSKY PARLAMENT: Správa o výsledku rokovaní Výboru pre petície počas roku 2010 zo 17.6.2011. [cit. 2013-08-15]. Dostupné na internete: <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2f%2fEP%2f%2fNONSGML%2bREPORT%2bA7-2011-0232%2b0%2bDOC%2bPDF%2bV0%2f%2fSK>>.
11. Charta základných práv Európskej únie. Ú. v. EÚ C 326, 26.10.2012.
12. Rokovací poriadok Európskeho parlamentu. Ú. v. EÚ L 116, 5.5.2011.
13. Ústava Slovenskej republiky č. 460/1992 Zb. z 1.1.1992 v znení neskorších predpisov.
14. Zmluva o fungovaní Európskej únie. Ú. v. EÚ C 326, 26.10.2012.

Informácie o autorovi:

JUDr. Lucia Hurná, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave

Katedra medzinárodného práva

Dolnozemska cesta 1

852 35 Bratislava

Slovenská republika

hurna@euba.sk

Flexibilita na európskom trhu práce: Možnosti a riešenia do roku 2020¹

Olga Plávková

Abstrakt

Štúdia sa zaoberá zmenami na európskom trhu práce z pohľadu sociálno-ekonomického a pracovno-právneho, s dôrazom na objasnenie procesov súvisiacich s postupujúcou flexibilizáciou práce ako možnosťou prekonávania bariér v uplatnení sa na trhu práce. Zmeny na trhu práce sú objasňované v kontexte migračných procesov a procesu tvorby pracovných príležitostí, ako kľúčových prvkov posilňovania súdržnosti a inkluzivity pracovného trhu.

Kľúčové slová: Flexibilita; trh práce; nezamestnanosť; migrácia.

JEL Klasifikácia: J01, J21

Abstract

Flexibility on the European labour market: options and alternatives towards 2020.

The study is focused on the explanation of the changes on the European labour market from the socio-economic and labour law point of view, where the emphasis is put on explaining processes in relation to the progressive increase of flexibility of work which is seen as an option of how to overcome barriers to entering the labour market. Changes on the labour market are explained in the context of migration processes and processes where job opportunities are created as both of them are considered to be the key aspects of strengthening the solidarity and inclusivity at the labour market.

Key words: Flexibility; labor market; unemployment; migration.

JEL Klasifikácia: J01, J21

¹ Príspevok bol spracovaný v rámci grantu VEGA 1/0280/11 *Priťahovateľstvo a politicko-ekonomická diverzifikácia Európy*, vedúci riešiteľ prof. Ján Liďák, CSc., FMV, Ekonomická univerzita v Bratislave.

Úvod

Premena trhu práce sa odohráva v kontexte globalizačných procesov. Globalizačné trendy kvalitatívne menia koncept spolužitia v postmodernej dobe. Dôsledky globalizácie na pracovné trhy a zamestnanosť v 21. storočí sa premietajú najmarkantnejšie v podobe reštrukturalizácie kompetencií pracovných síl a reštrukturalizácie pracovných miest. Hoci celková zamestnanosť rastie, tempo rastu pracovných miest je pomalšie, t. j. tvorba nových pracovných miest stagnuje. Do popredia sa dostávajú otázky kľúčových princípov, podľa ktorých sa bude postupovať v tejto oblasti. V rámci zamestnaneckej politiky je v súčasnosti na trhu práce Európskej únie jedným z najvýznamnejších posun smerom ku konceptualizácii flexiistoty ako prostriedku prepojenia flexibility na trhu práce so sociálnou istotou a aktívnou zamestnaneckou politikou.

Aktívna účasť v pracovnom procese sa riadi legislatívnymi normami a predpismi zamestnanosti na každej úrovni v spoločnosti. V novej ekonomike sa mení pozícia človeka v pracovnom procese. Človek – pracovná sila na trhu práce je vyhľadávaný už nie ako sila na využitie ostatných výrobných faktorov, ale ako pracovná sila, ktorá samotná predstavuje hlavný zdroj tejto výroby, produktov, služieb. Ľudské zdroje sa vnímajú ako konkurenčná výhoda, čo vyžaduje zmenu v prístupe k zamestnancom. Ide o to investovať do schopností ľudí, t. j. vyhľadávať a získavať pracovníkov, schopných tvorivo pracovať, vytvárať im podmienky pre takúto prácu a túto aj adekvátne odmeňovať.

Pohľad na spôsob, akým sa dlhodobo v rámci trhu práce rieši vzájomný vzťah medzi prácou a kapitálom ukazuje, že súbežné zabezpečenie aktuálnych potrieb kapitálu a všetkých náležitostí z pohľadu na ľudskú dôstojnosť zamestnancov sa stáva veľkým problémom. Koncept ľudskej dôstojnosti je jedným z elementárnych princípov prirodzeného práva. Ľudská dôstojnosť je vrodená a nescudziteľná. To vyžaduje prijať právne normy, plne zosúladené s ľudskou dôstojnosťou. Charta základných práv EÚ ľudskú dôstojnosť formálnoprávne vyjadrila nielen ako najvyššiu hodnotu EÚ a základný princíp práva EÚ, ale tiež ako základné subjektívne právo vybavené právnym nárokom. Ústava SR uznáva dôstojnosť ľudskej osoby a princíp rovnosti v zmysle materiálnej spravodlivosti ako ústavné právo. Ľudská dôstojnosť, sloboda a rovnosť ako právne princípy majú nielen

formálnoprávny význam, ale sú súčasne ústavnou výpoveďou príslušnej krajiny o základnej stratégii právneho štátu pri výklade všetkých ostatných ústavných práv.²

1 Aktuálne trendy v riešení úpravy pracovnoprávnych vzťahov v Európskej únii a osobitne SR

Úlohou štátu je vytvoriť právny systém uplatňujúci právne prostriedky, garantujúce elementárnu rovnosť všetkých členov spoločnosti, zákaz všetkých foriem diskriminácie a ponížujúceho zaobchádzania. Pokiaľ ide o situáciu na trhu práce, z hľadiska pracovného práva ide o dlhodobé uplatňovanie ochranárskeho modelu, ktorý poskytuje vyššiu právnu istotu zamestnancom a oslabuje pozíciu zamestnávateľov. Dokumentuje je to aktuálny stav, keďže asi štvrtina členských štátov Európskej únie v rámci ich národného pracovného práva uplatňuje ochranársky model pracovného práva zdôvodnený tým, že v súčasnosti je nevyhnutné dosiahnuť čo najefektívnejšie vyváženie a zrovnoprávnenie pozícií zamestnanca a zamestnávateľa. Uvedené dôvody stáli tiež v pozadí iniciatívy Európskej komisie nasmerovanej na podstatné zvýšenie flexibility pracovného práva spolu s bezpečnosťou v rámci existujúcich pracovnoprávnych vzťahov a pri začleňovaní na pracovný trh.³ Zároveň sa prijímajú opatrenia, prinášajúce s oživením ekonomiky zefektívnenie trhu práce, a najmä zníženie nezamestnanosti.

Teoretické východiská k vymedzeniu flexibility v rámci pracovného práva zdôrazňujú flexibilitu ako pružnosť, voľnosť, respektíve ako právny priestor pre realizáciu vôle účastníkov právneho vzťahu, či ako subsidiárne pravidlo, ktoré sa použije, ak nedošlo k odchylnej zmluvnej úprave účastníkov právneho vzťahu.⁴

Flexibilita trhu práce vyjadruje jeho odozvu smerom k zmenám trhových podmienok. Do úzadia sa v tomto kontexte dostávajú tak princíp ochranného pracovnoprávneho zamestnávania, ako aj riešenie otázok nezamestnanosti i sociálneho zabezpečenia. Švec

² BARANCOVÁ, H. Právo na ľudskú dôstojnosť. In BARANCOVÁ, H. et al. *Základné práva a slobody v pracovnom práve*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2012, s. 59.

³ Oznámenie Komisie Rade, Európskemu parlamentu, Európskemu hospodárskemu a sociálnemu výboru a Výboru regiónov „*Smerom k spoločným zásadám flexiistoty: viac a lepších pracovných miest prostredníctvom flexibility (pružnosti) a istoty*“. KOM(2007)359, Brusel, 27.6.2007.

⁴ BLAŠKOVÁ, A. Teoretické východiská pojmu flexicurity. In: BARANCOVÁ, H. a kol. *Možnosti a hranice liberalizácie pracovných vzťahov*. Bratislava: Sprint dva, 2011, s. 116.

považuje tento prístup za neadekvátny a neschopný zabezpečiť také zmeny v pracovnoprávných vzťahoch, ktoré umožnia dosiahnuť spoločensky požadovanú flexibilitu pracovnoprávných ustanovení, pomoc zamestnávateľom pri zhoršujúcich sa národných hospodárskych podmienkach, resp. riešenie významných spoločenských otázok. Tento prístup podľa Šveca prináša oslabenie pracovnoprávnej ochrany a posúva hranice liberalizácie na úkor ochrany práv a záujmov zamestnancov.⁵

V úvahe nad možnosťami zvýšenia flexibility slovenského pracovného práva Olšovská uvádza medzi kľúčovými limitmi sflexibilnenia pracovného práva jeho ochrannú funkciu s presným vymedzením mantinelov pre určenie vzájomných pracovných podmienok účastníkov pracovného pomeru, t. j. zamestnávateľov a zamestnancov.⁶ Za kľúčovú požiadavku v tomto kontexte označuje Olšovská rovnováhu práv a povinností účastníkov pracovnoprávných vzťahov a zavedenie pracovnoprávnej úpravy, ktorá spája minimálny štandard sociálnej ochrany zamestnanca, jeho dôstojnosti s liberálnymi trendmi, reflektuje požiadavku modernizácie pracovného práva a súčasne prispieva aj k ekonomickému rastu spoločnosti. Takýto optimálny model pracovnoprávných inštitútov by mal na jednej strane chrániť najmä slabšieho účastníka pracovnoprávných vzťahov – zamestnanca, na druhej strane v zmysle nastolenia rovnováhy bude vyžadovať aj uvedenie nových inštitútov na ochranu zamestnávateľa, ako sú napr. povinnosť mlčanlivosti zamestnanca po skončení pracovného pomeru a tiež povinnosť prechádzať škodám spôsobeným vykonávaním konkurenčnej činnosti bývalého zamestnanca voči bývalému zamestnávateľovi.

Z hľadiska limitov, ktoré trvale platia v právnom systéme Slovenskej republiky je kľúčové pre ochranu zamestnanca ustanovenie čl. 36 Ústavy SR, garantujúce právo zamestnanca na spravodlivé a uspokojivé pracovné podmienky. Zamestnanci majú ústavnou cestou zabezpečené:

- a) právo na odmenu za vykonanú prácu, dostatočnú na to, aby im umožnila dôstojnú životnú úroveň;
- b) ochranu proti svojvoľnému prepúšťaniu zo zamestnania a diskriminácii v zamestnaní;
- c) ochranu bezpečnosti a zdravia pri práci;
- d) najvyššiu prípustnú dĺžku pracovného času;

⁵ ŠVEC, M. Contrat première embauche – prípustné hranice liberalizácie pracovnoprávných vzťahov. In BARANCOVÁ, H. a kol. *Možnosti a hranice liberalizácie pracovných vzťahov*. Bratislava: Sprint dva, 2011, s. 127.

⁶ OLŠOVSKÁ, A. Možnosti zvýšenia flexibility slovenského pracovného práva. In OLŠOVSKÁ, A. (ed.) 2009. *Europeizácia a transnacionalizácia pracovných vzťahov*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2009, s. 155 a n.

- e) primeraný odpočinok po práci;
- f) najkratšiu prípustnú dĺžku platenej dovolenky na zotavenie;
- g) právo na kolektívne vyjednávanie.⁷

Najväčší priestor pre zvýšenie flexibility slovenského pracovného práva sa spája s princípom zmluvnosti v individuálnom pracovnom práve. Pri koncipovaní nových, resp. zmenených zásad utvárania zmluvných vzťahov v rámci pracovného práva Janičová upozornila, že pre účastníkov pracovnoprávných vzťahov je záväzná zásada pridržovať sa len tých zmluvných typov, ktoré sú upravené pracovnoprávnymi predpismi a tento princíp je možno vnímať ako jednu z najdôležitejších limitácií vo vzťahu k zmluvnej autonómii účastníkov pracovnoprávných vzťahov. Východiskom z tejto situácie je podľa Janičovej zakotvenie flexibilných prvkov pracovného práva v podobe nových zmluvných typov, ako aj úprava podmienok obsiahnutých v pracovnej zmluve.⁸

V návrhoch na novú podobu formy uzatvárania pracovnoprávných vzťahov sa objavuje predovšetkým potreba zmeny základných znakov „typického pracovného pomeru“. V súčasnej dobe sa tento spôsob zamestnávania premieta tak v zakotvení nových zmluvných typov, ako aj v úprave podmienok obsiahnutých v pracovnej zmluve (atypické pracovné pomery a atypické pracovné zmluvy). Týmto spôsobom sa má riešiť nutnosť reflektovať nové postupy v pracovnom procese, ako aj vytváranie podmienok pre harmonizáciu pracovného a rodinného života.

Aktuálne trendy v zamestnávaní v rámci Európskej únie dokumentujú, že v tomto priestore sa významne zvyšuje podiel zamestnancov pracujúcich na kratší pracovný čas (18 % všetkých zamestnancov) a 14,5 % zo zamestnancov pracuje na určitú dobu.⁹ Zložitosť zmeny v tejto súvislosti dokumentuje fakt, že hoci atypické zamestnania znižujú mieru nezamestnanosti, umožňujú zamestnávateľom rýchlu reakciu na aktuálne požiadavky trhu, zamestnancom prináša atypické pracovné miesto nižšiu mieru stability v zamestnaní, spravidla spojenú s horšími pracovnými a mzdovými podmienkami, a teda vyššie sociálne riziká, t. j. celkové oslabenie sociálnych istôt. Nutnosť úpravy atypických pracovných

⁷ Ústava SR. 460/1992 zo dňa 1.9.1992 v znení podľa stavu posledného znenia k 25.10.2013. [elektronický dokument]

<http://mail.attachment.googleusercontent.com/attachment/u/o/?ui=2fb5a5f2ed&view=att&th=14209>

⁸ JANIČOVÁ, E. Flexibilný trh práce a limit zmluvnej dohody v pracovnom práve. In *Pracovné právo 21. storočia* (zborník). Plzeň: Aleš Čeněk, 2009, s. 188.

⁹ OLŠOVSKÁ, A. Možnosti zvýšenia flexibility slovenského pracovného práva. In OLŠOVSKÁ, A. (ed.) 2009. *Europeizácia a transnacionalizácia pracovných vzťahov*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2009, s. 159.

pomerov formou atypických pracovných zmlúv je však už v súčasnosti neoddiskutovateľnou podmienkou zvýšenia flexibility pracovného práva EÚ i osobitne SR.

Pôvodný koncept flexibility sa vzťahoval na pružnosť pracovnej sily vo vzťahu k cene za prácu (odmeňovaniu), t. j. mzdovú flexibilitu. Širšia konceptualizácia flexibility pracovnej sily zahŕňa okrem toho aj ochotu k priestorovej mobilite, k rekvalifikácii, ale aj k prijatiu netradičných foriem pracovných činností, pracovnej doby, či organizácie práce, t. j. pružnosť aj v osobnej pripravenosti reagovať na pracovné možnosti na trhu práce a ponúkané pracovné podmienky. V najširšom ponímaní treba flexibilitu práce vidieť ako prispôsobenie podmienok zamestnania a zamestnávania nielen požiadavkám ekonomického charakteru a pracovnoprávnym podmienkam, ale rovnako aj požiadavkám zamestnancov na spravodlivé a uspokojivé pracovné podmienky.

Flexibilita vzhľadom na trh práce sa spravidla charakterizuje ako miera, v akej je trh práce schopný vytvárať príležitosť uspokojovať dopyt zamestnávateľov po kvalifikovanej pracovnej sile a dopyt pracovníkov po pracovných miestach.¹⁰ Vo vývoji flexibility práce došlo k prudkým výkyvom najmä v období po druhej svetovej vojne, kedy v súvislosti s povojnovou konjunktúrou bolo potrebné riešiť relatívny nedostatok pracovnej sily a bol záujem trvale si získané ľudské zdroje udržať, resp. stabilizovať. V tomto kontexte sa prijímali opatrenia, ktoré rigidne stanovovali podmienky vytvárania štruktúr pracovných kolektívov, ale rovnako aj výkonnosti a spôsobu odmeňovania. Tlak na zvýšenú flexibilitu bol zaznamenaný v dôsledku prudkého nástupu nových technológií a na trhu práce sa objavili pracovné miesta, výrazne závislé od množstva produkcie, teda nutnosť prispôbiť množstvo práce potrebám produkcie. To znamenalo hľadať nový model riešenia dovtedajšej „stálosti“ zamestnaní, resp. niektorých pracovných miest na trhu práce. V prístupe k riešeniu tejto novej úlohy sa možno prikloniť k trom kľúčovým alternatívam:

- umožniť úplnú flexibilitu, t. j. otvoriť možnosť slobodne zamestnávať a prepúšťať pracovnú silu, čo v podstate znamená koncept uľahčenia procesu prepúšťania zamestnancov;
- prijať koncept dočasnej pracovnej sily tak, aby zodpovedal rozsahu potreby práce;
- problém riešiť modifikáciou pracovnej doby – flexibilná pracovná doba v závislosti od potrieb zamestnávateľa potom súvisí buď so znižovaním rozsahu pracovnej doby –

¹⁰ O opakom flexibility je rigidita, ktorá spôsobuje pomalé prispôbovanie cien a kvantity, spomaľuje schopnosť prispôsobenia sa firmám dopytu po práci, čo sa javí ako jedna z príčin nezamestnanosti.

práca na čiastočný úväzok, alebo so sezónnosťou, alebo so zvyšovaním, teda počtom nadčasových hodín.

V oblasti pracovného práva sa v EÚ zdôrazňuje zákaz diskriminácie z hľadiska povahy pracovnoprávneho vzťahu. Pracovný pomer na dobu určitú, čiastočný pracovný úväzok, ako aj agentúrne zamestnávanie, sú upravené smernicami EÚ a ich spoločnou právnou charakteristikou je zásada rovnakého zaobchádzania.¹¹

Modernizácia trhov práce zjednodušením právnych predpisov v oblasti zamestnanosti je postavená medzi kľúčovými prioritami Stratégie 2020 EÚ a v ročnom prieskume rastu na rok 2013 bola vymedzená v spojitosti s nutnosťou zlepšenia pružnosti trhu práce a investovania do ľudského kapitálu. Cieľom je zníženie rozdielov medzi rôznymi druhmi pracovných zmlúv, vytvorenie pružných foriem organizácie práce, režimov skráteného pracovného času a pracovných podmienok, ktoré vedú k dlhšiemu pracovnému životu. Ochranou zamestnanosti sa sleduje znižovanie segmentácie pracovného trhu a podielu nelegálnej práce. Dobré ciele vytváranie nových pracovných miest má napomôcť vtiahnutiu osôb s nízkou kvalifikáciou a dlhodobo nezamestnaných na pracovný trh.¹² Prepojenosť všetkých týchto možností vyžaduje prehodnotiť súčasný koncept zamestnávania a vytvoriť, resp. aplikovať nový koncept práce – označovaný ako koncept flexibilnej práce.

2 Koncept flexibilnej práce

Pre nový koncept flexibility práce sú v súčasnosti určujúce dve oblasti: flexibilita pracovnej zmluvy a flexibilita pracovného času. Otázka v tomto kontexte znie, či treba udržať a prehĺbovať istotu pri pracovnom začlenení na pracovný trh, ale aj pri udržaní, či prehĺbovaní istoty a bezpečnosti zamestnancov v už existujúcich pracovnoprávnych vzťahoch. Pre oblasť zamestnanosti to znamená hľadať nový model ďalšieho rozvoja vzťahu medzi výrobnými faktormi práce a kapitálu, teda nájsť novú alternatívu k tradičnému právnemu konceptu právneho postavenia zamestnanca, s udržaním akceptovateľnej miery sociálnej bezpečnosti, ale zároveň dosiahnuť zvýšenie jeho osobnej disponibility pri čo

¹¹ BARANCOVÁ, H. Možnosti a hranice liberalizácie pracovnoprávnych vzťahov. In BARANCOVÁ, H. (ed.) *Možnosti a hranice liberalizácie pracovných vzťahov*. Bratislava: Sprint dva, 2011, s. 28.

¹² Oznámenie Komisie. Ročný prieskum rastu na rok 2013. Európska komisia, Brusel 28.11.2012. COM(2012)750 final. Dostupné na: ec.europa.eu/europe2020/pdf/ags2013-sk.pdf

najnižších nákladoch na pracovnú silu podľa potreby zamestnávateľa. V súčasnosti ide teda aj o hľadanie optimálnej symbiózy medzi mierou slobody a mierou sociálnej bezpečnosti a sociálnej spravodlivosti, t. j. oblasti, v ktorej sa uplatňujú základné ľudské práva prvej generácie (občianske práva a slobody, uplatňované najmä v rámci pracovnoprávných vzťahov) a základných sociálnych práv (rovnosti, sociálnej bezpečnosti a sociálnej spravodlivosti, uplatňovaných najmä cestou práva zamestnanca na spravodlivé a uspokojivé pracovné podmienky).

Bedrnová a Nový definujú flexibilitu v širokom zmysle slova ako pružnosť, schopnosť adekvátneho reagovania na zmenu, t. j. prispôsobivosť.¹³ V tomto chápaní uvedení autori poukazujú na nutnosť vnímať flexibilitu dvomi kľúčovými spôsobmi, a to v súvislosti s organizačnými procesmi a činnosťami, t. j. napr. s flexibilitou výroby, zamestnancov, managementu, logistiky a tiež v súvislosti s flexibilitou práce v takých dimenziách ako sú pracovná doba, štruktúrovanosť pracovného týždňa, pracovný rytmus.¹⁴ Z pohľadu na typy flexibility organizácií sa spravidla rozlišuje:

- vnútorná flexibilita, ako súčasť vnútorného organizačného systému, napr. v organizácii práce, vo vedení organizácie, v odmeňovaní;
- vonkajšia flexibilita vzhľadom na okolie organizácie, ktorej prejavom je napr. rôznorodosť produkcie, marketingu;
- funkčná flexibilita vyjadruje zastupiteľnosť pracovníkov v rámci rôznych pracovných úloh v spojitosti napr. s vzdelávaním pracovníkov;
- numerická flexibilita pracovných síl, t. j. pružnosť v reakcii na zmeny v potrebe pracovníkov v závislosti od flexibilných foriem a režimov práce ako sú napr. zmluvy na dobu určitú, agentúrne zamestnávanie, rôzne typy pracovných dohôd.

V pohľadoch na flexibilitu organizácií smerom k pracovnému trhu sa zdôrazňuje trend vytvárať flexibilné štruktúry pracovných síl, ktoré sú odpoveďou organizácií najmä na zmeny vo vonkajšom prostredí. Tieto zmeny si vyžadujú pružné reagovanie nielen v počte pracovných síl, ale aj v ich kvalifikačnej pripravenosti.

V pohľadoch na flexibilitu pracovných síl sa zdôrazňuje, že tlak smerom k flexibilitě dolieha na pracovníkov tak z vnútorného prostredia organizácie, ako aj zo strany ich

¹³ BEDRNOVÁ, E., NOVÝ, I. *Psychologie a sociologie řízení*. 3. rozšířené a doplněné vydání. Praha : Management Press, 2007, s. 588.

¹⁴ BEDRNOVÁ, E., NOVÝ, I. *Psychologie a sociologie řízení*. 3. rozšířené a doplněné vydání. Praha : Management Press, 2007, s. 592.

samotných. Pre vytvorenie flexibilnej štruktúry pracovných síl je neodmysliteľnou podmienkou zostavenie určitého plánu flexibility. Podľa Armstronga ide o plán, ktorý v komplexnej podobe bude zabezpečovať flexibilitu organizácie v činnostiach, kvalitnejšie využívať schopnosti pracovníkov, zabezpečí zníženie nákladov, plynulé a bezproblémové znižovanie počtov zamestnancov, zvyšovanie produktivity.¹⁵ Flexibilná firma teda kladie dôraz na vytvorenie stabilného jadra pracovníkov, vykonávajúcich pre organizáciu kľúčové a špecifické činnosti, kým menej dôležitou skupinou je numericky flexibilná okrajová skupina zamestnancov, ktorí sú prizvaní vykonávať pracovné úlohy ad hoc. Pre fungovanie týchto dvoch skupín je dôležité, že zaradenie do jadrovej skupiny dáva zamestnancom istotu práce aj v prípade výkyvov na podnikateľskom trhu, kým v prípade okrajových skupín tomu tak nie je a títo sú využívaní v rámci rôznych flexibilných režimov práce. Vo flexibilnej firme sa uplatňujú tri kľúčové druhy flexibility: funkčnou flexibilitou sa zabezpečuje rýchle a hladké presúvanie zamestnancov na rôznorodé činnosti a úlohy, čo vyžaduje disponovanosť zamestnancov širšími schopnosťami a zručnosťami. Numerická flexibilita zabezpečuje firme rýchlu zmenu v počte a štruktúre pracovných síl podľa aktuálnych potrieb firmy. Finančná flexibilita prináša firme možnosť pružne reagovať v odmeňovaní zamestnancov na stav ponuky a dopytu na vonkajšom trhu práce a tomu prispôbovať politiku odmeňovania. Časová flexibilita zabezpečuje, že pracovníci vo firme dokážu veľmi pružne reagovať na požiadavky na vyšší pracovný výkon, vyskytujúce sa v prechodnom období.

Handy definoval flexibilnú organizáciu ako organizáciu, ktorá je schopná rýchlo sa adaptovať na nové požiadavky a fungovať plynulo.¹⁶ V súlade s tým Handy koncipuje plán flexibility na nasledujúcich cieľoch a princípoch: mal by predovšetkým zabezpečiť zvýšenie flexibility činností v organizácii, znížiť náklady na spojené so zamestnávaním ľudí, zlepšiť využívanie ich zručností a schopností, napomáhať k plynulému znižovaniu počtu zamestnancov tak, aby zbytočne nedochádzalo k prepúšťaniu nadbytočných zamestnancov, celkovo zvýšiť produkciu. V tomto modeli sa predpokladá zvýšené úsilie smerom k vytvoreniu podmienok pre flexibilnú pracovnú dobu, nová úprava nadčasovej práce, nová úprava práce na zmeny. Najdôležitejším krokom v rámci prípravy plánu flexibility je nájsť alternatívne formy k zamestnávaniu ľudí na plný úväzok a kategórii stálych zamestnancov.

¹⁵ ARMSTRONG, M. *Personální management*. Praha : Grada Publishing, 1999, s. 435.

¹⁶ Pozri STÝBLO, J. 2001. *Lidský kapitál v nové ekonomice*. 1. vyd. Kamil Mařík. Professional Publishing, 2001, s. 41.

Do skupiny zamestnancov tvoriacich stabilné jadro sa spravidla začleňujú manažéri a špecialisti, príp. vysokokvalifikovaní odborníci, vyznačujúci sa vysokou flexibilitou a adaptabilitou a vykonávajúci na plný úväzok činnosti, nevyhnutné pre fungovanie firmy. V okrajových skupinách zamestnancov možno uplatniť rôzne formy ich pracovného zaradenia: ide o skupinu, ktorá v plnom rozsahu predstavuje aplikáciu flexibilných foriem zamestnávania. Predovšetkým ide o pracovné pomery sa dobu určitú, zdieľané pracovné miesto, agentúrnu prácu, domácu prácu a teleprácu, všetko nové formy v porovnaní s právnym statusom zamestnancov na trvalý a plný pracovný úväzok, pričom každá z týchto foriem môže vyžadovať iné pracovnoprávne úpravy pracovného pomeru.

Utváranie globálneho (medzinárodného) trhu práce popri legislatívnych podmienkach participácie a pohybu na trhu práce významne poznamenáva tendencia mobility trhu práce. Základ tvorí nová medzinárodná deľba práce, pričom podstatnú rolu zohráva cena práce a ľudský kapitál. Analýzy v oblasti celosvetového vývoja zamestnanosti po roku 1990 ukazujú, že hoci celková zamestnanosť rastie, tempo rastu pracovných miest je pomalšie, t. j. nedochádza aj k tvorbe nových pracovných miest. Tým sa potvrdzuje, že mnohé nástroje hospodárskej politiky, stimulujúce hospodársky rast, automaticky neznamenajú aj zvýšenie zamestnanosti a riešenie problému nezamestnanosti.

Nástup väčšej rozšírenosti práce na skrátený úväzok zvyšuje počet pracovných príležitostí. Nie vždy je táto forma skráteného pracovného úväzku obojstranne vyhovujúca. Na strane pracovníkov môže vyhovovať tým, ktorí chcú ostať pracovať, ale nie na plný úväzok (najmä ženy po materskej dovolenke, pracovníci kombinujúci stály príjem napr. s poradenskou alebo pedagogickou činnosťou, starší zamestnanci). Zamestnávateľi si týmto spôsobom často udržiavajú kvalifikovanú pracovnú silu, do výcviku a vzdelávania ktorej investovali. Istou nevýhodou pre zamestnávateľov v tomto druhu zamestnávania je, že pracovníci na skrátený úväzok spravidla nie sú ochotní napr. v prípade nárazových prác pracovať dlhšie, než je ich štandardná pracovná doba (čo spravidla akceptujú zamestnanci na plné úväzky). Pre zamestnávateľov znamená prijatie systému čiastočných úväzkov aj nutnosť prijať zvýšené opatrenia na zabezpečenie koordinácie výkonu práce na týchto pracovných miestach. Z hľadiska odmeňovania trend po roku 1990 ukazuje, že na týchto pracovných miestach cena práce klesá. Celkove je situácia v danom období prejavom stagnácie hodinovej mzdy, alebo aj jej postupného poklesu. To napr. tiež potvrdzuje poznatky z analýzy procesov sociálneho vylúčenia na európskom trhu práce.

Možnosti uplatnenia sa rôznych profesií na trhu práce významne ovplyvňuje skutočnosť, či je profesia žiadaná na medzinárodnom trhu práce, alebo je jej využitie ohraničené len národnými, alebo často len lokálnymi trhmi práce.¹⁷ Zmeny na úrovni národných ekonomík sú orientované na prekonávanie hraníc národných ekonomík, a aj tu sa ukazuje ako podstatný proces tvorby nových pracovných miest. Tak na medzinárodnom, ako aj na národnom trhu práce, ide o celkový nárast flexibility a produktivity. Zamestnávateľia/organizácie reštrukturalizáciou pracovných miest reagujú na stále sa zvyšujúci tlak na celkovú výkonnosť, konkurencieschopnosť či pripravenosť využiť všetky možnosti zapojenia sa do medzinárodnej siete výrobcov či dodávateľov služieb v danom odvetví. Ako konštatuje Staněk „väčšina silných korporácií sa zamerala na získanie trhu, na presun pracovne náročných výrob do oblastí s nižšími mzdovými nákladmi a na určité desagregovanie komponentov a výroby subkomponentov“.¹⁸ Výsledkom je zmenená štruktúra pracovných miest, v ktorých sú rozhodujúce, kľúčové pracovné miesta, orientované len do hlavných oblastí činností a všetky ostatné menej dôležité činnosti sa presúvajú na servisných dodávateľov.

Z hľadiska pracovných pomerov je všeobecná zhoda názorov v tom, že maximálne polovica zárobkovo aktívnych ľudí bude v budúcnosti v trvalom/stálom pracovnom pomere. Nové trendy tohto tisícročia priniesli v tomto smere napr. nástup tzv. job-hopping pracovných pomerov, založených na dobrovoľnom alebo nedobrovoľnom „poskakovaní“ z jedného pracovného miesta na iné pracovné miesto. Na tieto zmeny trhu práce menej rýchlo reaguje pracovnoprávna legislatíva národných ekonomík. V prípade nových typov pracovníkov to vyžaduje nové formy riešenia pracovných zmlúv, pracovnej doby, definície miesta výkonu práce. Napr. kým dnes je najviac rozšírený pracovný pomer s plnou pracovnou dobou, portfóliový pracovník bude musieť mať dohodnutú individuálnu pracovnú dobu, upravené podmienky sociálneho zabezpečenia, atď. Rozšírenosť informačných technológií umožňuje uplatňovať teleworking, ako spôsob dištančnej práce využívajúcej nové komunikačné technológie, pričom pre výkon práce nie je nutné byť v kancelárii pri pracovnom stole. Iným typom nových pracovných pomerov je homeworking, predstavujúci pracovný pomer a typ pracovných miest, na ktorých zamestnanci pracujú doma podľa dohodnutých podmienok

¹⁷ MAREŠ, P. Nezaměstnanost jako sociální problém. Praha : SLON, 2002, s. 67.

¹⁸ STANĚK, P. Globalizácia a zamestnanosť. In STANEK, V. a kol. Sociálna politika. Bratislava : SPRINT – vфра, 2006, s. 158.

v pracovnej zmluve a pracovnej dobe, ktorú si sami určujú. To všetko si vyžaduje špecifické formulovanie pracovných zmlúv, príp. výhod, sociálnej ochrany zamestnancov, atď. Osobitnú formu účasti na trhu práce predstavuje práca na čiastočný úväzok. Pripravenosť trhu práce prijať pracovníkov na čiastočný pracovný úväzok bez finančných sankcií je považovaná za významný determinant najmä participácie žien na trhu práce. Valentová pri analýze pracovných miest obsadených mužmi a ženami zdokumentovala prítomnosť veľkých rozdielov najmä medzi krajinami na európskom trhu práce, pričom uviedla, že v „starých“ krajinách EÚ je osem desiatín práce na čiastočný úväzok realizovaných ženami, kým v nových krajinách je situácia v tomto smere hlboko pod priemerom Únie.¹⁹

Dočasná práca, donedávna málo obvyklá a využívaná predovšetkým na zastupovanie iného zamestnanca, alebo na vyriešenie nejakého problému, sa stane obvyklou praxou. Podľa názoru mnohých odborníkov na ľudské zdroje zasiahne tento trend nielen bežné profesie či pomocné práce, ale v stále väčšej miere i manažérov na všetkých úrovniach riadenia. V tejto súvislosti Stýblo uvádza, že globálny trh práce bude satureovaný tromi typmi pracovných miest. Prvý typ budú tvoriť pracovné miesta v rámci jadrovej oblasti činnosti podnikov. Druhý typ vznikne outsourcingom aktivít, vykonávaných cez dodávateľské firmy. Tretí typ pracovných miest sa bude vytvárať v rámci tzv. flexibilnej práce, pozostávajúcej z aktivít, pomocou ktorých sa podnik môže rýchlejšie adaptovať na vývoj trhu. Aktivity na treťom type pracovných miest budú vykonávať vysokokvalifikovaní odborníci, angažovaní podnikom na dobu určitú.²⁰ Handy uvažuje v tejto súvislosti so štyrmi typmi zamestnancov. Základ (jadro) organizácie tvoria zamestnanci, ktorí obstarávajú hlavnú činnosť. Sú to špecialisti a manažéri, ktorí sú ochotní pracovať viac hodín ako je stanovený štandardný pracovný týždeň. V niektorých prípadoch ich pracovné zmluvy majú klauzulu o počte hodín, ktoré sú nevyhnutné na splnenie nevyhnutných požiadaviek na týchto pracovných miestach. Druhú skupinu tvoria špecialisti, vykonávajúci práce, nevyhnutné k udržaniu chodu organizácie, pracujúci na základe zmluvy. Tretiu skupinu tvoria zamestnanci na čiastočný úväzok, na stabilne určenej pracovnej pozícii. Štvrtú skupinu tvoria dočasní zamestnanci, t. j. skutočne flexibilné pracovné sily, ktoré sú získané na nepravidelnú výpomoc, nevykonávajú prácu každý deň, ani nie na tom istom pracovnom mieste, čím umožňujú organizácii rýchlo

¹⁹ VALENTOVÁ, M. Balancování rodinného života a pracovní kariéry. In Rozšířená Evropa: predpoklady, dôsledky, problémy. Sociální studia. Brno : FSS MU, 2004, č. 1, s. 54.

²⁰ STÝBLO, J. Lidský kapitál v nové ekonomice. 1. vyd. Kamil Mařík. Professional Publishing, 2001, s. 40.

reagovať na meniace sa požiadavky na prácu. Istým potvrdením funkčnosti týchto modelov pracovných pozícií v realite je rýchlosť premeny trhu práce v tomto smere v USA, kde už na začiatku 90. rokov minulého storočia bola iba pätina počtu pracovných miest viazaná na jadrové oblasti činností podnikov.²¹

Pre označenie typu pracovných činností, ktoré nie sú príťažlivé pre pracovnú silu, hľadajúcu uplatnenie, sa užíva označenie 3D: dirty, dangerous, demeaning (špinavé, nebezpečné, ponižujúce). Spravidla sa o tieto pracovné miesta uchádzajú migranti, prisťahovalci a cudzinci, pretože pre domácu pracovnú silu nie sú z rôznych dôvodov atraktívne a zaujímavé. Pri 3D pozíciách ide o prienik s tými typmi pracovných miest, ktoré sú definované v nadväznosti na sekundárny trh práce. Samotný sekundárny trh práce poskytuje v porovnaní v primárnom trhom práce nerovné šance a benefity, tvoria ho predovšetkým pracovné príležitosti, ktoré majú nevhodné pracovné podmienky (práca na zmeny, víkendová práca, veľa nadčasov), sezónne práce, dočasné pracovné miesta, práca na dobu určitú, neponúkajúce pracovný postup, ide o nízko platené práce.

V súvislosti s pracovnými miestami na sekundárnom trhu práce sa môže vnútorne na tomto trhu vyčleniť ako samostatný segment súbor tých pracovných miest, ktoré sú kvalitatívne najhoršie z hľadiska pracovných podmienok a mzdového ohodnotenia, ako také prinášajú vykonávateľovi nízky sociálny status – spravidla sú vymedzené ako terciárny sektor trhu práce a sú obsadzované cudzincami, ktorí sú ochotní pracovať za týchto podmienok a obmedzení, pretože plánujú návrat do krajiny pôvodu, kde majú iný, vyšší status.²² Na takéto pracovné pozície sa spravidla viaže aj ich vnímanie ako málo úspešných, resp. aj ako potupných pozícií.

Pri reformách trhov práce v členských krajinách únie sa hľadá cesta, zabezpečujúca spojenie nutného nárastu pracovných miest s ich vnútornou flexibilitou, poskytujúcou pracovníkom primeraný pocit istoty. Cieľom je predchádzať nárastu pracovných miest vyznačujúcich sa nadmernou flexibilitou na úkor istoty. Ak novovytvorené pracovné miesta prinášajú len vonkajšiu flexibilitu, dosiahne sa zjednodušenie prepúšťania zamestnancov alebo je celkovo oslabená ich sociálna ochrana.

²¹ STÝBLO, J. *Lidský kapitál v nové ekonomice*. 1. vyd. Kamil Mařík. Professional Publishing, 2001, s. 41.

²² RÁKOCZIOVÁ, M., TRBOLA, R. (eds.) *Sociální integrace přistěhovalců v České republice*. Praha : SLON, 2009, s. 290, 296.

Nástrojom na prekonanie praxe prinášajúcej absolútnu ochranu zamestnancov v pracovnom práve je koncept skĺbenia flexibility a istoty pre pracujúcich v modeli flexiistoty. Flexiistota prináša požadované prepojenie bezpečnosti (istoty) zamestnania (nie pracovného miesta) a flexibility na trhu práce. Vzorový model flexicurity bol uplatnený na dánskom trhu práce v 90-tych rokoch, pričom v duchu „zlatého trojuholníka“ vyžadoval naplnenie troch pilierov:

- relatívne vysoká náhrada mzdy pri nezamestnanosti;
- veľká flexibilita na trhu práce v podobe flexibilných pravidiel ochrany pred výpoveďou, napr. krátke výpovedné doby;
- aktívna politika trhu práce, je zabezpečené, že nezamestnaní buď aktívne hľadajú prácu, alebo absolvujú nejaké vzdelávanie.²³

V procese zdokonaľovania modelu sa súčasný stav zameriava na to, aby flexicurita riešila prepojenie medzi makroekonomickými problémami a nerovnováhou na trhu práce zavedením rovnováhy medzi flexibilitou a istotou spolupôsobením 4 kľúčových prvkov: dostatočne flexibilnými pracovnými zmluvami, účinnými a aktívnymi politikami trhu práce, spoľahlivými systémami celoživotného vzdelávania a modernými systémami sociálnej istoty. Takýmto spôsobom možno plne využiť kapacitu pracovnej sily v súlade s aktuálnymi potrebami ekonomiky a zároveň financovať opatrenia pri zabezpečovaní požadovanej miery kolektívnej sociálnosti, t. j. aplikovať systém sociálnej podpory ponúkajúci sociálnu istotu a zároveň zabezpečiť, aby sa prijali aktivačné opatrenia motivujúce ľudí k práci a pomáhajúce im nadobúdať kvalifikáciu pre vstup na trh práce. V kľúčových dokumentoch na pôde Európskej únie sa s aplikáciou modelu flexiistoty na európskych pracovných trhoch spájajú očakávania, že môže priniesť ich zmodernizovanie, menšiu segregáciu, väčšiu podporu zamestnávania a odstránenie prekážok medzi zamestnanými a nezamestnanými, čo prispeje k zmierneniu chudoby a sociálneho vylúčenia.²⁴ Kľúčové systémové reformné prvky boli definované v nasledujúcich oblastiach:

- dostatočne flexibilné pracovné zmluvy;
- dostatočne účinné a aktívne politiky trhu práce;
- spoľahlivé systémy celoživotného vzdelávania;

²³ <http://www.iz.sk/projekty/flexicurity/20.9.2011>, [elektronický dokument]

²⁴ Uznesenie Európskeho parlamentu z 29. novembra 2007 o spoločných zásadách flexiistoty. EÚ C 256, 27.10.2007, s. 108.

- prijaté moderné systémy sociálnej istoty.²⁵

Skúsenosti s aplikáciou tohto modelu ukazujú, že jednotlivé členské štáty Európskej únie si vytvorili špecifické režimy „flexiistoty“ tak, aby pomáhali dosahovanie ich cieľov v oblasti hospodárskych politík a politík zamestnanosti. Medzi spoločné výzvy, na ktoré sa stále hľadajú efektívne riešenia, sa zaraďujú: zníženie segmentácie trhu práce, obmedzenie nárastu nezamestnanosti, chudoby, zvýšenie udržateľnosti systémov sociálneho zabezpečenia. Odstránenie právnych prekážok a uľahčenie uznávania odborných kvalifikácií a skúseností sa v súčasnosti hodnotí ako jedna z kľúčových podmienok integrovanejšieho európskeho pracovného trhu. Investície do systémov vzdelávania s cieľom zvyšovať pracovnú spôsobilosť a získavať pracovné zručnosti adekvátne požiadavkám pracovných miest. V súčasnosti však systémy vzdelávania nie sú vždy orientované na tie skupiny, ktoré to dokážu zužitkovať, resp. je veľký rozsah toho, čo Európska komisia označila ako nevhodná kvalifikácia.²⁶

Zvýznamnenie úlohy efektívneho vzdelávania predpokladá jeho presmerovanie z poskytovania obmedzeného okruhu vedomostí (selekcia potrebného vopred) ku vzdelávaniu, založenému na otvorenom prístupe, s možnosťou voľby rôznych foriem a kombinácií získavaných vedomostí. Nositelia týchto vedomostí, tzv. portfóliovní pracovníci (portfolio workers), môžu ponúkať na trhu práce svoju pracovnú silu z pozície samostatného subjektu, skôr dodávateľa – partnera než zamestnanca, sú schopní vykonávať súbežne viaceré pracovné aktivity a flexibilne reagovať na ponuku práce z rôznych organizácií/firiem, v rôznych povolaniach, pre ktoré majú pripravené profesijné portfólio a široké vedomosti. V tejto súvislosti sa používa aj pojem „vedomostný pracovník“ (knowledge workers), ako typ pracovníka budúcnosti, ktorý bude mať možnosť, vďaka širšiemu rozsahu vedomostí a zručností, reagovať na ponuku pracovných príležitostí kvalifikovanejšie a sebavedomejšie. V nadväznosti na ciele Stratégie 2020 sa vzdelávacie programy majú zamerať na úzke prepojenie formálneho vzdelávania a systémov celoživotného vzdelávania s potrebami trhu práce.²⁷ Tým sa má zabezpečovať prístup k pracovným miestam aj tým skupinám, ktoré majú záujem vstúpiť na trh práce z domácnosti, mladým ľuďom, ktorí nemajú praktické skúsenosti

²⁵ JOINT EMPLOYMENT REPORT 2006/2007.

²⁶ Oznámenie Komisie. Ročný prieskum rastu na rok 2013. Európska komisia, Brusel 28.11.2012. COM(2012)750 final. Dostupné na: ec.europa.eu/europe2020/pdf/ags2013-sk.pdf, s. 10.

²⁷ Oznámenie Komisie. Ročný prieskum rastu na rok 2013. Európska komisia, Brusel 28.11.2012. COM(2012)750 final. Dostupné na: ec.europa.eu/europe2020/pdf/ags2013-sk.pdf, s. 12.

a špecifické zručnosti, starším pracovníkom umožniť zotrvať na tomto trhu v nových pracovných pozíciách.

V rámci aktívnej politiky trhu práce sa ako najproblematickejšia ukazuje reintegrácia nezamestnaných do trhu práce, pričom ide tak o problémy v oblasti potrebných rozpočtových prostriedkov, ako aj o problémy v oblasti zosúladenia dopytu a ponuky trhu práce. V neposlednom rade ide o problémy so zabezpečením trvalého prepojenia hospodárskeho vývoja so sociálnou súdržnosťou tak, aby sa limitované zdroje aktívnej politiky zamestnanosti vyhli tzv. creaming efektu, ktorý tým, že sú v rôznych rekvalifikačných programoch preferovaní najschopnejší klienti, v podstate prináša prehĺbenie segregácie uchádzačov o zamestnanie. Týka sa to zaužívaných programov v rámci cieľenej rekvalifikácie na skupiny nezamestnaných z hľadiska dĺžky (preferovaná je skupina krátkodobo nezamestnaných pred dlhodobo nezamestnanými), vekovo mladšie skupiny, a tiež vzdelanejší klienti, čo všetko znevýhodňuje tých nezamestnaných, ktorí sú najmenej flexibilní a nepripravení na akékoľvek pracovné uplatnenie. Pritom sa zabúda, že požiadavky súčasného trhu práce na pracovnú silu trvale znevýhodňujú tých, ktorí sa ocitli v tzv. vicious cycle,²⁸ bludnom kruhu kumulovaného znevýhodnenia, v ktorom sa prepája ich materiálna deprivácia, chudoba a sociálna izolácia, v dôsledku čoho nie sú schopní naplniť požiadavky formálneho trhu práce.

Základným nástrojom na reguláciu flexibility je sociálny dialóg o regulácii pracovných vzťahov medzi zamestnávateľmi a odbormi. Zvyšovanie externej flexibility súvisí predovšetkým s mzdovou diferenciáciou. Európska komisia v tejto súvislosti uvádza ako dôležitú stránku v podporovaní vytvárania pracovných miest udržať, resp. nastaviť úroveň minimálnej mzdy tak, aby zabezpečovali náležitú rovnováhu medzi vytváraním pracovných miest a primeranosťou príjmov.²⁹ Na vnútro firemných trhoch sa hľadajú opatrenia, ktoré podporujú udržanie si kvalitných pracovníkov, a teda vytváranie novej podoby interných trhov práce. Najefektívnejším nástrojom, ktorý je tu uplatňovaný, je vytváranie databáz záujemcov o rozvoj vlastného potenciálu a kariérový rast. Ako uviedli Nordstrom a Ridderstrale,³⁰ dať ľuďom možnosť učiť sa, je jednou z kľúčových úloh pre akéhokoľvek vedúceho. Každá firma, ktorá chce uspieť v konkurencii, musí zvýšiť svoju internú efektivitu

²⁸ Pozri BARTÁKOVÁ, H. Príslušníci romských komunit na trhu práce v perspektíve marginalizácie a sociálnej exklúzie. In ŠIMČÍKOVÁ, I., VAŠEČKA, I. a kol. *Mechanizmy sociálneho vyčleňovania romských komunit na lokálnej úrovni a nástroje integrácie*. Brno: FSS MU v Brně, 2004, s. 26.

²⁹ Oznámenie Komisie. Ročný prieskum rastu na rok 2013. Európska komisia, Brusel 28.11.2012. COM(2012)750 final. Dostupné na: ec.europa.eu/europe2020/pdf/ags2013-sk.pdf, s. 11.

³⁰ NORDSTROM, K. A., RIDDERSTRALE, J. *Funky Business*. 1. vyd. Praha : Grada Publishing, 2005, s. 121.

tým, že zodpovednosť za kvalitu sa stane súčasťou práce každého zamestnanca. Úspešnou bude len firma, ktorá zabezpečí, aby znalosti vo firme prúdili nepretržite, pričom je nutné posunúť ich z individuálnej úrovne do úrovne skupiny a celej organizácie. S rastúcim významom vedomostí v spoločnosti, i v konkrétnych hospodárskych organizáciách, vzrastá dôležitosť kvality vzdelávania. Kým v minulosti sa dosť často hľadelo na investície do vzdelávania a tréningov v organizáciách ako na zbytočný luxus, v súčasnosti sa vzdelávanie berie ako integrálna súčasť dosahovania organizačnej efektívnosti.³¹ Menia sa formy štúdia a podpory študujúcim, do popredia ide sebazvdelávanie cielené na požadované štandardy spôsobilostí. Celkove ide o nástup novej stratégie v rámci podporovania rastu a konkurencieschopnosti v súčasnosti a budúcnosti, zameranej na zvýšenie výkonnosti systémov vzdelávania a odbornej prípravy a celkovej úrovne zručností užším prepojením pracovného a vzdelávacieho sveta. Efektívne a zjednotené úsilie v tomto nasmerovaní zabezpečí, že na trhu práce v EÚ nájdú uplatnenie uchádzači, ktorí splnia predpísané požiadavky a budú schopní mobility v ktoromkoľvek okamihu v priestore členských štátov EÚ.

3 Prísl'ahovalci na európskom trhu práce

Terciárny sektor trhu práce sa vyznačuje tiež silnou koncentráciou cudzincov, najmä s krátkodobým pobytom. V analýzach uplatnenia sa migrantov v hostiteľských krajinách je veľká pozornosť venovaná ich celkovému postaveniu, pretože prinášajú nezanedbateľné ekonomické efekty, pomáhajú riešiť demografické riziká spojené so starnutím populácií vyspelých krajín a prinášajú veľa pozitívnych prvkov aj do kultúry a sociálnych vzťahov. Najproblematickejšou otázkou v súvislosti so začlenením imigrantov do hostiteľskej spoločnosti už veľakrát nie sú ekonomické aktivity cudzincov, migrantov, ale sú to ich schopnosti zvládnuť nároky vzájomného spolužitia v tejto novej spoločnosti.³² Takýto problém existuje aj na druhej strane. Postoje verejnosti, resp. majoritnej spoločnosti voči odlišnostiam, ktoré charakterizujú rôzne skupiny a kategórie prísl'ahovalcov, nie sú veľakrát

³¹ FOOT, M., HOOK, C. *Personalistika*. 1. vyd. Praha : Computer Press, 2002, s. 209.

³² Na súčasnom trhu práce v EÚ sa imigranti stali skupinou, ktorá má väčšie problémy so sociálnou integráciou ako s ekonomickou, najmä kvôli neznalosti jazyka a celkovej orientácii v hostiteľskej spoločnosti. Bližšie pozri RÁKOCZYOVÁ, M., TRBOLA, R. (eds.) *Sociální integrace přistěhovalců v České republice*. Praha : SLON, 2009, s. 14.

adekvátne a majú prítomné diskriminačné prvky založené na rasových, etnických či kultúrnych rozdieloch. Na dôsledky rozsiahlych xenofóbných až nacionalistických prístupov časti domácej verejnosti upozorňujú nielen teoretické modely budúcnosti takto diferencovanej spoločnosti, uvažujúce o vzniku „paralelnej“ spoločnosti, ale tiež realita života etnických komunít v európskom priestore. Tu sa musí jednoznačne zvýšiť na jednej strane úsilie hostiteľských krajín v rámci migračnej a integračnej politiky, na druhej strane ide o aktivizáciu samotných imigrantov, ktorí by si mali vyriešiť otázku uvažovanej „dočasnej“ novej spoločnosti a aspirácií v nej ako v spoločnosti, s ktorou sa budú snažiť integrovať nielen na pracovnom trhu a dočasne, ale v plnej miere aj cez osvojené kultúrne a sociálne kompetencie majoritnej spoločnosti. Tým sa môže celková perspektíva vývoja v hostiteľských spoločnostiach stať menej problematickou, už nie rizikovou.

Migračné pohyby predstavujú sebaposilňujúci proces. Znamená to, že ak raz migračné prúdenie začne, posilňuje sa nabaľovaním ďalších osôb, ktoré vystaľovalci podporujú z novej hostiteľskej krajiny (pomáhajú im informáciami o podmienkach, posielajú finančné prostriedky na cestu, v novej krajine sa snažia pomôcť im nájsť si prácu či bývanie, a pod.). Na prítomnosť týchto ohrození až v podobe vzniku „paralelnej spoločnosti“ upozorňuje oslabenie pocitov spolupatričnosti a solidarity tak zo strany majoritnej spoločnosti, ako aj zo strany prisťahovalcov, ktorí sa orientujú na cudzinecké a krajanské väzby, ako kľúčové pre ich adaptáciu v novej krajine.³³

V optike obrazu globálnej politiky po páde totalitných režimov, ako ju vníma Samuel Huntington, sa zreteľne ukázala nutnosť hľadať novú interpretáciu „mapy sveta“, keďže nové bipolarity nastolené v rôznych modeloch aktuálnych celosvetových procesov nie sú adekvátnym vysvetlením takej zložitej premeny v mocenskej prestavbe. Po skončení studenej vojny ustúpili hrozby predtým vnímané cez politické, ideologické a vojenské aspekty a dostávajú sa do popredia záujmy so zreteľom na civilizačnú príslušnosť. Huntington pritom zdôraznil, že „politici i verejnosť pociťujú menej často hrozby zo strany národa, ktorému – ako si myslia – rozumejú a môžu mu dôverovať vďaka spoločnej reči, náboženstvu, hodnotám, inštitúciám alebo kultúre. Hrozbu pociťujú skôr zo strany tých štátov, ktorých

³³ Porovnaj napr. POŘÍZKOVÁ, H. Privilegovaní „druzí“ aneb sociální integrace cizinců z vyspělých zemí. In RÁKOCZYOVÁ, M., TRBOLA, R. (eds.) *Sociální integrace přistěhovalců v České republice*. Praha : SLON, 2009, s. 77-78.

spoločnosť sa vyznačuje inou kultúrou, a oni im tak nerozumejú, alebo si aspoň myslia, že im veriť nemôžu“.³⁴

Kultúrna odlišnosť je v súčasnom európskom priestore vnímaná ako hrozba pre celú verejnosť. Kým domáce obyvateľstvo inklinuje k posilňovaniu svojej, západnej civilizácie s jej kľúčovými hodnotami, a ťažko možno očakávať, že by sa dokázalo prispôbiť princípom a hodnotám mimo tohto civilizačného bloku, prisťahovalci sa aj napriek hospodárskej závislosti od hostiteľskej krajiny pevne pridávajú svojich kultúrnych koreňov, hodnôt a symbolov, čo ich stavia do pozície čoraz s väčším dôrazom odmietanej autochtónnou verejnosťou pre ich neeurópsky pôvod. Sartori v tomto kontexte uvažuje o flexibilitate tolerancie. Pružnosť tolerancie vníma ako kľúčovú zložku procesu zjednocovania spoločnosti. Stupeň pružnosti v jeho modeli možno zistiť tromi krokmi/zásadami: prvý predpokladá zdôvodnenie, prečo niečo považujeme za netolerovateľné, druhým je zásada neubližovať, pretože nie je možné tolerovať ujmu iných; tretím je vzájomnosť, ktorá nás chráni pred tým, aby sme sa aj my neocitli v roli netolerovaných.³⁵ Pri zblížovaní skupín domácej verejnosti hostiteľskej krajiny a príslušníkov imigračných zoskupení je potom dôležité, kde je hranica ich vzájomnej tolerancie. Na strane domácej verejnosti vystupuje ako dôležitý faktor potreba uchrániť si pracovné miesta, všeobecne obava z cudzieho, odmietavá reakcia/xenofóbia. Tieto tri faktory vstupujú do života súčasných európskych spoločností s tým, že ich môžu posilniť, ale aj oslabiť. Sartori konštatuje, že pre spolužitie v odlišnostiach a s odlišnosťami sa vyžaduje vzájomné opätovanie, na oboch stranách teda musí byť prítomný rovnako zisk ako ústupok.³⁶

Vo vzťahu k trhu práce sa očakáva, že prisťahovalci pochopia najmä hodnotu právnej ochrany a rovnakých slobôd – tu ide najmä o rôzne postavenie legálnych a nelegálnych migrantov, ktorí majú zásadne odlišné politicko-právne a občianske postavenie v hostiteľskej krajine. Vo vzťahu k trhu práce sa v 21. storočí očakáva, že nekvalifikovaná pracovná sila bude z neho vytlačená a možnosť uplatnenia získa len ten, kto dokáže reagovať na nové požiadavky pracovných miest. Tie sú v otvorenej súťaži ponúkané; z uchádzačov môžu uspieť len tí, ktorí majú potrebné znalosti, zručnosti a popri tom disponujú adekvátnym pracovným

³⁴ HUNTINGTON, S. *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha : Rybka Publishers, 2001, s. 24.

³⁵ SARTORI, G. Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovalci. Esej o multietnické společnosti. Praha : Dokořán, 2005, s. 28.

³⁶ SARTORI, G. Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovalci. Esej o multietnické společnosti. Praha : Dokořán, 2005, s. 36.

nasadením. Motivovanosť pracovnej sily je dôležitým predpokladom úspešnosti na trhu práce. Analýzy nezamestnaných na pôde Európskej únie ukázali, že existuje veľká podobnosť medzi latinsko-americkou imigráciou v USA a európskym priestorom v miere pripravenosti imigrantov na požiadavky pracovných miest, a to v spôsobe vnímania práce: keďže imigranti prichádzajú z kultúr, vyznačujúcich sa, resp. preferujúcich „pomalú prácu“, sú spravidla málo kvalifikovaní a málo flexibilní; aj táto kultúrna spätosť ich posúva do roly trvale nezamestnaných imigrantov. Zároveň sa potvrdzuje, že tieto okolnosti znásobujú riziko nezamestnanosti v týchto zoskupeniach, označované aj ako špirála stagnácie.

V druhej a ďalšej generácii imigrantov v európskom priestore sa potvrdzuje, že trh práce nie je už schopný prijať prisťahovalcov s nízkym vzdelaním, hodnotovo, aj z hľadiska individuálneho konania, neschopných sa zamestnať. Očakáva sa, že etnické enklávy, poskytujúce komplexné chránené útočisko pre „svojich“ postupne stratia na sile a nebudú schopné trvale svojim príslušníkom pomáhať najmä cestou vytvorenia pracovných miest v enklávovej ekonomike (t. j. ani v šedej ekonomike), a takisto nenájdu primerané prostriedky na pomoc v bývaní, podporu vo vzdelávaní a i. To vedie k pozvoľnému narastaniu znevýhodnení a odsunu imigrantov do priestoru plne obsadeného príslušníkmi imigrantských zoskupení. Tento priestor vytvára umelé hranice v kontaktoch s majoritnou populáciou, nepodporuje záujem vzdelávať sa, a to ani v rámci ovládania jazyka hostiteľskej krajiny, ani spoznávať jej kultúru; to všetko napomáha príslušníkom týchto komunit vyčleniť sa z majoritnej spoločnosti. Život v uzavretých komunitách posilňuje kultúrnu vzdialenosť medzi majoritnou populáciou a prisťahovalcami. Dôsledkom je hromadenie bariér smerom k vstupu na trh práce, strata zdrojov obživy, s čím tesne súvisia rastúca nezamestnanosť, chudoba, sociálne napätie, kriminalita.

Sartori vo vzťahu k riešeniu problému prisťahovalcov uvažuje aj nad otázkou, či ide len o kultúrnu vzdialenosť alebo je tu aj problém množstva imigrantov a hľadá odpoveď aký podiel cudzej populácie v krajine je akceptovateľný a kedy narastá pravdepodobnosť, že prijímajúca populácia začne výrazne odmietať prisťahovalcov. On sám uvažuje v tejto súvislosti nad hranicou tridsiatich percent, ktorá by už takmer naisto vyvolala silný odpor domácej verejnosti.³⁷

³⁷ SARTORI, G. Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovalci. Esej o multietnické společnosti. Praha : Dokořán, 2005, s. 73.

Medzi najväčšie prekážky kontinuálnej práce v segmentoch marginalizovaných skupín, najmä v segmente migrantov v rámci trhu práce EÚ, možno zaradiť nasledujúce:

- nízka vzdelanostná úroveň; vysoký podiel osôb bez vzdelania a teda minimálny podiel absolventov stredných či vysokých škôl;
- inklinácia k podceňovaniu objektívnych kvalifikačných požiadaviek trhu;
- preceňovanie vplyvu svojej etnicity vo vzťahu k možnosti nájsť si prácu na otvorenom pracovnom trhu;
- nízka úroveň sociálneho kapitálu, spôsobujúca prijatie stratégie orientácie na sociálne siete s väzbami na neoficiálny trh práce, kým stratégia s väzbami na oficiálny trh práce takmer neexistuje;
- nízka úroveň ľudského kapitálu, ako neschopnosť uvedomiť si, že človek má individuálnu zodpovednosť za vlastnú úspešnosť či neúspešnosť na trhu práce, tiež nízka súťaživosť a nízka miera iniciatívy pri hľadaní pracovného miesta a očakávanie podpory zvonku, t. j. od komunity migrantov alebo od štátu cez systém sociálneho zabezpečenia;
- dezorientácia v nových spoločenských podmienkach, vrátane strachu z odmietnutia od členov majoritnej spoločnosti, vedie k rezignácii na hľadanie pracovného miesta na formálnom pracovnom trhu a k snahe hľadať svoje uplatnenie formou aktivity v šedej ekonomike alebo cestou kompletnej závislosti na sociálnych dávkach;
- vysoká frustrácia tých, ktorí majú potenciál k uplatneniu sa na trhu práce, avšak z rôznych objektívnych príčin ho nemôžu využiť (napr. nátlak komunity, izolovanosť v štýle života, limitované zdroje na cestovanie za prácou, na zabezpečenie si bývania v blízkosti pracovných príležitostí a pod.);
- nízka pripravenosť na mobilitu na trhu práce, zmenu pracovnej pozície, zmenu náplne práce, formy zamestnania, atď., teda neplnenie charakteristiky flexibilnej pracovnej sily;
- deficit právnych nástrojov k vyrovnávaniu príležitostí v prístupe na trh práce, ktoré by zamedzili akúkoľvek formu priamej i nepriamej diskriminácie imigrantov zo strany zamestnávateľov, podobne ako je tomu aj u príslušníkov iných marginalizovaných skupín (ženy, starší ľudia, absolventi, zdravotne postihnutí).

Mnohým migrantom, ale tiež príslušníkom marginalizovaných domácich skupín, v dôsledku týchto prekážok hrozí pasca nezamestnanosti. Táto sa definuje ako pomer podpory

v nezamestnanosti a minulej alebo potenciálnej mzdy, čo spôsobuje, že ak sú ponúkané mzdy na trhu práce nižšie než mzdy, za ktoré je uchádzač ochotný pracovať, tak radšej volí podporu v rámci sociálneho zabezpečenia a tým rozširuje rady nezamestnaných. Istota sociálnych dávok potom pôsobí viac motivačne než dočasná istota dočasnej práce, najmä ak ide o pracovné aktivity na alternatívnom trhu tieňovej ekonomiky .

Proces civilizačného preskupovania však už nastúpil a najpravdepodobnejší scenár pre prežitie (ekonomické i demografické) súčasných demokratických štátov v európskom priestore bude spojený s nutným akceptovaním ľudí, prinášajúcich do týchto krajín šancu pre trvalý rast ekonomiky, aj celkové prežitie, spolu so svojou kultúrou. Jediná schodná cesta do budúcnosti je aj podľa nášho názoru spojená s prevzatím zodpovednosti za ochranu a rozvoj svojich vlastných civilizačných kvalít, posilňovaním spoločných záujmov a hodnôt, teda ne strácať sily v boji s tým, čo zakladá nestabilitu a konflikt.

4 Prekariát a prekérna práca ako nové podoby účasti na trhu práce

V kontexte s požiadavkami flexibility sa do pracovnoprávných vzťahov implementovalo označenie prekérna práca, definovaná ako práca s nízkou pracovnoprávnou ochranou a znevýhodnením postavenia zamestnanca v sociálnej oblasti. Švec uvádza ako kľúčové znaky prekérnej práce nízku istotu zamestnania, nedostatočnú odmenu za vykonanú prácu, výkon práce v čiastočnom úväzku alebo v pracovnom pomere na dobu určitú, často chýbajúce zastúpenie na pracovisku v rámci sociálneho dialógu, nedostatočnú ochranu pred výpoveďou a niektoré iné.³⁸ Pri uplatnení požiadavky flexibility na pracovnom trhu sa objavujú vo svete práce nové sociálne riziká. Viacerí autori upozorňujú, že kým doterajšie riziká sa týkali rôznych foriem odchodu z trhu práce (nezamestnanosť, predovšetkým odchod do dôchodku, pracovná neschopnosť), nové sociálne riziká v pokrízovom období na súčasnom európskom trhu práce tieto staré riziká zosilňujú (napr. opakovaná nezamestnanosť), alebo nadobúdajú novú formu, napr. nárast neštandardných pracovných pomerov, ohrozenie vybraných sociálnych skupín ako sú mladé vekové kategórie, ženy, ľudia s nízkou kvalifikáciou. Ako nový sociálny fenomén sa objavila kategória pracujúcej chudoby. Tvorí ju skupina pracujúcich s príjmami, ktoré im nepokrývajú ani základné životné potreby. Táto

³⁸ ŠVEC, M. Flexicurita pre 21. storočie - šance a riziká. Kríza pracovného práva. Bratislava : VEDA, 2012, s. 13.

skupina sa spravidla definuje aj ako vylúčená na trhu práce. Takto sa flexibilizáciou práce po novom formujú podmienky pracovných pomerov a v ich dôsledku sa zvyšuje neistota človeka na pracovnom trhu, znásobuje riziko opakovanej nezamestnanosti, sociálna exklúzia určitých skupín. Európska komisia upozorňuje v tomto kontexte na nutnosť prijať opatrenia, ktoré budú trvale podporovať sociálne začlenenie a bojovať proti chudobe. Ide tu o aktívne stratégie začlenenia, ktoré budú nasmerované do oblasti efektívnej a primeranej podpory príjmov, na predchádzanie chudobe posilnením základných sietí sociálneho zabezpečenia a pomoc zraniteľným skupinám obyvateľstva.³⁹ Švec uvádza v tejto súvislosti ako najviac postihnuté kategórie mladých zamestnancov, zamestnancov vykonávajúcich prácu na základe pracovnej zmluvy na dobu určitú i migrantov.⁴⁰

V novej terminológii sa na skupiny dospelého obyvateľstva, pohybujúceho sa na trhu práce, ale v tzv. ne-zamestnaneckých pozíciách, zaužívalo označenie prekariát. Prekariát ako pojem použil po prvýkrát francúzsky sociológ Pierre Bourdieu. Prekariát vyjadruje spojenie slov prekérny a proletariát, teda ide o označenie prekérnej a neistej situácie skupiny ľudí v ich zaradení sa do spoločnosti. Ide o označenie skupiny námezdné pracujúcich, ktorá žije v neustálej neistote ohľadom svojho zamestnania, neistote vo vzťahu k príjmu, neistote vo vzťahu k bývaniu. Z pohľadu sociológov u prekariátu ide najmä o neistotu v identite v sociálnom postavení v postpriemyselnej spoločnosti, pretože prekariát nemá zamestnaneckú identitu a na trhu práce sa začleňuje medzi tých námezdné pracujúcich, ktorí nedokážu splniť kritériá na akúkoľvek zamestnaneckú kariéru (v zmysle získania práce na trvalú pracovnú zmluvu).

Standing v diele Prekariát – nová nebezpečná trieda⁴¹ vníma prekariát ako triedu, vyčlenenú spomedzi skupiny námezdné pracujúcich, kľúčovými charakteristikami ktorej sú nezamestnanosť a podzamestnanosť. Táto neschopnosť mať dlhodobejšiu prácu a uplatniť sa na pracovnom mieste, ktoré poskytuje určitý kariérový postup prináša príslušníkom prekariátu život v neustálej neistote ohľadom svojho zamestnania, neistote vo vzťahu k príjmu, neistote vo vzťahu k bývaniu a pod. Standing vnútorne štrukturuje prekariát na tri hlavné skupiny: prvú tvoria robotnícke skupiny, ktoré sa dostávajú do častých a trvalejších neistôt v dôsledku

³⁹ Oznámenie Komisie. Ročný prieskum rastu na rok 2013. Európska komisia, Brusel 28.11.2012. COM(2012)750 final. Dostupné na: ec.europa.eu/europe2020/pdf/ags2013-sk.pdf, s. 12.

⁴⁰ ŠVEC, M. *Flexicurita pre 21. storočie - šance a riziká. Kríza pracovného práva*. Bratislava : VEDA, 2012, s. 16.

⁴¹ Bližšie pozri ROUS, Z. Prekariát. In *Britské listy*, www.blisty.cz/art/68046.html, 22.10.2013.[elektronický dokument]

úpadku typických robotníckych profesií, často sú nezamestnaní a žijú v neistote ohľadom budúcej práce, príjmu a teda trvale čelia nezamestnanosti. Druhá skupina prekariátu je sýtená mladými vzdelanými ľuďmi s vysokoškolskými diplomami, ktorí sa nedokážu na trhu práce uplatniť, v mnohých európskych krajinách sú to najmä absolventi vysokých škôl humanitného smeru, a sú v istom zmysle obeťou neadekvátnej štruktúry vzdelávacích programov a trpia v dôsledku nedostatku adekvátnych pracovných miest paradoxným znehodnotením vzdelania. Táto skupina je podľa Standinga v súčasnosti najpočetnejšia. Tretia skupina prekariátu je vytvorená z radov imigrantov, sústredených prevažne v imigrantských komunitách, odkázaných na pracovnú príležitosť v ich rámci (čo by im poskytovalo aspoň minimálnu pracovnú istotu), či na akýkoľvek prejav solidarity v rovnakej etnickej skupine, všetko s cieľom prekonať sociálne vylúčenie v novej krajine a jednoducho prežiť. Každá z týchto skupín prekariátu trpí statusovou alebo skupinovou frustráciou. Pokiaľ ide o robotníkov, ide o stratu statusu robotníckej triedy. Mladí vysokoškolsky vzdelaní ľudia sú frustrovaní svojou bezprizornosťou na trhu práce. Imigranti sú frustrovaní nepochopením sveta trhu práce a skrytými i otvorenými prvkami etnickej diskriminácie od časti majoritnej populácie.

Rady príslušníkov prekariátu sa podľa Standinga v súčasnej Európe významne rozširujú, keďže v mnohých rozvinutých krajinách už tvoria minimálne 25 %-tný podiel dospelého obyvateľstva. Prítomnosť prekariátu vníma Standing ako nové sociálne riziko, ohrozujúce každého, kto patrí do radov pracujúcich. Pre prekariát sa stali dominujúcimi črtami života riziko a náhlenie. Na jednej strane musia byť okamžite pripravení na okamžitý nástup do práce, bez ohľadu na pracovnú dobu, pretože im je spravidla ponúkaná práca náhradníkov, s nízkym finančným ohodnotením, bez možnosti dlhšie zotrvať v tejto pracovnej pozícii. Popri tom prekariát trvale hľadá lepšie pracovné miesto, čo spôsobuje, že je nútený neustále ponúkať v rôznych podobách svoj životopis a vyplňať rôzne formuláre, čo je časovo náročné a častokrát ide len o „prácu pre prácu“ bez výsledného efektu získania platenej práce. Na druhej strane príslušníci prekariátu po mnohých neúspešných pokusoch nájsť si prácu sa stávajú defenzívni, strácajú pocit sebaistoty, osobnej zodpovednosti. To ich posúva do pozície neadaptabilnej pracovnej sily, resp. ľudí použiteľných len na výkon „mizernej“, „potupnej“ práce. Z radov prekariátu je veľmi blízko do radov chudoby, ľudí bez peňazí a budúcnosti. Obava z rozširujúcich sa radov prekariátu je opodstatnená, pretože život dlhodobo bez príležitosti na sociálnu mobilitu, udržanie si sociálneho statusu, život v neistote, pri získaní občasných krátkodobých kontraktov, nízkom dočasnom a nestabilnom príjme, odkázanosť na oslovenie prijať málo výnosnú prácu cez rôzne agentúry, posilňuje pocit

skupinovej nespokojnosti a hrozbu sociálnych nepokojov. Podľa Standinga obavu treba mať najmä z toho dôvodu, že nedávne pouličné nepokoje v USA, Británii, Francúzsku, v Grécku boli saturované práve z radov tretej skupiny prekariátu, vzdelaných mladých profesionálov, ktorí tým vyjadrujú výrazné sklamanie z nenaplnených individuálnych životných ambícií, ale aj stratu väzieb a pocitov záväzku voči svojej krajine. Minimálne to znamená začať seriózne riešiť tvorbu pracovných miest spojených s uplatňovaním flexibility v čo najširšom chápaní a taktiež nekompatibilitu vedomostí a zručností absolventov s potrebami trhu práce. Celková nízka úroveň zamestnateľnosti mladých ľudí v priestore európskeho trhu práce je stále alarmujúca aj napriek tomu, že boli prijaté špecifické programy na spolufinancovanie ich ďalšieho vzdelávania a systémy záruk pre mladých ľudí umožňujúcich im zamestnať sa.

Skúmanie situácie v radoch prekariátu, nezamestnaných, imigrantov, ako aj ďalších skupín spoločensky exkludovaných, sa tak stáva mimoriadne aktuálnou a dôležitou témou pre nastupujúce desaťročie.

Záver

V štúdií sme analyzovali zmeny na európskom trhu práce z pohľadu sociálno-ekonomického a pracovno-právneho. Cieľom bolo objasniť procesy súvisiace s postupujúcou flexibilizáciou práce ako možnosťou prekonávania bariér v uplatnení sa na európskom trhu práce. Aktuálne trendy v zamestnávaní v rámci EÚ dokumentujú, že v tomto priestore trvale platia kľúčové limity pre ochranu zamestnancov, avšak je nutné prihliadať na nové spôsoby zamestnávania a zakotviť flexibilné prvky pracovného práva v podobe nových zmluvných typov a podmienok v pracovnej zmluve. Zmeny na trhu práce sme objasňovali cez rôzne modely zvyšovania flexibility organizácií, formy zamestnávania a režimy práce. Vo vzťahu k zmenám na európskom trhu práce je dôležitá motivovanosť pracovnej sily. V rámci analýzy situácie na trhu práce v kontexte migračných procesov sme formulovali hypotézu, že etnické enklávy, poskytujúce chránené útočisko pre „svojich“ prisťahovalcov, postupne stratia na sile a nebudú im schopné trvale pomáhať poskytovaním pracovných miest v enklávovej ekonomike, či v šedej ekonomike, ani v ich integrácii do radov majoritnej populácie, čo povedie k postupnému narastaniu súčasných znevýhodnení imigrantov a prehľbovaniu vzájomnej kultúrnej vzdialenosti s majoritnou populáciou. V štúdií sme analyzovali aj problematiku sociálnych rizík spojených s rastom prekérnej práce a prítomnosťou prekariátu v európskom priestore. Ukazuje sa, že pokiaľ sa nenájdu dostatočne efektívne nástroje na

otvorenie príležitostí na začlenenie sa do trhu práce pre tieto kategórie uchádzačov o prácu, možno v členských štátoch Európskej únie očakávať sociálne nepokoje tak v radoch domácich príslušníkov prekariátu, ako aj v radoch prisťahovalcov.

Použitá literatúra

1. ARMSTRONG, M. *Personální management*. Praha : Grada, 1999.
2. BARANCOVÁ, H. et al. *Pracovné právo v európskej perspektíve*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2009.
3. BARANCOVÁ, H. Možnosti a hranice liberalizácie pracovnoprávných vzťahov. In BARANCOVÁ, H. (ed.) *Možnosti a hranice liberalizácie pracovných vzťahov*. Bratislava: Sprint dva, 2011, s. 9-44.
4. BARANCOVÁ, H. Základné práva a slobody v pracovnoprávných vzťahoch. In BARANCOVÁ, H. et al. *Základné práva a slobody v pracovnom práve*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2012, s.19-26.
5. BARANCOVÁ, H. Právo na rešpektovanie ľudskej dôstojnosti. In BARANCOVÁ, H. et al. *Základné práva a slobody v pracovnom práve*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2012, s. 55-70.
6. BARTÁKOVÁ, H. Příslušníci romských komunit na trhu práce v perspektivě marginalizace a sociální exkluze. In ŠIMČÍKOVÁ, I., VAŠEČKA, I. a kol. *Mechanismy sociálního vyčleňování romských komunit na lokální úrovni a nástroje integrace*. Brno : FSS MU v Brně, 2004, s. 25-66.
7. BEDRNOVÁ, E., NOVÝ, I. *Psychologie a sociologie řízení*. 3. rozšířené a doplněné vydání. Praha : Management Press, 2007.
8. BLAŠKOVÁ, A. Teoretické východiská pojmu flexicurity. In BARANCOVÁ, H. a kol. *Možnosti a hranice liberalizácie pracovných vzťahov*. Bratislava : Sprint dva, 2011, s. 115-126.
9. FLEXICURITY PATHWAYS. 2007. Brussels, April 20th, 2007 [elektronický dokument]. Dostupné na : < [http:// 5-2341-3899-file-en.5491](http://5-2341-3899-file-en.5491)>
10. FOOT, M., HOOK, C. *Personalistika*. 1. vyd. Praha : Computer Press, 2002.

11. HUNTINGTON, S. *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha : Rybka Publishers, 2001.
[http:// www.iz.sk/projekty/flexicurity/20.9.2011](http://www.iz.sk/projekty/flexicurity/20.9.2011) [elektronický dokument].
12. JANIČOVÁ, E. Flexibilný trh práce a limit zmluvnej dohody v pracovnom práve. In *Pracovné právo 21. storočia* (zborník). Plzeň: Aleš Čeňek, 2009, s. 188.
13. JOINT EMPLOYMENT REPORT 2006/2007. Council of the European Union. Brussels, 23 February 2006, 6706/07. SOC 74, ECOFIN 89, EDUC 39. Dostupné na : 5-2341-3898-file-en.5487. Podľa: Zamestnanosť v Európe v roku 2006. Európska komisia, Generálne riaditeľstvo pre zamestnanosť, sociálne záležitosti a rovnosť príležitostí. Október 2006.
14. MAREŠ, P. *Nezaměstnanost jako sociální problém*. Praha : SLON, 2002.
15. OLŠOVSKÁ, A. (ed.). *Europeizácia a transnacionalizácia pracovných vzťahov*. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeňek, s.r.o., 2009.
16. Oznámenie Komisie Rade, Európskemu parlamentu, Európskemu hospodárskemu a sociálnemu výboru a Výboru regiónov „*Smerom k spoločným zásadám flexiistoty: viac a lepších pracovných miest prostredníctvom flexibility (pružnosti) a istoty*“. KOM(2007)359, Brusel, 27.6.2007.
17. Oznámenie Komisie. Ročný prieskum rastu na rok 2013. Európska komisia, Brusel 28.11.2012. COM(2012)750 final. [elektronický dokument]. Dostupné na: ec.europa.eu/europe2020/pdf/ags2013-sk.pdf.
18. NORDSTROM, K. A., RIDDERSTRALE, J. *Funky Business*. 1. vyd. Praha : Grada Publishing, 2005.
19. POŘÍZKOVÁ, H. Privilegovaní „druzí“ aneb sociální integrace cizinců z vyspělých zemí. In RÁKOCZYOVÁ, M., TRBOLA, R.(eds.) *Sociální integrace přistěhovalců v České republice*. Praha : SLON, 2009, s. 48-87.
20. POTUŽÁKOVÁ, Z. Flexicurity – Pros and Cons of the Model. In *Medzinárodné vzťahy*, 2012, č. 1, s. 45-59.
21. RÁKOCZYOVÁ, M., TRBOLA, R.(eds.) *Sociální integrace přistěhovalců v České republice*. Praha : SLON, 2009.
22. ROBBINS, S. P., COULTER, M. *Management*, 7. vyd. Praha : Grada Publishing,

- 2004.
23. ROUS, Z. Prekariát. In *Britské listy* [elektronický dokument]. www.blisty.cz/art/68046.html, 22.10.2013.
24. SARTORI, G. *Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovalci. Esej o multietnické společnosti*. Praha : Dokořán, 2005.
25. SIROVÁTKA, T. Možnosti a strategie nezamestnaných při hledání práce. In *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. Brno : FSS MU, Georgetown, 2002, s. 63-76.
26. STANDING, G. 2008. *Global Flexible Labour. Seeking Distributive Justice*. Houndmills, Macmillan Press, 2008, s. 49, cit. podľa BLAŠKOVÁ, A. Teoretické východiská pojmu flexicurity. In BARANCOVÁ, H. a kol. *Možnosti a hranice liberalizácie pracovných vzťahov*. Bratislava : Sprint dva, 2011, s. 115-126.
27. STANĚK, P. Globalizácia a zamestnanosť. In STANEK, V. a kol. *Sociálna politika*. Bratislava : SPRINT – vfra, 2006, s. 157-174.
28. STÝBLO, J. *Lidský kapitál v nové ekonomice*. 1. vyd. Kamil Mařík. Professional Publishing, 2001.
29. ŠVEC, M. Contrat première embauche – prípustné hranice liberalizácie pracovnoprávných vzťahov. In BARANCOVÁ, H. a kol. *Možnosti a hranice liberalizácie pracovných vzťahov*. Bratislava : Sprint dva, 2011, s. 127-144.
30. ŠVEC, M. *Flexicurita pre 21. storočie – šance a riziká. Kríza pracovného práva*. Bratislava : VEDA, 2012.
31. *Ústava SR*. 460/1992 zo dňa 1.9.1992 v znení podľa stavu posledného znenia k 25.10.2013 [elektronický dokument]. Dostupné na <http://mail.attachment.googleusercontent.com/attachment/u/o/?ui=2fb5a5f2ed&view=att&th=14209>
32. Uznesenie Európskeho parlamentu z 29. novembra 2007 o spoločných zásadách flexiistoty. EÚ C 256, 27.10.2007.
33. VALENTOVÁ, M. Balancování rodinného života a pracovní kariéry. In *Rozšířená Evropa: predpoklady, dôsledky, problémy. Sociální studia*. Brno : FSS MU, 2004, č. 1, s. 49-92.

Informácie o autorovi

Oľga Plávková, doc., PhDr., CSc.

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta, Bratislava

olga.plavkova@euba.sk

O vybraných otázkach používania jazykov v súčasných medzinárodných vzťahoch

Jarmila Rusiňáková, Peter Rusiňák

Abstrakt

Článok je venovaný problematike jazykovej politiky aktérov medzinárodných vzťahov, osobitne štátov. Jazyk je nielen základným komunikačným prostriedkom pre aktérov medzinárodných vzťahov, ale jeho export do zahraničia sa stáva aj čoraz významnejšou súčasťou aplikácie tzv. mäkkej sily (soft power) v ich zahraničnej politike. Vymedzením jazyka ako predmetu zahraničnej politiky sa autori zaoberajú v prvej časti. Postup pri prezentácii jazyka v zahraničí ako jedného z významných komponentov presadzovania národného záujmu štátu autori demonštrujú na príklade Ruskej federácie a ruského jazyka.

Kľúčové slová: jazyk, zahraničná politika, ruský jazyk, Ruská federácia, mäkká moc.

Abstract

The article deals with the language policy of subjects of international relations, especially states. Language is the main means of communication for all subjects in the field of international relations and at the same time its export to foreign countries has become an integral part of application so called "soft power" in their foreign policy. Language specification as the subject of foreign policy is in the authors' attention in the first part. Principles of language presentation abroad – as one of significant components in pursuing national interests of a state – are demonstrated by means of the example of the Russian language and the Russian Federation.

Key words: language, foreign policy, Russian, Russian Federation, soft power

JEL Klasifikácia F 22

Úvod

Nie všetky aktuálne výzvy svetového spoločenstva možno riešiť tradičnými, tzv. blokovými prístupmi. V úlohe hlavných faktorov vplyvu sa do popredia dostávajú, popri vojenskej sile, ekonomické, vedecko-technické, ekologické, demografické a informačné

vplyvy. Úmerne prekonávaniu vplyvu bipolárnej konfrontácie čoraz hlasnejšie dáva o sebe počuť kultúrno-civilizačná viacrozmernosť súčasného sveta.

Predmetom nášho záujmu je testovanie tézy o vzrastajúcom význame kultúrnej dimenzie medzinárodných vzťahov v kontexte aplikácie tzv. soft power, teda mäkkej sily, v protiklade k sile hrubej - vojenskej a ekonomickej. Na pozadí prebiehajúcich zmien vo svetovom spoločenstve, osobitne v súvislosti s globalizáciou ako ich najvýznamnejšou charakteristikou, sa pokúsime priblížiť potrebu kultivovať vzťahy medzi štátmi a národmi civilizovanejšou formou – formou exportu kultúry všeobecne a jazyka osobitne. Naznačíme, v čom spočíva podstata tzv. kultúrnej zahraničnej politiky, jej ciele a nástroje a osobitne sa budeme venovať problematike vplyvu jazyka na vzťahy medzi štátmi a národmi. Našou ambíciou je poukázať na niektoré aspekty lingvistickej politiky ako súčasť zahraničnej kultúrnej politiky štátov aj na príklade Ruskej federácie a ruského jazyka, ktorý sa nachádza v relatívne novej situácii obnovy a snahy o revitalizáciu na medzinárodnej úrovni po zásadnej zmene v medzinárodnom spoločenstve z poslednej dekády 20. storočia.

Jazyk, ako základný predpoklad vzájomnej komunikácie subjektov medzinárodných vzťahov, osobitne štátov a ich obyvateľov sa stáva nielen komunikačným prostriedkom na šírenie a prijímanie informácií, ale aj predmetom výskumu na jeho efektívne využitie ako prostriedku, prostredníctvom ktorého subjekty medzinárodných vzťahov realizujú svoj vplyv s cieľom zabezpečiť si čo najvýhodnejšie mocenské postavenie vo svetovom spoločenstve. Problematika lingvistického vektora zahraničnej politiky subjektov medzinárodných vzťahov je nielen v slovenskom výskumnom diskurze pomerne nová. Je ale veľmi zaujímavá a dynamická, odkrývajúca viacero tém na podrobnejšie preskúmanie. Článok je preto iba akousi sondou do problematiky, náznakom možných smerovaní ďalšieho výskumu sociolingvistického aspektu medzinárodných vzťahov a zahraničnej politiky ich aktérov.

1 Kultúra v medzinárodných vzťahoch

Medzinárodná sila štátu nie je definovaná iba jeho politickou a ekonomickou mocou, ale aj kultúrnym potenciálom. Prezentácia kultúrneho dedičstva ako výsledku intelektuálnej vyspelosti a zručnosti obyvateľov štátu je jednou z najvýznamnejších priorít tak veľkých ako aj malých štátov. V prípade malých štátov často tou najvýznamnejšou. V konečnom dôsledku sa národná kultúra stáva nástrojom rozširovania politického vplyvu štátu v medzinárodnom spoločenstve. Obsahom kultúrnej dimenzie zahraničnej politiky subjektov medzinárodných

vzťahov (osobitne národných štátov) je budovanie kultúrnych a vedeckovýskumných vzťahov. Vzťahy v oblasti kultúry v najširšom zmysle slova podnecujú spravidla pocity sympatií k prezentujúcemu sa štátu. Sú súčasťou multikultúrneho medzicivilizačného dialógu v rámci výkonu tzv. mäkkej sily a okrem takých úloh, akými sú popularizácia kultúrneho dedičstva, rozširovanie jazyka a propagandy vlastných úspechov a spôsobu života, sledujú bezpochyby pragmatické zahraničnopolitické ciele.

O prítomnosti kultúry v medzinárodných vzťahoch niet pochyb. *„Výmena kultúrnych hodnôt, a to tak materiálnych, ako aj duchovných je súčasťou rozvoja stykov medzi národmi, štátmi a regiónmi a jej šírka a intenzita v značnej miere závisí aj od vytvárania príslušných komunikačných kanálov pre také kontakty.“*¹ Aj keď existuje veľké množstvo definícií kultúry a v bežnom používaní sa pojem kultúra najčastejšie spája s umením, pre potreby realizácie kultúrnej dimenzie zahraničnej politiky a diplomacie spravidla vychádzame z definície obsiahnutej v deklarácii UNESCO o kultúrnej diverzite z roku 2001 vymedzujúcej kultúru ako *„súbor rozličných duchovných, materiálnych, intelektuálnych a emocionálnych znakov spoločnosti alebo sociálnych skupín, ktorá zahŕňa okrem umenia a literatúry, životný štýl, spôsob života, systém hodnôt, tradícií a presvedčení“*².

Kultúra sa stala aj imanentnou súčasťou vedy o medzinárodných vzťahoch ako jej kultúrna dimenzia. M. Zágoršeková v tejto súvislosti nevníma kultúrnu dimenziu medzinárodných vzťahov ako nejakú osobitne „pridanú“ časť teórie medzinárodných vzťahov ale ako jej atributívny element. Možno súhlasiť s jej hodnotením, podľa ktorého kultúrna dimenzia medzinárodných vzťahov *„niektorými konkrétnymi otázkami presahuje do problematiky všetkých dimenzií teórie medzinárodných vzťahov. Z tohto dôvodu sa zvyčajne vymedzujú aj konkrétne oblasti kultúrnych štúdií zameraných na otázky kultúrnej identity, kultúrnej habituality, alebo na jednotlivé lokálne geopolitické a civilizačné charakteristiky kultúr“*³. Obrovský boom kultúrnej politiky štátov, alebo tzv. nových kultúrnych ríš (americkej, britskej, ruskej, francúzskej, španielskej, nemeckej, moslimskej, atď.) súvisí najmä s povahou usporiadania medzinárodného systému po studenej vojne ovplyvneného

¹ KURUCZ, M. 2007. Kultúrna dimenzia diplomacie. In *Zahraničná politika a diplomacia Slovenskej republiky v kontexte európskej integrácie : zborník z vedeckej konferencie* : Bratislava 5. 11. 2007. Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2007, s. 63 – 64.

² UNESCO. *Universal Declaration on Cultural diversity*. [cit. 2013-10-15].

Dostupné na internete: <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127160m.pdf>.

³ ZÁGORŠEKOVÁ, M. 2009. *Kultúry v medzinárodných vzťahoch*. Vydavateľstvo EKONÓM, 2009, s. 26.

hlavne komplexnou globálnou interdependenciou a revolúciou masmédií a komunikačných technológií, čo sa okrem iného prejavilo aj po útoku na Svetové obchodné centrum z 11. septembra 2001 a invázii v Iraku. Vlády si už nemôžu dovoliť uchýľovať sa k vojenskej sile bez rizika, že to na ich vlastnú krajinu bude mať negatívny, nielen vojenský dopad. Cieľom je stále udržať si alebo zvýšiť svoj vplyv, ale túto „súťaž“ už nemožno vyhrať vojenskými prostriedkami. Práve sila a atraktivnosť kultúry toho-ktorého štátu alebo regiónu a jeho schopnosť určovať medzinárodné normy správania sa stávajú rozhodujúcimi tromfami v tejto hre. Medzinárodné vzťahy sa menia na akúsi arénu presvedčania – politických a ekonomických partnerov, domácej aj svetovej verejnosti – v ktorej sa kultúra stáva dôležitým politickým faktorom na medzinárodnej scéne. V tomto medzinárodnom kontexte teda vzrastá aj náročnosť na prezentáciu krajiny v jej jednotlivých aspektoch, pretože táto má často priamy dopad na jej politické a ekonomické vzťahy s ostatnými štátmi.

V súčasnosti si viaceré štáty uvedomujú, že kultúrna výmena medzi štátmi a národmi je neodmysliteľným atribútom rozvoja ľudstva a že na riešenie medzinárodných otázok je nedostatočné mať na zreteli iba ekonomické a politické výhody. Je potrebný kultúrny dialóg, prostredníctvom ktorého dochádza k vzájomnému pochopeniu rozličných národov. V tejto súvislosti môžeme hovoriť o vytvárajúcom fenoméne zahraničnej kultúrnej politiky, ktorá tvorí aj súčasť diplomatického arzenálu viacerých krajín.

Ak zahraničnú politiku všeobecne vnímame ako činnosť subjektu medzinárodných vzťahov zacielenú na presadzovanie svojich záujmov mimo vlastného územia, teda v rámci medzinárodného spoločenstva, v širšom význame môžeme definovať zahraničnú kultúrnu politiku ako *samostatnú (osobitnú) sféru (dimenziu) zahraničnej politiky štátu, funkciou ktorej je prostredníctvom špecializovaných orgánov a prostriedkov podporovať a rozvíjať kultúrny vplyv tohto štátu v medzinárodných vzťahoch*. V slovenskej odbornej literatúre sa ale s termínom zahraničná kultúrna politika prakticky nestretávame. Túto dimenziu zahraničnopolitickej orientácie štátu vnímame skôr pod pojmom kultúrna diplomacia tvoriacu súčasť verejnej diplomacie, teda skôr ako metódu na realizáciu kultúrnej dimenzie zahraničnej politiky. Kultúrna politika a kultúrna diplomacia sú súčasťou tzv. soft power (mäkkej sily) štátu. Podstatou kultúrnej dimenzie zahraničnej politiky je prezentácia ideí, informácií, hodnotových systémov, tradícií, viery alebo presvedčenia a iných aspektov kultúry prostredníctvom jazyka, umenia, športu, vedy, literatúry či hudby s konečným cieľom napomôcť vzájomnému porozumeniu. Voľne by sme ju teda mohli definovať ako *samostatnú sféru alebo dimenziu zahraničnej politiky štátu, disponujúcu špecializovanými orgánmi*

a prostriedkami, ktorej funkciou je podporovať a rozvíjať kultúrny a iný vplyv tohto štátu na medzinárodnej scéne prostredníctvom difúzie, propagácie a inštitucionalizácie jeho kultúrnych noriem v zahraničí. Skutočným politickým cieľom kultúrnej dimenzie zahraničnej politiky štátu je vytvorenie štandardne nových vzťahov pôsobením na rozhodovacie procesy a preferencie partnerov takým spôsobom, aby sme vyvolali dynamiku dobrovoľnej spolupráce v súlade s našimi vlastnými politickými a ekonomickými záujmami.

Úspešná realizácia zahraničnej kultúrnej politiky si, rovnako ako v prípade zahraničnej politiky všeobecne, od štátu vyžaduje predovšetkým:

- definovať obsah takejto politiky a jej priority,
- definovať princípy, na ktorých je táto politika postavená, teda kultúrne hodnoty daného civilizačného prostredia, uvedomiť si ich význam a tiež sformulovať priority, ciele a kľúčové úlohy,
- vypracovať koncepciu a plán úloh,
- definovať nástroje na ich realizáciu (spravidla ako súčasť kultúrnej diplomacie),
- vytvoriť inštitucionálny systém s presne vymedzenými kompetenciami na všetkých stupňoch vrátane neštátnych subjektov, pôsobiacich v oblasti zahraničnej kultúrnej politiky (fondy, asociácie, spoločenské organizácie, občianske združenia a pod.)

Kultúrnu dimenziu svojej zahraničnej politiky realizujú štáty predovšetkým prostredníctvom verejnej diplomacie, ktorej významnou súčasťou je kultúrna diplomacia. Termín *verejná diplomacia* sa objavil v teórii i diplomatickej praxi v polovici 60. rokov minulého storočia. Predstavuje novú dimenziu klasickej diplomacie, ktorej vývoj urýchlila aplikácia informačných technológií v rámci procesu globalizácie. Verejná diplomacia je koncept, ktorý bol v tradičnej diplomacii vždy prítomný, avšak jej význam dynamicky rastie a ministerstvá zahraničných vecí na ňu kladú čoraz väčší dôraz. Je, rovnako ako kultúrna dimenzia zahraničnej politiky, ako sme už vyššie naznačili, súčasťou tzv. mäkkej sily (soft power) chápanej ako schopnosť presvedčať ľudí prostredníctvom kultúry, hodnôt a myšlienok ako protiklad k tzv. hard power presadzujúcej sa prostredníctvom vojenskej sily. Aj keď jej jednotná definícia neexistuje, vnímame ju ako priamu komunikáciu so zahraničnou i domácou verejnosťou s cieľom ovplyvniť jej zmýšľanie a v konečnom dôsledku myslenie a rozhodovanie relevantných orgánov štátov v medzinárodných vzťahoch. Ide teda o činnosť

zameranú predovšetkým na utváranie a ovplyvňovanie pozitívnych predstáv o danom štáte, jeho hodnotách a činnostiach, ktoré reprezentuje medzi zahraničnou verejnosťou. Významný podiel na šírení takéhoto obrazu má diplomacia štátu a jeho zahraničná služba. Cieľom verejnej diplomacie je teda vytvorenie štandardne nových vzťahov pôsobením na rozhodovacie procesy a preferencie cudzích štátov takým spôsobom, aby sme vyvolali dynamiku dobrovoľnej spolupráce v súlade s vlastnými politickými a ekonomickými záujmami. Termín *verejná diplomacia* zaviedol Edmund Gullion v roku 1965 a definuje ju ako „*schopnosť vlád, firiem a súkromných osôb vplývať na vzťahy k nim a rovnako aj stanoviská iných národov a štátov s cieľom vplývať na ich zahraničnú politiku*. Pod verejnú diplomáciu *subsumuje* „*programy, financované vládou, nasmerované na informovanie a ovplyvňovanie mienky v iných štátoch*“.⁴

Inštrumentárium kultúrnej dimenzie zahraničnej politiky tvoria komunikačné nástroje, ktoré má k dispozícii štát pri realizácii svojej prezentácie tak v rámci prostredia orgánov štátu ako aj externého prostredia, vrátane mimovládneho sektoru. Do okruhu možných nástrojov na realizáciu uvedeného konceptu zahŕňame napr. tvorbu partnerstiev, vytváranie akademických sietí (napr. výmenné pobyty študentov a pedagógov), médiá, vrátane zahraničného vysielania domácich médií, sociálne siete, mediálne informácie, propagačné materiály, vystúpenia významných osobností, marketingové akcie (veľtrhy, výstavy, komerčné prezentácie), internet, kultúrne podujatia, športové podujatia, celospoločenské diskusie, multiplikátorov uľahčujúci prezentáciu (napr. významné osobnosti prezentovaného štátu, komerčné značky a firmy, reprezentanti vedeckej, výskumnej a akademickej sféry, vrátane študentov zúčastňujúcich sa na výmenných pobytoch, významní umelci, športovci a krajanovia žijúci v prijímajúcom štáte), úspešné projekty mimovládnych subjektov, pôsobiace v prijímajúcom štáte. Jedným z najvýznamnejších nástrojov je jazyk.

Z obsahového hľadiska sa kultúrna dimenzia diplomacie realizuje širokým spektrom nástrojov, od klasických prezentácií najkvalitnejších prejavov národnej kultúry samostatne, príp. na významných medzinárodných prehliadkach, festivaloch, veľtrhoch a pod. cez budovanie špecializovaných databáz v oblasti kultúry, propagačné materiály a tlačoviny až po výučbu jazykov. Inštitucionálne sú uvedené aktivity zastrešované buď samotnými diplomatickými misiami, alebo špecializovanými agentúrami, tvoriacimi súčasť

⁴ cit. podľa WOLF, CH. Jr., ROSEN, B. *Public Diplomacy: How to Think about and Improve It* [cit. 2013-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.rand.org>.

diplomatického zastúpenia alebo vystupujúcimi samostatne. Známe sú v tejto súvislosti také inštitúcie, ako napr. British Council, Goetheho inštitút, Alliance française, Konfuciov inštitút, Inštitút L. Camõesa, Cervantesov inštitút či slovenské inštitúty zodpovedajúce za realizáciu kultúrnej dimenzie slovenskej diplomacie vo vybraných štátoch.

Vo svete sú aplikované rôzne modely riadenia kultúrnej dimenzie diplomacie, v závislosti od ingerencie štátu na jej výkone a bezprostrednom riadení. V takých krajinách, ako napr. vo Francúzsku, v Rakúsku, Slovenskej republike, Českej republike a Maďarsku zodpovedajú za výkon kultúrnej diplomacie orgány štátu spoločne riadené ministerstvom kultúry a ministerstvom zahraničných vecí (napr. vo Francúzsku), resp. iba ministerstvom zahraničných vecí (napr. v SR, Rakúsku, Českej republike). Česká republika napr. realizuje kultúrnu diplomáciu prostredníctvom Českých centier, ktoré sú príspevkovou organizáciou Ministerstva zahraničných vecí Českej republiky na čele s ústredím, ktoré ich bezprostredne riadi. V Maďarsku riadi kultúrne inštitúty ministerstvo školstva a kultúry, pričom bezprostredným riadením maďarských kultúrnych inštitútov je poverená jeho inštitúcia - Balassiho ústav. Iný model riadenia – prostredníctvom neziskovej organizácie, pôsobiacej mimo štátnej správy a tým aj mimo diplomatických misií, ale financovanej z rozpočtu ministerstva zahraničných vecí aplikuje, napr. Ruská federácia a Veľká Británia. Výkon kultúrnej dimenzie diplomacie realizuje Britská rada (British Council). Podobný status má aj Goetheho inštitút, ktorý taktiež pôsobí ako neziskové združenie mimo štruktúr Ministerstva zahraničných vecí SRN, ktoré však má istý vplyv na túto inštitúciu. Napr. správna rada Goetheho inštitútu môže byť vymenovaná len so súhlasom MZV SRN a ministerstvo má právo na základe politických dôvodov požiadať inštitút o realizáciu alebo zrušenie určitých podujatí.

Možno konštatovať, že kultúrna dimenzia sa v diplomacii prejavovala už od jej počiatkov: už v starovekom Ríme sa vladári snažili urobiť na cudzích poslov dojem prezentáciou svojho bohatstva, umeleckých diel, kultúrnych podujatí (divadlá, hry, prehliadky), aby títo šíрили vo svete odkaz o sláve Rímskeho impéria. Ohliadnutím sa do ktorejkoľvek ďalšej epochy ľudských dejín možno len potvrdiť, že kultúra bola od nepamäti úzko prepojená s diplomaciou a to predovšetkým ako nástroj mierovej diplomacie. Poňaté metaforicky, ak civilizácie či krajiny proti sebe netasili meče, ohurovali priateľov aj nepriateľov svojich bohatstvom – materiálnym aj nehmotným.

Niektorí autori⁵ za najvýznamnejšiu éru v dejinách kultúrnej diplomacie označujú paradoxne obdobie od studenej vojny až po súčasnosť. To, že rozvoj kultúrnej diplomacie situujú práve do obdobia studenej vojny, hoci štáty ako Francúzsko, Španielsko, Taliansko, Veľká Británia a mnohé ďalšie ju objavili už dávno predtým, súvisí s vtedajšími americkými stratégiami „získania si srdca a duší“ predovšetkým obyvateľov sovietskeho bloku, ale napríklad aj Francúzska či iných krajín so silnými ľavicovými tendenciami. Od tej doby sa USA stabilne stále viac opierajú o túto novú dimenziu svojej diplomacie s cieľom udržať si úlohu globálneho lídra. Západné krajiny sa najmä v strednej a východnej Európe snažili popri oficiálnej diplomacii touto cestou nadväzovať kontakty s regionálnou inteligenciou, pre ktorú bola kultúra v tom období jedna z mála možností väzieb na štáty, ktoré nemohli alebo nechceli dosiahnuť na politickej úrovni.

2 Jazyk a jazyková politika ako súčasť zahraničnej politiky štátov

Jazyk tvorí základ kultúry každej krajiny a je univerzálnym prostriedkom komunikácie, zjednocujúci nielen štátotvorný národ ale aj všetky jemu civilizačne a kultúrne blízke skupiny obyvateľov. *„Z jazyka sa môže vyvinúť centrálny postavený element určitého systému kultúry, keď prestáva byť iba nástrojom komunikácie a zmení sa na dominantný konštrukčný princíp sebadefinície a seba projekcie národného spoločenstva“*⁶. *„Napokon aj vedecká charakteristika národov vychádza, okrem iných faktorov, hlavne z preferencie špecifickosti národných jazykov. Ilustruje to napríklad historický fakt, že národy si dokázali udržať svoju jazykovú identitu aj vtedy, keď stratili alebo opustili pôvodné územie, ktoré obývali“*⁷. Etnocentrické vnímanie a ponímanie kultúr a v ich rámci aj jazyka má svoje miesto aj v súčasne prebiehajúcich procesoch medzinárodných vzťahov. Kvalitatívna transformácia systému medzinárodných vzťahov a svetovej politiky prebiehajúca od konca 20. storočia, kedy zmizla bipolarita svetového poriadku, zahŕňa v sebe aj rastúcu úlohu lingvistického faktora. Všade predstavuje jazyková politika ďalekosiahle ciele. To je nielen ovládanie jazyka, skôr rozširovanie, prostredníctvom neho, najvýznamnejších pozitívnych informácií

5 Napr. Grunberg, Risse-Kappen, Nye, Owens, Kurth.

6 ZÁGORŠEKOVÁ, M. 2009. Kultúry v medzinárodných vzťahoch. Vydavateľstvo EKONÓM, 2009, s.12.

7 ZÁGORŠEKOVÁ, M. 2009. Kultúry v medzinárodných vzťahoch. Vydavateľstvo EKONÓM, 2009, s.11.

o histórii, kultúre, politike, formovanie kladného imidžu štátov, ale aj konštrukcie vzájomných vzťahov súvisiacich napr. s prenosom hraníc, ako je to v prípade procesov prebiehajúcich v postsovietskom priestore. Hlavnou úlohou zahraničnej politiky je získavať priateľov a spojencov a jazyk je v tomto smere kľúčový nástroj a základná opora.

Aktuálnosť témy zvyrazňuje zvyšujúci sa význam lingvistického faktora vo svetovej politike. Viaceré udalosti na svetovej scéne a vo vzájomných vzťahoch medzi štátmi, v činnosti medzinárodných organizácií, v konfliktoch a ich riešeníach resp. ich rozšírení sú vo významnej miere ovplyvňované charakterom interjazykových vzťahov, procesmi zjednocovania, resp. rozdeľovania štátov a národov hovoriacich rovnakým, príp. veľmi podobným jazykom, ktorý je využívaný na vymedzenie nástrojov a mechanizmov jazykovej politiky realizovanej na globálnej, regionálnej alebo vnútroštátnej úrovni. Viaceré procesy prebiehajúce vo svetovom spoločenstve sú späté s napĺňaním idey multikulturalizmu, multilingvizmu, lingvogenocídy, narušením lingvistickej rovnováhy spoločenských síl, národnými záujmami štátu v oblasti jazyka a jeho miesta vo svete a tiež prítomnosťou alebo absenciou lingvopolitického napätia v krajinách s lingvistickou diverzifikáciou.

Aktuálnosť problematiky jazyka a jazykových vzťahov naberá vážnosť tiež v súvislosti s procesmi prechodu k informačnej spoločnosti s jeho zložitými komunikačnými sieťami. V kontexte tohto prechodu sa radikálne mení úloha informačnej, vrátane lingvistickej výbavy politiky. Politika a v konečnom dôsledku aj bezpečnosť štátu má nejednoznačné dôsledky svojej medializácie a virtualizácie. V dôsledku sa mení a modifikuje tak jazykový kontext fungovania politiky ako aj politický kontext fungovania jazyka.

Na výzvy globalizácie možno odpovedať rôzne, ale vo väčšine prípadov sa vždy budú istým spôsobom dotýkať aj jazyka a jeho sily alebo slabosti, jeho ukotvenosti alebo nepevnosti, jeho rozvoja alebo odumierania. Práve jazyk definuje charakter a smerovanie individuálneho a kolektívneho uvedomenia, vytvára niekedy nie vždy definovaný ale vždy prítomný mechanizmus osobnej a kolektívnej samoidentity. Jazyk kreuje naše predstavy o živote všeobecne, aj o politike, definuje našu pozíciu voči podstate prebiehajúcich zmien, formuje našu reakciu na prebiehajúce procesy. Konceptuálna blízkosť otázok jazykovej politiky a bezpečnosti predpokladá strategický pohľad na rolu a význam jazykovej politiky v procesoch rozvoja konkrétnej spoločnosti. Vplyv jazykovej politiky na bezpečnosť štátu je definovaná tým, v akej miere napomáha zblíženiu alebo zvýšeniu úrovne intelektuálneho a vôľového potenciálu obyvateľstva v porovnaní s inými krajinami, do akej miery ničí alebo

naopak posilňuje kultúrnu imunitu občanov, robiac ich asertívnymi alebo odmietajúcimi informačno-psychologický tlak a pod.

S faktorom sociolingvistického aspektu a vplyvu sú spojené minimálne dva aspekty zahraničnej politiky súčasných štátov. Sociolingvistický vplyv zahraničnej politiky súčasných štátov hodnotíme z pohľadu skúmania jazyka ako:

- determinantu medzinárodného správania sprevádzajúceho efekty prijímaných rozhodnutí a akcií subjektov medzinárodných vzťahov a
- predmetu zahraničnej politiky.

Žiaden z uvedených prístupov nie je v domácej ani zahraničnej literatúre dostatočne analyzovaný. Segment vzťahu jazyka a zahraničnej politiky sa nachádza v situácii hľadania vlastného predmetu skúmania a vlastnej predmetnej identity a definície v termínoch „glotopolitika“, „geopolitika jazyka“, „sociolingvistika globalizácie“, resp. politická lingvistika medzinárodných vzťahov“⁸.

Prvý aspekt sociolingvistického výskumu vnímame ako determinant medzinárodného správania sprevádzajúci efekty prijímaných rozhodnutí a akcií zo strany subjektov medzinárodných vzťahov. Ide najmä o možnosti, ktoré jazyky vytvárajú štátom a iným spoločnostiam v ich rovnoprávnej účasti v kultúrno-informačnej výmene a poskytujú zároveň garancie ich vlastnej bezpečnosti v tejto oblasti. Uvedené charakteristiky napr. Mucharjamov nazýva ako „*jazykové hodnotenia, resp. jazykové miery*“⁹. Z teoretického pohľadu predstavuje štúdium vplyvu jazykov na svetové dianie celý súbor lingvistických, lingvokultúrologických, lingvoekonomických, lingvoekologických, lingvosociologických a lingvopolitologických prístupov, ktoré formujú teoretický aparát lingvopolitologickej súčasti vedy o svetovej politike. Z tohto pohľadu skúmame procesy, základ ktorých tvorí samotný jazyk, o. i. jeho status, postavenie vo svete, regióny i vo vnútri štátu, kde sa aplikuje, princípy vypracovania vnútroštátnej i zahraničnej jazykovej politiky, jej výsledky, lingvozdružujúce a lingvorozdeľujúce tendencie, jazyk ako nástroj zahraničnej politiky štátu, jazykovú pestrosť, jazykovú spoluprácu, lingvistické organizácie a ich činnosť,

⁸MUCHARJAMOV, N.M., MUCHARJAMOVA, L.M., 2008. Jazyk kak politics. Političeskaja teorija, jazyk i ideologija. Moskva: RAPN; ROSSPEN, 2008, s. 565.

⁹ MUCHARJAMOV, N.M. 2009. O vnešnej politike jazykovogo blagoprijatstvovaniija. In Vnešnjaia politika: voprosy teorii i praktiki: materialy naučnogo seminaru: [sbornik] pod red. P. A. Cygankova. 2009. Moskva : KDU, 2009, s. 131.

lingvistické základy politicko-územného a administratívno-územného usporiadania krajiny, jazykové práva ľudí, lingvistické súperenie, využívanie cudzích jazykov vo vzdelávaní, jazyk ako súčasť multikulturalizmu vrátane mentality národov hovoriacich spoločným jazykom, jazyky ako sprievodcov príslušnej jazykovej a lingvofónnej kultúry, jazyk ako zdroj protirečení a možných konfliktov v komunikácii medzi štátmi, jazyk ako faktor vplyvajúci na ekonomické vzťahy medzi štátmi a regiónmi, jazyk ako nástroj politického vplyvu – ako komponent geopolitického statusu štátu a jeho vplyvu na zachovanie alebo stratu geopolitického priestoru, jazyk ako prejav prestíže v podmienkach globalizácie a pod.

Veľmi zaujímavým teoretickým i rýdzo praktickým problémom je napr. jazyková ekologizácia. Podstatou ekologizácie jazykovej politiky je motivácia späť nielen so symbolickými funkciami jazykov – funkciami verbálneho vymedzenia etnokultúrnej identity. Z tohto pohľadu je potrebné upozorniť na dva dôležité aspekty – jazykovú integráciu (rola lingvofónie) a jazykovú genocídu.

V rámci posudzovania lingvistického vplyvu na svetovú politiku je evidentná rola lingvofónie (napr. frankofónie, anglofónie, hispanofónie, lusofónie, arabofónie a pod.), ktoré je treba posudzovať ako globálny jav. Jedným z najvplyvnejších zdrojov kultúrneho a informačného vplyvu v medzinárodných vzťahoch sú svetové jazyky, medzi nimi existuje najsilnejšie súperenie. Z tohto pohľadu ide najmä o súperenie USA a Európy. Lingvofóniu vnímame ako lingvistický, geografický, humanitárny, sociálny, politický a inštitucionálny priestor, na ktorom sú činní i neštátni aktéri. Lingvofónia je konkretizovaná v dvoch aspektoch – ako celý lingvohovoriaci svet, zjednocujúci všetky štáty a národy hovoriace spoločným jazykom a rovnako aj ako inštitúcie koordinujúce, upravujúce a ochraňujúce záujmy týchto národov a štátov vo svetovom spoločenstve. Predstavuje teda významný štruktúrny komponent lingvistického hodnotenia svetovej politiky. Jej inštitúcie sú zároveň organickou súčasťou transnacionálneho prostredia svetovej politiky. Všetky formy lingvofónie predstavujú významný fakt v živote súčasného svetového spoločenstva, používanie konkrétneho jazyka má vplyv na politický osud mnohých štátov i celých regiónov. Polovica z 10 najrozšírenejších jazykov sveta sú európske jazyky. Španielčina a portugalčina napr. spájajú Iberijský polostrov s Latinskou Amerikou, vo svete existuje 50 frankofónnych štátov.

Vplyv na svetové spoločenstvo je spojený s procesom globalizácie a predovšetkým s lingvodominanciou anglického jazyka ako globálneho crosskontinentálneho jazyka, ktorému vzdorujú vo svetových parametroch niektoré ďalšie lingvofónne prejavy ako aj celý rad iných

medzinárodných hnutí, ich inštitúcií a konkrétnych podujatí. Anglický jazyk ako *lingua franca* nemá reálnu konkurenciu z globálneho hľadiska. Podľa expertíznych stanovísk využíva angličtinu v akejkoľvek funkcii (ako materinský, štátny, cudzí, pracovný jazyk) asi 2 mld. ľudí. Anglosaxónsky jazykový imperializmus je prezentovaný aj ako expanzia a anglický jazyk je hodnotený ako jazyk, ktorý má podstatnú zodpovednosť za znižovanie jazykovej heterogenosti vo svete. Proti ekologizácii jazykovej politiky ale stojí voľný trh, v kontexte ktorého sa dominantné postavenie svetových jazykov objasňuje ako výsledok prirodzeného výberu. Sme však svedkami vytrácania jazykov ako dôsledku prebiehajúcej globalizácie. Namiesto je preto ochrana a zábrana globalizačným vplyvom zosobnených jazykovou integráciou a predovšetkým jazykovým diktátom angličtiny, v snahe zabrániť odstraňovaniu kultúr jednotlivých národov, vnucovania angloamerického pohľadu na svet a jeho mentálne a hodnotové rámce a v konečnom dôsledku ochrana jazykovej, kultúrnej a hodnotovej diverzifikácie. Zástupca riaditeľa inštitucionálnych jazykov (USA) D. Harrison v tejto súvislosti tvrdí, že každé dva týždne vo svete zmizne jeden jazyk – rýchlejšie nevymierajú živočíchy zapísané v Červenej knihe. Autor uvádza, že vo svete existuje okolo 7 tis. jazykov. 80% ľudstva hovorí 83 jazykmi, 0,2% hovorí 3 500 málo používanými jazykmi. Bezprostredný zánik hrozí 383 jazykom - 153 jazykom v severnej Austrálii; 113 jazykom v strednej a južnej Amerike; 53 jazykom v tichooceánskom priestore a 23 jazykom vo východnej Sibíri, Číne a Japonsku.¹⁰

Druhý analytický prístup je spájaný s jazykom ako predmetom zahraničnej politiky – so zodpovedajúcimi stratégiami a intenciami, explicitne vymedzenými záujmami, výzvami, cieľmi a úlohami buď v konfliktnej situácii alebo v oblasti spolupráce. Mucharjamov ho napr. nazýva ako „*agenda*“¹¹. Tento analytický prístup pri rozpracovávaní jazykového vektora zahraničnopolitických aktivít možno vymedziť, rovnako ako v prípade zahraničnej politiky všeobecne, z hľadiska definície takejto politiky, jej cieľov, subjektov – nositeľov tejto politiky, hodnotových princípov a inštrumentária. Podľa L. Verbickej, jednej z vedúcich predstaviteľov zoskupení pedagógov ruského jazyka a literatúry v tejto súvislosti pripomenula, že „*krajiny s anglickým, francúzskym či nemeckým jazykom už dávnejšie*

¹⁰ MUCHARJAMOV, N.M. 2009. O vnešnej politike jazykovogo blagoprijatstvovaniija. In *Vnešňaja politika: voprosy teorii i praktiki: materialy naučnogo seminaru*: [sbornik] pod red. P.A.Cygankova. 2009. Moskva : KDU, 2009, s. 137.

¹¹ MUCHARJAMOV, N.M. 2009. O vnešnej politike jazykovogo blagoprijatstvovaniija. In *Vnešňaja politika: voprosy teorii i praktiki: materialy naučnogo seminaru*: [sbornik] pod red. P.A.Cygankova. 2009. Moskva : KDU, 2009, s. 137.

*pochopti, že jazyková politika je neoddeliteľnou súčasťou zahraničnej politiky*¹² s kritickým hodnotením vo vzťahu k ruskému jazyku.

Jazyková politika predstavuje smerovanie praktickej činnosti štátu v oblasti rozširovania, rozvoja a ochrany štátneho jazyka, realizovaná systematicky prostredníctvom administratívnych, riadiacich a normatívno-právnych (regulačných) mechanizmov. Základnými aspektmi jazykovej politiky sú: zákonodárna regulácia používania jazykov; snahy spoločnosti vplyvať na postavenie jazyka, dodržiavanie jazykových noriem. Základnými cieľmi jazykovej politiky ku konkrétnemu jazyku je buď ochrana existujúceho jazyka, jeho zmena, oživenie funkcií jazyka alebo vytvorenie úplne nového jazyka.

Nedostatočné terminologické vymedzenie spôsobuje problémy aj pri diskusiách o zameraní zahraničnej jazykovej politiky resp. jej predmetu. Existuje niekoľko alternatívnych pomenovaní zahraničnej jazykovej politiky štátu – napr. koncepcia posilnenia pozície jazyka, resp. tzv. jazyková „blahoprajnosť“, napr. v situáciách riešenia cezhraničnej spolupráce dvoch štátnych útvarov¹³. V každom prípade ide o fenomén obsahovo podobný termínom ekonomická diplomacia, kultúrna diplomacia, energetická diplomacia, informačná zahraničná politika a pod.. Cieľom je upevniť pozície vlastného jazyka ako akékoľvek zasahovanie vnútorného resp. zahraničného orgánu namierené na ustanovenie funkcie resp. statusu jedného alebo niekoľkých konkurujúcich si jazykov na danom území (definícia statusu jazyka), alebo na štandardizáciu resp. inštrumentalizáciu jedného alebo viacerých jazykov s cieľom ich vymedzenia ako nástroja na plnenie komunikačného kódu v rámci vypracovanej jazykovej politiky. V tomto prípade je potrebné vnímať jazyk ako predmet výskumu z pohľadu plánovania statusu jazyka, plánovania jeho miesta v zahraničnej politike akéhokoľvek štátu, rozvoja jazyka, využitia jazyka ako systému resp. ako kompetencie.

Do okruhu účastníkov transnacionálnych lingvistických vzťahov môžeme zaradiť: štáty a medzinárodné organizácie alebo špecializované agentúry; regionálne zoskupenia (subnárodné teritoriálne regióny, napr. Quebec, Katalánsko, Baskitsko, Južné Tirolsko, Valónsko, Tatarstan); jazykové spoločenstvá; politické etnojazykové hnutia; záujmové skupiny; diaspóry, masmediálne elity a expertné skupiny. Významnú úlohu zohrávajú najmä

¹² VERBICKAJA L.A. 2005. Russkij jazyk v mire: sovremennoje sostojanije i tendencii rasprostraneniya. Moskva: centr social'nogo prognozirovaniya, 2005, s. 217.

¹³ MUCHARJAMOV, N.M. 2009. O vnešnej politike jazykovogo blagoprijatstvovaniya. In Vnešnja politika: voprosy teorii i praktiki: materialy naučnogo seminaru: [sbornik] pod red. P.A.Cygankova. 2009. Moskva : KDU, 2009, s. 133.

diaspóry, ktoré sa občas považujú aj za isté filiálky ministerstiev zahraničných vecí krajín pôvodu. Ich význam v tomto procese demonštrujeme v ďalšej časti na príklade ruských diaspór v zahraničí.

Príkladom vplyvu jazyka na vzťahy medzi subjektmi medzinárodných vzťahov sú najmä cezhraničné vzťahy na základe jazyka, ktoré môžu nadobudnúť charakter medzištátny – napr. v prípade Moldavska a Rumunska. Ďalej ide napr. o kontakty štátov s nadnárodnými aktérmi, resp. subnárodnými aktérmi, napr. vzťahy štátu s vplyvnými lobistickými skupinami alebo diasporami v cudzom štáte. Podnetom pre riešenie bilaterálnych či multilaterálnych lingvistických vzťahov môže byť napr. grafická úprava jazyka, konkrétne využívanie latinského písma ako symbolu príslušnosti k západoeurópskej civilizačnej skupine v prípade slovanských národov a štátov strednej a východnej Európy (napr. písomná podoba v zásade rovnakého srbského a chorvátskeho jazyka, prechod rumunčiny na latinské písmo v polovici 19. storočia ako znak príklonu Rumunska k Európe). Jazykový aspekt bilaterálnych vzťahov zohráva významnú úlohu aj v prípade udržania vplyvu jazyka ako prostriedku vzťahov kolónií s bývalou metropolou, napr. v prípade vzťahov Portugalska s Brazíliou, konkrétne pri dlhodobom hľadaní dohody o únosnej miere korekcií spisovnej portugalčiny na území bývalej portugalskej kolónie – Brazílie.

Aj keď terminologická otázka nie je v tomto smere najdôležitejšia, existujú už príklady aplikácie zahraničnej lingvistickej politiky. Napr. Rakúsko podmienilo svoj vstup do EÚ používaním cca dvadsiatich názvov predmetov vo variantoch, ktoré sa odlišujú od nemeckých analógov používaných v SRN (napr. *Erdapfel* na rozdiel od *Kartofel*). V dokumentoch EÚ sa teraz musia používať oba varianty slov rovnakého významu. Bulharsko napr. trvalo na tom, aby sa spoločná európska mena volala v tejto krajine nie euro ale *евро*, názov písaný v cyrilike. Južná Kórea sa trvale usiluje pretaviť svoje želanie zmeniť názov vlastného štátu v latinike z *Korea* na *Corea*, s cieľom dostať sa vyššie v abecednom poriadku než niektoré iné ázijské štáty, osobitne Japonsko.

Aplikácia jednotlivých typov jazykových politík reflektuje predovšetkým status jazyka, pod ktorým vnímame právnu úpravu používania jazyka vymedzenými skupinami obyvateľstva štátu, osobitne národnostnými menšinami. Predmetom bilaterálnych alebo multilaterálnych rozhovorov medzi zainteresovanými subjektmi medzinárodných vzťahov a inými nositeľmi jazykových vzťahov sa spravidla stáva aj postavenie konkrétnych jazykov v danom štáte. Ide o vymedzenie charakteristiky takého jazyka spravidla v jednej zo štyroch kategórií:

- status štátneho, národného alebo oficiálneho jazyka priznaný všetkým jazykom základných etnických skupín (napr. vo Švajčiarsku, Belgicku a Singapúre),
- status oficiálneho jazyka na rovnakej úrovni ako iný – väčšinový jazyk, deklarovaný v danom štáte ústavou (napr. jazyk maori na Novom Zélande vo vzťahu k angličtine),
- oficiálny jazyk iba na regionálnej úrovni (Ghana, Nigéria, Irak),
- nepriznaný oficiálny status explicitne na národnej ani regionálnej úrovni, ale ich používanie zaručuje ústava alebo iný právny predpis.

Závisí aj od toho, v akej pozícii jazyk vystupuje, či ako právo istej skupiny resp. lingvistického zoskupenia, či ide o jazyk svetový alebo lokálny, pracovný alebo oficiálny, ako cudzí jazyk alebo komplementárny. Právo využívania jazyka sa pritom môže hodnotiť a vnímať z pohľadu teritoriálneho alebo personálneho, ako individuálne, resp. kolektívne, ako prejav tolerancie resp. ako nástroj asimilácie, ako legálny prístup resp. iba ako morálny postup, jazyk ako súčasť tzv. mäkkej moci.

Za základné typy jazykovej politiky sa považujú:

- konštruktívna, nasmerovaná na rozšírenie sociálno-komunikatívnych funkcií jazykov, rozvoj literárnych jazykov a pod.,
- deštruktívna – vedie k zníženiu sociálno-komunikačnej funkcie jazykov národnostných menšín,
- centralizovaná – predstavuje systém obligatórných podujatí, realizovaných štátom – zákony o jazykoch a cieľové programy na rozvoj jazykov, expedície na štúdium jazykov a pod.,
- necentralizovaná – politika miestnych a regionálnych orgánov moci realizovaná na konkrétnom území.

Jazyková politika je založená na dvoch nasledujúcich princípoch: buď primát osobnosti a občianskych práv pred záujmami štátu a národno-jazykového kolektívu, alebo primát kolektívnych a štátnych záujmov pred záujmami osobnosti a občana. V závislosti od úrovne, priority toho ktorého princípu môže byť jazyková politika vykonávaná nasledujúcimi metódami: štátna úprava alebo spoločenská samouprava, definovanie priorít jazykovej

politiky štátom alebo inštitútmi občianskej spoločnosti, mäkká alebo tvrdá realizácia jazykovej politiky; zreteľ na mienku národnostno-jazykových menšín alebo bez ich zreteľa.

Jednotliví účastníci medzinárodných jazykových vzťahov sa vo väčšine prípadov riadia pri vymedzení obsahu a priorit vonkajšej i vnútornej jazykovej politiky dokumentmi, ktoré v tejto súvislosti prijímajú významné medzinárodné organizácie osobitne k materinskému jazyku a jeho využívaniu najmä vo vzťahu k národnostným menšinám. Napr. jedným z významných univerzálnych dokumentov v danej oblasti je Deklarácia práv osôb patriacich k národnostným, alebo etnickým, religióznym a jazykovým menšinám, prijatej RB OSN 18.12.1992. Od roku 2000 sa na základe rozhodnutia Generálnej konferencie UNESCO z roku 1999 organizuje 21. februára medzinárodný deň materinského jazyka. Jeho lingvopolitický efekt je vo svetovom spoločenstve významný, lebo umožňuje zvýšiť záujem nielen o záchranu a podporu tzv. menšinových jazykov ale aj záujem o svetové jazyky. V roku 1992 prijala Rada Európy (RE) Európsku chartu o regionálnych a minoritných jazykoch, ktorá zaväzuje členské štáty RE a tiež kandidátske štáty dodržiavať jazykové práva národnostných menšín, vymedzené Chartou.

3 Ruský jazyk a jeho postavenie vo svete

Ruský jazyk je jedným z východoslovanských jazykov a zároveň jedným z najväčších svetových jazykov. Je zároveň najpoužívanejším slovanským jazykom v Európe tak z hľadiska geografického ako aj z hľadiska počtu nositeľov jazyka. Po čínskom, anglickom, španielskom a arabskom jazyku zaujíma ruský jazyk piate miesto z hľadiska počtu jeho používateľov. Je jedným zo šiestich oficiálnych jazykov OSN, oficiálnym pracovným jazykom väčšiny autoritatívnych medzinárodných organizácií, napr. Medzinárodnej organizácie pre mierové využívanie atómovej energie, UNESCO atď. V druhej polovici 20. storočia hovorilo vo svete po rusky cca pol miliardy ľudí, z toho pre 140 mil. bol materinským jazykom. Je komunikačným jazykom pre viac ako 160 národov a národností.¹⁴ Bol prvým jazykom, ktorý zaznel z kozmu. Rok 2009 bol vyhlásený v Ruskej federácii (RF) rokom ruského jazyka. Podpora statusu ruského jazyka ako svetového posilňuje autoritu Ruska ako jedného z ekonomických, vzdelávacích, vedeckých a kultúrnych pólov súčasného

¹⁴ BOGAČEV, I.I. 2013. Prodvizhenije russkogo jazyka. [cit. 2013-10-15]. Dostupné na internete: <http://diplomatica.ru/?pl=page&id=67&lng=ru>.

sveta. Jeho podpora má aj významný ekonomický aspekt. Posilňovanie ruského jazyka zodpovedá strategickým záujmom RF vo svete a jej bezpečnosti.

Podľa Vasiljuka a Nasonkina sa Rusi tradične považujú za lingvocentristov, svoj jazyk si chránia, slovo v živote Rusov hrá možno významnejšiu úlohu než u iných národov. Ruský jazyk zohral významnú historickú úlohu v jazykovom vývoji ľudstva a pri medzinárodnej výmene všeľudských hodnôt. Patrí k tým jazykom, ktoré ovplyvávajú najvýznamnejšou informačnou hodnotou a komunikačným pohodlím¹⁵.

Ruský jazyk je však zároveň jedným zo svetových jazykov, ktorý za posledných 15 rokov zaznamenal negatívnu tendenciu z hľadiska počtu jeho používateľov. Podľa údajov, ktoré spracovalo Centrum demografie a ekológie človeka Inštitútu národohospodárskeho prognózovania Ruskej akadémie vied, využívalo ruský jazyk v roku 2004 vo svete 278 mil. ľudí, z toho v Ruskej federácii 140 mil. a v krajinách SNŠ a Pobaltia 100 mil. Prognóza zároveň uvádza, že v roku 2015 sa počet užívateľov ruského jazyka vo svete zníži na 212 mil. a v roku 2025 dokonca na 152 mil. Ruský jazyk zaostáva oproti iným svetovým jazykom aj z hľadiska svojho oficiálneho statusu v suverénnych štátoch. Anglický jazyk je využívaný z tohto pohľadu v 63 štátoch, francúzsky jazyk v 34 štátoch, španielsky jazyk v 23 štátoch, arabský jazyk v 22 štátoch a portugalský jazyk v 7 štátoch¹⁶. Jedným z prejavov a príčin geopolitického ústupu ruského jazyka je prechod viacerých štátov SNŠ na latinskú grafickú základňu svojich štátnych jazykov. Možno to hodnotiť ako oslabenie kontaktov a vzťahov stredoázijských štátov s Ruskou federáciou a posilnenie vplyvu štátov z euroatlantického priestoru (tzv. západných štátov) a Turecka v regióne.

Význam jazyka tradične podporujú aj najvyšší ústavní činitelia Ruskej federácie a jej kultúrne špičky. Na Fóre Ruský jazyk medzi Európou a Áziou, ktoré sa uskutočnilo ako internetová konferencia počas významného knižného veľtrhu v Permi za účasti krjanov zo 65 krajín sveta prezident Putin povedal: *„Ruský jazyk, to nie je iba všenárodné bohatstvo našej krajiny, ale aj jazyk medzinárodnej komunikácie, ochranca veľkých úspechov svetovej kultúry. Ovládanie ruského jazyka vytvára veľké profesionálne perspektívy, dáva možnosť rozšíriť*

¹⁵ VASILJUK, I.P., NASONKIN, V.V. *K voprosu ob ispol'zovanii russkogo jazyka kak gosudarstvennogo jazyka Rossijskoj federacii: pravovoj aspekt.* [cit. 2013-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.lexed.ru/pravo/theory/ezegod52/?vas.html>.

¹⁶ Izvestija. 12.2.2007, [on line], [cit. 2013-10-17]. Dostupné na internete: <http://izvestia.ru/>.

okruh medziľudských kontaktov a lepšie sa orientovať v globálnom informačnom priestranstve.“¹⁷ Sergej Nariškin, predseda Štátnej dumy následne uviedol: „Deň ruského jazyka a dátum jeho konania – (6. jún ako deň narodenia A.S.Puškina) nebol zvolený náhodou. Štátna дума prikladá výnimočnú úlohu ruskému jazyku v rozvoji integračných procesov na postsovietskom priestore, v upevňovaní pozícií Ruska vo svetovom ekonomickom, politickom, kultúrnom a vedecko-technickom priestore.“¹⁸

Rozbitie ruskojazyčného priestoru vykazujú najväčšie straty v štátoch združených do Spoločenstva nezávislých štátov (SNŠ) a v pobaltských štátoch, kde ruský jazyk stratil de facto štatút štátneho jazyka. Nové štáty SNŠ zdedili ruský jazyk ako imperátorský komplex - nie ako ruský ale skôr ako jazyk ZSSR a sovietskeho národa. V tejto funkcii sa ruský jazyk prejavuje v dvoch charakteristikách: ako jazyk medzinárodnej komunikácie na území nových štátnych útvarov a zároveň vystupuje ako generačný prostriedok komunikácie. Potreba jeho využívania sa preto bude znižovať úmerne znižovaniu sovietskej generácie. Predpokladá sa ale jeho vytlačenie anglickým jazykom v horizonte dvoch generácií. Na druhej strane strata statusu ruského jazyka ako povinného jazyka vyvolá záujem o jeho ovládanie zo strany tých, ktorí majú skutočný záujem o jazyky, osobitne v oblasti biznisu a kultúry.

Po počiatočnom odmietnutí ruského jazyka najmä v 90. rokoch minulého storočia sa situácia stabilizuje aj v štátoch strednej a východnej Európy. Zvyšuje sa počet ľudí, ktorí si ruský jazyk vyberajú ako druhý cudzí jazyk. „Aj napriek všetkým výstražným tendenciám týkajúcim sa vnímania ruského jazyka v zahraničí, možno predpokladať, že posilnenie jeho pozície bude späté nie s extenzívnymi cestami postupu ale s konsolidáciou spoločenstva tých, ktorí sú motivovaní vybrať si ho a osvojiť.“¹⁹

Viacerí ruskí autori poukazujú na nevyčerateľný potenciál ruského jazyka a, v súlade so zaužívanou fatalistickou tradíciou, oslabenie jeho pozície považujú za dočasné, vyvolané externými vplyvmi.²⁰ Sú však autori, ktorí naznačujú potrebu meniť vlastný (domáci)

¹⁷[cit. 2013-10-15]. Dostupné na internete:

<http://www.ruvek.ru/?module=articles&action=view&id=8121>

¹⁸[cit. 2013-10-15]. Dostupné na internete:

<http://www.ruvek.ru/?module=articles&action=view&id=8121>

¹⁹ MUCHARJAMOV, N.M., MUCHARJAMOVA, L.M., 2008. *Jazyk kak politics. Političeskaja teorija, jazyk i ideologija*. Moskva: RAPN; ROSSPEN, 2008, s.140.

²⁰ V.A.TIŠKOV v správe o situácii v oblasti využívania ruského jazyka v štátoch SNŠ a pobaltských štátoch na zasadnutí Ruskej akadémie vied 19.12.2007 uviedol, že „ruský jazyk - to je potrestaný jazyk v najbližšom ruskom svete. Pričom potrestaný nie za previnenia, ale za veľkú modernizačnú misiu, ktorú naplňal a bude naplňovať na území bývalého ZSSR ešte desaťročia. Spoločným úsilím samotných nositeľov jazyka, vedcov

extenzívny prístup rozširovania ruského jazyka vo svete z formálneho pohľadu demografickej sily. Až v úplnom závere 20. storočia sa prejavilo pochopenie toho, že medzinárodná spolupráca v oblasti kultúry napomáha posilneniu autority štátu a formovaniu jej pozitívneho obrazu v predstavách a vnímaní iných národov. Posilnil sa inštitucionálny aspekt rozširovania ruského jazyka vo svete. Popri tradičných organizáciách, ako napr. Medzinárodná asociácia učiteľov ruského jazyka a literatúry (46 ročná tradícia), vznikli federálny cieľový program Ruský jazyk 2006 – 2010; fond „Ruský svet“. Viackrát boli redefinované základné princípy štátnej politiky v oblasti kultúry a federálnych programov „Kultúra Ruska“. Kým napr. program na obdobie 2001 – 2005 vymedzil konkrétne úlohy so zameraním sa na zaradenie sa Ruska do svetového informačného priestoru formou rozvoja kontaktov medzi knižnicami a archívmi, program na obdobie 2006 – 2010 vymedzuje ako jeden z cieľov integráciu do svetového kultúrneho procesu a za jednu z prioritných úloh považuje umiestnenie národných kultúrnych hodnôt na svetových trhoch a za očakávaný výsledok považuje upevnenie vplyvu ruskej kultúry na svetový kultúrny proces a posilnenie svetových kultúrnych stykov, využívanie zahraničných skúseností v rozvoji vlastnej kultúry. V roku 1999 bola pri MZV RF vytvorená Rada predstaviteľov kultúry, vedy a vzdelávania, ktorú tvorili významní predstavitelia národnej kultúry. Okrem MZV RF sa kultúrnej zahraničnej politike čiastočne venuje aj Ministerstvo kultúry a federálna agentúra pre kultúru a kinematografiu.

Vladimír Dimitrov realisticky uvádza, že ruský jazyk nikdy nedosiahne v globálnej perspektíve rozmery angličtiny či španielčiny, a to z viacerých dôvodov. Osobitný limit predstavuje periférna poloha Ruska v globálnych ekonomických a politických procesoch, geografická lokalizácia rusky hovoriacich skupín, zložitosti výučby, skromný vplyv súčasných ruských kultúrnych praktík na svetový kontext.²¹

Globálny deficit ruského jazyka ako efektívneho nástroja mäkkej sily je kompenzovaný regionálnym významom. Koncentrácia historických a socioekonomických faktorov (pracovná

a politikov sa bude situácia meniť v prospech „veľkého a silného“ («великого и могучего»). Nikto neprehrá“. Cit. podľa TIŠKOV, V.A. *Russkij jazyk i russkojazyčnoe naselenie v stranach SNG i Baltii.* (Doklad na obščem sobranii RAN 19 dekabrya 2007 g. [cit. 2013-10-15]. Dostupné na internete: http://www.spbdn.ru/sobitiya_i_fakti/etnotematika/nauchnietrudi/russkiy_yazyk_i_russkojazychnoe_naselenie_v_stranah_sng_i_baltii.html;

http://valerytishkov.ru/cntnt/publikacii3/publikacii/russkij_yazyk_i_russkojazychnoe_naselenie_v_stranah_sng_i_baltii.html.

²¹ DIMITROV, V. 2013. Mjagkaja sila russkogo jazyka – nedočeňonnyj instrument vnešnej politiky? In: *Služu otečestvu [online]*, [cit. 2013-10-15]. Dostupné na internete: <http://sluzhuotechestvu.info/index.php/publikatsii/item/604->.

migrácia, ekonomická závislosť od RF) podmienila významný potenciál ruštiny na postsovietskom priestore, pričom je už menej asociovaný ako nástroj imperialistickej dominancie, ale skôr ako nevyhnutnosť pre rozvoj spolupráce. V októbri 2011 bol v krajinách SNŠ vykonaný prieskum, cieľom ktorého bolo zistiť, či si rodičia želajú, aby sa ich deti učili ruský jazyk. Kladne na túto otázku odpovedalo 90% obyvateľov Azerbajdžanu, 99,6% Arménska, 99% Bieloruska, 97 Kirgizska, 96,8% Gruzínska, 97% Kazachstanu. Najnižšie percento – 87,2 bolo zaznamenané v Moldavsku.²² Rozvoju ruského jazyka významne pomohol aj internet. Treba ale pripomenúť, že v strednej Ázii sa druhým najviac vyučovaným jazykom stala po angličtine čínština. Dá sa predpokladať významná generačná obmena aj v tomto regióne z hľadiska príklonu ku kultúrno-historickej tradícii v prospech EÚ a Číny, na úkor Ruska.

3.1 Ruský jazyk ako súčasť zahraničnej politiky Ruskej federácie

Vývoj medzinárodných vzťahov na začiatku 21. storočia a upevnenie pozícií RF si vyžiadali potrebu redefinovať priority jej zahraničnej politiky. Široké spektrum národných záujmov RF ju núti využívať prakticky celý arzenál prostriedkov na jej realizáciu. Vojenská a ekonomická sila predstavujú aj naďalej najvýznamnejšie nástroje, čoraz väčšiu úlohu však zohráva aj kultúrna politika a kultúrna diplomacia – ako systém opatrení zameraných na šírenie a popularizáciu národnej kultúry v zahraničí. Využíva sa napr. efektívnejšie šírenie prostriedkov masovej informácie ako nástroja vplyvu na spoločenskú mienku a politiku štátov v zahraničí. Ide najmä o televízne vysielanie prostredníctvom viacerých kanálov: Prvý kanál – svetová sieť; RTR – Planéta; NTV – SVET; medzinárodná verzia kanála TV – Centrum – TVCI; Russia Today.

Pomaly, ale predsa sa aj v prípade RF termín „mäkká sila“ dostáva z akademického prostredia aj do reálneho slovníka politických diskusií. Na stretnutí s veľvyslancami Ruskej federácie prezident V. Putin napr. vyzval veľvyslancov „*zamyslieť sa nad využívaním nových technológií, napr. tzv. „mäkkej sily“*. Mäkkú silu chápe ruský prezident Putin ako „*komplex nástrojov a metód dosiahnutia zahraničnopolitických cieľov bez použitia zbraní, s použitím informačných a iných nevojenských vplyvov. Jeho súčasťou je aj ruský jazyk, prostredníctvom*

²² NIKONOV, V. 2011. Chraniteľ Russskogo mira. In *Strategija Rossii*. 2011, č.3.

ktorého chce Rusko zabezpečiť svoje priateľské okolie, kreovať modernizačné aliancie a posilniť euroázijskú integráciu.“²³

Konstantin Kosačov, významný ruský zahraničnopolitický expert, bývalý predseda zahraničného výboru Štánej dumy a súčasný predseda najvplyvnejšej inštitúcie v oblasti ochrany práv krajanov žijúcich v zahraničí – federálneho programu Ruská spolupráca (Rossotrudničestvo) viackrát priznal, že mäkká sila v medzinárodných vzťahoch už nie je iba niečo, čo je spájané s negatívnymi asociáciami alebo s niečím negatívnym, ale je obligatónym nástrojom zahraničnej politiky akéhokoľvek moderného štátu, ktorý si robí nárok na vážnu úlohu v medzinárodnom spoločenstve. Mäkkú silu považuje za legálny a efektívny nástroj realizácie štátnych záujmov spolu s oficiálnou diplomaciou. Priznáva, že *„mäkká sila už nie je iba teoretickým a úzko profesionálnym termínom, ale sa stala predmetom substantívnych rozpracovaní v aktuálnej politike a tým aj sine qua non štátnych stratégií, s ktorými rátajú ako s reálnym faktorom vplyvu –svojho aj cudzieho“*.²⁴

Podpora jazyka znamená o .i. organizovanie konferencií, seminárov, okrúhlych stolov o metodike a praxi výučby cudzieho jazyka, festivaly a sviatky cudzieho jazyka za účasti významných filológov z krajiny pôvodu, literárne večery, knižné veľtrhy a výstavy, pomoc miestnym knižniciam dodávkami učebnej a metodickej literatúry, vybavenie výučbových centier, testovanie vedomostí. Kosačov priznáva, že ruský jazyk ako vlastný zdroj mäkkej sily nie je využívaný v plnej miere. Rezervy sú podľa Kosačova skôr na strane dopytu než ponuky, nevyužívané sú možnosti využitia ruského jazyka z hľadiska zamestnávania krajanov i cudzincov napr. v spoločných firmách alebo ich filiálkach pred ich príchodom za prácou na území Ruskej federácie, pomoc pri získavaní štipendií na štúdium na ruských vysokých školách či v prípade jednoduchšieho získavania štátneho občianstva. Nedostatočná je spolupráca s ruským biznisom, ktorý je sám významným a efektívnym nástrojom presadzovania národných záujmov svojho štátu.

Vladimír Dimitrov si však myslí, že nehľadiac na všetky vyhlásenia, odísť od tradičnej „tribúnno-raketovej diplomacie“ ruským orgánom zodpovedným za zahraničnú politiku dostatočne nevychádza. Okrem príčin, ktoré spočívajú v nepripravenosti existujúceho

²³ Cit. podľa PANIJEV, J. Mjagkaja sila Vladimira Putina. In *Nezavisimaja gazeta* 10.7.2012, [on line]. [cit. 2013-10-17]. Dostupné na internete: <http://www.ng.ru/>.

²⁴ KOSAČEV, K. Rossii nužny novye podchody k „mjagkoj sile“. In *Rossijskaja gazeta* 1.3.2012. [on line]. [cit. 2013-10-17] Dostupné na internete: <http://www.rg.ru/>.

systemu efektívne fungovať v súčasných podmienkach, je to aj neproduktívnosť prenosu konceptu tvorcu idey mäkkej sily, J. Naya, na ruské podmienky.²⁵ Úspech mäkkej sily podľa Naya spočíva v aplikácii troch základných elementov: vnútropolitických hodnôt zodpovedajúcich medzinárodným normám a hodnotám, kultúry štátu (primárne masovej kultúry a jej spôsobilosti stať sa súčasťou svetového kontextu) a zahraničnej politiky. Zatiaľ sa však Ruskej federácii nedarí naplňať uvedené atribúty. Sme svedkami prezentácie vlastného hodnotového rámca, ktorý je v prostredí USA a EÚ prijímaný veľmi zdržanlivo až protestne. Existuje tu skôr snaha o prezentáciu kritiky cudzích nedostatkov, čoho svedectvom je napr. vytvorenie Inštitútu demokracie a spolupráce, ktorého hlavnou úlohou je najmä poukazovať na porušovanie ľudských práv v USA a Európe. Obdobne sa vníma aj ruská masová kultúra v celosvetovom kontexte. Jej väčší potenciál je stále skôr v klasickej kultúrnej produkcii s oveľa menším okruhom konzumentov vo svete.

Uvedomenie si nevyhnutnosti pestovania ruského jazyka ako súčasť ochrany a podpory krajanov v zahraničí a osobitne v krajinách SNŠ na najvyššej úrovni sa objavilo až koncom 90. rokov minulého storočia. Až v roku 1999 bol prijatý zákon o štátnej politike RF vo vzťahu ku krajanom žijúcich v zahraničí. V roku 2001 prezident RF schválil koncepciu štátnej politiky podpory krajanov. V roku 2002 vláda schválila základné smerovanie tejto politiky, ktoré predpokladalo popri ochrane práv krajanov aj konkrétne akcie na záchranu a rozvoj ruského jazyka, kultúry, vzdelávania, informačného priestoru a pod. a prijala konkrétne programy podpory.

Ruský jazyk plní na postsovietskom priestore rad významných funkcií. Predovšetkým ide o funkciu jazyka medzištátneho významu, jazyka vedy a kultúry. Na postsovietskom území dochádza k postupnému rozpadu jednotného jazykového priestoru. Status ruského jazyka má v jednotlivých štátoch SNŠ špecifické postavenie, odvodené od osobitostí ekonomického a politického rozvoja krajiny v postsovietskom období, počtu ruskojazyčného obyvateľstva na území jednotlivých štátov a špecifik zahraničnej politiky RF k jednotlivým krajinám SNŠ. Významná je aj priama realizácia jednotlivých programov.

V piatej časti koncepcie zahraničnej politiky RF (Medzinárodná humanitárna spolupráca a ľudské práva) sa uvádza, že Rusko, ako krajina oddaná univerzálnym

²⁵DIMITROV, V. 2013. Mjagkaja sila russkogo jazyka – nedooceňonnyj instrument vnešnej politiky? In: *Služu otečestvu* [online], [cit. 2013-10-15]. Dostupné na internete: <http://sluzhuotechestvu.info/index.php/publikatsii/item/604->.

demokratickým hodnotám, vrátane zabezpečenia práv a slobôd človeka, vidí svoje úlohy o.i. v tom, aby - na základe konštruktívneho dialógu založeného na Všeobecnej deklarácii ľudských práv, využívania iných možností, vrátane regionálnej úrovne v oblasti ľudských práv a tiež nedovolenia dvojitého štandardov, úcty k národným a historickým osobitostiam každého štátu v procese demokratických zmien bez vzájomného vnucovania hodnotového systému ochraňovala práva a zákonné záujmy ruských občanov a krajanov žijúcich v zahraničí, na základe medzinárodného práva a aktuálnych dvojstranných dohôd vnímajúc mnohomiliónovú ruskú diasporu – Ruský svet – v postavení partnera vrátane rozširovania a upevňovania priestranstva pre ruský jazyk a kultúru. Súčasťou tohto zámeru je aj napomáhať osvojeniu a rozširovaniu ruského jazyka ako neodňateľnej časti svetovej kultúry a nástroja medzinárodnej komunikácie. Základnou úlohou zahraničnej politiky vo vzťahu k ruskému jazyku je všemožne pomáhať využívaniu ruského jazyka ako prostriedku vytvorenia jednotného informačného priestoru pre všetkých, kto ovláda ruský jazyk (rusofónov) v zahraničí.²⁶

Prioritným vektorom zahraničnej politiky Ruska je rozvoj dvojstrannej i multilaterálnej spolupráce so štátmi SNŠ, a to aj v humanitárnej oblasti - na základe zachovania a znásobovania všeobecného kultúrno-civilizačného dedičstva, ktoré je v podmienkach globalizácie vážnym zdrojom SNŠ v humanitárnej sfére tak celku ako aj jeho jednotlivých štátov. Osobitná pozornosť je venovaná podpore krajanov žijúcich v štátoch SNŠ, dohadovanie – na základe vzájomnej dohody, o ochrane ich vzdelávacích, jazykových, sociálnych, pracovných, humanitárnych a iných práv a slobôd. Ako sme už naznačili, významnú úlohu v týchto zámeroch zohráva Rossotrudničestvo. Rossotrudničestvo - Federálna agentúra pre SNŠ, krajanov v zahraničí a medzinárodnú humanitárnu spoluprácu (Федеральное агентство по делам Содружества Независимых Государств, соотечественников, проживающих за рубежом, и по международному гуманитарному сотрудничеству) existuje od roku 2008, je najmladším federálnym štátnym orgánom výkonnej moci ako subrezortný orgán MZV RF. Najvýraznejšie sa angažuje v krajinách SNŠ. Medzi jeho hlavné úlohy patrí aj podpora a rozvoj ruského jazyka prostredníctvom svojich zastúpení v zahraničí – ruských centier vedy a kultúry a zástupcov Rossotrudničestva v sústave ruských ambasád a generálnych konzulátov. Dnes fungujú zastúpenia v 73 krajinách sveta. V roku 2011 bol rozhodnutím prezidenta RF zriadený fond podpory a ochrany práv

²⁶ *Koncepcia vonšnej politiky Rossijskoj federacii.* [cit. 2013-10-15]. Dostupné na internete: <http://kremlin.ru/acts/785>.

krajanov v zahraničí, ktorý zriadilo MZV RF spolu s Rosstrudničestvom. Je jedinou inštitúciou v zahraničí, ktorá zabezpečuje pravidelnú výučbu ruského jazyka pre cudzincov. Deje sa tak v 52 centrách v 46 štátoch.²⁷

Osobitný význam pri realizácii geopolitických a ekonomických záujmov štátu majú vzťahy v oblasti vedy a vzdelávania, vrátane vzdelávania v materinskom jazyku. Tento cieľ sledujú aj filiálky najvýznamnejších ruských univerzít a vysokých škôl, ktoré existujú prakticky vo všetkých štátoch SNŠ a pobaltských štátoch. Na základe ruskej licencie dnes pôsobí 37 takých filiálok, vytvorených 29 ruskými vysokoškolskými ustanovizňami (25 štátnymi a 14 neštátnymi). Medzi nimi sú aj najvýznamnejšie univerzity, napr. MGU, Gubkinov Ruský štátny inštitút ropy a plynu, Moskovská štátna univerzita ekonomiky, štatistiky a informatiky, Ruská nová univerzita atď. V týchto filiálkach študuje 25 tis. ľudí²⁸. Úlohou filiálok je rozširovať výučbu ruského jazyka a kultúry Ruska v iných štátoch a najmä v susedných krajinách, napomáhať využívaniu ruského jazyka v štátoch SNŠ a Pobaltia, zabezpečovať práva krajanov, vrátane práva na vzdelávanie v rodnom jazyku a obnoviť spoločné kultúrno-informačné pole na celom postsovietskom priestore. Osobitnú rolu v tomto smere hrajú ruské slovanské univerzity. Ich filiálky boli otvorené v Arménsku, Bielorusku, Kirgizsku a Tadžikistane. Na týchto univerzitách študuje okolo 16 tis. študentov. Štúdium sa uskutočňuje v ruskom jazyku a podľa štandardov RF. Vo svojich krajinách patria k najvýznamnejším vysokoškolským zariadeniam.

Export vzdelávania predstavuje pre RF jeden z najvýznamnejších nástrojov zahraničnej kultúrnej politiky. Z hľadiska počtu zahraničných študentov predstavuje RF 8. miesto na svete (cca 90 tis.), z toho 30 tis. je financovaných z federálneho rozpočtu. Najviac študujúcich pochádza z Latinskej Ameriky, Ázie a Afriky (55%) a krajín SNŠ (33%). Vedúcu pozíciu v tomto rebríčku predstavujú USA (568 tis. zahraničných študentov).²⁹ Základným cieľom štátnej politiky RF v oblasti prípravy kádrov pre zahraničie, osobitne pre členské štáty SNŠ a Pobaltia, je realizácia geopolitických a sociálno-ekonomických záujmov Ruska

²⁷ K voprosu o roli ruskogo jazyka v mire (spravočnaja informacia MID RF 2004). [cit. 2013-10-15]. Dostupné na internete:

<http://www.etnosfera.ru/centr.php?onewnd=ecenter&list=projects&prjid=500&id=8>).

²⁸ *Po čislennosti innostrannyh studentov Rossija poka ješčo na vosmom meste v mire*. [cit. 2013-10-15]. Dostupné na internete: <http://russia.edu.ru/information/analit/960/>

²⁹ *Po čislennosti innostrannyh studentov Rossija poka ješčo na vosmom meste v mire*. [cit. 2013-10-15]. Dostupné na internete: <http://russia.edu.ru/information/analit/960/>

prostredníctvom vzdelávacích programov pre elitu cudzích štátov. „*Spravidla prítomnosť v istej krajine a vzdelávanie v jej jazyku počas niekoľkých rokov následne spôsobuje, že študujúci prijíma mentálne hodnoty tejto krajiny ako svoje vlastné.*“³⁰ Podľa údajov MZV RF ale vo všetkých formách štúdia ruského jazyka v zahraničí sa zúčastňuje okolo 14 mil. ľudí (v krajinách SNŠ a Pobaltí 12 mil.).

Koncom 20. storočia došlo k decentralizácii mechanizmu regulácie systému zahraničných kontaktov, štát sa zbavil monopolu na vonkajšiu zahraničnú činnosť, vďaka čomu sa na medzinárodný trh kultúry dostali aj iné subjekty. Zároveň však došlo k negatívnemu vývoju tým, že došlo k zníženiu výdavkov na financovanie zahraničných kontaktov, zníženiu kvalitnej kultúrnej účasti RF v zahraničí z dôvodu neskúsenosti mnohých nových aktérov a niekedy aj z dôvodu slabej otvorenej právnej a kultúrnej gramotnosti a nepoznania partnerov.³¹ V súčasnosti dochádza k náprave a aj zahraničná kultúrna politika podlieha všeobecnému režimu zahraničnopolitického zastúpenia štátu. Znamená to, že hlava štátu vymedzuje základné smerovanie a manažuje výkon zahraničnej kultúrnej politiky, Štátna дума vymedzuje legislatívnu bázu, vláda rozpracováva všeobecnú stratégiu a posudzuje najvýznamnejšie otázky kultúrnej spolupráce so zahraničím. MZV vypracúva priority a bezprostredne zodpovedá za výkon zahraničnej kultúrnej politiky a rovnako koordinuje medzinárodné kultúrne styky ostatných orgánov moci a kultúrnych inštitúcií a vykonáva nad nimi kontrolu.³² Chýba ale aj naďalej inštitúcia typu British Council, resp. Francúzsky inštitút či Konfuciov resp. Servantesov inštitút ako súčasť štátneho brandingu. V prípade, že existuje viacero inštitúcií, napr. spomínané Russotrudničestvo, Ruské zahraničné centrum, ruské centrá vedy a kultúry, Štátny inštitút ruského jazyka A.S. Puškina, výbor ruského jazyka pri vláde Ruskej federácie, chýba celková stratégia s programami osvojovania si ruského jazyka najmä z pohľadu udržania statusu ruského jazyka ako svetového jazyka. Pragmatický prístup v tejto oblasti vo vzťahu k SNŠ a pobaltským štátom boli vykonané pod záštitou fondu „Dedičstvo Euroázie“. Predpokladajú aj posilnenie Ruskej federácie ako kultúrneho a civilizačného centra. Ruský jazyk potrebuje nie deklaratórny

³⁰ KOMLEVA, N.A. *Fenomen ekspansii*. Jekaterinburg: Izdatel'stvo Ural un-ta, 2002. s.183.

³¹ Doklad o rezul'tatach i osnovnykh napravlenijach dejatel'nosti Federal'nogo agenstva po kulture i kinematografii na 2006 – 2008 gg. [cit. 2013-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.mkmk.ru/info/ofspeech/615.html>.

³² BOGOĽUBOVA, N.M. 2003. Problemy vnešnej kul'turnoj politiky: istorija i sovremennost'. In BOGOĽUBOVA, N.M., NIKOLAEVA J.V. Rossijskaja gosudarstvennost': istorija i sovremennost', SPb, 2003, s. 117.

prístup k vymedzeniu jeho priority ako súčasť ruskej zahraničnej politiky ale reálne strategické prístupy. Má schopnosť stať sa systematickou súčasťou humanitárneho ocenenia zahraničnej politiky Ruskej federácie.

3.2 Ruský jazyk a Ruský svet

Rozpad ZSSR ponúkol ruskojazyčnému obyvateľstvu tri varianty životnej stratégie: asimiláciu, vycestovanie do Ruska a požadovanie a ochranu rovnakého statusu v novom štáte. Najťažšia, ale aj najreálnejšia a ruskojazyčným obyvateľstvom i ruským štátom preferovaná je tretia možnosť. Návrat na územie Ruskej federácie využíva nepatrný počet obyvateľov.

Ruský národ vytvoril teritoriálne najobširnejší štát na svete a patrí zároveň do prvej desiatky najľudnatejších štátov sveta. Je jedným z národov, ktoré vytvorili fenomén globálneho charakteru, ktorý možno nazvať „svetom“, t.j. transštátne a transkontinentálne spoločenstvo, zjednotené svojim vzťahom ku konkrétnemu štátu a lojalitou k jeho kultúre. Takéto svety vytvorili okrem Ruska iba Španielsko, Francúzsko, Čína, Írsko spolu s Veľkou Britániou. Posilňovanie ruského jazyka zodpovedá strategickým záujmom Ruskej federácie vo svete a jej bezpečnosti. Podpora statusu ruského jazyka ako svetového jazyka posilňuje autoritu Ruska ako jedného z ekonomických, vzdelávacích, vedeckých a kultúrnych pólov súčasného sveta. Jeho podpora má aj významný ekonomický aspekt. Základnou úlohou zahraničnej politiky RF vo vzťahu k ruskému jazyku je preto všemožne pomáhať využívaniu ruského jazyka ako prostriedku vytvorenia jednotného informačného priestoru pre všetkých, kto ovláda ruský jazyk (rusofónov) v zahraničí, tzv. ruský svet (russkij mir). Tento zámer sa vzťahuje najmä na rodiace sa ruské diaspóry na postsovietskom priestore, ktorý predstavuje jednu z najvýznamnejších zahraničnopolitických priorít Ruskej federácie a najzreteľnejší nástroj šírenia jazyka za hranicami štátu.³³

Tiškov sa nazdáva, že „svet“ alebo diaspóra – to nie je iba suma emigrantov, ktorí vycestovali z územia historického štátu v rôznych obdobiach a do rôznych krajín alebo sa ocitli za hranicami vlasti v dôsledku rozpadu alebo zmeny hraníc štátu. Sama o sebe diaspóra negarantuje v zahraničí vznik krajanského zahraničného sveta. Diaspóra sa stáva skutočnou ruskou diaspórou a nie iba triviálnym celkom odídencov z krajiny preto, že si uvedomuje a priznáva svoju jedinečnosť vo vonkajšom svete na základe hlavnej kultúrno-odlišovacej črty

³³ KRJUČKOVA, T.B. 2007. Sochranit li russkij pozicii mirovogo jazyka v XXI veke? Russkij jazyk v stranach SNG i Baltii. Meždunarodnaja naučnaja konferencia. Moskva: Nauka, 2007, s. 103.

práve na základe ruského jazyka. Tí, ktorí stratili jazyk, spravidla prestávajú byť súčasťou Ruského sveta.³⁴

Rusko prežilo za posledné tri storočia niekoľko významných emigrantských vln. Prvú tvorili emigranti, ktorí opustili Rusko v 18. a 19. storočí, ale ktorí nevytvorili dostatočnú diaspóru na to, aby ich potomkovia tvorili významné jazykové premostenie s dnešným Ruskom. Príčinou tohto stavu bola etnická rôznorodosť emigrantov. V predrevolučnom období opustilo Rusko okolo 4,5 mil. ľudí, z ktorých bolo len 500 tis. Rusov, Bielorusov a Ukrajincov. Ostatnú časť tvorili Krymskí Tatári, Kalmici, Židia, Nemci atď. Išlo skôr o ekonomickú než ideologickú emigráciu, tvorilo ju málo predstaviteľov intelektuálnej elity, ktorá by bolo schopná stať sa jadrom homogénnych spoločenstiev za hranicami Ruska.³⁵

Tzv. ruský svet vznikol ako politická jednotka - ako dôsledok tzv. bielej emigrácie začiatkom 20. storočia. Celkový počet ľudí, ktorí opustili svoju vlasť po Októbrovej revolúcii predstavoval asi 1,5 – 2 mil. Prvýkrát pozostávala emigračná vlna prevažne z etnických Rusov tvoriacich ruskú intelektuálnu elitu. V období 1951 – 1991 sa vystaľovalo cca 1,8 mil. ľudí, z ktorých asi 1 mil. tvorili Židia, 550 tis. Nemci a 100 tis. Arméni a Gréci.³⁶ Dnes žije v zahraničí asi 1,5 mil. etnických Rusov. Počet Rusov, ktorí sú nositeľmi kultúrnych a civilizačných tradícií a ovládajúcich ruský jazyk je však oveľa vyšší. V Európe a USA ich je asi po troch mil. ľudí³⁷ a každý piaty občan Izraela hovorí po rusky.³⁸

Najsilnejšou diaspórou je ruská komunita v USA. Ruskí emigranti (ruskojazyční emigranti z bývalého ZSSR) predstavujú 10% všetkých imigrantov, ktorí sa v USA nenarodili. Ich priemerný vek je 32,5 roka.³⁹ Podľa sčítania ľudí z roku 2000 bola v USA ruština prvým jazykom domácej komunikácie u 700 tis. ľudí, pričom etnickí Rusi tvorili

³⁴ TIŠKOV, V.A. Russkij mir: smysl i strategii. In *Strategija Rossii*, 2007, č. 7.

³⁵ TIŠKOV, V.A. Russkij mir: smysl i strategii. In *Strategija Rossii*, 2007, č. 7.

³⁶ TIŠKOV, V.A. Russkij mir: smysl i strategii. In *Strategija Rossii*, 2007, č. 7.

³⁷ TIŠKOV, V.A. *Russkij jazyk i russkojazyčnoe naselenie v stranach SNG i Baltii*. (Doklad na obščem sobranii RAN 19 dekabrja 2007 g. [cit. 2013-10-15]. Dostupné na internete:

http://www.spbdn.ru/sobitiya_i_fakti/etnotematica/nauchnietrudi/russkiy_yazyk_i_russkoyazychnoe_naselenie_v_stranah_sng_i_baltii.html;

http://valerytishkov.ru/cntnt/publikacii3/publikacii/russkij_yazyk_i_russkoyazychnoe_naselenie_v_stranah_sng_i_baltii.html

³⁸ NAJDIČ, L. Novaja alija sochranjaet russkij. In *Otečestvennye zapisky*, 2005, č. 2, s.22.

³⁹ *Statistics // The American Association of Russian Language, Culture and Education*. [cit. 2013-10-15]. Dostupné na internete: <http://aarce.org/index.php/en/russian-culture-in-us/statistics>).

v tejto skupine iba 25%. V Európe 2/3 rusky hovoriacich ľudí predstavujú Gréci, Židia, Ukrajinci a iní emigranti zo ZSSR.⁴⁰

Hlavnou príčinou vytvorenia ruských diaspór konca 20. storočia nebol prechod ľudí do zahraničia ale prenos hraníc. Rozpad ZSSR spôsobil, že za hranicami Ruskej federácie sa ocitlo viac než 25 mil. etnických Rusov, ktorí zostali žiť v krajinách SNŠ. Preto je aj v rámci postsovietskeho priestoru najväčší potenciál na formovanie vplyvných ruských diaspór. Na rozdiel od situácie v Európe, kde sa Rusi snažia otvoriť sa prijímajúcej spoločnosti a ľahko sa asimilovať, v krajinách SNŠ sú schopní a ochotní vytvárať monolitné, nacionalisticky ladené spoločenstvá.

Ruský jazyk hrá ešte stále významnú úlohu medzinárodnej komunikácie na postsovietskom priestore. Ruštinu používajú v krajinách SNŠ v biznise a v niektorých prípadoch aj v štátnej správe. Väčšina obyvateľstva v týchto krajinách (70%) ešte ovláda ruský jazyk. Znižovanie potreby využitia ruského jazyka je aj dôsledkom zavádzania vlastného štátneho jazyka v krajinách SNŠ a pobaltských štátoch a znižovaním miery jeho výučby i nástroja, prostredníctvom ktorého je realizované štúdium na jednotlivých stupňoch stredných a vysokých škôl. V centrálnej Ázii sú vytvorené najlepšie podmienky v Kazachstane, o niečo horšie v Kirgizsku. Ale aj v Kazachstane sa predpokladá v blízkej budúcnosti vyrovnanie počtu hovoriacich a nehovoriacich obyvateľov po rusky. Najhoršia je situácia v Tadžikistane. V zakaukazských republikách (Arménsku, Gruzínsku a Azerbajdžane) dobre ovláda ruský jazyk menej než jedna tretina obyvateľstva. Svoju pozíciu si najdlhšie drží v Azerbajdžane. Z troch krajín – Bielorusko, Moldavsko a Ukrajina je najhoršia situácia na Ukrajine, kým dospelá populácia ovláda ruský jazyk asi u 70% obyvateľstva, v prípade mládeže to je iba 41%.⁴¹

⁴⁰ TIŠKOV, V.A. *Ruskij jazyk i ruskojazyčnoe naselenie v stranach SNG i Baltii*. (Doklad na občem sobranii RAN 19 dekabnja 2007 g. [cit. 2013-10-15]. Dostupné na internete:

http://www.spbdn.ru/sobitiya_i_fakti/etnotematica/nauchnietrudi/russkiy_yazyk_i_russkoyazychnoe_naselenie_v_stranah_sng_i_baltii.html;

http://valerytishkov.ru/cntnt/publikacii3/publikacii/russkiy_yazyk_i_russkoyazychnoe_naselenie_v_stranah_sng_i_baltii.html

⁴¹ NIKONOV, V. 2011. Chraniteľ Russkogo mira. In *Strategija Rossii*. 2011, č.3.; TIŠKOV, V.A. *Ruskij jazyk i ruskojazyčnoe naselenie v stranach SNG i Baltii*. (Doklad na občem sobranii RAN 19 dekabnja 2007 g. [cit. 2013-10-15]. Dostupné na internete:

http://www.spbdn.ru/sobitiya_i_fakti/etnotematica/nauchnietrudi/russkiy_yazyk_i_russkoyazychnoe_naselenie_v_stranah_sng_i_baltii.html;

http://valerytishkov.ru/cntnt/publikacii3/publikacii/russkiy_yazyk_i_russkoyazychnoe_naselenie_v_stranah_sng_i_baltii.html

Berúc do úvahy reálnu jazykovú situáciu a medzinárodným právom priznané jazykové práva by sa, podľa Tiškova, ruský jazyk mal stať oficiálnym jazykom aspoň v tých štátoch, na území ktorých sa nachádza aspoň jedna tretina platcov daní, pre ktorý je tento jazyk základným jazykom vedomostí a komunikácie, teda materinský jazyk. Platí to najmä pre také štáty, akými sú Ukrajina, Kazachstan, Lotyšsko, Moldavsko a Kirgizstan. Ak sa pre ruský jazyk nevytvorí rovnaký status, vtedy musí Rusko podporovať obe formy vnútornej identity kultúrne odlišných skupín: etnoteritoriálnu prostredníctvom federalizácie niektorých postsovietskych štátov, kde žijú viac menej homogénne ruské skupiny (Ukrajina, Kazachstan, Estónsko) alebo prostredníctvom exteritoriálnej národno-kultúrnej autonómie. Základná zodpovednosť za vytvorenie statusu a podporu ruského jazyka musí zostať na pleciach štátov, na území ktorých žije ruskojazyčné obyvateľstvo, ale Rusko, ako materský základ ruského národa, jeho jazyka a kultúry môže a musí podporovať a chrániť túto skupinu obyvateľstva, ktorá sa definuje ako krajanská komunita. Ochrana jazykových práv a práv menšín je jednou z medzinárodných povinností a záväzkov Ruska.⁴²

Podľa modelového zákona, ktorý prijalo Medziparlamentné zhromaždenie členských štátov SNŠ 4.12.2004 sa za štátny jazyk považuje jazyk, zákonom definovaný na povinné používanie v politickej, ekonomickej, sociálnej, kultúrnej a iných sférach spoločnosti. Za oficiálny sa považuje jazyk, ktorý sa vo vyššie uvedených oblastiach používa popri štátnom jazyku. Za jazyk národnostnej menšiny sa považuje jazyk etnickej skupiny žijúcej na území štátu. Z tohto pohľadu postavenie štátneho jazyka má ruský jazyk iba v Bielorusku. Tento status bol potvrdený v referende v roku 1995 a neskôr aj v Ústave Bieloruska z roku 1996, kde sa považuje za štátny popri bieloruskom jazyku. V Kirgizsku má ruština status oficiálneho jazyka, ruština sa stala povinným jazykom v orgánoch štátnej moci a miestnej samosprávy, v Kazachstane sa v orgánoch štátnej moci a miestnej samosprávy používa rovnocenne s kazašským jazykom. V Moldavsku nie je status ruského jazyka vymedzený v ústave, ale vymedzené je právo na fungovanie a rozvíjanie ruského jazyka. V Tadžikistane je štátnym jazykom tadžický, ruský jazyk je jazykom medzinárodnej komunikácie. V

⁴² TIŠKOV, V.A. *Russkij jazyk i ruskojazyčnoe naselenie v stranach SNG i Baltii.* (Doklad na obščem sobranii RAN 19 dekabnja 2007 g. [cit. 2013-10-15]. Dostupné na internete:

http://www.spbdn.ru/sobitiya_i_fakti/etnotematica/nauchnietrudi/russkiy_yazyk_i_russkoyazychnoe_naselenie_v_stranah_sng_i_baltii.html;

http://valerytishkov.ru/cntnt/publikacii3/publikacii/russkij_yazyk_i_russkoyazychnoe_naselenie_v_stranah_sng_i_baltii.html

Azerbajdžane, Gruzínsku, Uzbekistane, Turkménsku a v Arménsku nie je status ruského jazyka explicitne vymedzený. Garantované je ale právo na používanie jazykov národnostných menšín a tým aj ruského jazyka. Oficiálnym jazykom je ruština v neuznaných republikách Abcházsku a Južnom Osetsku, v Podnestersku (Moldavsko), autonómnej republike Krym na Ukrajine. Štatút regionálneho jazyka má v Luganskej, Donetskej a Záporožskej oblasti na Ukrajine a v mestách Lugansk, Charkov, Odessa, Sevastopol' a Jalta. Príčinou nepriaznivého stavu pri využívaní ruského jazyka na postsovietskom priestore je predovšetkým zavedenie vlastných štátnych jazykov a vyradenie ruského jazyka zo vzdelávacieho procesu na všetkých typoch škôl.

Záver

Obsahom kultúrnej dimenzie zahraničnej politiky subjektov medzinárodných vzťahov (osobitne národných štátov) je budovanie kultúrnych a vedeckovýskumných vzťahov. Vzťahy v oblasti kultúry v najširšom zmysle slova podnecujú spravidla pocity sympatií k prezentujúcemu sa štátu, rozširujú počet jeho sympatizantov. Sú súčasťou multikultúrneho medzicivilizačného dialógu v rámci výkonu tzv. mäkkej sily a okrem takých úloh, akými sú popularizácia kultúrneho dedičstva, rozširovanie jazyka a propagandy vlastných úspechov a spôsobu života, sledujú bezpochyby pragmatické zahraničnopolitické ciele. Kvalitatívna transformácia systému medzinárodných vzťahov a svetovej politiky prebiehajúca od konca 20. storočia, kedy zmizla bipolarita svetového poriadku, zahŕňa v sebe aj rastúcu úlohu lingvistického faktora. Všade predstavuje jazyková politika ďalekosiahle ciele. To je nielen ovládanie jazyka, skôr jeho rozširovanie prostredníctvom najvýznamnejších pozitívnych informácií o histórii, kultúre, politike, formovanie kladného imidžu štátov.

Sociolingvistický vplyv zahraničnej politiky súčasných štátov hodnotíme z pohľadu skúmania jazyka ako determinantu medzinárodného správania sprevádzajúceho efekty prijímaných rozhodnutí a akcií a predmetu zahraničnej politiky. Oba analytické prístupy nie sú v odbornej literatúre dostatočne preskúmané.

Ruský jazyk je jedným z desiatich až dvanástich svetových jazykov, ktoré za posledných 15 rokov zaznamenali negatívnu tendenciu z hľadiska počtu jeho používateľov. Časť etnických Rusov, občanov bývalého ZSSR sa jeho rozpadom ocitla za hranicami svojej vlasti, stala sa národnostnou menšinou a jej jazyk menšinovým jazykom. Tento fakt, spolu s uvedomením si novej paradigmy medzinárodných vzťahov zahŕňajúcej medzicivilizačný

dialóg podnietil Ruskú federáciu k inému pohľadu na rolu tzv. mäkkej sily v medzinárodných vzťahov i potrebu ďalšieho intenzívnejšieho využívania kultúrnej dimenzie zahraničnej politiky, vrátane jej lingvistického faktora, pri presadzovaní svojich zahraničnopolitických záujmov.

Použitá literatúra

1. BOGAČEV, I.I. 2013. *Prodvizenije russkogo jazyka*. [cit. 2013-10-15]. Dostupné na internete: <http://diplomatica.ru/?pl=page&id=67&lng=ru>.
2. BOGOLUBOVA, N.M. 2003. Problemy vnešnej kulturnoj politiky: istorija i sovremennost'. In BOGOLUBOVA, N.M., NIKOLAEVA J.V. *Rossijskaja gosudarstvennost': istorija i sovremennost'*, SPb, 2003.
3. DIMITROV, V. 2013. Mjagkaja sila russkogo jazyka – nedooceňonnyj instrument vnešnej politiky? In: *Služu otečestvu* [online], [cit. 2013-10-15]. Dostupné na internete: <http://sluzhuotechestvu.info/index.php/publikatsii/item/604->.
4. *Doklad o rezul'tatach i osnovnych napravlenijach dejatel'nosti Federal'nogo agenstva po kul'ture i kinematografii na 2006 – 2008 gg.* [cit. 2013-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.mkmk.ru/info/ofspeech/615.html>.
5. *Doklad Ministerstva inostrannykh del Rossijskoj federacii „Russkij jazyk v mire“*, 2003 g. [cit. 2013-10-15]. Dostupné na internete: http://www.mid.ru/Brp_4.nsf/arh/B6BE784B3E2ABD1343256DF8003AC21C.
6. Izvestija. 12.2.2007. [on line], [cit. 2013-10-17]. Dostupné na internete: <http://izvestia.ru/>.
7. *Koncepcia vnešnej politiky Rossijskoj federacii*. [cit. 2013-10-15]. Dostupné na internete: <http://kremlin.ru/acts/785>.
8. KOMLEVA, N.A. *Fenomen ekspansii*. Jekaterinburg: Izdatel'stvo Ural un-ta, 2002.
9. KOSAČEV, K. Rossii nužny novye podchody k „mjagkoj sile“. In *Rossijskaja gazeta* 1.3.2012. [on line]. [cit. 2013-10-17] Dostupné na internete: <http://www.rg.ru/>.
10. KRJUČKOVA, T.B. 2007. *Sochranit li russkij pozicii mirovogo jazyka v XXI veke? Russkij jazyk v stranach SNG i Baltii*. Meždunarodnaja naučnaja konferencia. Moskva: Nauka, 2007.
11. KURUCZ, M. 2007. Kultúrna dimenzia diplomacie. In *Zahraničná politika a diplomacia Slovenskej republiky v kontexte európskej integrácie : zborník z vedeckej*

- konferencie* : Bratislava 5. 11. 2007. Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2007, s. 63 – 64.
12. *K voprosu o roli ruskogo jazyka v mire (spravočnaja informacia MID RF 2004.* [cit. 2013-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.etnosfera.ru/centr.php?onewnd=ecenter&list=projects&prjid=500&id=8>)
13. NIKONOV, V. 2011. Chraniteľ Russkogo mira. In *Strategija Rossii*. 2011, č.3.
14. MUCHARJAMOV, N.M. 2009. O vnešnej politike jazykovogo blagoprijatstvovanija. In *Vnešňaja politika: voprosy teorii i praktiki*: materialy naučnogo seminara: [sbornik] pod red. P.A.Cygankova. 2009. Moskva : KDU, 2009, s. 131.
15. MUCHARJAMOV, N.M., MUCHARJAMOVA, L.M., 2008. *Jazyk kak politics. Političeskaja teorija, jazyk i ideologija*. Moskva: RAPN; ROSSPEN, 2008, s. 140-170.
16. NAJDIČ, L. Novaja alija sochranjaet russkij. In *Otečestvennye zapisky*, 2005, č. 2.
17. PANIJEV, J. Mjagkaja sila Vladimira Putina. In *Nezavisimaja gazeta* 10.7.2012. [online]. [cit. 2013-10-17]. Dostupné na internete: <http://www.ng.ru/>.
18. *Po čislennosti innostrannyh studentov Rossija poka ješčo na vosmom meste v mire.* [cit. 2013-10-15]. Dostupné na internete: <http://russia.edu.ru/information/analit/960/>.
19. *Statistics // The American Association of Russian Language, Culture and Education.* [cit. 2013-10-15]. Dostupné na internete: <http://aarce.org/index.php/en/russian-culture-in-us/statistics>.
20. TIŠKOV, V.A. *Russkij jazyk i ruskoyazyčnoe naselenie v stranach SNG i Baltii.*(Doklad na obščem sobranii RAN 19 dekabnja 2007 g. [cit. 2013-10-15]. Dostupné na internete:http://www.spbdn.ru/sobitiya_i_fakti/etnotematica/nauchnietrudi/russkij_yazyk_i_russkoyazychnoe_naselenie_v_stranah_sng_i_baltii.html;
- http://valerytishkov.ru/cntnt/publikacii3/publikacii/russkij_yazyk_i_russkoyazychnoe_naselenie_v_stranah_sng_i_baltii.html.
21. TIŠKOV, V.A. Russkij mir: smysl i strategii. In *Strategija Rossii*, 2007, č. 7.
22. UNESCO. *Universal Declaration on Cultural diversity*. [cit. 2013-10-15]. Dostupné na internete: <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127160m.pdf>.
23. VASILJUK, I.P., NASONKIN, V.V. *K voprosu ob ispol'zovanii ruskogo jazyka kak gosudarstvennogo jazyka Rossijskoj federacii: pravovoj aspekt.* [cit. 2013-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.lexed.ru/pravo/theory/ezegod52/?vas.html>.

24. VERBICKAJA L.A. 2005. *Russkij jazyk v mire: sovremennoje sostojanije i tendencii rasprostranenija*. Moskva: centr social'nogo prognozirovanija, 2005.
25. WOLF, CH. Jr., ROSEN, B. *Public Diplomacy: How to Think about and Improve It*. [cit. 2013-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.rand.org>.
26. ZÁGORŠEKOVÁ, M. 2009. *Kultúry v medzinárodných vzťahoch*. Vydavateľstvo EKONÓM, 2009. 160 s. ISBN 978-80-225-2712-5.

Informácie o autoroch

PhDr. Jarmila Rusiňáková
Katedra anglického jazyka
Fakulta aplikovaných jazykov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska 1/b
852 35 Bratislava
jarmila.rusinakova@euba.sk

JUDr. Peter Rusiňák, PhD.
Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a
hospodárskej diplomacie
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska 1/b
852 35 Bratislava
peter.rusinak@euba.sk

Ekonomický vývoj Čiernej hory v kontexte európskej integrácie

Petra Gabrielová

Abstrakt

Príspevok skúma ekonomický vývoj Čiernej Hory v kontexte európskej integrácie. Základným cieľom je pritom overiť predpoklad, že existuje vzájomný vzťah medzi ekonomickým vývojom vo vybranej krajine a postupom jej integračného procesu do Európskej únie. Prvá časť článku je venovaná teoretickým východiskám vplyvu Európskej únie na kandidátske krajiny s implikáciou na rozšírenie o krajiny západného Balkánu, kam zaradujeme i Čiernu Horu. Ďalej identifikuje vybrané aspekty vzájomných ekonomických vzťahov medzi Čiernou Horou a Európskou úniou a konkrétne sa venuje analýze vývoja základných indikátorov ekonomickej situácie v Čiernej Hore. V závere sa nachádza ucelené zhrnutie dosiahnutých výsledkov výskumu.

Kľúčové slová: Čierna Hora, Európska únia, ekonomický vývoj, vplyv integračného procesu na kandidátske krajiny

Abstract

Article analyses economic development of Montenegro in context of European integration. The main objective is to verify an assumption that there is an interrelation between economic development in the chosen country and progress of its integration process into the European Union. The first part of the article is dedicated to theoretical approaches to impact of the European Union on the candidate countries with the implication on enlargement regarding the Western Balkan countries, where belongs also Montenegro. Further it identifies selected aspects of mutual relations between Montenegro and European Union and concretely analyses the development of economic situation in Montenegro through the evaluation of main indicators in this areas. In the conclusion can be found a complex summary of the achieved research results.

Key words: Montenegro, European Union, economic development, impact of integration process on candidate countries

JEL KLASIFIKÁCIA : F15, F59

Úvod

V našom článku analyzujeme ekonomický vývoj Čiernej Hory v kontexte jej pokračujúcej integrácie do Európskej únie. Pozitíva samotného členstva v Únii sú viac ako zrejmé a u viacerých krajín strednej a východnej Európy je už v dnešnej dobe možné identifikovať vysokú mieru konvergenzie s rozvinutými západnými ekonomikami. Avšak keďže je momentálne v súvislosti so súčasnou situáciou v Európe budúci vývoj integračných procesov kandidátskych a potenciálnych kandidátskych krajín neistý, venujeme sa aj otázke, či má už samotný integračný proces vplyv na ekonomický rast a budovanie konkurencieschopnej trhovej ekonomiky. Dôvodom pre toto skúmanie je potvrdenie resp. vyvrátenie nášho tvrdenia, že *existuje vzájomný vzťah medzi ekonomickým vývojom v Čiernej Hore a jej integračným procesom do Európskej únie*. V tejto súvislosti vychádzame z predpokladu, že krajina aspirujúca na členstvo bude v ekonomickej oblasti pod vplyvom prehĺbovania vzájomných vzťahov dosahovať efektívnejší a rýchlejší rozvoj ako iné krajiny s podobnými východiskovými podmienkami bez formálnych inštitucionalizovaných vzťahov s týmto integračným zoskupením.

Cieľom nášho skúmania je prispieť k vedeckému poznaniu vytvorením projektu explicitne umiestneného do rámca existujúcej vedeckej literatúry. Integrácia západného Balkánu a vplyv EÚ na krajiny tohto regiónu je vysoko aktuálna a významná téma, ale napriek tomu zatiaľ nie úplne popísaná prostredníctvom systematickej štúdie. Preto sme toho názoru, že ak sa nám na základe empirických dôkazov podarí zamietnuť alebo potvrdiť naše tvrdenie, bude to predstavovať príspevok k rozšíreniu poznatkov o vplyve integrácie do Európskej únie na vybranú kandidátsku krajinu západného Balkánu.

1 Teoretické prístupy k efektom prístupového procesu na kandidátske krajiny

Otázka vplyvu členstva v Európskej únii (EÚ) na ekonomický rozvoj integrovaných krajín bola predmetom skúmania už od konca 80-tych rokov 20. storočia. Medzi najznámejšie

štúdie v tejto oblasti patrí *Cecchiniho správa* z roku 1988⁴³, ktorá v princípe vyzdvihuje pozitívny efekt európskej integrácie a zároveň poukazuje na značné nevýhody postavenia mimo Únie. Podobný názor na vplyv integrácie na vývoj v krajinách aspirujúcich na členstvo v Únii mali aj ďalší ekonómovia ako napríklad M. Henrekson, J. Torstensson a R. Torstensson vo svojej práci *Growth Effect of European Integration* (1997) alebo V. Bornschieer vo svojej knihe *State-building in Europe: the revitalization of Western European Integration* (2000). V rámci vedeckej debaty o danej problematike je však možno nájsť i mnohé empirické štúdie, ktoré naopak poukazujú na slabý pozitívny alebo dokonca negatívny vplyv integrácie na vývoj krajín. Medzi takéto patria napríklad práce nasledovných ekonómov: J. De Melo, C. Montenegro a A. Panagariya v knihe *Regional Integration old and new* (1992), D. Landau v článku *The contribution of the European Common Market to the growth of its member countries* (1995) či A. Vanhoutovej vo svojich štúdiách. Tieto publikácie sa však primárne zameriavali na výhody ekonomickej integrácie či jednotného trhu pre členské krajiny, teda neanalyzovali vplyv samotného integračného procesu na kandidátske krajiny. Pre naše skúmanie relevantné štúdie zamerané na efekty integračného procesu na ekonomický vývoj kandidátskych krajín sa objavujú až v období pred východným rozšírením v roku 2004.

V roku 2003 pred pristúpením desiatich krajín strednej a východnej Európy (SVE), bola publikovaná Kokova správa *Enlarging the European Union: Achievements and Challenges*, ktorá len potvrdila predošlé tvrdenia o pozitívnom vplyve integračných procesov tak na samotnú EÚ ako aj na pristupujúce krajiny. Základným záverom tejto správy bolo, že vízia členstva v Európskej únii urýchlila transformačný proces vo všetkých dotknutých krajinách doteraz najväčšieho rozšírenia. Zároveň W. Kok v tejto štúdii uvádza, že už prístupový proces napomohol všetkým krajinám SVE dosiahnuť prosperitu spojenú s rýchlym rastom obchodu, ktorý následne pozitívne vplýval i na rast zamestnanosti a HDP. Kok tvrdí, že tento pozitívny vývoj bol spojený práve s projektom rozširovania EÚ a bez neho by tento ekonomický pokrok nebol dosiahnutý. Vo svojej správe taktiež uvádza, že v prípade odloženia alebo upustenia od rozšírenia by bol dopad na kandidátov na členstvo značne

⁴³ European Commission (1988): Europe 1992: the overall challenge [summary of the Cecchini report], SEC (88) 524 final.

negatívny, keďže by podľa neho došlo v týchto krajinách k spomaleniu rastu ich ekonomík, zníženiu motivácie prijímať potrebné reformy či poklesu záujmu zo strany investorov.⁴⁴

Pozitívny vplyv prístupového procesu do EÚ na štáty západného Balkánu (ZB) je nezanedbateľný. Priaznivé dopady angažovanosti Európskej únie v krajinách ZB sú citeľné, či už z hľadiska budovania stability a bezpečnosti alebo podpory ekonomických reforiem a rastu. Podľa R. Belloniho (2009) je „európska integrácia takmer univerzálne považovaná za kľúčovú stratégiu na dosiahnutie mieru a prosperity na západnom Balkáne“⁴⁵, a to vďaka pozitívnemu efektu dlhodobého manažmentu etnicko-politických konfliktov. Vplyv prístupového procesu na krajiny západného Balkánu je často prirovnávaný k vývoju pred rozšírením v roku 2004, kedy sa členmi Únie stali bývalé socialistické krajiny, ktoré prešli úspešným procesom transformácie práve vďaka perspektíve členstva. V súvislosti s integráciou západného Balkánu do Európskej únie sa však v odbornej literatúre často objavujú aj pochybnosti o rovnako pozitívnom vplyve integračného procesu, ako to bolo v prípade krajín strednej a východnej Európy. Kým vplyv rozširovacieho procesu u týchto krajín bol od začiatku, ako aj s odstupom času, hodnotený ako veľmi pozitívny, v prípade krajín juhovýchodnej Európy sa už niekoľko rokov poukazuje skôr na nedostatočný vplyv opatrení Únie na niektoré oblasti vývoja krajín. T. Freyburgová a S. Richter vo svojej práci *National Identity Matters: The Limited Impact of EU Political Conditionality in the Western Balkans* (2008) tvrdia, že stimulačné nástroje EÚ zamerané na budovanie demokratických štruktúr v krajinách západného Balkánu nie sú vhodne zvolené vzhľadom na historické súvislosti a dedičstvo etnických konfliktov na ich území.⁴⁶ Taktiež ďalší autori uvádzajú, že vplyv integračného procesu na transformáciu politického a ekonomického systému v krajinách ZB je podstatne nižší ako u predošlých rozšírení. G. Qorraj (2010) tvrdí, že aj napriek vysokej kondicionalite integračného procesu zostávajú najdôležitejšie ekonomické a politické problémy regiónu nedoriešené, keďže krajiny nie sú schopné dosiahnuť politický konsenzus a čeliť regionálnym výzvam. To jednak spomaľuje samotný proces vstupu do EÚ ale hlavne reformné procesy.⁴⁷ Na podobných záveroch sa zhodujú viacerí autori.

⁴⁴ KOK, W. (2003): *Enlarging the European Union: Achievements and Challenges*. P. 16-17.

⁴⁵ BELLONI, R. (2009): *European Integration and the Western Balkans: Lessons, Prospects, and Limits*.

⁴⁶ FREYBURG, T. – RICHTER, S. (2008): *National Identity Matters: The Limited Impact of EU Political Conditionality in the Western Balkans*.

⁴⁷ QORRAJ, G. (2010): *Integrating the Western Balkans into the European Union: Overcoming Political and Economic Constraints*. P 79-92.

Naším zámerom v oblasti skúmania ekonomického vývoja Čiernej Hory ako kandidátskej krajiny EÚ bude na základe dostupných poznatkov a štatistík analyzovať či má prebiehajúci prístupový proces vplyv na vybrané indikátory ekonomického vývoja, a tak potvrdiť či vyvrátiť predpoklady uvedené v rámci týchto teórií. V rámci našej analýzy sa však vzhľadom na rozsah príspevku nebudeme venovať aj otázke spomínaných demokratizačných procesov ale iba vývoju v ekonomickej oblasti a budeme sa snažiť určiť mieru vplyvu samotného integračného procesu na nami zvolené indikátory v danej kategórii.

2 Ekonomické vzťahy Čiernej Hory a Európskej únie

Čierna Hora sa v súčasnosti v rámci medzinárodných ekonomických vzťahov orientuje primárne na Európsku úniu a jej členské krajiny. Dôvodom je jednak pokračujúci integračný proces a jednak preferenčné postavenie krajiny z hľadiska prístupu na jednotný trh EÚ. To podnietilo postupné odstraňovanie obchodných a investičných bariér, rozvoj vzájomného obchodu, ako aj ekonomický rast a zvyšovanie zamestnanosti. Už v súčasnej predvstupovej fáze udržiava Európska únia s Čiernou Horou veľmi intenzívne obchodné vzťahy. Obchodná politika EÚ voči krajine (ako aj ostatným krajinám západného Balkánu) je postavená na štyroch pilieroch, a síce na systéme autonómnych obchodných preferencií, na bilaterálnych obchodných dohodách, na podpore regionálneho obchodu a podpore členstva krajín vo WTO.

Čierna Hora má v rámci zahraničného obchodu s EÚ preferenčné postavenie už od roku 2000, keď Európska únia po prvý krát zaviedla pre skoro všetky produkty pochádzajúce z krajín západného Balkánu *výnimočný neobmedzený bezcolný prístup na jednotný európsky trh*.⁴⁸ Tento režim bol zavedený na časovo obmedzené obdobie piatich rokov, pričom následne bol obnovený na ďalších päť rokov tak v roku 2005, ako aj v roku 2011. Posledná úprava preferenčného neobmedzeného bezcolného prístupu tovarov do EÚ bola teda prijatá v decembri 2011, pričom táto pokrýva so spätnou platnosťou celý rok 2011 a zároveň garantuje danú reguláciu vzájomného obchodu až do konca roka 2015.⁴⁹

Ďalší pilier obchodnej politiky EÚ voči ZB, a teda i Čiernej Hore predstavujú *Stabilizačné a asociačné dohody*, ktorých hlavným cieľom je podpora ekonomickej integrácie

⁴⁸ Obmedzenia v podobe tarifných kvót, ktorých výška bola stanovená v jednotlivých stabilizačných a asociačných dohodách, boli zavedené iba na víno, cukor a produkty z hovädzieho mäsa a rýb.

⁴⁹ *European Commission: EU reinstates trade preferences for the Western Balkans until 2015.*

a zároveň posilnenie politickej stability a ekonomického rozvoja. V princípe tieto dohody zaručujú v oblasti pohybu tovarov menšie výhody ako autonómne obchodné preferencie, avšak ich význam vo vzájomných ekonomických vzťahoch je značný práve v súvislosti s ich dlhodobejšou víziou pôsobenia a hlbším cieľom zosúladenia právnej regulácie v oblasti obchodu. Tieto dva piliere teda sledujú podobné ciele, avšak využívajú rozličné prostriedky vplyvu na vzájomný obchod medzi Európskou úniou a krajinami západného Balkánu. Stabilizačná a asociačná dohoda medzi Čiernou Horou a EÚ bola podpísaná v októbri 2007 a do platnosti vstúpila 1. mája 2010.

Ďalšou súčasťou aktivít Európskej únie na západnom Balkáne je *podpora regionálneho obchodu* ako súčasť budovania stability v regióne, a to hlavne prostredníctvom vytvárania rôznych integračných štruktúr. Medzi najvýznamnejšie projekty patrí napríklad prijatie novej dohody o CEFTA (Dohoda o zmene a pristúpení k Stredoeurópskej dohode o voľnom obchode), ktorá vstúpila do platnosti v novembri 2007 a zahŕňa všetky krajiny ZB plus Bulharsko, Rumunsko a Moldavsko. V rámci tejto dohody sú postupne prijímané opatrenia s cieľom ďalšej liberalizácie obchodu, a to v oblastiach ako je rušenie ciel na poľnohospodárske produkty, odstraňovanie neobchodných prekážok obchodu, harmonizácia technických predpisov a štandardov či budovanie tzv. diagonálnej kumulácie pôvodu výrobkov⁵⁰. Čierna Hora teda na základe tejto iniciatívy EÚ rozvíja i obchodné vzťahy s krajinami regiónu, pričom významnosť vnútroregionálneho obchodu stúpla hlavne od prepuknutia krízy v roku 2009.

Posledným prvkom vstupujúcim do vzájomných ekonomických vzťahov medzi Čiernou Horou a Európskou úniou je *podpora členstva krajín ZB vo Svetovej obchodnej organizácii*. Čierna Hora sa stala členským štátom WTO v roku 2012, a to aj vďaka technickej a finančnej pomoci zo strany Európskej únie pri prijímaní potrebných právnych a inštitucionálnych reforiem v oblasti obchodu a budovania štruktúr vnútorného trhu.

Na základe uvedeného teda môžeme konštatovať, že v prípade pôsobenia prístupového procesu Čiernej Hory môžeme zo strany EÚ identifikovať viacúrovňovú podporu ekonomickej integrácie, ktorej účelom je zabezpečenie lepších predpokladov ekonomickej stability a rastu. Zavedením preferenčných obchodných dohôd, vytvorením novej dohody

⁵⁰ Systém, ktorý povoľuje krajinám spracovávať a exportovať produkty v rámci preferenčného obchodného systému aj za predpokladu použitia materiálov pochádzajúcich z iných krajín regiónu (materiály iných krajín regiónu sú vnímané ako ich vlastné materiály).

CEFTA a začlenením Čiernej Hory do medzinárodných organizácií typu WTO docielila Európska únia už v súčasnej dobe zavedenie mnohých potrebných ekonomických reforiem, rast zahraničného obchodu či zvýšenie atraktivity krajiny pre zahraničných investorov.⁵¹

Európska únia v podstate už v tomto štádiu integračného procesu Čiernej Hory odstránila všetky najvýznamnejšie formy obchodných bariér a v súčasnosti *predstavuje najväčšieho obchodného partnera* krajiny. Na základe podielu EÚ-27 na importe ako aj exporte Čiernej Hory môžeme konštatovať, že Únia dlhodobo predstavuje jej najvýznamnejšieho obchodného partnera. Z hľadiska dovozu je Čierna Hora do značnej miery závislá od krajín Európskej únie (viac ako tretina dovozu je z EÚ) a naopak viac ako polovica exportovaných tovarov a služieb Čiernej Hory dlhodobo smeruje na jednotný trh EÚ. Európska únia jednoznačne predstavuje pre Čiernu Horu primárneho obchodného partnera, pričom podľa doterajších tendencií vývoja nemožno predpokladať, že dôjde k výraznejšiemu poklesu vzájomného obchodu.

3 Rast ekonomiky a zamestnanosti Čiernej Hory v kontexte európskej integrácie

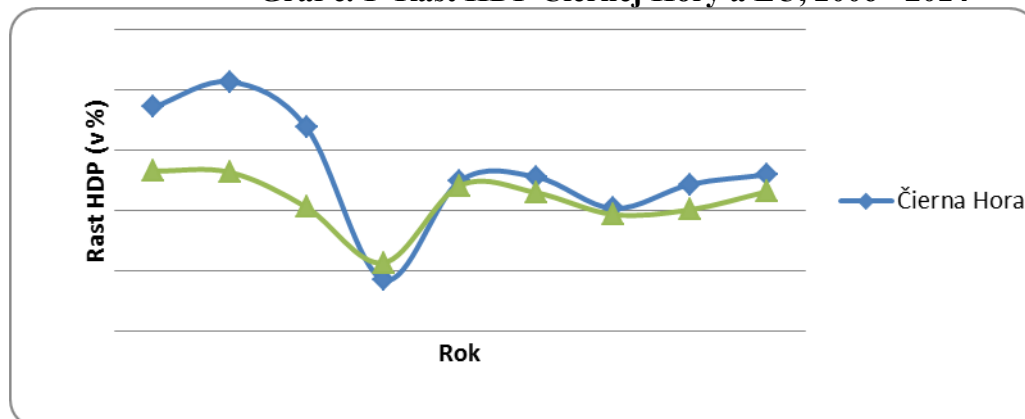
Integračný proces je spojený s intenzívnym rozvojom vzájomných ekonomických vzťahov medzi EÚ a kandidátskymi krajinami. Dochádza k rastu obchodnej výmeny a investičnej aktivity, čo následne pozitívne vplyva na základné makroekonomické indikátory ako je HDP, zamestnanosť či verejné financie. V tejto súvislosti budeme skúmať trendy rozvoja zahraničného obchodu a investičných tokov z Európskej únie do Čiernej Hory a ich vplyv na ekonomický rast a zvyšovanie zamestnanosti.

Ekonomika Čiernej Hory bola v 90-tych rokoch poznačená jednak vojnovými konfliktami a jednak dlhodobými hospodárskymi a politickými sankciami voči krajine v období štátneho zväzku krajiny so Srbskom v rámci Juhoslovanskej zväzovej republiky. Tieto sankcie tvrdo zasiahli čiernohorskú ekonomiku, pričom sa značná časť obyvateľstva ocitla pod hranicou chudoby. K opätovnému rastu ekonomiky Čiernej Hory došlo až po skončení kosovskej vojny v roku 1999, kedy sa krajina začala v politickej i ekonomickej sfére oddeľovať od srbskej časti vtedajšej federácie. O začiatku súčasného progresívneho rastu

⁵¹ EUROPEAN COMMISSION (2009): Commission staff working paper: EU regionally relevant activities in the Western Balkans 2008/2009. SEC (2009) 128 final.

ekonomiky Čiernej Hory však možno hovoriť primárne od roku 2006, kedy sa krajina osamostatnila od Srbska.

Graf č. 1 Rast HDP Čiernej Hory a EÚ, 2006 - 2014

Zdroj: Eurostat

Počas troch rokov od získania samostatnosti v roku 2006 až do prenesenia globálnej krízy do Čiernej Hory v roku 2009 dosahovala krajina najvyššiu úroveň rastu HDP v regióne, na úrovni 7 – 11 %. Globálna kríza tvrdo zasiahla čiernohorskú ekonomiku, čo potvrdilo obavy z jej celkovej krehkosti a závislosti jej vývoja od mnohých externých faktorov. V priebehu roku 2009 klesol rast ekonomiky z necelých 7 % na -5,7 %, pričom tento pokles bol spôsobený hlavne znížením produkcie (špeciálne v prípade hliníka) a obmedzenou aktivitou v bankovom sektore. Už v roku 2010 sa však krajine podarilo dostať do kladných čísel, pričom rast HDP dosiahol úroveň 2,5 %. Ešte v roku 2011 sa Čiernej Hore podarilo udržať rast na vysokej úrovni 2,8 %, čo predstavuje v porovnaní s priemerným rastom v EÚ-27 (1,5 %) skoro dvojnásobnú úroveň rastu. Podľa odhadov Eurostatu poklesol v roku 2012 výkon ekonomiky Čiernej Hory na 0,2 %, avšak predikcie na rok 2013 a 2014 opäť predpokladajú rast HDP vo výške 2,5 až 3,0 %. Celkovo je tak rastový trend Čiernej Hory podstatne vyšší ako je priemer EÚ-27 či eurozóny a podobné úrovne rastu dosahujú iba vybrané krajiny SVE.⁵²

HDP na obyvateľa dosahuje hodnotu 4 800 eur, čo je tretia najvyššia úroveň na západnom Balkáne, po Chorvátsku a Srbsku. V porovnaní s EÚ-27 predstavuje HDP na obyvateľa Čiernej Hory 42 % priemeru HDP EÚ-27. Vysoká úroveň HDP na obyvateľa samozrejme nie je univerzálnym kritériom z hľadiska ambícií na členstvo v EÚ, čo nám

⁵² Eurostat: Real GDP growth rate - volume (2011).

dokazujú napríklad aj hodnoty tohto ukazovateľa u dvoch krajín posledného rozšírenia. HDP na obyvateľa Bulharska a Rumunska sa dlhodobo pohybuje skoro s rozdielom 20 percentuálnych bodov (p.b.) pod úrovňou Chorvátska, ktoré sa stane členskou krajinou EÚ až s viac ako šesťročným odstupom v júli 2013. Čierna Hora sa od svojho vzniku stabilne drží iba mierne pod úrovňou štátov rozšírenia z roku 2007. Krajina zároveň dosiahla za obdobie rokov 2005-2011 najprogressívnejší vývoj z hľadiska sledovanej premennej na ZB, keď si polepšila až o 11 p.b.. Ako sme už spomínali, dosiahnutá úroveň HDP na obyvateľa síce nie je smerodajná pre postup prístupových rokovaní, ale dovoľme si tvrdiť, že jej kontinuálny rast (aj v období krízy) je dôkazom postupného rozvoja čiernohorskej ekonomiky.

Po podpise Stabilizačnej a asociačnej dohody v roku 2007 došlo v krajine k historicky najvyššej úrovni rastu HDP a dovedy najväčšiemu prílevu priamych zahraničných investícií. Príchod zahraničných investorov bol značne ovplyvnený expanzívnym privatizačným procesom, ktorý bol viacerými medzinárodnými inštitúciami označovaný ako jeden z najúspešnejších zo všetkých európskych tranzitívnych krajín. Dôkazom toho je i skutočnosť, že už v priebehu prvých šiestich rokov samostatného štátu sa Čiernej Hore podarilo zaradiť medzi európske krajiny s najvyššou úrovňou PZI na obyvateľa. Pozitívnym znakom je taktiež každoročný nárast objemu zahraničných investícií, v roku 2006 získala Čierna Hora 496 miliónov eur, v roku 2007 už 683 miliónov eur a v roku 2009 pred zásahom krízy dokonca takmer 1,1 miliardy eur.⁵³ V roku 2010 došlo k poklesu celkovej investičnej aktivity vo svete a ani Čierna Hora nebola výnimkou, PZI do krajiny oproti predchádzajúcim rokom podstatne klesli. Celkový pokles prílevu PZI v roku 2010 však nebol spôsobený iba globálnou krízou, významným faktorom bola aj pomalá administratíva. Podľa štatistík čiernohorskej investičnej agentúry MIPA bol práve tento fakt príčinou zníženej investičnej aktivity etablovaných ako aj nových investorov v rozsahu až 195 miliónov eur.⁵⁴ Plán Čiernej Hory získať prostredníctvom zahraničných investícií 5 miliárd eur do konca roku 2011 bol teda zmarený v dôsledku krízy (získala necelé 4 miliardy), avšak krajina si stanovila ďalší ambiciózný plán, a síce získať 30 miliárd eur do roku 2030.⁵⁵ Podľa Medzinárodného menového fondu zastávala Čierna Hora v roku 2011 vedúcu pozíciu medzi tranzitívnymi ekonomikami s ohľadom na pomer priamych

⁵³ EUROPEAN COMMISSION (2012): Montenegro 2012 Progress Report COM(2012) 600 final.

⁵⁴ Montenegrin Investment Promotion Agency (2012): Annual overview of the FDI in Montenegro.

⁵⁵ Ministerstvo zahraničných vecí SR (2011): Základná informácia o teritóriu – Čierna Hora.

zahraničných investícií k HDP, ktorý v prípade krajiny predstavuje až 25%. Podľa Standard and Poor's je tento pomer ešte vyšší a dosahuje skoro 30%.

Čierna Hora predstavuje z hľadiska investičných možností veľmi perspektívny trh, pričom možno identifikovať viacero faktorov, ktoré stoja za úspechom krajiny pri získavaní investícií. Základom je nepochybne stabilná politická situácia, značný potenciál rýchleho ekonomického rastu či progresívne pokračujúca euroatlantická integrácia. Okrem daných základných faktorov má však Čierna Hora i ďalšie špecifické výhody, ktoré u investorov rozhodne zaväžia. Veľmi dobré zázemie pre investorov ponúka krajina z hľadiska stability meny a rozvinutého finančného trhu. Oficiálnou menou Čiernej Hory je totiž od roku 2002 euro, pričom krajina spĺňa takmer všetky prísne maastrichtské kritériá. Bankový sektor prešiel úplnou privatizáciou a na trhu pôsobí jedenásť komerčných bánk, čo je značný úspech vzhľadom na veľkosť krajiny. Zároveň sa krajine podarilo vytvoriť fungujúci kapitálový trh, v rámci ktorého operuje čiernohorská burza cenných papierov Montenegroberze a.d. Podgorica. Navyše Čierna Hora ponúka atraktívne daňové podmienky, keďže DPH je na úrovni 17% a daň zo zisku právnických osôb predstavuje iba 9%, čo je najnižšia sadzba v regióne. Podľa poslednej správy Svetovej banky *Doing Business 2013*⁵⁶ patrí Čierna Hora na 51. miesto na svete (185 hodnotených krajín) s najpriaznivejšími podmienkami na rozvoj obchodnej činnosti. V porovnaní s ostatnými krajinami západného Balkánu lepšie obstálo iba Macedónsko, ktoré obsadilo 23. pozíciu a ostatné krajiny ZB sa umiestnili na 85. (Albánsko) až 126. mieste (Bosna a Hercegovina). Zaujímavosťou pritom je, že v tejto správe hodnotiacej právnu úpravu podnikania a ochrany vlastníckych práv skončilo Chorvátsko ako už skoro členská krajina až na 84. mieste. K podobným výsledkom však vo svojom hodnotení krajín z hľadiska podnikateľských podmienok na trhu dospel aj uznávaný ekonomický časopis Forbes. Podľa rebríčka Forbes (*Best Countries for Business*)⁵⁷ sa v konkurencii 141 krajín umiestnila Čierna Hora na 45. miesto, Macedónsko dominuje regiónu na 23. mieste a Chorvátsko sa radí až tesne za Čiernu Horu na 47. miesto. Dôležitým faktorom v tejto súvislosti je však postupný progres Čiernej Hory v otázke zlepšovania podmienok pre domáce ako aj zahraničné podnikateľské subjekty, čo dokazuje aj medziročný skok krajiny v správe Svetovej banky o 5 priečok.

⁵⁶ IBRD / World Bank (2013): *Doing Business 2013: Smarter Regulations for Small and Medium-Size Enterprises*.

⁵⁷ Forbes (2012): *Best Countries for Business*

V dôsledku atraktívnych podmienok na rozvoj podnikateľskej činnosti sa v krajine za poslednú dekádu etablovalo skoro 80 veľkých zahraničných investorov a ďalších skoro 5500 zahraničných malých a stredných podnikov. Podľa oficiálnych štatistík Čiernej Hory krajiny získala zahraničné investície zo 110 krajín sveta, pričom medzi najvýznamnejších partnerov z hľadiska objemu investícií v období rokov 2005-2011 patrilo Taliansko, Nórsko, Rusko, Maďarsko a Veľká Británia.⁵⁸ Z hľadiska smerovania PZI do jednotlivých sektorov ekonomiky stabilne výrazne prevažuje atraktivita troch odvetví, a to finančného sektora, turizmu a priemyslu. V roku 2011 smerovalo do finančného sektora (hlavne do poisťovní) 21 %, do turistického ruchu 23 % a do priemyslu 24 % z celkového objemu PZI. Podiel poľnohospodárstva na zisku PZI ostáva dlhodobo nízky na úrovni 2 %, preprava a logistika si udržiava u investorov stabilnú pozíciu s podielom 4–5 % a stavebníctvo (8 %) a služby (10 %) postupne zažívajú obnovu prílevu investícií, ktoré boli značne obmedzené v dôsledku krízy. Negatívny vývoj z hľadiska prílevu PZI predstavuje značná teritoriálna nerovnomernosť ich smerovania. Kým stred a juh krajiny v roku 2011 získali spolu 93 % PZI, sever krajiny ostáva na okraji záujmu investorov. Juh krajiny získal v danom roku 44,3 % všetkých PZI smerujúcich do krajiny, a to hlavne vďaka extenzívnym investíciám do rozvoja turizmu na pobreží. Objem investícií na úrovni 48,7 % smeroval do centrálnej časti Čiernej Hory hlavne v súvislosti s rozvojom služieb a priemyslu v okolí hlavného mesta Podgorica, ale aj v niektorých menších mestách ako Nikšič či Cetinje. Do budúcnosti teda bude musieť Čierna Hora intenzívne riešiť otázku ako prilákať investície do severnej časti krajiny, nakoľko sú regionálne rozdiely medzi severom a juhom (stredom) krajiny už v súčasnej dobe veľmi zreteľné a postupne dochádza k vyľudňovaniu dedín a miest na severe z dôvodu nedostatku pracovných príležitostí.⁵⁹

Značný prílev investícií do Čiernej Hory od získania nezávislosti v roku 2006 je nepochybne spojený s politickou a ekonomickou stabilizáciou a postupujúcim procesom transformácie krajiny, avšak dovoľme si tvrdiť, že za podstatným nárastom PZI stoja hlavne prehlbujúce sa vzťahy s Európskou úniou. Jednak postup integračných procesov pozitívne vplyva na vnímanie krajiny z hľadiska investičného rizika a jednak práve EÚ predstavuje

⁵⁸ Ministry of sustainable development and tourism (2011): *White letter: Montenegro Investment Opportunities Guide*.

⁵⁹ Montenegrin Investment Promotion Agency (2012): *Annual overview of the FDI in Montenegro*.

najvýznamnejší zdroj PZI v Čiernej Hore. V tabuľke č. 1 uvádzame výsledky analýzy vzájomnej investičnej aktivity medzi Čiernou Horou a členskými krajinami EÚ.

Tab. 1 Podiel EÚ na PZI smerujúcich do / z Čiernej Hory, 2005-2011

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Čistý stav PZI (v mil. eur)	399	470	568	582	1066	552	389
Podiel EÚ na PZI (v mil. eur)	334	298	454	372	780	268	196
Podiel EÚ na PZI (v %)	83,7	63,4	79,9	63,9	73,2	48,6	50,4
Celkový prílev PZI (v mil. eur)	403	496	683	656	1099	574	401
Prílev PZI z EÚ (v mil. eur)	337	300	461	378	782	287	205
Prílev PZI z EÚ (v %)	83,6	60,5	74,5	57,6	71,2	50,0	51,1
Celkový odlev PZI (v mil. eur)	4	26	115	74	33	22	12
Odlev PZI do EÚ (v mil. eur)	3	2	7	6	2	19	9
Odlev PZI do EÚ (v %)	75,0	7,7	6,1	8,1	5,7	86,4	75,0

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov Európskej komisie⁶⁰

Z uvedených údajov je zrejmé, že podiel Európskej únie na príleve PZI do Čiernej Hory je dlhodobo vysoký. V období svetovej krízy v rokoch 2008-2010 celkovo poklesla investičná aktivita EÚ, pričom v roku 2009 klesla úroveň PZI Únie v zahraničí o 17 % a v roku 2010 dokonca až o 54%. V roku 2009 aj napriek celkovému poklesu PZI Európskej únie v zahraničí vzrástli investície smerujúce do Čiernej Hory na viac ako dvojnásobok, avšak v roku 2010 sa naplno prejavil dopad krízy a investície EÚ v krajine klesli až o 63,3 %. Napriek tomu, že v roku 2011 v Čiernej Hore naďalej pokračoval negatívny trend z hľadiska celkového prílevu PZI, podiel členských krajín EÚ na získanom objeme PZI medziročne stúpol o viac ako 1%.⁶¹ Na základe dlhodobo vysokého podielu EÚ na príleve PZI, ako aj

⁶⁰ EUROPEAN COMMISSION (2012): *Montenegro 2012 Progress Report, COM(2012) 600 final*

⁶¹ Eurostat (2012): *Foreign direct investment statistics*.

rastového trendu prílevu PZI z Európskej únie do krajiny, môžeme konštatovať, že prístupový proces Čiernej Hory má rozhodne pozitívny vplyv na investičnú aktivitu v krajine, a teda aj na celkový rozvoj ekonomiky, hlavne z hľadiska rastového potenciálu a externej konkurencieschopnosti. Dôkazom toho je aj medziročný pokles reálneho efektívneho výmenného kurzu (na báze CPI) o 3,2 %, čo prispelo k zlepšeniu vonkajšej konkurencieschopnosti Čiernej Hory.

Ďalším významným atribútom ekonomického rozvoja krajiny v súvislosti s jej postupujúcou integráciou do EÚ je rozvoj obchodnej spolupráce s členskými krajinami EÚ a s tým súvisiaci rast podielu zahraničného obchodu na HDP. Európska únie je dlhodobo najvýznamnejší obchodný partner Čiernej Hory s podielom 50 % na exporte a 36 % na importe krajiny v roku 2011. Zároveň sa krajina v súvislosti s pokračujúcou európskou integráciou (SAA, preferenčné obchodné podmienky) spojenou s hlbším zapájaním ekonomiky do svetového hospodárstva pod vplyvom pôsobenia EÚ (CEFTA, WTO) postupne stáva veľmi otvorenou ekonomikou, ktorej celková hodnota zahraničného obchodu s tovarom a službami dosiahla úroveň 101 % HDP. V tabuľke č. 2 analyzujeme vývoj obchodných vzťahov Čiernej Hory s EÚ prostredníctvom percentuálneho podielu EÚ na exporte a importe krajiny a vývoj otvorenosti ekonomiky hodnotenej na základe percentuálneho podielu zahraničného obchodu na HDP, a to v období od roku 2005 do 2011.

Tab. 2 Vybrané determinanty zahraničného obchodu Čiernej Hory

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Import, všetci partneri (v mil. eur)	974	1457	2073	2530	1654	1657	1832
Export, všetci partneri (v mil. eur)	460,6	441,1	454,7	416,2	277,0	330,4	454,0
Podiel EÚ-27 na importe (v %)	45,3	47,4	45,4	42,7	37,5	37,7	35,7
Podiel EÚ-27 na exporte (v %)	53,5	66,5	69,2	62,3	48,4	56,1	50,0
Import v porovnaní s HDP (v %)	61,1	79,1	86,7	94,0	65,4	63,1	66,3
Export v porovnaní s HDP (v %)	43,6	49,4	44,4	39,6	32,1	34,7	39,4

<i>Otvorenosť ekonomiky (v %)</i>	<i>105</i>	<i>129</i>	<i>132</i>	<i>134</i>	<i>98</i>	<i>99</i>	<i>101</i>
-----------------------------------	------------	------------	------------	------------	-----------	-----------	------------

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov Európskej komisie⁶²

V roku 2011 medziročne poklesla významnosť Európskej únie ako obchodného partnera, ale napriek tomu z hľadiska celkového objemu obchodovaných tovarov a služieb stále predstavuje najväčšieho partnera Čiernej Hory. Druhým najvýznamnejším trhom krajiny, na ktorý smerovalo v roku 2011 až 40% čiernohorského exportu a z ktorého pochádzalo 43% dovozu, sú krajiny CEFTA, pričom primárne miesto zastávali hlavne krajiny západného Balkánu. Za rozvojom obchodných vzťahov Čiernej Hory teda v markantnej miere stojí práve Európska únia, či už z hľadiska priameho rozvoja vzájomného obchodu, alebo z hľadiska vytvorenia podmienok pre rozvoj obchodných vzťahov v rámci CEFTA a západného Balkánu prostredníctvom podpory regionálnej spolupráce. Jedným zo záväzkov Čiernej Hory voči EÚ je aj postupné otváranie ekonomiky krajiny, kde možno tiež badať postupné zlepšovanie. S ohľadom na globálnu ekonomickú krízu sa pomer objemu zahraničného obchodu k HDP znížil v rokoch 2009 a 2010, čo súviselo hlavne s rapídny poklesom vývozu tovarov a služieb z Čiernej Hory do Európskej únie. Postupne však dochádza k rastu zahraničného obchodu, a to aj s ohľadom na rozšírenie obchodnej spolupráce Čiernej Hory s krajinami CEFTA. Napriek rastúcemu trendu otvorenosti je participácia krajiny na medzinárodnom obchode stále relatívne nízka, pre porovnanie Slovenská republika dosiahla v roku 2011 až úroveň 176 % a podobné hodnoty dosahovali viaceré krajiny SVE.

Zahraničný obchod, a hlavne export tovarov a služieb, predstavuje spolu s PZI jeden z najhlavnejších faktorov ekonomického rastu štátov ZB. V prípade Čiernej Hory existuje významný vzťah medzi prílevom PZI a úrovňou exportnej aktivity, čo sme overovali prostredníctvom párovej regresie zameranej na skúmanie príčinnej závislosti daných ukazovateľov. Vykonali sme 10 pozorovaní za obdobie rokov 2002-2011 a vychádzali sme z údajov databáz UNCTAD.

⁶² EUROPEAN COMMISSION (2012): *Montenegro 2012 Progress Report, COM(2012) 600 final*

Tab. 3 Výsledky regresnej analýzy exportu a prílevu PZI, 2002-2011

Parameter	Hodnota	Odchýlka	Test	Hladina významnosti
Lokujúca konštanta	0,643447	0,327783	1,9630	0,0853
Regresný koeficient	0,344144	0,042170	8,1608	0,0000
Analýza rozptylu	Počet štvorcov	Počet pozorovaní	Stredný štvorec	Hladina významnosti
Model	0,863514	1	0,863514	0,0000
Rezíduum	0,103727	8	0,012966	
Spolu	0,967241	9		
Korelačný koeficient = 0,94486		Štandardná odchýlka = 0,113868		
Koeficient determinácie = 89,2759 %		Stredná absolútna odchýlka = 0,0847897		
Korigovaný koeficient determinácie = 87,9354 %		Durbin-Watsonov test = 3,06271 (P=0,9390)		

Zdroj: Vlastné spracovanie

Závislosť hodnôt premennej Y (export k HDP) od hodnôt premennej X (PZI k HDP) sme modelovali cez regresnú priamku: $\hat{y} = b_0 + b_1x$, kde b_0 , b_1 sú regresné koeficienty. Výsledky regresnej analýzy dokazujú vysokú mieru korelácie:

$$\ln \text{ export per GDP MNE} = 0,643447 + 0,344144 * \ln \text{ FDI MNE}$$

Na základe uvedenej funkcie teda môžeme tvrdiť, že ak sa podiel prílevu PZI k HDP zvýši o 1 %, export k HDP vzrastie o 0,34 %. Hladina významnosti párovej regresie (P-value) je 0,0000, teda nižšia ako 1 %, čo dokazuje štatisticky významný vzťah medzi skúmanými premennými. Daný regresný model vysvetľuje približne 89,3 % variability exportu Čiernej Hory k HDP (R-Square). Korelačný koeficient dosahuje hodnotu 0,945, čo indikuje silný vzájomný vzťah medzi premennými. Model prostredníctvom studentizovaného rezídua identifikoval extrémnu hodnotu v roku 2009, keď vybočenie z radu prekročilo úroveň 2 %. Táto skutočnosť je štatisticky akceptovateľná, keďže dôvodom poklesu závislosti medzi prílevom PZI a exportom bol dopad ekonomickej krízy. Aj napriek skutočnosti, že párová regresia nezohľadňuje množstvo externých faktorov, sme názoru, že sa nám významnou

mierou podarilo preukázať, že v prípade Čiernej Hory je rast exportu významnou mierou podmienený zvýšením prílevu PZI.

Ďalším veľmi významným faktorom ekonomického rozvoja krajiny je situácia na trhu práce, resp. celková zamestnanosť obyvateľstva. Čierna Hora, ako aj celý západný Balkán, bojuje s problémom nízkej úrovne zapojenia obyvateľstva do pracovného života, a to hlavne u žien. V nasledujúcej Tabuľke č. 4 uvádzame vývoj v oblasti miery zamestnanosti a ekonomickej aktivity za obdobie rokov 2005-2011, pričom sa zameriavame aj na vývojové trendy z hľadiska rozličnej zamestnanosti mužov a žien.

Tab. 4 Vývojové trendy na trhu práce Čiernej Hory (2005-2011)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Miera zamestnanosti (v %)	40,9	41,0	49,1	50,8	48,7	47,6	45,9
		2	6				
Miera zamestnanosti: muži (v %)	46,2	47,8	56,6	58,3	56,0	54,3	51,2
Miera zamestnanosti: ženy (v %)	35,6	34,8	41,9	43,5	41,6	41,0	40,7
Miera ekonomickej aktivity	59,0	58,4	61,0	61,2	60,4	59,3	57,3

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov z databáz Eurostatu

Miera zamestnanosti vykazovala do roku 2009 veľmi priaznivú rastovú tendenciu, čo bolo spojené hlavne s vysokými úrovňami rastu HDP. V dôsledku krízy sa však ekonomika v roku 2009 ocitla v recesii a postupne začala úroveň zamestnanosti klesať až na necelých 46 % práceschopného obyvateľstva v roku 2011. V porovnaní s krajinami západného Balkánu síce Čierna Hora dosahuje druhú najvyššiu úroveň zamestnanosti po Chorvátsku (52,4 %), avšak priemer EÚ-27 je 68,6 % a žiadna z členských krajín Únie nedosahuje podobne nízku úroveň zamestnanosti. Z hľadiska štruktúry zamestnanosti je zrejmé, že situácia na trhu práce v Čiernej Hore je do značnej miery ovplyvnená patriarchálnym systémom, miera zamestnanosti žien je totiž dlhodobo podstatne nižšia ako u mužov. Dôvodom je práve vysoká dobrovoľná nezamestnanosť, keď prevažne ženy nepracujú a starajú sa o rodinu a domácnosť. Avšak ako môžeme vidieť v Tabuľke č. 4, postupne dochádza k znižovaniu rozdielu medzi zamestnanosťou u žien a mužov, čo môže indikovať prekonávanie zastaraného vnímania postavenia ženy v spoločnosti a na trhu práce. Miera ekonomickej aktivity v Čiernej Hore, teda podiel ekonomicky aktívneho obyvateľstva vo veku od 16 do 65 rokov bola v roku 2011

na úrovni 57,3 %, čo je najnižšia úroveň za celé obdobie samostatnosti krajiny. V porovnaní s priemerom EÚ-27 (71,2 %) je to veľmi nízky stav a žiadna z krajín EÚ nemá tak nízku mieru ekonomickej aktivity obyvateľstva. Predpoklad rýchleho rastu zamestnanosti v súvislosti s pokrokom integračného procesu sa teda v dostatočnej miere nepotvrdil, avšak treba brať do úvahy vplyv globálnej krízy na celú ekonomiku Čiernej Hory, vrátane zamestnanosti.

Aj z hľadiska ostatných základných makroekonomických ukazovateľov si Čierna Hora vedie relatívne priaznivo. Vzhľadom na to, že oficiálnou menou Čiernej Hory je euro, ale krajina nemá právo emitovať bankovky ani mince, možnosti monetárnej politiky sú obmedzené a vláda vedie v oblasti verejných financií veľmi striedmu politiku. V rokoch 2006-2008 vykazovala vláda prebytok verejných financií, v roku 2009 v dôsledku krízy krajina po prvý krát od získania samostatnosti zaznamenala vyššiu úroveň výdavkov ako príjmov, pričom rozpočtový deficit dosiahol úroveň 5,7 % HDP. V roku 2010 zaviedla vláda úsporné opatrenia, vďaka ktorým sa jej podarilo znížiť deficit štátneho rozpočtu iba na 5,0 % HDP. V roku 2011 si však krajina nebola schopná udržať klesajúci trend a deficit štátneho rozpočtu dosiahol 5,4%. Podľa posledných údajov za rok 2012 bola krajina schopná znížiť deficit štátneho rozpočtu na necelé 4 %, avšak ambiciózný cieľ dosiahnuť vyrovnaný rozpočet do roku 2013 sa jej pravdepodobne nepodarí splniť. Verejný dlh krajiny je v porovnaní s krajinami EÚ na viac ako priaznivej úrovni 45,2 % HDP. Krajine sa takisto darí udržiavať relatívne nízku úroveň inflácie, v roku 2010 predstavovala iba 0,5 % a v roku 2011 dosiahla úroveň 3,1 %. Čierna Hora tak ku koncu roku 2011 spĺňala takmer všetky prísne Maastrichtské kritéria. Z hľadiska stability cien by musela Čierna Hora dosahovať infláciu na úrovni nie viac ako 1,5 percentuálneho bodu nad úrovňou priemeru troch krajín EÚ s najnižšou infláciou. V roku 2011 predstavovala priemerná úroveň inflácie členských krajín EÚ 3,1 %, pričom tri krajiny s najnižšou úrovňou inflácie boli Írsko (1,2 %), Švédsko (1,4 %) a Česká republika (2,1 %). Priemerná inflácia týchto troch krajín predstavuje 1,57 %, čo znamená, že Čierna Hora je skoro na požadovanej úrovni. Ďalšie kritérium konsolidovaných verejných financií požaduje úroveň deficitu štátneho rozpočtu na úrovni 3 % HDP, čo Čierna Hora aktuálne nespĺňa, avšak samotný priemer krajín EÚ-27 dosahuje deficit na úrovni 4,4 %. Posledným atribútom je udržateľná miera zadlženia krajiny pod úrovňou 60 % HDP, pričom

túto požiadavku krajina z rezervou spĺňa na rozdiel od mnohých krajín EÚ (priemer EÚ-27 je 82,5 %).⁶³

Podľa teoretických východísk vplyvu integračného procesu na ekonomický vývoj kandidátskych krajín, hlavne Kokových záverov (2003), by už samotný rozširovací proces mal priaznivo pôsobiť na rozvoj obchodu, rast HDP a rast zamestnanosti. Z doterajšieho skúmania nám vyplýva, že úzka spolupráca s Európskou úniou skutočne priaznivo vplýva na medzinárodné ekonomické vzťahy Čiernej Hory, či už z hľadiska objemu získaných PZI alebo realizovaného zahraničného obchodu. V dôsledku extenzívnej investičnej aktivity zahraničia v Čiernej Hore a intenzívneho rozvoja obchodných vzťahov s krajinami EÚ ako aj balkánskeho regiónu, dosahuje krajina v porovnaní s Úniou veľmi vysoké úrovne rastu HDP a darí sa jej postupne bojovať s najväčším problémom na celom západnom Balkáne, s nízkou úrovňou zamestnanosti. Z hľadiska celkovej finančnej stability krajina taktiež vykazuje priaznivé výsledky, nakoľko sa jej na rozdiel od mnohých krajín eurozóny relatívne darí spĺňať Maastrichtské kritériá.

Záver

V rámci nášho príspevku sme sa zamerali na Čiernu Horu, na ktorej sme overovali pravdivosť nášho tvrdenia, že **existuje vzájomný vzťah medzi ekonomickým vývojom v Čiernej Hore a jej integračným procesom do Európskej únie**. V nasledujúcej sumárnej tabuľke uvádzame naše základné zistenia a závery zo skúmania vývoja v jednotlivých kategóriách a vplyv integračného procesu na konkrétne použité indikátory.

Tab. 5 Sumárne hodnotenie výsledkov výskumu

<i>Kategória / Indikátor</i>	<i>Dosiahnutý pokrok (2005-2011)</i>	<i>Vplyv európskej integrácie</i>
Ekonomický rozvoj		Pozitívny
HDP na obyvateľa (EÚ-27=100)	Rast z 31 % na 41 % (o 11 %)	Pozitívny
Prílev PZI do krajiny (mil. eur)	4312 mil. eur / 63% z krajín	Pozitívny

⁶³ Štatistické údaje čerpané z databáz Eurostatu.

	EÚ	
Otvorenosť ekonomiky (% HDP)	Pokles zo 105 na 101 (134)	Zanedbateľný
Zamestnanosť (%)	Rast zo 40,9 na 45,9 %	Pozitívny

Zdroj: Vlastné spracovanie

V rámci nášho hodnotenia vplyvu európskej integrácie na dosiahnutý pokrok Čiernej Hory sme použili tri základné stupne pôsobenia EÚ: pozitívne, zanedbateľné a negatívne. U žiadneho z indikátorov sme neidentifikovali negatívny vplyv prebiehajúceho integračného procesu. V prípade viacerých hodnotení dosiahnutého pokroku uvádzame v zátvorke za celkovou zmenou od roku 2005 do roku 2011 aj hodnotu zodpovedajúcu najpozitívnejšiemu vývoju v priebehu daného obdobia, pričom v rámci všetkých indikátorov táto odráža úroveň v roku 2008, teda pred vypuknutím hospodárskej krízy. Učinili sme tak práve z toho dôvodu, že globálna kríza značne ovplyvnila ekonomický vývoj vo všetkých európskych krajinách a celkové hodnotenie vplyvu integračného procesu na pokrok Čiernej Hory by nebolo objektívne bez zohľadnenia efektov daného externého faktora na tieto indikátory. V dôsledku prenesenia krízy do krajiny totiž celkovo poklesol rast HDP, prílev PZI i objem realizovaného zahraničného obchodu, čo sa v konečnom dôsledku v nasledujúcich rokoch 2009-2011 prejavilo aj na nižšej otvorenosti ekonomiky. Tieto ekonomické indikátory boli ovplyvnené najviac, čo sa preukázalo na ich negatívnom vývoji.

V rámci našej analýzy sme dospeli k názoru, že práve perspektíva členstva je pre Čiernu Horu najväčším katalyzátorom ekonomického rozvoja a bez nej by ekonomická situácia v krajine nebola na takej úrovni, ako je v súčasnosti. Pod vplyvom prebiehajúceho integračného procesu sa rozvinula ekonomická spolupráca s členskými krajinami EÚ, ako aj krajinami regiónu, čo poskytlo priestor na progresívny rozvoj ekonomiky a jej postupnú konvergenciu s členskými krajinami EÚ. Investori prichádzajú do krajiny práve v dôsledku užších vzťahov s Úniou, ktoré zahraničným firmám priniesli nižšiu úroveň vnímaného rizika, priaznivejšie podnikateľské podmienky a perspektívne odbytové trhy pre výrobky a služby produkované v krajine, keďže tieto majú preferenčný prístup na jednotný trh a trhy krajín regiónu. Európska únia je z hľadiska exportu už od osamostatnenia krajiny v roku 2006 jej najväčším obchodným partnerom, pričom podiel tovarov a služieb smerujúcich na jednotný trh predstavoval počas celého sledovaného obdobia 50 – 70 % celkového objemu exportu. Pod vplyvom možností, ktoré prináša európsky integračný proces, sa krajine darí dosahovať priaznivé výsledky v prípade všetkých základných makroekonomických ukazovateľov –

zamestnanosť sa postupne zvyšuje, inflácia je stabilne na nízkej úrovni, verejný dlh je značne pod hranicou stanovenou EÚ v rámci Maastrichtských kritérií a deficit štátneho rozpočtu je aktuálne na vyššej úrovni ako je žiaduce hlavne v dôsledku výdavkov na protikrizové opatrenia. Vplyv Európskej únie na ekonomický rozvoj Čiernej Hory teda celkovo hodnotíme ako pozitívny. Náš predpoklad, že existuje vzájomný vzťah medzi ekonomickým vývojom a postupom integrácie do európskej únie sa teda v prípade Čiernej Hory potvrdil.

Použitá literatúra

1. ALBER, J. et al (2011): *Are There Visible Accession Effects? Comparing Some Key Indicators of the Trajectories of central and Eastern European Countries Inside and Outside the EU since the 1990s*. In Sociologický časopis, 2011, vol. 47, No. 3. P. 492
2. BELLONI, R. (2009): *European Integration and the Western Balkans: Lessons, Prospects, and Limits*. In *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*. Trento: University of Trento, 2009. Available at: http://www4.lu.se/upload/LUPDF/Samhallsvetenskap/Just_and_Durable_Peace/RobertoBelloni.pdf
3. BORNSCHIER, V (2000): *State-building in Europe : the revitalization of Western European integration*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 329 p. ISBN 0-521-78619-3
4. DE MELO, J. et al (1992): *Regional Integration, Old and New*. In *Policy Research Working Papers, no. WPS 985*. Washington: World Bank, 1992. 42 p. Available at: http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/1992/10/01/000009265_3961003111211/Rendered/PDF/multi0page.pdf
5. EUROPEAN COMMISSION (2012): *Montenegro 2012 Progress Report. COM(2012) 600 final*. [online]. Brussels: EC, 10 October 2012. 66 p. Available at: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/mn_rapport_2012_en.pdf
6. EUROPEAN COMMISSION (2009): *Commission staff working paper: EU regionally relevant activities in the Western Balkans 2008/2009. SEC (2009) 128 final*. Brussels : EC, 3 February 2009. 57 p.
7. EUROPEAN COMMISSION (1988): *Europe 1992: the overall challenge [summary of the Cecchini report], SEC (88) 524 final*. Brussels: EC, 13 April 1988. Available at: <http://aei.pitt.edu/3813/>
8. *European Commission - DG Trade: EU reinstates trade preferences for the Western Balkans until 2015*. 2011 [online]. Brussels: EC, 30 December 2011. Available at: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=772>
9. *Eurostat: Real GDP growth rate - volume*. 2011 [online]. Brussels: EC, January 2011. Available at: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsieb020>

10. Eurostat: *Candidate countries and potential candidates: Trading partners – flows*. 2013 [online]. Brussels: EC, January 2013. Available at: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=cpc_etflow&lang=en
11. *Forbes: Best Countries for Business*. 2012 [online]. Forbes, October 2012. Available at: <http://www.forbes.com/places/montenegro/>
12. FREYBURG, T. – RICHTER, S. (2008): *National Identity Matters: The Limited Impact of EU Political Conditionality in the Western Balkans*. Zürich: National Centre of Competence in Research, June 2008. Available at: <http://www.nccr-democracy.uzh.ch/publications/workingpaper/pdf/WP19.pdf>
13. HENREKSON, M. et al. (1997): Growth Effect of European Integration. In *European Economic Review*, Elsevier, vol. 41(8), pages 1537-1557, August 1997.
14. IBRD / WORLD BANK (2013): *Doing Business 2013: Smarter Regulations for Small and Medium-Size Enterprises*. [online]. Washington D. C.: IBRD / WORLD BANK, 2013. Available at: <http://www.doingbusiness.org/~media/GIAWB/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB13-full-report.pdf>
15. KOK, W. (2003): *Enlarging the European Union: Achievements and Challenges*. Brussels: Robert Schuman Centre for Advanced Studies, 26 March 2003. 84 p
16. LANDAU, D. (1995): The Contribution of the European Common Market to the Growth of Its Member Countries: An Empirical Test. In *Weltwirtschaftliches Archiv, Vol 131, Issue 4*. Kiel: Springer, 1995. pp. 774-782. ISSN 0043-2636.
17. MINISTERSTVO ZAHRANIČNÝCH VECÍ SR (2011): *Základná informácia o teritóriu – Čierna Hora*. [online]. Podgorica: Veľvyslanectvo SR v Podgorici, február 2011. Dostupné na : [http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_ByID/ID_6533F07772F9F0B5C125786A004157AB_SK/\\$File/110603_CiernaHora_ZIT_2011.pdf](http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_ByID/ID_6533F07772F9F0B5C125786A004157AB_SK/$File/110603_CiernaHora_ZIT_2011.pdf)
18. Ministry of sustainable development and tourism (2011): *White letter: Montenegro Investment Opportunities Guide*. [online]. Podgorica: Ministry of sustainable development and tourism, 2011. Available at: <http://www.montenegroinvestments.info/uploads/docs/Montenegro-investment-guide.pdf>
19. Montenegrin Investment Promotion Agency (2012): *Annual overview of the FDI in Montenegro*. [online]. Podgorica: MIPA, February 2012. Available at: <http://www.mipa.co.me/userfiles/file/FDI%20Brakedown%202011,%20English.pdf>

Informácie o autorovi:

Ing. Petra Gabrielová

Katedra medzinárodných vzťahov a hospodárskej diplomacie,

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b, 852 35 Bratislava

E-mail: petra.gabrielova@euba.sk

Tel.: 00421-2- 6729- 5459

Pojednanie o globálnom probléme sociálno-ekonomickej zaostalosti rozvojových krajín

Radoslav Ivančík

Abstrakt

Aktuálny vývoj ľudskej civilizácie je na jednej strane veľmi dynamický a progresívny, ale na druhej strane aj veľmi nerovnomerný, nestabilný, stále ťažšie predvídateľný a zároveň ovplyvnený množstvom problémov, ktoré s prehlbujúcou sa globalizáciou v čoraz väčšom rozsahu ohrozujú jej rozvoj. V prípade ich neriešenia či neprijímania potrebných opatrení môžu dokonca ohroziť celú jej existenciu. Vplyvom prudko sa rozvíjajúcich globalizačných procesov, intenzívnej liberalizácie, rastúcej vzájomnej previazanosti (ale aj závislosti), a pokračujúceho „zmenšovania“ vzdialeností postupne stále viac problémov presahuje národnú, regionálnu, či kontinentálnu úroveň a negatívne vplýva na celú ľudskú populáciu. Stávajú sa tak globálnymi problémami ľudstva. Jeden z najväznejších z nich predstavuje sociálno-ekonomická zaostalosť.

Kľúčové slová: Globálne problémy ľudstva, globalizácia, nerovnosť, sociálno-ekonomická zaostalosť.

Abstract

Contemporary development of human civilization is very dynamic and progressive on the one hand, and very unstable, uneven and hardly predictable on the other hand. Simultaneously, it is influenced by numerous problems which, with deepening globalization, still more and more threaten its development. In the case of insufficient solving problems or adoption of inadequate measures, they can threaten the whole human existence. At present, still more and more problems, due to globalization, intensive liberalization and growing mutual interconnection (and addiction at the same time), exceed national, regional or continental level and negatively influence the whole human population. Thus they become global problems of human society. One of the most serious problems represents social and economic underdevelopment.

Key words: Global problems of human society, globalization, social and economic underdevelopment.

JEL klasifikácia: F63, I39, O10

Úvod

Na globálny problém zaostalosti rozvojových krajín¹ sa v dnešnej dobe možno dívať z dvoch základných uhlov pohľadu – pôvodného klasického a nového. Pôvodný „klasický“ pohľad vychádza zo sociálno-ekonomickej sústavy kritérií zahŕňajúcej najmä existenciu tzv. duálnej ekonomiky (s tradičným naturálnym i moderným sektorom) a značné pozostatky koloniálnej minulosti (tribalizmus, analfabetizmus, atď.). „Nový“ pohľad zasa vychádza najmä z kritérií týkajúcich sa úrovne dôchodku na obyvateľa.

Kým klasický prístup preferuje najmä OSN a jej organizácie, napríklad UNCTAD – United Nations Conference on Trade and Development (Konferencia OSN o obchode a rozvoji), UNIDO – United Nations Industrial Development Organization (Organizácia OSN pre priemyselný rozvoj) alebo UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Organizácia OSN pre výchovu, vedu a kultúru), nový prístup k hodnoteniu zaostalosti využíva najmä Svetová banka (WB – World Bank) a Medzinárodný menový fond (IMF – International Monetary Fund).

Kým pôvodný klasický prístup nezahŕňa tranzitívne ekonomiky² medzi rozvojové krajiny, tak nový prístup ich radí do tejto skupiny. Toto ich zahrnutie je pritom do istej miery sporné, pretože úroveň a problémy krajín patriacich do bývalého socialistického tábora sú predsa len iné ako úroveň a problémy klasických rozvojových krajín. Z toho dôvodu sa javí klasické hodnotenie predsa len komplexnejšie ako „jednoduché“ delenie krajín na „bohaté“ a „chudobné“ podľa výšky dôchodku na obyvateľa. Potvrzuje to aj definovanie sociálno-

¹ Rozvojové krajiny predstavujú krajiny, ktoré majú nízky HDP na obyvateľa, nízky index ľudského rozvoja, vysokú úmrtnosť a veľmi nízky celkový životný štandard. Zväčša ide o bývalé kolónie. Pod nevykonné hospodárstvo sa podpisujú najmä orientácia na poľnohospodárstvo a ťažobný priemysel, ako aj občianske vojny, dôsledky kolonizácie i dekolonizácie, ale v neposlednom rade aj nízka vzdelanosť obyvateľstva, prírodné katastrofy a neschopnosť im čeliť a odstraňovať ich následky. Významný problém rozvojových krajín predstavujú aj rôzne epidémie, pandémie, ktorých šírenie je uľahčené nedostatočnou zdravotníckou starostlivosťou, nezamestnanosťou, nízkym ohodnotením pracujúcich a z toho vyplývajúcou nesolventnosťou obyvateľstva. Ako rozvojové krajiny sa obvykle označujú všetky africké krajiny (okrem Juhoafrickej republiky), latinskoamerické krajiny, krajiny juhozápadnej, južnej a juhovýchodnej Ázie a krajiny Oceánie s výnimkou Austrálie a Nového Zélandu.

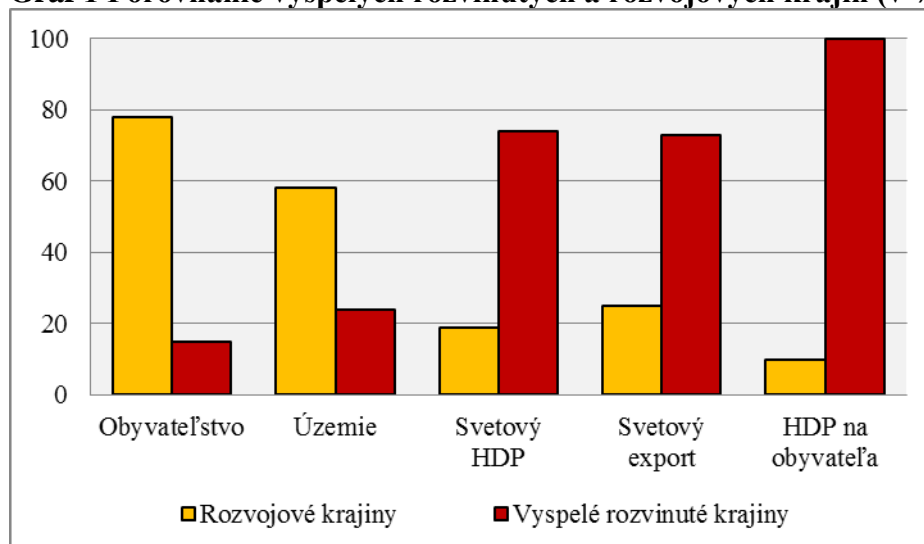
² Tranzitívne ekonomiky predstavujú pestrú zmes 27 krajín, prevažne strednej a východnej Európy, ktoré dopĺňajú republiky bývalého Sovietskeho zväzu na juh od Kaukazu a v Strednej Ázii. Pojem tranzitívne ekonomiky za zrodil na prelome 80. a 90. rokov minulého storočia, keď postupne všetky tieto krajiny opustili cestu budovania socializmu pod vedením komunistickej strany a nastala u nich tranzitívna fáza – prechod od štátom riadenej k trhovej ekonomike.

ekonomickej zaostalosti, nakoľko väčšina z používaných definícií využíva viac sociálne kritériá (napr.: úroveň vzdelávania, sociálnej starostlivosti, zdravotníctva, bývania, sociálnej infraštruktúry, atď.) ako ekonomické (výška HDP na obyvateľa).³

1 Vymedzenie zaostalosti

Rozvojové krajiny sa od vyspelých rozvinutých krajín odlišujú predovšetkým nižšou úrovňou rozvinutosti a vyššou relatívnou zaostalosťou. Z hľadiska niektorých štatistických údajov možno uviesť, že v súčasnosti rozvojové krajiny zaberajú 58 % svetovej súše oproti 24 %, ktoré zaberajú vyspelé rozvinuté krajiny, a žije v nich 78 % všetkých obyvateľov sveta oproti 15 %, ktoré žijú vo vyspelých rozvinutých krajinách. Na svetovom HDP sa však podieľajú iba 19 % v porovnaní so 74 %-ným podielom vyspelých rozvinutých krajín. Ich podiel na svetovom exporte predstavuje iba 25 % v porovnaní so 73 %-ným podielom vyspelých rozvinutých krajín, a ich HDP na obyvateľa (1 934 USD) je viac ako desaťkrát nižší ako HDP na obyvateľa (19 995 USD) vo vyspelých rozvinutých krajinách (graf 1).

Graf 1 Porovnanie vyspelých rozvinutých a rozvojových krajín (v %)

Zdroj: Svetová banka

Z uvedeného vyplýva, že hoci rozvojové krajiny rozlohou a počtom obyvateľov (ktoré patria medzi základné výrobné faktory) prevyšujú dvaaplnásobne, resp. viac ako päťnásobne

³ JENÍČEK, V. – FOLTÝN, J. 2010. *Globální problémy světa v ekonomických souvislostech*. Praha : C.H. Beck, 2010. 324 s. ISBN 978-80-7400-326-4.

vyspelé rozvinuté krajiny, ich podiel na svetovom HDP a svetovom obchode (exporte) je takmer štyrikrát, resp. trikrát menší ako podiel vyspelých rozvinutých krajín, a ich HDP na obyvateľa je viac ako desaťkrát nižší.

Z týchto údajov je zrejmé, že vo svetovom hospodárstve dochádza k nerovnomernému rozdeľovaniu príjmov medzi uvedenými skupinami krajín. Samozrejme, diferenciácia existuje aj medzi krajinami v rámci daných skupín, a to hlavne v skupine rozvojových krajín, pretože kým niektoré rozvojové krajiny (najmä ázijské industrializované krajiny) dosahujú takmer hodnoty vyspelých rozvinutých krajín, tak iné (najmä krajiny subsaharskej Afriky) sú od nich nesmierne vzdialené.

Z hľadiska dynamiky vývoja rozdeľovania príjmov medzi vyspelými rozvinutými krajinami a rozvojovými krajinami možno uviesť, že podiel rozvojových krajín na svetových príjmoch sa dlhodobo znižuje, i keď v posledných rokoch dochádza najmä vďaka ekonomickému rastu v Číne a Indii k určitej stabilizácii rozdeľovania a spomaleniu rastu nerovnosti medzi vyspelými rozvinutými a rozvojovými krajinami. Napriek tomu je nutné skonštatovať, že vývoj svetovej ekonomiky bol v predchádzajúcich dekádach nerovnomerný a výhody globalizácie a globálneho rastu sa netýkali všetkých krajín. Tiež si je potrebné uvedomiť, že za malými rozdielmi v priemerných číslach sa v skutočnosti skrývajú obrovské regionálne rozdiely a národné extrémny.^{4 a 5}

2 Sociálno-ekonomická zaostalosť

Príčiny globálneho problému zaostalosti rozvojových krajín sveta spočívajú, ako už bolo naznačené, okrem ekonomickej zaostalosti, aj v ich sociálnej zaostalosti. Tá sa pre väčšinu z nich spája s ich koloniálnou či polokoloniálnou minulosťou, kedy boli pod nadvládou kolonizátorských krajín a dochádzalo k odsunu ich bohatstva do svetových metropol.

Termín sociálno-ekonomická zaostalosť sa používa najmä v tých prípadoch, kedy sa kladie dôraz na skutočnosť, že v rámci riešenia globálneho problému zaostalosti nejde iba o úzky ekonomický prístup, ale o širší prístup, ktorý berie do úvahy aj spoločenské súvislosti.

⁴ JENÍČEK, V. – FOLTÝN, J. 2010. *Globální problémy světa v ekonomických souvislostech*. Praha : C.H. Beck, 2010. 324 s. ISBN 978-80-7400-326-4.

⁵ UNCTAD. 2011. *Handbook of Statistics 2011*. New York and Geneva : United Nations, 2011. 512 s. ISBN 978-92-1-112829-1.

Medzi sociálnym rozvojom spoločnosti a jej ekonomickým rozvojom totiž existujú vzájomné väzby, ktoré výrazne ovplyvňujú celkový vývoj každej spoločnosti.

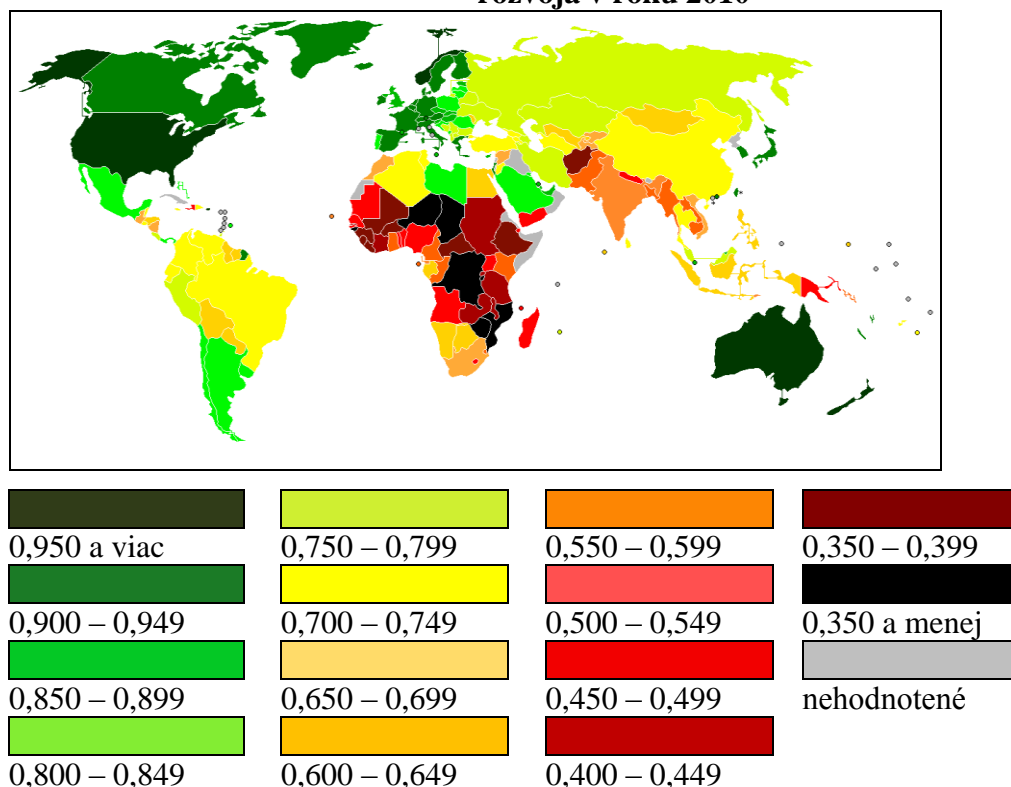
Ekonomický rast vytvára materiálny základ pre rozvoj spoločnosti, napĺňanie potrieb ľudí a zvyšovanie ich životnej úrovne. Rozsah, v akom sa tieto potreby uspokojia v dôsledku ekonomického rastu, však závisí od využitia a rozdelenia príjmov z ekonomickej činnosti, od alokácie disponibilných zdrojov, realizácie vhodnej fiškálnej, hospodárskej i sociálnej politiky a mnohých ďalších faktoroch. Tak, ako sú investície nevyhnutné pre ekonomický rast spoločnosti, takisto sú nevyhnutné pre sociálny rozvoj spoločnosti. Zvyšovanie životnej úrovne ľudí totiž nie je možné bez investícií do vzdelania, zdravotníctva alebo výživy. Ich výsledkom je vzdelanejšia a zdravšia populácia, ktorá je potom schopná dosahovať vyššiu produktivitu práce a zabezpečiť vyšší ekonomický rast.

Vzájomná závislosť medzi ekonomickým rastom a rastom životnej úrovne spoločnosti ale nie je automatická. Navzájom sa síce ovplyvňujú i podmieňujú (vzťahy medzi nimi môžu silné, kedy sa navzájom podporujú, alebo narušené, kedy sa navzájom oslabujú), ale v žiadnom prípade medzi nimi neexistuje priama úmera. Bez akýchkoľvek pochybností, ekonomický rast má pozitívny vplyv na sociálny rozvoj spoločnosti, avšak rozdiely spočívajú v tom, ako v jednotlivých krajinách dokáže spoločnosť využiť (transformovať) tento ekonomický rast a prostredníctvom neho vytvorené materiálne hodnoty na jej sociálny rozvoj.

V tých krajinách, ktoré dosahujú vyššiu efektivitu a úspešnosť pri takejto transformácii, sa zvýšený ekonomický rast adekvátne prejaví na zvýšení sociálneho rozvoja spoločnosti. Platí to samozrejme aj naopak. V tých krajinách, ktoré sú pri predmetnej transformácii menej efektívne, sa ekonomický rast neprejavuje na raste životnej úrovne obyvateľstva v takej miere ako v prvej skupine krajín. Veľmi dobrý príklad predstavujú Indonézia a Pakistan, ktoré v rokoch 1960 až 1992 dosahovali priemerný ekonomický rast vo výške cca 3 %, ale kým v Indonézii sa index ľudského rozvoja v uvedenom období znížil o 50 %, v Pakistane „iba“ o 26 %.

Index ľudského rozvoja (HDI – Human Development Index) je pritom veľmi dôležitý ukazovateľ, ktorý využíva OSN na porovnávanie kvality ľudského života, chudoby, zaostalosti, gramotnosti, vzdelania, priemernej dĺžky života, pôrodnosti a ďalších faktorov v jednotlivých krajinách sveta. V podstate sa využíva na meranie potenciálnej sociálnej prosperity krajín.

Obrázok 1 Prehľad rozdelenia krajín sveta do skupín podľa výšky indexu ľudského rozvoja v roku 2010

Zdroj: OSN – Human Development Report, 2012

Do roku 2010 zahŕňal o každej krajine údaje v troch základných indikátoroch vyjadrujúcich ďalší potenciálny rozvoj ľudských zdrojov:

- stredná dĺžka života,
- gramotnosť obyvateľstva staršieho ako 15 rokov (2/3 hodnoty indikátoru) a počet detí prihlásených do škôl prvého, druhého a tretieho stupňa (1/3 hodnoty indikátoru),
- HDP na obyvateľa v parite kúpnej sily (v USD).

Po roku 2010 zahŕňa nasledujúce indikátory:

- dĺžka života a úroveň zdravotnej starostlivosti predpokladanej voči ďalšiemu potenciálnemu rozvoju,
- prístup ku vzdelaniu – stredná a predpokladaná dĺžka vzdelávania,
- životný štandard – hrubý národný produkt (HNP) na obyvateľa v parite kúpnej sily (v USD).⁶

⁶ UN. 2013. *Human Development Reports – Human Development Index*. Dostupné na: <http://hdr.undp.org/en/statistics/hdi/>

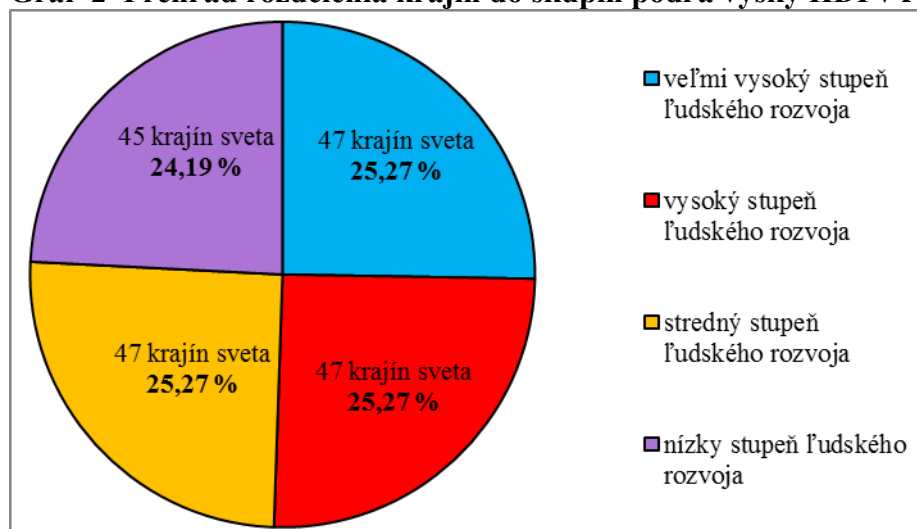
Hodnota indexu ľudského rozvoja vyjadruje rozdiel medzi skutočným stavom v danej krajine a optimálnym stavom (stanoveným OSN), pričom môže nadobúdať hodnoty od 0 do 1. Čím je hodnota vyššia, tým vyššia je životná úroveň obyvateľstva v hodnotenej krajine. Mapa sveta s rozdelením krajín podľa výšky indexu ľudského rozvoja je znázornená na obrázku 1.

OSN na základe výšky indexu ľudského rozvoja (HDI) rozdeľuje krajiny do štyroch skupín na krajiny s:

- veľmi vysokým stupňom ľudského rozvoja,
- vysokým stupňom ľudského rozvoja,
- stredným stupňom ľudského rozvoja,
- nízkym stupňom ľudského rozvoja,

pričom aktuálny percentuálny podiel z celkového počtu hodnotených krajín (186) a počet krajín v jednotlivých skupinách podľa Správy OSN o ľudskom rozvoji za rok 2012 (United Nations Human Development Report 2012) je zobrazený na grafe 2.

Graf 2 Prehľad rozdelenia krajín do skupín podľa výšky HDI v roku 2012

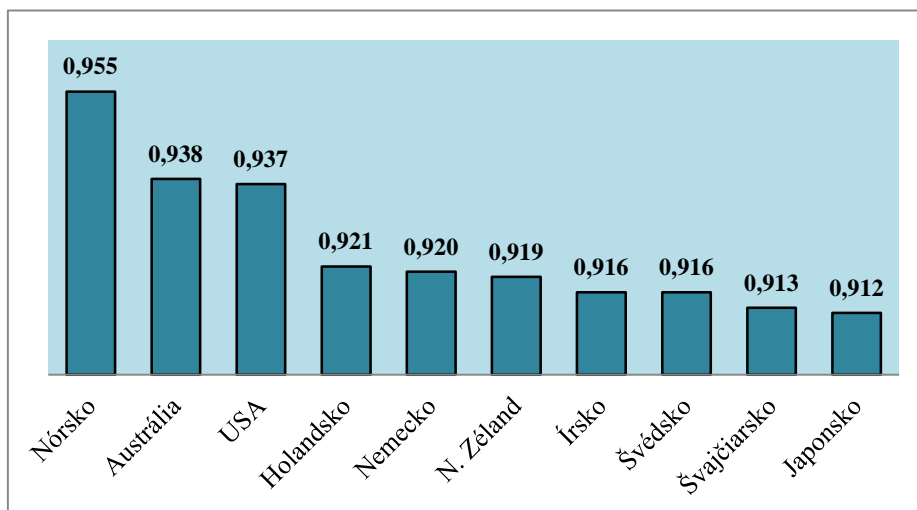

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov OSN – Human Development Report – HDI, 2013

Na základe vyššie uvedenej správy a výšky indexu ľudského rozvoja najvyššiu životnú úroveň dosahovali obyvatelia Nórska, Austrálie, Spojených štátov amerických, Holandska a Nemecka. Naopak, medzi krajiny s najnižšou životnou úrovňou patrili v roku 2012 Niger, Demokratická republika Kongo, Mozambik, Čad a Burkina Faso. Kým hodnota indexu pre Nórsko v roku 2012 dosiahla úroveň 0,955 tak hodnota indexu pre Niger a Demokratickú republiku Kongo bola viac ako trikrát nižšia a dosiahla úroveň 0,304. Slovenská republika s indexom na úrovni 0,840 obsadila 35. miesto. Prehľad dosiahnutej úrovne indexu ľudského

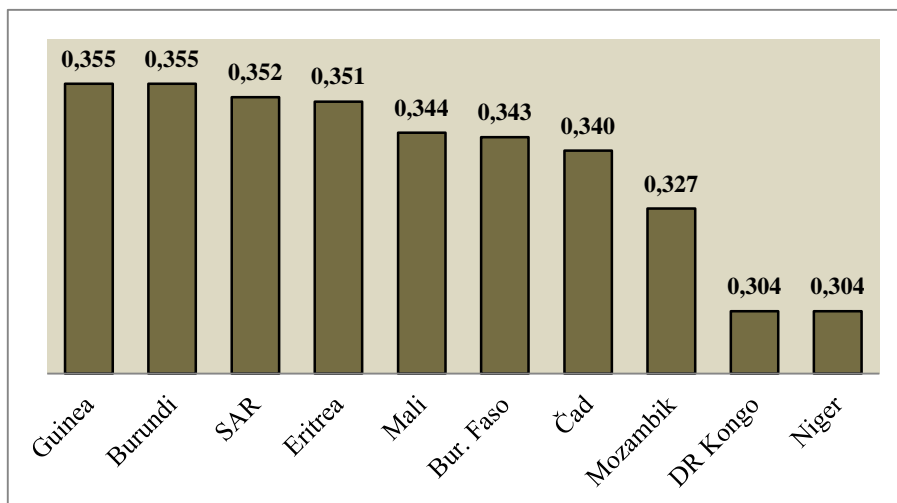
rozvoja v roku 2012 v desiatich najvyspelejších a desiatich najzaostalejších krajinách je uvedený v grafoch 3 a 4.

Graf 3 Prehľad desiatich najvyspelejších krajín sveta podľa výšky HDI v roku 2012

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov OSN – Human Development Report – HDI, 2013

Graf 4 Prehľad desiatich najzaostalejších krajín sveta podľa výšky HDI v roku 2012

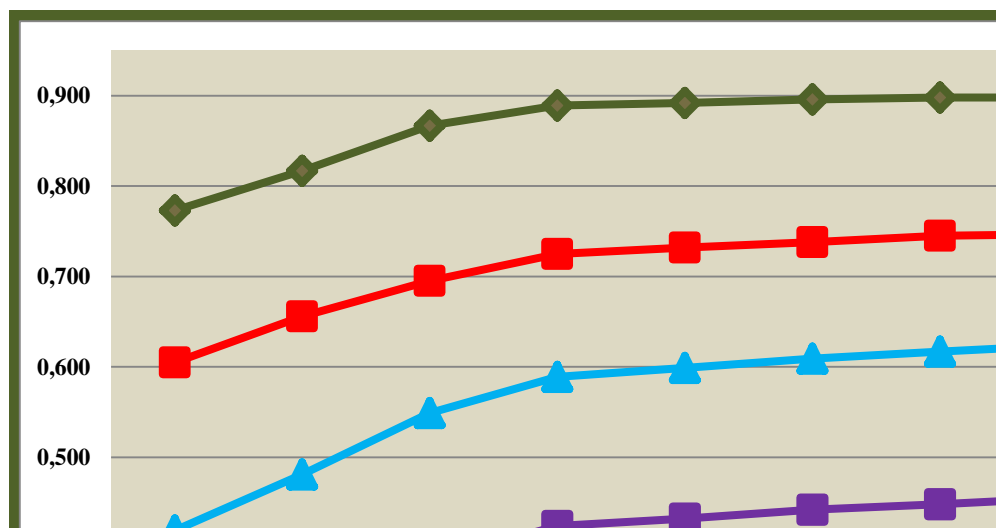

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov OSN – Human Development Report – HDI, 2013

Z hľadiska riešenia globálneho problému zaostalosti rozvojových krajín z prehľadu vývoja hodnoty indexu ľudského rozvoja v jednotlivých skupinách v rokoch 1980 až 2012 (graf 5) vyplýva, že v každej skupine došlo v priebehu uplynulých dvadsaťdva rokov k postupnému rastu životnej úrovne obyvateľstva, avšak k oveľa rýchlejšiemu priemernému

rastu (takmer dvojnásobnému) došlo v krajinách patriacich do skupín so stredným a nízkym stupňom ľudského rozvoja (52 %, resp. 48 %), kým v skupinách krajín s veľmi vysokým a vysokým stupňom ľudského rozvoja došlo „len“ k cca 17%, resp. 25% priemernému rastu životnej úrovne ich obyvateľstva.

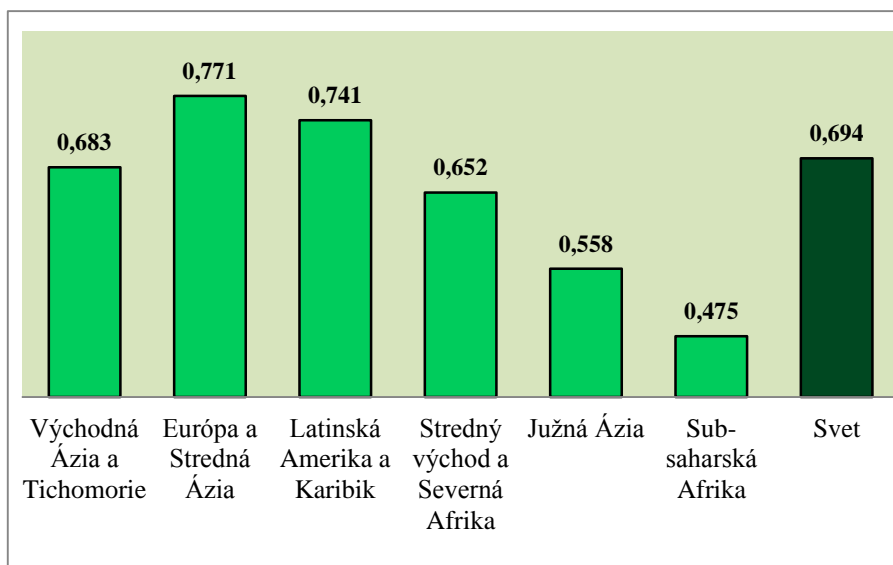
Graf 5 Prehľad vývoja indexu ľudského rozvoja HDI v roku 2012

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov OSN – Human Development Report – HDI, 2013

V prípade komparácie priemernej hodnoty indexu ľudského rozvoja v jednotlivých regiónoch (podľa regionalizácie používanej Svetovou bankou) bez ohľadu na zaradenie jednotlivých krajín do vyššie uvedených skupín podľa stupňa ľudského rozvoja, možno skonštatovať, že najvyššiu životnú úroveň dosahujú obyvatelia európskych a stredoázijských krajín a najnižšiu obyvatelia krajín patriacich do subsaharskej Afriky.

Graf 6 Prehľad životnej úrovne podľa priemernej hodnoty indexu ľudského rozvoja v roku 2012 podľa regiónov

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov OSN – Human Development Report – HDI, 2013

Z komparácie priemerných hodnôt dosiahnutých v jednotlivých regiónoch s celosvetovou priemernou hodnotou indexu ľudského rozvoja vyplýva, že vyššiu životnú úroveň si „užívajú“ obyvatelia krajín Európy, strednej Ázie, Latinskej Ameriky a Karibiku, približujú sa k nej obyvatelia východoázijských a tichomorských krajín a tiež krajín stredného Východu a severnej Afriky, kým životná úroveň obyvateľstva juhoázijských a najmä subsaharských krajín je zatiaľ pomerne veľmi vzdialená priemernej svetovej životnej úrovni.

V tejto súvislosti je však potrebné si uvedomiť, že ide o priemerné hodnoty dosiahnuté v celom regióne a hoci tieto hodnoty z hľadiska riešenia globálneho problému zaostalosti vzbudzujú do istej miery optimizmus, v skutočnosti netreba zabúdať na niekoľko dôležitých faktov, ktoré brzdia tento optimizmus:

1) priemerná celosvetová hodnota indexu ľudského rozvoja je až o jednu tretinu nižšia ako priemerná hodnota indexu vo vyspelých rozvinutých krajinách.

2) v rámci väčšiny regiónov stále existujú medzi niektorými krajinami veľké alebo dokonca až priepastné rozdiely v životnej úrovni ich obyvateľstva, napríklad v Európe medzi Nórskom (0,955) a Moldavskom (0,660), v Latinskej Amerike medzi Barbadosom (0,855) a Haiti (0,456) alebo v Tichomorí medzi Austráliou (0,938) a Papuou-Novou Guineou (0,496), atď.

3) obrovské rozdiely v životnej úrovni obyvateľstva existujú aj v rámci jednotlivých krajín, napríklad medzi severom a juhom Mexika či Brazílie alebo životnou úrovňou belošskej menšiny a černošskej väčšiny v Juhoafrickej republike.

4) to, že krajina dosahuje pozoruhodný ekonomický rast neznamená, že sa tým istým tempom rozvíja aj ľudsky. Príkladom môžu byť vyššie uvedené krajiny Brazília a Mexiko, ktoré síce v posledných rokoch dosahujú vysoký rast HDP, ale rast životnej úrovne značne zaostáva za tempom rastu HDP. Tento stav veľmi dobre odráža výrok: „Brazílii i Mexiku sa darí, ale Brazílčanom a Mexičanom nie!“⁷

Priepastné rozdiely medzi jednotlivými krajinami môžu byť zdrojom medzinárodného napätia, medzištátnych ozbrojených konfliktov a hrozbou pre medzinárodný mier a bezpečnosť. Disproporcie v rámci krajín môžu zasa vyvolať vnútorné nepokoje alebo až občianske vojny, ktoré môžu prerásť do medzištátnych ozbrojených konfliktov a destabilizovať národnú i medzinárodnú bezpečnosť. Vzhľadom na úzku previazanosť globálnych problémov ľudstva môžu takto globálne ekonomické problémy prehliť nielen globálne sociálne, ale i globálne bezpečnostné a globálne environmentálne problémy ľudstva.

Z hľadiska korelácie indexu ľudského rozvoja s niektorými ďalšími indikátormi, zaujímavovo vyznieva najmä porovnanie krajín podľa hodnoty HDP a podľa veľkosti indexu. Kým hodnota HDP v podstate ukazuje aká je daná spoločnosť bohatá, tak hodnota indexu ľudského rozvoja indikuje do akej miery je „ľudsky rozvinutá“. Z komparácie týchto dvoch hodnôt možno následne vyvodit' zjednodušený záver, že krajiny, ktoré majú vyšší index ľudského rozvoja ako HDP, sú na sociálne vyššej úrovni, než aká zodpovedá ich ekonomickému rastu a naopak.

Medzi krajiny s vyšším indexom ľudského rozvoja než aký zodpovedá ich ekonomickým pomerom patrí z vyspelých rozvinutých krajín napríklad Grécko, Španielsko alebo Fínsko a z rozvojových krajín napríklad Kostarika alebo Thajsko. Naopak, medzi štáty s indexom ľudského rozvoja nižším než je ich HDP patria predovšetkým krajiny vyvážajúce ropu a zemný plyn a z ostatných krajín napríklad prekvapivo Švajčiarsko alebo Luxembursko.

Z aktuálneho porovnania indexu ľudského rozvoja a HDP len v dvoch skupinách krajín, to znamená medzi skupinou vyspelých rozvinutých krajín a skupinou rozvojových krajín vyplýva, že kým priemerná hodnota indexu ľudského rozvoja vo vyspelých rozvinutých

⁷ McCann, G. – McCloskey, S. 2011. Od lokálneho ku globálnemu: Kľúčové problémy rozvojových štúdií. Bratislava : Nadácia Pontis, 2011. 232 s. ISBN 978-80-968229-3-4.

krajinách je len o niečo viac ako 1,5-krát vyššia ako v rozvojových krajinách, priemerná hodnota HDP na obyvateľa je približne až 6-krát vyššia vo vyspelých rozvinutých krajinách ako v rozvojových.

Ak by sme v rámci problematiky sociálno-ekonomickej zaostalosti chceli zistiť ako v jednotlivých krajinách využívajú ekonomický rast pre zlepšenie životnej úrovne obyvateľstva, to znamená akú efektívnosť dosahujú krajiny pri tejto transformácii, možno to dosiahnuť práve pomocou komparácie oboch vyššie uvedených indikátorov. A to tým spôsobom, že sa porovnáva poradie krajín v rebríčkoch spracovaných zvlášť podľa výšky HDP a zvlášť podľa výšky indexu ľudského rozvoja, pričom rebríčky krajín sú zostavené od najlepších po najhoršie.

Samotná komparácia sa vykonáva tak, že od poradia danej krajiny v rebríčku spracovanom podľa výšky HDP sa odčíta poradie tej istej krajiny v rebríčku spracovanom podľa výšky indexu ľudského rozvoja. Čím vyššia je výsledná kladná hodnota, tým úspešnejšia je krajina pri využívaní svojho ekonomického rastu v prospech sociálneho rozvoja spoločnosti. A naopak, čím vyššia je výsledná záporná hodnota, tým menšiu efektívnosť dosahuje daná krajina pri transformácii svojho bohatstva na zvýšenie svojej životnej úrovne.

Napríklad Kuba sa nachádza v rebríčku zostavenom podľa výšky HDP na obyvateľa na 98. mieste a v rebríčku zostavenom podľa výšky indexu ľudského rozvoja na 59. mieste. Po odčítaní oboch hodnôt výsledná kladná hodnota +39 predstavuje vysokú mieru efektívnosti využívania ekonomického rastu pre rast životnej úrovne jej obyvateľov. Podobný pozitívny príklad predstavuje a približne rovnakú efektívnosť dosahuje Srbsko (99 - 64 = +35).

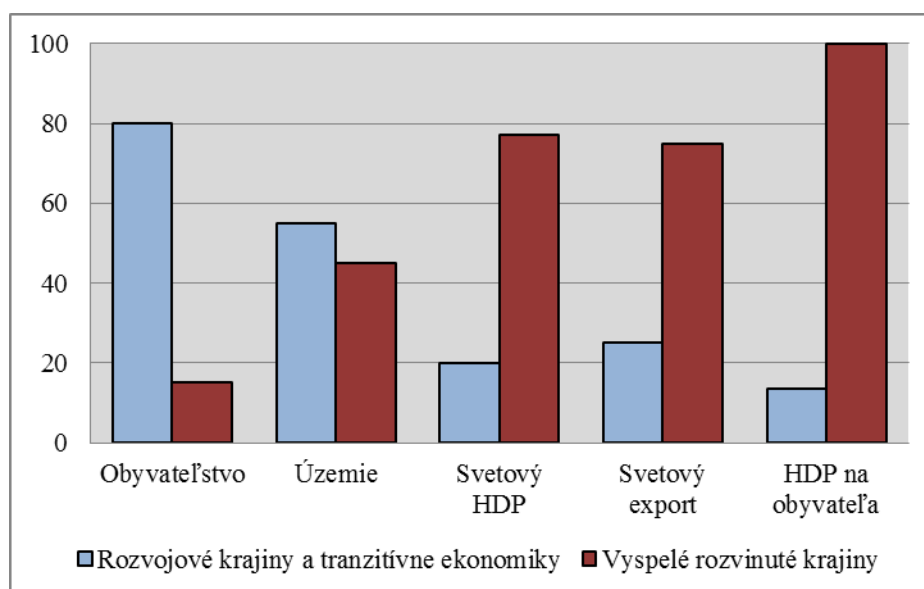
Opačný príklad zasa poskytuje Omán, ktorý sa nachádza v rebríčku zostavenom podľa výšky HDP na obyvateľa na 34. mieste, ale v rebríčku zostavenom podľa výšky indexu ľudského rozvoja až na 84. mieste. Po odčítaní oboch hodnôt výsledná záporná hodnota -50 naznačuje len veľmi nízku mieru efektívnosti, alebo skôr neschopnosť využívania ekonomického bohatstva pre sociálny rozvoj krajiny. Podobné záporné výsledky dosahujú aj ďalšie krajiny vyvážajúce ropu alebo zemný plyn, napríklad Gabon (-46) alebo Katar (-41).

Bez ohľadu na použitú metódu hodnotenia zaostalosti, rozvinutosti (či skôr nerozvinutosti), životnej úrovne alebo ľudského rozvoja, alebo ekonomickej či sociálno-ekonomickej úrovne krajín, je isté, že rozdiely medzi vyspelými rozvinutými a rozvojovými krajinami sú obrovské a ďalej sa rozširujú. Globálny problém zaostalosti patrí k najzložitejším globálnym problémom a jeho riešenie alebo eliminácia sú komplikovanejšie ako u niektorých

iných globálnych problémov. Jeho rýchle prehĺbovanie v ére globalizácie je skutočne alarmujúce.

Je naozaj ťažké si predstaviť dlhodobé pretrvávanie situácie, kedy rozvojové krajiny spolu s tranzitívnymi ekonomikami, tvoriace až 80 % svetovej populácie a zaberajúce 55 % zemského povrchu, produkujú iba 20 % svetového produktu a podieľajú sa iba 25 % na svetovom exporte, kým vyspelé rozvinuté krajiny s približne 15 % svetovej populácie vyrábajú a spotrebúvajú až 77 % svetového produktu. V prípade HDP na obyvateľa dosahujú rozvojové krajiny a tranzitívne ekonomiky len 13,5 % z úrovne vyspelých rozvinutých krajín (graf 7).

Graf 7 Porovnanie rozdielov medzi vyspelými rozvinutými krajinami a rozvojovými krajinami a tranzitívnymi ekonomikami v roku 2010

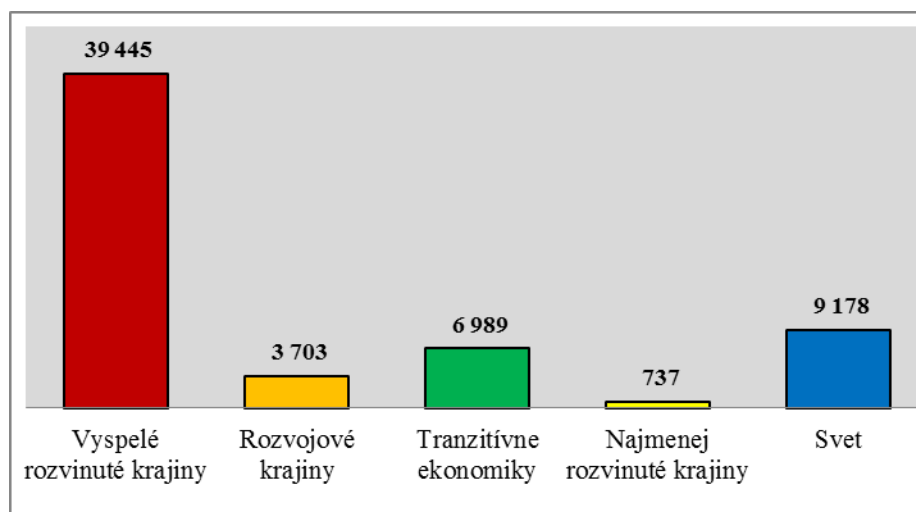
Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov UNCTAD – Development and Globalization – Facts and Figures, 2012

Vysokí predstavitelia rozvojových krajín v súvislosti s prehĺbovaním rozdielov medzi nimi a vyspelými rozvinutými krajinami často oprávnene poukazujú na to, že keď Európania pred mnohými rokmi vstúpili na územia dnešných rozvojových krajín, nachádzali tam zväčša spoločnosti na vysokej kultúrnej úrovni, s rozvinutými remeslami a obchodom, a so životnou úrovňou, ktorá vo viacerých prípadoch prevyšovala vtedajšiu životnú úroveň v európskych spoločnostiach.

Ešte na začiatku 19. storočia nebol rozdiel vo výške HDP na obyvateľa medzi európskymi a rozvojovými krajinami väčší než 150 až 200 USD. V priebehu nasledujúcich sto rokov sa tento rozdiel postupne zniekoľkonásobil, až začiatkom 20. storočia dosiahol

výšku cca 1 000 USD. Ubehlo štvrtstoročie a rozdiel sa zdvojnásobil na cca 2 000 USD. Ani v medzivojnovom období nebol rozdiel výšky HDP na obyvateľa medzi vyspelými rozvinutými a rozvojovými krajinami priveľmi odstrašujúci a dosahoval pomer cca 7 : 1.⁸

Graf 8 Porovnanie výšky HDP na obyvateľa medzi rozvinutými krajinami, rozvojovými krajinami a tranzitívnymi ekonomikami v roku 2010 (v USD)

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov UNCTAD – *Development and Globalization – Facts and Figures, 2012*

Postupne sa však v priebehu druhej polovice minulého storočia neustále zvyšoval a ku koncu prvej dekády 21. storočia už predstavoval hrozivých 35 742 USD. Ešte hrozivejší je rozdiel medzi vyspelými rozvinutými krajinami a najmenej rozvinutými krajinami sveta – 38 7018 USD, čo predstavuje pomer cca 53 : 1. V prípade samostatného porovnania vyspelých rozvinutých krajín a tranzitívnych ekonomík tento pomer predstavuje úroveň cca 6 : 1⁹ (graf 8).

Záver

Na príčiny sociálno-ekonomickej zaostalosti i možné spôsoby jej riešenia existujú viaceré názory, zhodné i veľmi rozdielne. Na jednej strane názorového spektra,

⁸ JENÍČEK, V. – FOLTÝN, J. 2010. *Globální problémy světa v ekonomických souvislostech*. Praha : C.H. Beck, 2010. 324 s. ISBN 978-80-7400-326-4.

⁹ UNCTAD. 2012. *Development and Globalization – Facts and Figures*. Dostupné na : <http://www.unctad.org/dgff/chapter2/2.1.html>

predstavovaného najmä predstaviteľmi rozvojových krajín, ale aj niektorými významnými osobnosťami z rozvinutých krajín, sa za hlavnú príčinu sociálno-ekonomickej zaostalosti rozvojových krajín považuje predovšetkým ich koloniálna minulosť, nerovnoprávne postavenie kolonizovaných krajín a z toho vyplývajúce dôsledky, ktoré sa negatívne prejavujú dodnes.

Na druhej strane názorového spektra, predstavovaného najmä predstaviteľmi z rozvinutých krajín, je vyššie uvedený názor popieraný, naopak, zdôrazňuje sa fakt, že ani za niekoľko desiatok rokov či v niektorých prípadoch i viac ako polstoročie nezávislosti, nebola veľká väčšina rozvojových krajín schopná dosiahnuť v oblasti sociálno-ekonomickej zaostalosti výraznejší pokrok, a to aj napriek výraznej pomoci poskytovanej prostredníctvom rozvinutých krajín alebo medzinárodných organizácií.

V rámci týchto dvoch prevažujúcich názorov sa objavujú rôzne myšlienky, námety a snahy o riešenie globálneho problému zaostalosti. Kým predstavitelia z prvého názorového spektra presadzujú opatrenia založené najmä na pomoci od rozvinutých krajín, a to aj na úkor riešenia ich vlastných problémov, predstavitelia z druhého názorového spektra, naopak, zdôrazňujú nutnosť riešiť problémy zaostalosti vlastnými silami rozvojových krajín.

Na základe aktuálnej situácie je vysoko pravdepodobné, že ani jeden z uvedených protichodných názorov a návrhov nemá šancu uspieť a globálny problém zaostalosti rozvojových krajín úspešne vyriešiť. Preto sa v súčasnosti väčšina politikov, ekonómov, politológov či sociológov, ako aj odborníkov z iných oblastí prikláňa ku kompromisnému riešeniu, ktoré by pomocou správnej kombinácie navrhovaných opatrení z oboch strán malo priniesť žiadaný progres a pozitívne výsledky v snahe o riešenie tohto globálneho problému.

O hľadanie kompromisu a prijímanie efektívnych a účinných opatrení by sa mali snažiť nielen rozvojové a rozvinuté krajiny, ale celé medzinárodné spoločenstvo, najvýznamnejšie medzinárodné organizácie nevynímajúc, pretože vzhľadom na vzájomnú prepojenosť jednotlivých globálnych problémov ľudstva (ekonomických, sociálnych, environmentálnych i bezpečnostných), v posledných rokoch stále viac silnejú obavy, že vyššie uvedená „*hrôzu naháňajúca aritmetika*“¹⁰ by mohla skončiť neúnosným rastom napätia medzi Severom a Juhom a pretrvávajúce globálneho problému zaostalosti rozvojových krajín či

¹⁰ Uvedené slovné spojenie po prvýkrát použil významný švédsky ekonóm a nositeľ Nobelovej ceny za ekonómiu Gunnar Myrdal (Jeníček a Foltýn, 2010). Nobelovu cenu získal v roku 1974 spoločne s Friedrichom Augustom von Hayek za ich pioniersku prácu v oblasti teórie peňazí a ich ekonomickej fluktuácie.

dokonca jeho prehľbovanie by mohlo vyústiť až do globálneho konfliktu, ktorého následky by mohli byť katastrofické pre celé ľudstvo.

Použitá literatúra

1. BECK, U. 2000. *What is globalization?* München : Polity, 2000. 192 s. ISBN 978-0-74562-125-8.
2. JENÍČEK, V. – FOLTÝN, J. 2010. *Globální problémy světa v ekonomických souvislostech.* Praha : C.H. Beck, 2010. 324 s. ISBN 978-80-7400-326-4.
3. McCANN, G. – McCLOSKEY, S. 2011. *Od lokálneho ku globálnemu: Kľúčové problémy rozvojových štúdií.* Bratislava : Nadácia Pontis, 2011. 232 s. ISBN 978-80-968229-3-4.
4. MEZŘICKÝ, V. 2006. *Globalizace a globální problémy.* Praha : Univerzita Karlova v Prahe. 2006. 312 s. ISBN 80-87076-01-X.
5. NORBERG, J. 2006. *Globalizace.* Praha : Alfa Publishing. 2006. 201 s. ISBN 80-86851-32-X.
6. NOVÁČEK, P. 2011. Rozvojové země v době globalizace. In Mezřický, V.: *Perspektivy globalizace.* Praha : Portál, 2011. 232 s. ISBN 978-80-7367-846-3.
7. OECD. 2011. *DAC Members' Net Official Development Assistance.* Dostupné na: www.oecd.org
8. SEN, A. 1999. *Development as Freedom.* Oxford : Oxford University Press, 1999. 384 s. ISBN 978-0-38572-027-4.
9. ŠKVRNDA, F. a kol. 2010. *Medzinárodné politické vzťahy.* Bratislava : Ekonóm. 2010. 230 s. ISBN 978-80-225-2917-1.
10. UN. 1990. *International Development Strategy for the Fourth United Nations Development Decade.* Dostupné na: <http://www.un.org/documents/ga/res/45/a45r199.htm>
11. UN. 2000. United Nations Millenium Declaration. Dostupné na: <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.htm>
12. UN. 2013. *Human Development Reports – Human Development Index.* Dostupné na: <http://hdr.undp.org/en/statistics/hdi/>

13. UNCTAD. 2011. *Handbook of Statistics 2011*. New York and Geneva : United Nations, 2011. 512 s. ISBN 978-92-1-112829-1.
14. UNCTAD. 2012. *Development and Globalization – Facts and Figures*. Dostupné na: <http://www.unctad.org/dgff/chapter2/2.1.html>
15. World Bank. 2002. *Powerty Measurement and Analysis*. Dostupné na: http://siteresources.worldbank.org/INTPRS1/Resources/383606-1205334112622/5467_chap1.pdf
16. World bank. 2007. *Absolute Poverty Measures for the Developing World, 1981-2004*. Dostupné na: http://www.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2007/04/16/000016406_20070416104010/Rendered/PDF/wps4211.pdf
17. World Bank. 2011. *Measuring Powerty*. Dostupné na: <http://web.worldbank.org/WEBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTPOVERTY/EXTPA/0,,contentMDK:20202198~menuPK:435055~pagePK:148956~piPK:216618~theSitePK:430367,00.html>

Informácie o autorovi

plukovník gšt. Ing. Radoslav Ivančík
Generálny štáb Ozbrojených síl SR
Bratislava
radoslav.ivancik@gmail.com

Analýza parlamentných volieb 2013 v Rakúskej republike

Boris Mattoš

Abstrakt

Cieľom príspevku je upriamiť pozornosť na parlamentné voľby do Národnej rady Rakúskej republiky, ktoré sa konali 29. septembra 2013. Voličská účasť v nich dosiahla 74,9%, čím sa zaradila medzi najnižšie od vzniku Druhej republiky v roku 1945. Z hľadiska volebných výsledkov najmarkantnejším rysom tohtoročných parlamentných volieb v Rakúsku je potvrdenie prepadu politickej podpory strán tzv. Veľkej koalície SPÖ a ÖVP (najnižšia podpora verejnosti od roku 1945), nárast podpory populistických strán (okrem FPÖ prekročila hranicu potrebnú na vstup do parlamentu aj populistická strana Franka Stronacha FRANK) a vstup dvoch nových politických subjektov (okrem strany FRANK v politickom zápase uspela aj liberálna strana NEOS) do zákonodarného zboru a celkové rozšírenie politických strán zastúpených v parlamente na šesť. Aj napriek poklesu podpory pre tzv. Veľkú koalíciu sa spojenectvo SPÖ a ÖVP javí ako najpravdepodobnejšie z hľadiska zostavenia vlády. Jedine tieto dva politické subjekty dokážu v Národnej rade zabezpečiť väčšinu, hoci už nie v takej sile, ako tomu bolo v minulosti.

Kľúčové slová: Rakúsko, Národná rada, parlamentné voľby, SPÖ, ÖVP, FPÖ

JEL Klasifikácia: D72

Abstract

The paper presents analysis of parliamentary elections to the National Council of the Republic of Austria, held on September 29th 2013. Voter turnout reached 74.9%, the lowest electoral participation since the establishment of the Second Republic in 1945. In context of election results the most noticeable feature of this year's parliamentary elections in Austria was a decrease of political support for so-called grand coalition of the SPÖ and ÖVP (the parties reached the lowest public support since 1945). Secondly, there has been an increase in public support for populist parties (in addition to the FPÖ a populist party of Frank Stronach FRANK reached the electoral threshold level and got into the parliament). Beside the FRANK party a new liberal party NEOS succeeded in the political struggle and that's why the total number of political parties represented in Austrian parliament increased to six. For all that decline in support for the grand coalition it's highly presumable that the next

government will be formed by the SPÖ and ÖVP. Only these two political subjects can ensure a parliamentary majority in the National Council of Austria, although not in such force, as in the past.

Key words : Austria, National Council, parliamentary elections, SPÖ, ÖVP, FPÖ

Úvod

Rakúska republika je parlamentná demokracia s dvojkomorovým parlamentom, ktorý tvoria Národná rada a Spolková rada tvoriace zákonodarnú moc štátu. Národná rada má 183 poslancov volených vo všeobecných, rovných a priamych voľbách spôsobom pomerného zastúpenia na päťročné funkčné obdobie. Spolková rada zastupuje záujmy spolkových krajín, ktoré sú v nej proporcionálne zastúpené vo vzťahu k počtu obyvateľov. Svojich zástupcov do Spolkovej rady delegujú krajiniské snemy, v súčasnosti má 61 členov.¹

Funkčné obdobie poslancov Národnej rady bolo do roku 2007 stanovené na 4 roky, ústavným zákonom z 29. júna 2007 bolo toto obdobie predĺžené na 5 rokov. Týmto zákonom, ktorý nadobudol účinnosť dňa 1. júla 2007, sa tiež znížila hranica veku pre aktívne volebné právo z 18 na 16 rokov a bola zavedená možnosť odovzdania hlasov poštou (Briefwahl).² Parlamentné voľby v roku 2008³ sa už riadili uvedenými zmenami. V poradí 21. voľby do Národnej rady Rakúskej republiky v rámci Druhej republiky sa konali v riadnom termíne a boli nariadením spolkovej vlády vypísané na 29. septembra 2013.⁴

1 Parlamentné voľby

Počet oprávnených voličov, ktorí využili možnosť hlasovania v tohtoročných parlamentných voľbách dosiahol 4.782.410. Uvedený počet odovzdaných hlasov zahŕňa aj voličov, ktorí zrealizovali svoje hlasovacie právo prostredníctvom pošty (spolu 542.990, o 167.356 viac ako pri prvej možnosti hlasovania týmto spôsobom v roku 2008), čím sa účasť

¹ Pozri: Národná rada a Spolková rada. Dostupné na internete: <<http://www.parlament.gv.at>>

² Spolková zbierka zákonov pre Rakúsku republiku. Dostupné na internete: <http://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblAuth/BGBLA_2007_I_27/BGBLA_2007_I_27.html>

³ Konali sa dňa 28. septembra 2008.

⁴ Spolková zbierka zákonov pre Rakúsku republiku. Dostupné na internete: <http://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblAuth/BGBLA_2013_II_177/BGBLA_2013_II_177.html>

oprávnených voličov v tohtoročných voľbách zvýšila zo 66,4 % na 74,9 %. Celková voličská účasť oproti roku 2008 klesla o 3,9 % a zaradila sa medzi historicky najnižšie od vzniku Druhej republiky.⁵

Z hľadiska počtu získaných hlasov v rakúskych parlamentných voľbách, najviac hlasov voličov (26,8 %) získala Sociálnodemokratická strana Rakúska (SPÖ) vedená rakúskym spolkovým kancelárom Wernerom Faymannom a druhý najvyšší počet voličských hlasov (24,0 %) dosiahla Rakúska ľudová strana (ÖVP) ministra zahraničných vecí Rakúska Michaela Spindeleggera. Obidve strany, ktoré tvorili spoločnú koaličnú vládu od roku 2007, získali tak tesnú väčšinu (50,8 % hlasov) v Národnej rade a predseda SPÖ mandát od spolkového prezidenta Heinza Fischera na sformovanie vlády. Z hľadiska počtu mandátov získali menované politické subjekty v 183-člennej Národnej rade spolu 99 mandátov (o 9 menej ako v roku 2008 a o 7 viac, ako je potrebné z hľadiska väčšiny v parlamente). V porovnaní s ostatnými parlamentnými voľbami však obidve politické strany stratili spolu 4,4 %, resp. 315.381 hlasov (počty získaných hlasov jednotlivých subjektov pozri tabuľku nižšie). Podľa prieskumu inštitútu SORA oslovili SPÖ a ÖVP skôr staršie osoby a volili ich viac ženy ako muži⁶.

Na tretej pozícii z hľadiska volebného výsledku skončila krajne pravicová Slobodná strana Rakúska (FPÖ) so ziskom 20,5 %. Strana v týchto parlamentných voľbách zaznamenala najväčší nárast voličských hlasov (+3,0 %). Predseda strany, Heinz-Christian Strache, zvolil neútočnú kampaň a zabezpečil strane miesto tretej najsilnejšej strany v Národnej rade. Slobodní získali podľa prieskumu inštitútu SORA podstatne viac hlasov mužov, ako žien a to vo všetkých vekových skupinách. Vo vzťahu k veku oslovili viac voličov do 59 rokov⁷. Slobodná strana Rakúska, ktorá vznikla v roku 1955, dosiahla najväčší úspech v parlamentných voľbách v roku 1999 (26,91 %, 1.244.087 hlasov, 52 mandátov) a to pod vedením korutánskeho hajtmana Jörga Haidera a po zložitých povolebných rokovaniach sa v roku 2000 stala vládnu stranou spolu s ľudovcami.

⁵ Počet oprávnených voličov v roku 2013: 6.384.308, počet odovzdaných hlasov v roku 2013: 4.782.410 (74,9%), neplatné hlasy v roku 2013: 89.503 (1,9%), platné hlasy v roku 2013: 4.692.907 (98,1 %). Počet oprávnených voličov v roku 2008: 6.333.109, počet odovzdaných hlasov v roku 2008: 4.990.952 (78,8%), neplatné hlasy v roku 2008: 103.643 (2,1%), platné hlasy v roku 2008: 4.887.309 (97,9 %).

Zdroj: Spolkové ministerstvo vnútra Rakúskej republiky [cit. 2013-10-15]. Dostupné na internete: <<http://wahl13.bmi.gv.at/>>

⁶ Inštitút pre strategické analýzy SORA/ISA: Analýza volieb do Národnej rady, s. 4 – [cit. 2013-11-2]. Dostupné na internete: <http://www.sora.at/fileadmin/downloads/wahlen/2013_NRW_Wahlanalyse.pdf>

⁷ Ibid

Z tradičných politických zoskupení miesta v parlamente zaujali aj Zelení – Zelená alternatíva so ziskom 12,4 % a 24 poslaneckých mandátov, čo je jej najlepší volebný výsledok dosiahnutý v parlamentných voľbách od vstupu do parlamentu v roku 1986.

Novými politickými subjektmi v Národnej rade Rakúskej republiky v novom legislatívnom období sú euroskeptická strana FRANK (Tím Stronach pre Rakúsko) a liberálna strana NEOS (Nové Rakúsko a Liberálne fórum).

Najdiskutovanejšími témami predvolebnej kampane v tohtoročných parlamentných voľbách boli podľa monitoringu rakúskeho Inštitútu pre strategické analýzy témy ako vzdelanie, pracovné miesta a dane. Nasledovalo prísťahovalectvo a integrácia, hospodárstvo. Pomerne málo pozornosti bolo v predvolebnej kampani venované témam ako bezpečnosť, bývanie a doprava.⁸

Tab. 1 Výsledky rakúskych parlamentných volieb 2013 a 2008

Názov strany	Skratka	% 2013 (počet hlasov)	% 2008 (počet hlasov)	Porovnanie 2013 – 2008 (počet hlasov)	Mandáty 2013 (2008)
Sozialdemokratische Partei Österreichs (Sociálnodemokratická strana Rakúska)	SPÖ	26,8 % (1.258.605)	29,3 % (1.430.206)	-2,4 % (-171.601)	52 (57)
Österreichische Volkspartei (Rakúska ľudová strana)	ÖVP	24,0 % (1.125.876)	26,0 % (1.269.656)	-2,0 % (-143.780)	47 (51)
Freiheitliche Partei Österreichs (Slobodná strana Rakúska)	FPÖ	20,5 % (962.313)	17,5 % (857.029)	+3 % (+105.284)	40 (34)
Die Grünen – Die Grüne Alternative (Zelení – Zelená alternatíva)	GRÜNE	12,4 % (582.657)	10,4 % (509.936)	+2,0 % (+72.721)	24 (20)
Team Stronach für Österreich (Tím Stronach pre Rakúsko)	FRANK	5,7 % (268.679)	-	-	11 (-)
Das Neue Österreich und Liberales Forum (Nové Rakúsko a Liberálne fórum)	NEOS	5,0 % (232.946)	-	-	9 (-)
Bündnis Zukunft Österreich – Liste Josef Bucher (Spojenectvo za budúcnosť Rakúska)	BZÖ	3,5 % (165.746)	10,7 % (522.933)	-7,2 % (-357.187)	0 (21)
Kommunistische Partei Österreichs (Komunistická	KPÖ	1,0 % (48.175)	0,8 % (37.362)	+0,3 % (10.813)	0 (0)

⁸ Ibid

strana Rakúska)					
Piratenpartei Österreichs (Pirátska strana Rakúska)	PIRAT	0,8 % (36.265)	-	-	0 (-)
Christliche Partei Österreichs (Kresťanská strana Rakúska)	CPÖ	0,1 % (6.647)	0,6 % (31.080)	-0,5 % (-24.433)	0 (0)
Der Wandel (Zmena)	WANDL	0,1 % (3.051)	-	-	0 (-)
Sozialistische Linkspartei (Socialistická ľavicová strana)	SLP	0,0 % (947)	-	-	0 (-)
EU-Austrittspartei (Strana vystúpenia z EÚ)	EUAUS	0,0 % (510)	-	-	0 (-)
Männerpartei (Strana mužov)	M	0,0 % (490)	-	-	0 (-)

Zdroj: Výsledky volieb vystavil Spolkový volebný orgán (Bundeswahlbehörde) dňa 16.10.2013 a zverejnilo Spolkové ministerstvo vnútra Rakúskej republiky [cit. 2013-10-17]. Dostupné na internete: http://www.bmi.gv.at/cms/BMI_wahlen/nationalrat/2013/End_Gesamt.aspx

2 Politické subjekty zastúpené v parlamente

Sociálnodemokratická strana Rakúska (SPÖ) patrí vzhľadom k svojej takmer 125-ročnej histórii medzi najstaršie existujúce rakúske politické subjekty. Strana so štandardným sociálno-demokratickým profilom mala rozhodujúci podiel na vzniku prvej Rakúskej republiky v roku 1918 a formovaní politického, hospodárskeho a právneho systému krajiny aj po roku 1945 v rámci druhej Rakúskej republiky. K významným štátnikom tejto strany sa zaraďujú spolkoví kancelári Bruno Kreisky, Fred Sinowatz, Franz Vranitzky, Viktor Klima, Alfred Gusenbauer a súčasný kancelár Werner Faymann (vo funkcii predsedu strany a kancelára od roku 2008), resp. spolkoví prezidenti Karl Renner, Theodor Körner, Adolf Schärf, Franz Jonas a súčasný prezident Heinz Fischer (vo funkcii od roku 2004). SPÖ patrí k zakladajúcim členom Socialistickej internacionály. V Európskom parlamente má v rámci Sociálnodemokratickej strany Európy (PES) 5 poslancov.⁹

Rakúska ľudová strana (ÖVP) bola založená v roku 1945. Zvíťazila v prvých povojnových voľbách v roku 1945 a post kancelára si strana udržala až do roku 1970. Patrí medzi rozhodujúce politické subjekty v krajine. Strana je vo vláde zastúpená nepretržite od roku 1987. Medzi významných štátnikov tejto strany patrili spolkoví kancelári Leopold Figl, Julius Raab, Alfons Gorbach, Josef Klaus a Wolfgang Schüssel a spolkoví prezidenti Kurt Waldheim a Thomas Klestil. ÖVP je v Európskom parlamente v rámci Európskej ľudovej

⁹ Sociálnodemokratická strana Rakúska – dostupné na internete: <<http://spoe.at>>

strany (EPP) zastúpená 6 poslancami. Predsedom strany od roku 2011 je Michael Spindelegger, ktorý od roku 2008 vykonáva funkciu ministra zahraničných vecí.¹⁰

Slobodná strana Rakúska (FPÖ) je pravicová, populistická strana, ktorá vznikla v roku 1955. Strana bola súčasťou spolkovej vlády v dvoch obdobiach v rokoch 1983-1986 v tzv. malej koalícii s SPÖ a v rokoch 2000-2007 v koalícii s ÖVP¹¹. Predsedovia strany: Jörg Haider (1986-2000) a Heinz-Christian Strache (od roku 2005). V rokoch 2000 – 2005 mala strana celkove piatich predsedov a prechádzala turbulentným obdobím, ktoré v roku 2005 ukončilo štiepenie strany a vznik nového politického subjektu Spojenectvo za budúcnosť Rakúska (Bündnis Zukunft Österreich - BZÖ) na čele s Jörgom Haiderom. V Európskom parlamente je zastúpená dvomi mandátmi v rámci skupiny nezaradených poslancov.¹²

Zelení – Zelená alternatíva (GRÜNE) - strana bola založená v roku 1986 a súčasťou Národnej rady je od parlamentných volieb v roku 1986. Zelení svoje základné hodnoty v tohtoročných parlamentných voľbách zhrnuli do výrazov ako ekológia, solidárnosť, sebaurčenie, priama demokracia, feminizmus. V Európskom parlamente je zastúpená dvomi mandátmi v rámci Európskej strany zelených (EGP). Predsedníčkou strany je od roku 2009 Eva Glawischnig-Piesczek.¹³

Euroskeptickú stranu FRANK založil 25. septembra 2012 81-ročný rakúsko-kanadský miliardár, Frank Stronach¹⁴. Strana nesúca jeho meno získala v krajinových voľbách od 3,36 % (Tirolsko) do 11,18 % (Korutánsko)¹⁵. Vo svojich prvých parlamentných voľbách aj napriek masívnej predvolebnej kampani a veľkým očakávaniam jej predsedu strana získala len 5,8 % voličských hlasov. Stranu je možné zaradiť medzi strany euroskeptické a populistické, podobne ako FPÖ. Oba tieto subjekty podľa Pressburga prejavujú značnú

¹⁰ Rakúska ľudová strana – dostupné na internete: <<http://www.oevp.at>>

¹¹ Pozri zloženie rakúskych vlád od roku 1945: Úrad spolkového kancelára (Bundeskanzleramt) [cit. 2013-10-5]. Dostupné na internete: <<http://www.bka.gv.at/site/3355/default.aspx>>

¹² Slobodná strana Rakúska - dostupné na internete: <<http://www.fpoe.at>>

¹³ Zelení – Zelená alternatíva – dostupné na internete: <<http://www.gruene.at/partei/organisation/bundespartei>>

¹⁴ Tím Stronach pre Rakúsko – dostupné na internete: <<http://www.teamstronach.at/de/>>

¹⁵ Pink, O. 2013. *Das war Frank Stronach*. In: Denník Die Presse, 11.10.2013. Dostupné na internete: <http://diepresse.com/home/politik/innenpolitik/1463305/Das-war-Frank-Stronach?_vl_backlink=/home/politik/nrwahl2013/index.do>

mieru euroskepticizmu a broja proti etablovanej partokracii. Hlavný rozdiel medzi nimi vidí komentátor týždenníka TREND v deklarovaných postojoch voči imigrantom a utečencom.¹⁶

Liberálna strana NEOS bola založená 27. októbra 2012 a za necelý rok získala voličskú odozvu, ktorá sa pretavila do vyše 232-tisíc voličských hlasov, ktoré jej zabezpečili 5,0% v parlamentných voľbách. Kvórum potrebné pre vstup politického subjektu do Národnej rady je na úrovni 4% získaných hlasov v parlamentných voľbách. NEOS podporuje projekt federalizácie Európskej únie, bankovú úniu a urýchľovanie všetkých integračných procesov.¹⁷

Euroskeptická strana Spojenectvo za budúcnosť Rakúska - BZÖ, ktorá vznikla odtrhnutím od Slobodných (FPÖ) a ktorú v roku 2008 ako najvyšší predstaviteľ strany do volieb viedol Jörg Haider, na rozdiel od volebného zisku 10,7% vo voľbách v roku 2008 sa vzhľadom na volebný zisk (3,5 %) tentoraz do Národnej rady nedostala. Ide zároveň o politický subjekt, ktorý v porovnaní s minulými parlamentnými voľbami stratil najväčší počet svojich voličov (-7,2 %, -357.187 hlasov).

3 Povolebná situácia

Výsledky parlamentných volieb dopadli pre vládnu koalíciu strán SPÖ – ÖVP najhoršie od roku 1945. Koalícia sociálnych demokratov a ľudovcov si pre približne štyri desaťročia koaličného spoluvládnutia počas trvania povojnovej Rakúskej republiky vyslúžila nelichotivý prívlastok „dvojhlavá partokracia“. Dominantné politické subjekty si striedavo získavali mocenský politický primát a v koaličnom zväzku tvorili tzv. Veľkú koalíciu. Pressburg uvádza, že pri vládnej moci bola viac SPÖ: za vyše šesť desaťročí existencie Druhej republiky stáli v opozícii iba v rokoch 1966-1970 a 2000-2007.¹⁸

Na druhej strane je evidentný nárast populistických strán a to nielen 3-percentným posilnením FPÖ oproti roku 2008, ale aj vstupom novej strany FRANK. Obe strany spolu získali podporu 1,2 milióna voličov, 26,2 % hlasov, resp. 55 mandátov. Nárast populistov

¹⁶ Pressburg, A. P. 2013. *Rakúšania stavili na istotu – Zabehaná tandem pravého a ľavého stredú môže ďalej viesť alpskú republiku*. In: Týždenník TREND č. 32 (3. október 2013), s. 32. Dostupné na internete: <<http://www.etrend.sk/trend-archiv/rok-2013/cislo-39/rakusania-stavili-na-istotu.html>>

¹⁷ Nové Rakúsko a Liberálne fórum – dostupné na internete: <www.neos.eu>

¹⁸ Pressburg, A. P. 2013. *Rakúšania stavili na istotu – Zabehaná tandem pravého a ľavého stredú môže ďalej viesť alpskú republiku*. In: Týždenník TREND č. 32 (3. október 2013), s. 32. Dostupné na internete: <<http://www.etrend.sk/trend-archiv/rok-2013/cislo-39/rakusania-stavili-na-istotu.html>>

pozoroval Šepták už v parlamentných voľbách v roku 2008 a niektoré jeho závery sú relevantné aj pre hodnotenie rakúskych parlamentných volieb v tomto roku:

- občania sú frustrovaní z neustáleho vládneho handrkovania a časom došli k záveru, že koalícia je zamestnaná len sebou a nie problémami ľudí;
- jedným z najvýraznejších trendov súčasného rakúskeho stranického systému je rastúca fluktuácia voličov. Podľa prieskumu viedenského Inštitútu pre výskum trhu sa celá jedna tretina voličov v roku 2008 rozhodla až krátko pred poslednou septembrovou nedeľou.¹⁹

Najpravdepodobnejšia z hľadiska ďalšieho vývoja je kontinuita Veľkej koalície. Jedine tieto dve politické strany môžu momentálne v parlamente zabezpečiť väčšinu, hoci už nie v takej sile, ako v predchádzajúcich obdobiach. Spolupráca s ďalšími subjektmi by si vyžadovala prizvať na rokovania aj ďalšieho politického partnera, čo by vyjednávanie sťažilo. Prvé miesto vo voľbách a poverenie na zostavenie spolkovej vlády neznamena pre SPÖ automaticky miesto vo vláde. Pre jej podporu v parlamente je potrebné zaistiť parlamentnú väčšinu. Socialisti, podľa Pressburga, odmietajú vstúpiť so Slobodnými do koalície, keďže FPÖ sa vmanévrovala do postavenia, ktoré je v očiach Európskej únie na hrane kategórie extrémistickej strany.²⁰

Na druhej strane Ľudová strana Rakúska so Slobodnou stranou Rakúska koaličnú vládu vytvorila v roku 2000 a to ako výsledok 124-dňových rokovaní²¹ po voľbách na jeseň 1999. Tým došlo k ukončeniu dlhoročnej spolupráce sociálnych demokratov a ľudovcov. Takýto zásadný politický zvrät v povolebnej konštelácii sa tento krát neočakáva.

Účasť FPÖ vo vláde ÖVP vyvolala v roku 2000 ostré reakcie mnohých štátov sveta, krajina sa dostala do medzinárodnej izolácie, bilaterálne vzťahy Rakúska s niektorými krajinami boli obmedzené na minimálnu úroveň. Predseda vlády Portugalska Antonio Guterres, z pozície predsedajúcej krajiny Európskej únie, prezentoval 31. januára 2000 vyhlásenie o opatreniach 14 členských štátov Európskej únie, ktoré zahŕňalo ich spoločnú reakciu na možnosť, že v Rakúsku bude vytvorená vláda s účasťou Slobodných. Opatrenia sa vzťahovali na tri roviny: EÚ nebude organizovať stretnutia s Rakúskom na úrovni ústavných

¹⁹ Pozri: Šepták, M. 2008. *Co přinesli rakouské parlamentní volby?* In: *Mezinárodní politika* 11/2008, s. 22. Dostupné na internete: <http://www.dokumenty-iir.cz/MP/MPArchive/2008/MP11_08.pdf>

²⁰ Pressburg, A. P. 2013. *Rakúšania stavili na istotu – Zabeháný tandem pravého a ľavého stredu môže ďalej viesť alpskú republiku.* In: *Týždenník TREND* č. 32 (3. október 2013), s. 32. Dostupné na internete: <<http://www.etrend.sk/trend-archiv/rok-2013/cislo-39/rakusania-stavili-na-istotu.html>>

²¹ Dlhšie trvali rokovania o zostavení vlády len v roku 1962 a to 129 dní.

činiteľov; EÚ nebude podporovať kandidatúry Rakúska do medzinárodných organizácií a veľvyslanci Rakúska v členských krajinách EÚ nebudú prijímaní na úrovni ministrov a štátnych tajomníkov, ale len na úrovni riaditeľov.²² Jörg Haider sa aj vzhľadom k medzinárodnému tlaku vo februári 2000 vzdal postu predsedu strany Slobodných.

Úlohou preskúmať politickú situáciu v Rakúsku boli poverené tri významné osobnosti, ktoré 12. júla 2000 menoval Luzius Wildhaber, prezident Európskeho súdu pre ľudské práva. Tzv. Troch mudrcov tvorili bývalý prezident Fínska Martti Ahtisaari, bývalý komisár EÚ a minister zahraničných vecí Španielska Marcelino Oreja a profesor práva na univerzite v Heidelbergu Jochen Frowein. Správa, ktorú odovzdali 8. septembra 2000 prezidentovi Francúzskej republiky Jacquesovi Chiracovi, ako zástupcovi predsedajúcej krajiny EÚ, obsahovala odporúčanie na okamžité zrušenie sankcií, činnosť rakúskej vlády hodnotila pozitívne, ale stranu Slobodných podrobila nekompromisnej a tvrdej kritike. Na základe záverov predloženej správy, dňa 12. septembra 2000 dalo 14 krajín Európskej únie súhlas na zrušenie sankcií.²³

Záver

Najmarkantnejším rysom tohtoročných parlamentných volieb v Rakúsku je potvrdenie prepadu politickej podpory dvoch tradične najsilnejším politickým stranám, vzostup populistov a vstup nových strán do parlamentu.

Tradičné dominantné politické zoskupenia pravého a ľavého politického spektra - Rakúska ľudová strana a Sociálnodemokratická strana Rakúska, ktoré boli pre väčšinu voličov po desaťročia jasnou politickou voľbou, kontinuálne strácajú podporu verejnosti. ÖVP a SPÖ, ktoré obsadzovali od roku 1945 do volieb v roku 1990 viac ako 80% poslaneckých mandátov v Národnej rade, stratili v parlamente od roku 2002 takmer 50 poslaneckých miest a získali politickú podporu jemne presahujúcu 50%. Aj vzhľadom k tomuto trendu je vysoko pravdepodobné, že spojenie dvoch silných politických subjektov nemusí už v budúcnosti zaručiť parlamentnú podporu spolkovej vláde.

Na druhej strane rastie podpora populistických strán, hoci tento nárast nebol pri tohtoročných parlamentných voľbách očakávaný a to okrem iného aj vzhľadom k tomu, že k Slobodnej strane Rakúska a Spojenectvu za budúcnosť Rakúska pribudla tiež strana Franka

²² Pozri: Lidák, J. a kol. 2010. *Politické systémy (vývoj - stav - kontexty)*, s. 54 – 55.

²³ Ibid

Stronacha. Stranám FPÖ a FRANK sa podarilo prekročiť hranicu potrebnú pre vstup do parlamentu, nakumulovali celkove štvrtinu odovzdaných voličských hlasov. FPÖ skončila z hľadiska volebného zisku na treťom mieste v poradí a zaznamenala najvyšší nárast hlasov voličov.

Do politického súboja sa do parlamentných volieb zapojilo celkove 14 politických subjektov. Vstupom dvoch nových strán sa historicky zvýšil počet strán zastúpených v Národnej rade na šesť. Liberáli mali už svoje zastúpenie v parlamente po voľbách v rokoch 1994 a 1995 v podobe strany Liberálne fórum, štyri volebné obdobia však neprekročili hranicu potrebnú pre vstup do parlamentu. V tomto roku sa to podarilo strane NEOS. Tím Franka Stronacha v rámci prvej participácie v celorakúskych voľbách získal takmer 270-tisíc hlasov. Vzhľadom k vysokému veku predsedu strany a politickej nekonzistentnosti zvolených zástupcov je osud tejto strany otázný.

Napriek vyššie uvedeným zmenám je vysoko pravdepodobné, že variant tzv. Veľkej koalície bude zachovaný aj v tohtoročnom povolebnom usporiadaní.

Z hľadiska prezentovaných tém je predpoklad, že oblasti ako vzdelanie, pracovné miesta a daňový systém budú v zornom portfóliu agendy strán tvoriacich spolkovú vládu. Aj v prípade neúčasti FPÖ vo vláde to ale nevylučuje rezonanciu spoločenskej diskusie na témy ako prisťahovalectvo, migrácia alebo integrácia. Sú to témy, ktoré v spoločnosti dlhodobo rezonujú a tvoria politickú agendu viacerých politických subjektov zastúpených v parlamente. Rastúci vplyv populistických strán a témy ktoré prinášajú musia akceptovať aj tradičné strany a jasne sa k nim vymedziť.

Použitá literatúra:

1. LIĐÁK, J. a kol. 2010. *Politické systémy (vývoj - stav - kontexty)*. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2010. ISBN 978-80-225-3077-4.
2. PINK, O. 2013. *Das war Frank Stronach*. In: *Denník Die Presse*, 11.10.2013. Dostupné na internete: <http://diepresse.com/home/politik/innenpolitik/1463305/Das-war-Frank-Stronach?_vl_backlink=/home/politik/nrwahl2013/index.do>
3. PRESSBURG, A. P. 2013. *Rakúšania stavili na istotu – Zabehaná tandem pravého a ľavého stredu môže ďalej viesť alpskú republiku*. In: *Týždenník TREND* č. 32 (3. október 2013), s. 32. Dostupné na internete: <<http://www.etrend.sk/trend-archiv/rok-2013/cislo-39/rakusania-stavili-na-istotu.html>>
4. ŠEPTÁK, M. 2008. *Co přinesli rakouské parlamentní volby?* In: *Mezinárodní politika* 11/2008, s. 22. Dostupné na internete: <http://www.dokumenty-iir.cz/MP/MPArchive/2008/MP11_08.pdf>

Internetové zdroje:

1. Inštitút pre strategické analýzy (Institut für Strategieberatungen) SORA/ISA - <http://www.sora.at>
2. Národná rada Rakúskej republiky (Nationalrat) a Spolková rada Rakúskej republiky (Bundesrat) - <http://www.parlament.gv.at>
3. Nové Rakúsko a Liberálne fórum (Das Neue Österreich und Liberales Forum) - www.neos.eu
4. Rakúska ľudová strana (Österreichische Volkspartei) - <http://www.oevp.at>
5. Slobodná strana Rakúska (Freiheitliche Partei Österreichs) – <http://www.fpeo.at>
6. Sociálnodemokratická strana Rakúska (Sozialdemokratische Partei Österreichs) - <http://spoe.at>
7. Spolková rada Rakúskej republiky (Bundesrat) - <http://www.parlament.gv.at>
8. Spolková zbierka zákonov pre Rakúsku republiku (Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich) - <http://www.ris.bka.gv.at>
9. Spolkové ministerstvo vnútra Rakúskej republiky (Bundesministerium für Inneres) - <http://www.bmi.gv.at/>
10. Tím Stronach pre Rakúsko (Team Stronach für Österreich) - <http://www.teamstronach.at>
11. Úrad spolkového kancelára (Bundeskanzleramt) - <http://www.bka.gv.at>
12. Zelení – Zelená alternatíva (Die Grünen – Die Grüne Alternative) - <http://www.gruene.at>

Informácie o autorovi

Mgr. Boris Mattoš, PhD.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava

Tel.: +421-2-672 95 478

e-mail: boris.mattos@euba.sk

Mierový proces na Blízkom východe: Dohoda z Osla a jej dôsledky*

Tomáš Michalák

Abstrakt

Najvypuklejším politickým problémom počas celej histórie palestínsko-izraelského konfliktu bolo to, že obe strany sa vzájomne neuznávali. Palestínčania považovali židov, ktorí prišli do Palestíny a na časti jej územia vyhlásili izraelský štát, za okupantov bez legitimacy. Na zvyšnom území Palestíny zase nijaký arabský štát nevznikol a palestínski Arabi zostali buď na územiach, ktoré sa dostali pod jordánsku a egyptskú správu alebo utiekli do susedných štátov. Palestínčania tak nemali oficiálnu vládu, teda nejaký spoločný výkonný orgán, ktorý by zastupoval ich záujmy. V roku 1964 vznikla Organizácia za oslobodenie Palestíny (OOP), ľudová zastupiteľská organizácia, ktorá združila „palestínske elity“ a v Lige arabských štátov získala kvázi vládny štatút.¹ Vedenie OOP sa tým stalo strešným orgánom všetkých palestínskych odbojových a politických skupín. Izraelské vlády legitimitu OOP – ako zástupcu Palestínčanov – nikdy neuznali a dokonca ju považovali za teroristickú organizáciu. Umiernené vyhlásenia vedenia OOP, ktoré odzneli v roku 1988, Izraelu nestačili. K neoficiálnemu vzájomnému uznaniu prišlo až potom, keď si predstavitelia oboch strán sadli za spoločný stôl počas tajných rokovaní v Nórsku.

Kľúčové slová: Organizácia za oslobodenie Palestíny, Izrael, Pásmo Gazy, Západný breh Jordánu, Deklarácia zásad.

JEL klasifikácia: F 15, F 59

Abstract

The most apparent political problem throughout history of the Palestinian-Israeli conflict was that both sides have not recognized each other. Palestinians have considered the Jews who came to Palestine and declared the state of Israel on part of its territory, the occupiers without legitimacy. In the remaining territory of Palestine no Arab state emerged and the Palestinian Arabs remained either in the territories that came under Jordanian and Egyptian administration or fled for neighboring countries. Palestinians haven't had official government that would represent their interests. In 1964 the Palestine Liberation Organization (PLO) was

*Štúdia bola vypracovaná v rámci grantového projektu VEGA – 2/0141/12.

¹ Schulze, Kirsten E.: *Arabsko izraelský konflikt*. Brno: Cpress, 2012, s. 38.

founded, People's representative organization that merged into a single body "the Palestinian elite", and it received status in the Arab League. The PLO has covered all Palestinian political and resistance movements under one leadership. The Israeli government never recognized the legitimacy of the PLO - as representative of the Palestinians - and even considered a terrorist organization. Moderate statements of the PLO leadership, which were presented in 1988, were insufficient for Israel. The unofficial mutual recognition, however, came when the leaders of both parties sat down at a one table during the secret negotiations in Norway.

Keywords: Palestine Liberation Organization, Israel, Gaza, West Bank, Declaration of Principles.

1 Listy o vzájomnom uznaní

Tajné palestínsko-izraelské mierové rokovania prebiehali pod nórsnym patronátom na rôznych miestach v Nórsku od januára do augusta v roku 1993. Ani počas týchto rokovaní, po ktorých bol vypracovaný spoločný dokument s názvom „Deklarácia zásad dočasnej samosprávy“, však k oficiálnemu vzájomnému uznaniu neprišlo. Problém vzájomného uznania na oficiálnej úrovni vyriešili až dokumenty nazvané „Listy o vzájomnom uznaní“. Išlo o korešpondenciu zo dňa 9. septembra 1993 medzi predsedom OOP Jāsirom ʿArafātom na jednej strane a nórskym ministrom zahraničných vecí Jorgenom Holstom a predsedom izraelskej vlády Jicchakom Rabinom na strane druhej.²

Prvý list adresoval Jāsir ʿArafāt izraelskému predsedovi vlády Jicchakovi Rabinovi a obsahoval tieto základné záväzky:

- OOP uznáva právo štátu Izrael na existenciu v mieri a bezpečí.
- OOP akceptuje rezolúciu Bezpečnostnej rady OSN 242 a 338.
- OOP sa pripája k mierovému procesu na Blízkom východe smerujúcemu k mierovému urovnaniu konfliktu medzi oboma stranami a vyhlasuje, že všetky nevyriešené otázky týkajúce sa konečného stavu budú vyriešené prostredníctvom rokovaní.
- OOP je toho názoru, že podpis „Deklarácie zásad“ predstavuje historickú udalosť, začatie novej epochy mierového spolunažívania bez násilia a bez všetkých ďalších

² Eisenberg, Laura Zittrain; Caplan, Neil: *Negotiating Arab-Israeli Peace*. Indiana University Press, 2010, s. 178.

činov, ktoré ohrozujú mier a stabilitu. OOP sa preto zrieka použitia terorizmu a iných násilných činov a berie na seba zodpovednosť za všetky zložky OOP a personálu s cieľom zabezpečiť ich dodržiavanie a zabrániť porušovaniu disciplíny.³

V liste, ktorý bol adresovaný ministrom zahraničných vecí Nórska Johanovi Jorgenovi Holstovi, Jāsir ʿArafāt napísal:

- Chcel by som Vám potvrdiť, že podpísaním „Deklarácie zásad“ OOP vyzýva Palestínčanov na Západnom brehu Jordánu a v pásme Gazy, aby sa zúčastnili procesu vedúceho k normalizácii života, odmietli násilie a terorizmus, čo prispeje k mieru, stabilite a k ich aktívnej účasti pri formovaní ekonomického rozvoja a spolupráce.⁴

Tretí list adresoval Jicchak Rabin predsedovi Organizácie za oslobodenie Palestíny Jāsirovi ʿArafátovi.

- V reakcii na Váš list zo dňa 9. septembra 1993 si Vám dovoľujem potvrdiť, že s ohľadom na záväzky OOP obsiahnuté vo Vašom liste sa izraelská vláda rozhodla uznať OOP ako zástupcu palestínskeho ľudu a začať rokovania s OOP v rámci mierového procesu na Blízkom východe.⁵

Išlo o významnú udalosť, pretože Izrael sa týmto listom oficiálne zapojil do procesu, na konci ktorého malo prísť k urovnaniu dlhého a zložitého konfliktu nielen s Palestínčanmi, ale aj s ostatnými arabskými štátmi. Pre Organizáciu za oslobodenie Palestíny sa zase ukazovala vidina nezávislého palestínskeho štátu, ktorý by sa rozprestieral na Západnom brehu Jordánu a v pásme Gazy, územiach okupovaných Izraelom po vojne v roku 1967. Predtým ako si Jāsir ʿArafāt a Jicchak Rabin vymenili „Listy o vzájomnom uznaní“ sa izraelská pozícia zakladala na tvrdení, že nič také ako „palestínsky ľud neexistuje.“ Tento názor viackrát vyslovila aj ministerská predsedníčka Izraela Golda Meirová. V oficiálnych izraelských dokumentoch boli Palestínčania označovaní ako „komunita jednotlivcov“, pozostávajúcich z „arabských obyvateľov Judey, Samárie a Gazy“. Toto sa zmenilo listom Jicchaka Rabina, ktorým uznal OOP za predstaviteľku palestínskeho „ľudu“.⁶

³ <http://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/36917473237100E285257028006C0BC5> - 11.júl.2013

⁴ <http://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/36917473237100E285257028006C0BC5> - 11.júl.2013

⁵ <http://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/36917473237100E285257028006C0BC5> - 11.júl.2013.

⁶ Cotran, Eugene – Mallat, Chibli (ed): *The Arab-Israeli Accords: Legal Perspectives*. London: Kluwer Law International, 1996, s. 67.

Podľa Uriho Savira, izraelského vyjednávača v Osle, vzájomné uznanie bolo významnejšie ako samotná „Deklarácia o zásadách“, pretože „Listy o vzájomnom uznaní“ zmenili konflikt spochybňujúci vzájomnú existenciu na politický konflikt.⁷ Zrušenie týchto bariér a prechod k dialógu bolo podľa mnohých pozorovateľov najdôležitejším bodom dosiahnutým v procese z Osla.

Aj keď mediátorom týchto izraelsko-palestínskych rozhovorov bolo Nórsko, každému bolo jasné, že takýto zásadný diplomatický prielom musí zastrešiť nejaká vplyvná autorita. Po páde komunistického bloku sa pohľad automaticky upieral na Spojené štáty americké, ktoré v tom čase viedli vo Washingtone oficiálne rozhovory. Izraelský minister zahraničných vecí Šimon Peres a nórsky minister zahraničia Johan Joergen Holst preto odcestovali spolu do USA, aby oficiálne informovali amerických predstaviteľov o tajných rokovaniach v Osle. V Kalifornii sa koncom augusta 1993 stretli na námornej základni *Point Mugu* s americkým ministrom zahraničných vecí Warrenom Christopherom a osobitným koordinátorom pre Blízky východ Dennisom Rossom.⁸ Tí neboli nadšení, keď sa dozvedeli o priebehu rokovaní, o ktorých neboli Spojené štáty vopred informované. Iba dva týždne pred kalifornským stretnutím bol Warren Christopher na oficiálnej návšteve v Izraeli, ale ani Šimon Peres ani Jicchak Rabin ho neinformovali, že sú blízko k dohode s Palestínčanmi. Šimon Peres odovzdal Warrenovi Christopherovi a Dennisovi Rossovi text dohody z Osla so slovami: „Existujú dva spôsoby, ako ukončiť konflikt s OOP. Treba použiť buď silu, alebo múdrosť. Ak sa všetci zachováme múdro, OOP sa stane partnerom v mierovom procese a nebude prekážkou mieru.“⁹

Obaja americkí predstavitelia si text dohody spolu prešli v súkromí. Po spoločnom zhodnotení textu deklarácie sa Warren Christopher vyjadril, že takúto dohodu by považoval za prielom. Ubezpečil izraelského ministra zahraničných vecí, že USA schvália všetko to, čo bolo doteraz dohodnuté. Zároveň potvrdil, že Spojené štáty ako svetová veľmoc dohodu diplomaticky zastrešia, a tým jej dodajú medzinárodné uznanie.¹⁰ Šimon Peres potom kontaktoval palestínske vedenie v Tunise a stručne mu oznámil kladné americké stanovisko.

⁷ Jones, Deiniol: *Cosmopolitan Mediation?* Manchester: Manchester University Press, 1999, s. 132.

⁸ Christopher, Warren: *In the Stream of History: Shaping Foreign Policy for a New Era*. Stanford University Press, 1998, s. 77.

⁹ Qurie, Ahmed: *From Oslo to Jerusalem*. London: I.B. Tauris & Co. Ltd, 2008, s. 264.

¹⁰ Christopher, Warren: *In the Stream of History: Shaping Foreign Policy for a New Era*. Stanford University Press, 1998, s. 77.

Ďalšou dôležitou úlohou bolo nájsť spôsob, ako predstaviť dohodu verejnosti. Pre takú významnú dohodu bolo dôležité, aby bola prijatá širokými masami obyvateľstva na jednej aj druhej strane. Šimon Peres navrhol, aby bol dokument svetu predstavený ako spoločná dohoda Izraela, Palestínčanov, Nórska a USA. Bol to jeden zo spôsobov, ako minimalizovať všetky možné hlasy opozície, keďže USA požívali v Izraeli veľkú dôveru aj medzi pravicou a radikálnymi hnutiami.¹¹ Všetky tri vlády vydali vyhlásenie, v ktorom uvádzali, že dohoda bude oficiálne podpísaná vo Washingtone DC.

Aby bol dodržaný aj právny rámec, musel prijatú dohodu potvrdiť aj najvyšší orgán OOP. Výkonný výbor OOP prerokovával „Deklaráciu zásad“ a „Listy o vzájomnom uznaní“ v dňoch 8. – 9. septembra 1993. Niektorí členovia výboru, predovšetkým z Ľudového frontu za oslobodenie Palestíny (ĽFOP) a Demokratického frontu za oslobodenie Palestíny (DFOP) ale aj vysoký predstaviteľ politického oddelenia OPP Fārūq al-Qadūmī, bojkotovali toto zasadanie na protest voči umiernenej politike Jāsira °Arafāta. Na protest rezignovali aj ďalší traja členovia Výkonného výboru OOP. Nakoniec za schválenie predložených dokumentov hlasovalo deväť členov, traja boli proti a šiesti sa nedostavili.¹²

2 Slávnostné podpísanie vo Washingtone

„Deklarácia zásad“ mala byť slávnostne a oficiálne podpísaná izraelským ministrom zahraničných vecí Šimonom Peresom a Mahmūdom °Abbāsom, ktorý bol v OOP zodpovedný za oblasť zahraničných vecí. Keď boli „Listy o vzájomnom uznaní“ podpísané a termín oficiálneho ceremonálu vo Washingtone sa blížil, Jāsir °Arafāt vyhlásil, že do Washingtonu by mal cestovať on ako predseda OOP, a teda najvyšší predstaviteľ Palestínčanov.¹³ Jāsir °Arafāt sa totiž obával sa, že keby sa na slávnostnom ceremonáli zúčastnil iba Mahmūd °Abbās, dostal by sa do centra pozornosti, čo by mohlo signalizovať, že novým palestínskym vodcom je on. Mahmūd °Abbās nemal v úmysle dostať sa do konfrontácie s predsedom OOP a vyjadril sa, že by bol rád, keby dokument podpísal Jāsir °Arafāt. To ale znamenalo, že za izraelskú stranu by ho musel podpísať premiér Jicchak Rabin.

¹¹ Rubin, Neil: *American Jewry and the Oslo Years*. New York: Palgrave Macmillan, 2012, s. 36.

¹² Rubin, Barry and Rubin, Judith Colp: *Yasir Arafat: A Political Biography*. New York: Oxford University Press, 2005, s. 137.

¹³ Qurie, Ahmed: *From Oslo to Jerusalem*. London: I.B. Tauris & Co. Ltd, 2008, s. 275.

Palestínska strana kontaktovala Šimona Peresa a informovala ho, že Jāsir [°]Arafāt chce cestovať do Washingtonu na slávnostný podpis „Deklarácie zásad“. Zároveň bola vznesená otázka, či by sa Jicchak Rabin mohol tiež zúčastniť. Odpoveď prišla obratom. Izraelská strana oznámila, že predseda vlády je pripravený zúčastniť sa na slávnostnom ceremoniáli, ak dostane pozvanie od americkej administratívy, ale samotnú dohodu nepodpíše.¹⁴

Americký prezident Bill Clinton sa po tejto informácii vyjadril, že je viac ako ochotný súhlasiť s príchodom dvoch najvyšších predstaviteľov oboch strán.¹⁵ Prielom vo vzťahoch na Blízkom východe považoval za veľkú medzinárodnú udalosť a diplomatický úspech, ktorý by mu padol doslova z neba bez toho, aby sa oň akokoľvek pričínil. Rovnako dobre si výhodu tohto kroku uvedomoval aj Jāsir [°]Arafāt. V Bielom dome by bol privítaný s veľkými poctami, a celý svet by mu pripisoval ukončenie izolácie OOP. Zrazu by sa mu otvorilo mnoho zatvorených dverí, najmä v bohatých arabských štátoch stojacich na strane USA. Konečná dohoda teda znela, že Jicchak Rabin aj Jāsir [°]Arafāt sa zúčastnia ceremoniálu, ale dohodu podpíšu Šimon Peres a Mahmūd [°]Abbās.

Veľký deň pre Palestínčanov a Izrael pripadol na pondelok 13. septembra 1993.¹⁶ Za slnečného počasia vyšiel na trávnik pred Bielym domom americký prezident Bill Clinton v sprievode predsedu izraelskej vlády Jicchaka Rabina a predsedu Organizácie za oslobodenie Palestíny Jāsira [°]Arafāta, ktorý prišiel vo svojej tradičnej uniforme partizána. Na pripravenom pódiu už čakali Šimon Peres a Mahmūd [°]Abbās. Prítomných bolo niekoľko stoviek hostí.

Čo sa v minulosti zdalo byť nemožné, teraz sa udialo. Vzhľadom na minulosť to ani pre jedného nebolo ľahké. Jeden bol pre druhého obyčajný terorista a druhý pre toho prvého okupant. Zástupcovia dvoch znepriatelených národov, dlhoroční osobní nepriatelia, účastníci mnohých vzájomných bojov, si pod záštitou Billa Clintona a za veľkého potlesku prítomných podali ruky. Historické podanie rúk malo symbolizovať koniec jednej epochy a začiatok novej, mierovej.

Napätú situáciu pri podávaní rúk neskôr opísal Šimon Peres: „Rabin sa nechcel pozrieť na [°]Arafāta. Bolo to hrozné. Celý svet pozoroval reč jeho tela, ako drží hlavu otočenú od [°]Arafāta.“¹⁷ Na televíznych záberoch je vidieť, ako Jāsir [°]Arafāt natiahol ruku k Jicchakovi

¹⁴ Tamže s. 275.

¹⁵ Christopher, Warren: *In the Stream of History: Shaping Foreign Policy for a New Era*. Stanford University Press, 1998, s. 78.

¹⁶ Veselý, Zdeněk: *Medzinárodní vztahy 20. století v datech*. Praha: Epoque, 2003, s. 262.

¹⁷ DVD – Brian Lapping Associates and WGBH Educational Foundation: *The 50 years war*. PBS,

Rabinovi a ten sa na podanie ruky odhodlal až po tom, ako ho Bill Clinton trochu postrčil. Peres pokračoval: „Po tom ako ukončil podanie ruky, otočil sa Rabin ku mne a šepol mi: teraz si ty na rade“.¹⁸ Šimon Peres si potom rovnako potriasol ruku s Jāsírom ^cArafātom. Samotnú Deklaráciu zásad dočasnej samosprávy podľa vopred uzavretej dohody podpísali Mahmūd ^cAbbās a Šimon Peres.

3 Hlavné body Deklarácie zásad

Čo vlastne podpísali najvyšší izraelskí a palestínski predstavitelia? Deklarácia zásad dočasnej samosprávy bola vlastne zmluva, ktorá upravovala postup a časový harmonogram vzniku palestínskej samosprávy, postupného stiahnutia izraelských okupačných síl z palestínskych území a prechod kompetencií z izraelskej vlády na palestínsku samosprávu.¹⁹ Presný dátum vzniku palestínskej samosprávy mal byť ešte predmetom izraelsko-palestínskych rokovaní pod záštitou USA, pretože ešte bolo treba vymedziť presnú veľkosť územia, ktoré bude spadať pod dočasnú palestínsku samosprávu. Deklarácia zásad obsahovala súbor vzájomne dohodnutých všeobecných zásad na ustanovenie palestínskej národnej samosprávy v okolí mesta Jericho a na väčšine územia pásma Gazy, vynímajúc územie židovských osád na prechodné päťročné obdobie. Ďalšie územia, ktoré mali spadať pod palestínsku samosprávu a z ktorých sa mali izraelské sily stiahnuť, mali byť témou pokračujúcich rokovaní. V skutočnosti to teda bola akási zmluva o budúcej zmluve.

V úvodnom paragrafe Deklarácie zásad sa píše, že „Štát Izrael“ a „Tím OOP“ (v rámci jordánsko-palestínskej delegácie, ktorá sa zúčastnila mierovej konferencie v Madride) („palestínska delegácia“) reprezentujúci palestínsky ľud súhlasia, že je na čase skončiť s desaťročiami konfrontácie a konfliktov, uznávajú vzájomnú legitimitu a politické práva a budú sa snažiť žiť v mierovej koexistencii a vzájomnej dôstojnosti, bezpečnosti a dosiahnutí spravodlivého, trvalého a komplexného mierového urovnania a historického zmierenia prostredníctvom dohodnutého politického procesu“.²⁰

2004. Šimon Peres, disc č.2, 2.hod. 10.min. 50.s.

¹⁸ Tamže, 1.hod. 11.min. 36.s.

¹⁹ Úplné znenie dostupné na:

<http://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/71DC8C9D96D2F0FF85256117007CB6CA> - 8.júl.2013.

²⁰ Usher, Graham: *Palestine in Crisis: The struggle for Peace and Political Independence After Oslo*. London: Pluto Press, 1995, s. 103.

Celkovo sa tento dokument skladal zo sedemnástich bodov (článkov), štyroch príloh a súboru protokolov. Články vymedzovali ciele mierového procesu, zriadenie dočasnej palestínskej samosprávy, vytvorenie zastupiteľského orgánu palestínskej samosprávy (ďalej len Rady), podmienky usporiadania demokratických volieb do Rady, jurisdikciu palestínskej samosprávy, koncept prechodného obdobia a trvalého stavu, právomoci a zodpovednosti Palestínskej samosprávy, dohody v oblasti verejného poriadku a bezpečnosti (založenie polície palestínskej samosprávy), vytvorenie spoločného výboru na riešenie sporov a spoluprácu s Egyptom a Jordánskom.²¹

Prílohy obsahovali protokol o spôsobe a podmienkach volieb do Rady, protokol o stiahnutí izraelských síl z pásma Gazy a Jericha, protokol o izraelsko-palestínskej spolupráci v hospodárskej oblasti a protokol, ktorý upravoval izraelsko-palestínsku spoluprácu týkajúcu sa regionálnych a rozvojových programov.²²

Päťročné prechodné obdobie malo začať plynúť odo dňa odchodu izraelskej armády z dohodnutých častí Gazy a Jericha. Pokiaľ išlo o bezpečnosť, palestínska polícia mala slúžiť na zaisťovanie civilnej bezpečnosti na autonómnych územiach, pričom Izrael mal naďalej niesť zodpovednosť za obranu proti vonkajšiemu ohrozeniu. Volieb do Rady sa mohli zúčastniť aj Palestínčania žijúci v Jeruzaleme.²³ Konkrétne oblasti hospodárskej spolupráce sa týkali najmä vodných zdrojov, energetiky, financií, dopravy a komunikácií, obchodu, priemyslu, ľudských zdrojov a životného prostredia.

Rokovania o konečnom stave (permanentný status) sa mali začať čo najskôr, ale najneskôr do začiatku tretieho roku prechodného obdobia. Predmetom budúcich rokovaní o konečnom stave mali byť zostávajúce otázky, ako Jeruzalem, osud palestínskych utečencov, problém židovských osád, bezpečnostné opatrenia, určenie konečných hraníc, vzťahy a spolupráca s ďalšími susedmi. Záverečná dohoda mala byť uzatvorená na základe rezolúcií bezpečnostnej rady OSN č. 242 z roku 1967 a 338 z roku 1973.

Dohoda z Osla však nehovorila o vytvorení samostatného palestínskeho štátu, ale iba o vytvorení palestínskej autonómie v rámci Izraela. Napriek tomu znamenala výrazný historický posun vpred v palestínsko-izraelských vzťahoch. Oslo bolo dôležité v tom, že po prvýkrát od roku 1948 Palestínski Arabi sami priamo rokovali o záležitostiach týkajúcich sa

²¹ Lane, David (ed): *International Documents on Israel & Palestine 1915 to 2008*. Lulu.com, 2008. s. 237 – 243.

²² Tamže: s. 243 – 248.

²³ Cotran, Eugene; Mallat, Chibli (ed): *The Arab-Israeli Accords: Legal Perspectives*. London: Kluwer Law International, 1996, s. 71.

ich vlastného územia, budúcnosti a osude. Skutočnosť, že izraelské vláda sa zaviazala priamo rokovať s OOP pod dohľadom verejnosti, bolo bezprecedentné. Hoci podľa Deklarácie zásad otázky Jeruzalema, utečencov a izraelských osád mali byť dojednané až pri rokovaníach o konečnom stave, ich zahrnutie do textu Deklarácie volali po právnej úprave a konečnom vyriešení otázky území okupovaných od roku 1967.²⁴

Dohoda z Osla mala niekoľko zvláštností. Obyčajne sa pri dohodách najprv vyjednávajú najdôležitejšie princípy a až po tom sa dohodnú detaily. Pri tejto dohode sa však dojednanie zásadných otázok zanedbalo, respektíve odsunulo na neskôr. V dohode sa nielenže nespomína vznik palestínskeho štátu ako konečný cieľ mierového procesu ale dohoda ani nenaznačuje návrat k hraniciam spred roku 1967, hoci by to mal byť konečný cieľ aj podľa rezolúcií OSN na ktorú sa Deklarácia zásad odvoláva. Keďže v Deklarácii zásad nebol zahrnutý záväzok vytvorenia palestínskeho štátu, Palestínčania verili, že ak v priebehu piatich rokov dokážu zaistiť bezpečnosť na území spadajúce pod Palestínsku samosprávu (a teda bezpečnosť Izraela), tak budú môcť vyhlásiť palestínsky štát.²⁵ To isté sa týkalo aj izraelských osád na okupovaných územiach. Zmrazenie výstavby osád na prechodné obdobie piatich rokov nebolo vôbec dohodnuté a žiadna rezolúcia ich osud nevyriešila. Táto otázka bola totiž takisto presunutá na rokovania konečnom stave.

Tieto citlivé otázky vzbudzovalo dojem, že izraelská delegácia sa na dohodu pozerala iba ako na zaistenie bezpečnosti vlastnej rozpínavosti na Západnom brehu Jordánu, pretože vytvorenie dočasnej samosprávy malo za cieľ ukončiť intifádu²⁶ a nasadenie palestínskej polície malo za cieľ skončiť s terorizmom, nepokojmi, kriminalitou čo by odbremeno izraelské sily od niektorých častí okupovaného územia a bolo by možné ich presunúť do oblastí kde výstavba osád pokračovala. Palestínska delegácia zase verila, že táto dohoda dopomôže k vytvoreniu palestínskeho štátu. Na palestínskej strane diskusia o štátnosti znamenala rast nárokov na korene palestínskeho nacionalizmu, teda na Jeruzalem, utečencov, územie, hranice, sebaurčenie a hospodárstvo.²⁷

Jāsir ʿArafāt si bol vedomý nedostatkov dohody z Osla. V rozhovore pre Amona Kapeliouka v októbri 1993 ako hlavné podtrhol dôležitosť a hodnotu uznania OOP Izraelom:

²⁴ Jones, Deiniol: *Cosmopolitan Mediation?* Manchester: Manchester University Press, 1999, s. 134.

²⁵ Kurtzer, Daniel C. (et al.): *The Peace Puzzle: America's quest for Arab-Israeli peace, 1989-2011.* Cornell University Press, 2013, s. 49.

²⁶ Intifáda – spontánne povstanie obyvateľov na palestínskych okupovaných územiach začalo v decembri 1987.

²⁷ Jones, Deiniol: *Cosmopolitan Mediation?* Manchester: Manchester University Press, 1999, s. 134.

„Náš ľud by nepochopil, keby sme odmietli izraelskú ponuku. Toto je maximum, čo sme mohli získať a tiež je to maximum, čo nám mohli dať. Podpísali sme Deklaráciu zásad dočasnej samosprávy v pásme Gazy a Jerichu. Za niekoľko mesiacov vedenie palestínskeho ľudu do Palestíny vkročí kráľovskou cestou. Za niekoľko týždňov bude po prvýkrát v našej histórii viať palestínska vlajka na našej palestínskej pôde bez toho, aby si ju nejaký izraelský vojak dovolil zvesiť. Budeme mať pas a neskôr aj vlastnú menu. Za rok bude zvolaná Rada autonómie, to znamená parlament, a tiež prezident palestínskej zvrchovanosti. Právomoci Rady pokryjú územie Západného brehu Jordánu a pásma Gazy tak, ako je dojednané v zmluve, s výnimkou osád, vojenských táborov a Jeruzalema, o ktorých sa bude rokovať zvlášť pri konečných rozhovoroch, ktoré budú začaté o dva roky. Pozerajme sa do budúcnosti. Som presvedčený, že Jicchak Rabin, Šimon Peres a ich kolegovia majú skutočný úmysel dodržať svoje sľuby. Vytvoríme mierovú atmosféru, v ktorej pôjde všetko inak. Začneme maratón, na konci ktorého príde k naplneniu našich mierových nádejí. Dôverujme tejto mierovej dynamickosti, všetkých nás prekvapí. Môj ľud, ktorý zaplatil vysokú cenu v boji za svoju nezávislosť, bude mať konečne svoje miesto na mape Blízkeho východu. Dohoda ukončí jeho mnohoročnú tragédiu.“²⁸

Rovnako Jāsir ^cArafāt bral dohodu z Osla ako základ pre vznik štátu v budúcnosti. Počas jedného rozhovoru v septembri 1993 povedal: „Táto dohoda, ktorú sme dosiahli predstavuje, viac či menej, počiatočný krok, ktorý vymenúva základne pravidlá, ktorými sa riadi dočasné riešenie, tak isto ako základné prvky konečného riešenia, ktoré musí vyústiť do odstránenia okupácie a úplného stiahnutia okupačných síl z nášho územia, svätých miest a svätého Jeruzalema... Najdôležitejší prvok tejto dohody nie je ustanovenie, že Izraelčania sa siahnu z Gazy a Jericha, ale skôr uznanie, že jurisdikcia palestínskej samosprávy pokryje všetky okupované palestínske územia.“²⁹ Už 6. októbra 1993 sa v Káhire stretol Jicchak Rabin s Jāsikom ^cArafātom, aby dojednali detaily prechodu pásma Gazy a Jericha pod palestínsku samosprávu a tiež presné termíny ďalších rokovaní, tak ako to bolo dohodnuté v Deklarácii zásad.

²⁸ Kapeliouk, Amnon: *Arafat*. Praha: KMa, s.r.o., 2008, s. 292 – 293.

²⁹ Kurtzer, Daniel C. (et al.): *The Peace Puzzle: America's quest for Arab-Israeli peace, 1989-2011*. Cornell University Press, 2013, s. 49.

V stodvadsaťčlennom izraelskom parlamente (kneset), pri absencii ôsmich poslancov, hlasovalo za prijatie dohody z Osla šesťdesiatjeden.³⁰ Ústredná rada OOP sa zase stretla v Tunise dňa 12. októbra 1993, aby schválila Deklaráciu zásad dočasnej samosprávy. Za prijatie hlasovalo 63 prítomných členov Ústrednej rady, 8 bolo proti a 11 členov sa hlasovania zdržalo.³¹ Avšak zo 108 členov Ústrednej rady bojkotovalo zasadanie až 26. Zároveň rada schválila vznik Palestínskej národnej samosprávy, ktorá bude spravovať územia, ktoré budú vyňaté z okupácie. Jej predsedom sa stal Jāsir °Arafāt.³²

4 Káhirska dohoda

Samotné rokovania sa začali v egyptskej Tabe 13. októbra 1993. Prvé nezhody sa objavili už o mesiac neskôr. Izrael, respektíve jeho armáda odložila sťahovanie svojich vojakov, pretože palestínska a izraelská delegácia sa nevedeli dohodnúť na presnom vymedzení veľkosti územia, ktoré malo patriť pod dočasnú palestínsku samosprávu.³³ Tento problém sa pokúšali riešiť tímy oboch strán a tiež osobne Jāsir °Arafāt so Šimonom Peresom v ďalších mesiacoch roka 1993 a pokračovali aj v roku 1994. Záverečné rokovania prebiehali tajne v Bukurešti a v Káhire. Dňa 3. mája 1994 sa v Káhire streli Šimon Peres a Jāsir °Arafāt, aby dali definitívnu podobu konečnej dohode. Podpis bol naplánovaný na 4. mája 1994.³⁴

Svedkom podpisu ďalšej významnej dohody medzi Palestínčanmi a Izraelom sa teda stala metropola Egypta, najdôležitejšieho štátu na Blízkom východe a prvého arabského štátu, ktorý podpísal separátny mier s Izraelom. Dohoda o začatí vzniku dočasnej palestínskej samosprávy medzi Izraelom a OOP bola podpísaná v sále medzinárodných konvencií v Káhire dňa 4. mája 1994.³⁵

Vo večerných hodinách dňa 3. mája 1994, teda tesne pred podpisom dohody, sa spor ohľadom vymedzenia veľkosti územia v okolí mesta Jericho opäť objavil. Palestínsky vodca Jāsir °Arafāt na poslednú chvíľu oznámil, že dohodu nepodpíše, pretože podľa neho hranice

³⁰ Shehadeh, Raja: *From Occupation to Interim Accords: Israel and the Palestinian Territories*. Kluwer Law International, 1997, s. 11.

³¹ Hartley, Cathy (ed): *Survey of Arab-Israeli Relations*. Routledge, 2004, s. 176.

³² Rubin, Barry and Rubin, Judith Colp: *Yasir Arafat: A Political Biography*. New York: Oxford University Press, 2005, s. 142.

³³ Hartley, Cathy (ed): *Survey of Arab-Israeli Relations*. Routledge, 2004, s. 177.

³⁴ Gilbert, Martin: *Izrael – Historie*. Praha: BB art, 2002, s. 554.

³⁵ Veselý, Zdeněk: *Medzinárodní vztahy 20. století v datech*. Praha: Epoque, 2003, s. 265.

Jericha sú napriek januárovým rokovaniam, ktoré sa k tejto téme konali vo švajčiarskom Davose, stále sporné. Jāsir ʿArafāt žiadal vyčlenenie 100 km² z 370 km², čo je celá rozloha územia okolo Jericha, vymeraná ešte za jordánskej éry. Izraelčania vyčlenili 65 km², čo bolo iba samotné mesto Jericho s príslušnými utečeneckými tábormi nachádzajúcimi sa prakticky v púšti.³⁶ Rovnako žiadal rozšírenie hranice vodnej plochy na pobreží Stredozemného mora v Gaze, ktorú by mohli slobodne využívať tam žijúci Palestínčania. Počas mierového procesu sa ʿArafāt stal známy tým, že na poslednú chvíľu začal predkladať nové požiadavky. Zrejme sa chcel prezentovať pred svojím ľuďom, že za palestínsku vec bojuje do poslednej minúty. Keďže cez noc sa problém vyriešiť nepodarilo, narýchlo bolo zvolané rokovanie medzi Jāsikom ʿArafátom egyptským prezidentom Husnīm Mubārakom a štátnym tajomníkom USA Warrenom Christopherom pred slávnostným podpisovým ceremoniálom. Po horúcich konzultáciách Jāsir ʿArafāt dopísal do dohody poznámku, že hranice Jericha stále nie sú dohodnuté. Potom dohodu podpísal, hneď po ňom pridal svoj podpis aj Jicchak Rabin.³⁷ Pod dohodu sa tiež podpísali aj zástupcovia Egypta, USA a Ruskej federácie.

Podpísaním Káhirskej dohody začalo platiť prechodné obdobie, teda obdobie piatich rokov, počas ktorých mali byť podpísané ďalšie dohody o prechode právomocí na Palestínsku samosprávu a odsune zvyšných vojakov izraelskej armády z území, ktoré budú tvoriť takzvaný konečný stav, teda úplnú palestínsku samosprávu. Počas týchto piatich rokov musia tiež Palestínčania preukázať schopnosť riadiť vymedzené oblasti verejného života. Išlo najmä o legislatívnu, výkonnú a súdnu moc, vrátane vlastnej ozbrojenej polície a úplnej kontroly nad vnútornou bezpečnosťou, školstvom, zdravotníctvom a sociálnymi vecami.³⁸ Konečný stav mal byť teda dosiahnutý v máji 1999. Svetová banka, USA a mnoho ďalších krajín sa zaviazali finančne pomôcť palestínskej samospráve.

Súčasťou zmluvy boli aj štyri prílohy, obsahujúce protokoly o bezpečnosti, občianskych záležitostiach, právnych záležitostiach a hospodárskych vzťahoch, a šesť máp, a to vyčlenenie pásma Gazy, oblasti Jericha, bezpečnostných prejazdov medzi týmito územiami, stanovišť palestínskej polície v Gaze, stanovišť palestínskej polície v *Jerichu*

³⁶ Kapeliouk, Amnon: *Arafat*. Praha: KMa, s.r.o., 2008, s. 309.

³⁷ Rubin, Barry and Rubin, Judith Colp: *Yasir Arafat: A Political Biography*. New York: Oxford University Press, 2005, s. 145 – 146.

³⁸ Hindlsová, Lucie: *Dlouhá cesta k míru*. Praha: Professional Publishing, 2004, s. 64.

a vymedzenie zóny na pobreží Stredozemného mora, kde mohli Palestínčania slobodne loviť ryby.³⁹

Káhirska dohoda, oficiálne známa ako „Dohoda o pásme Gazy a oblasti Jericha“ uvádzala do reality mechanizmy a hranice pôsobnosti Palestínskej samosprávy podľa Deklarácie zásad. „Hranice“ by sme v tomto zmysle mohli tiež pomenovať aj ako obmedzenia. Káhirska dohoda totiž zohľadňovala aj izraelské priority. Dohoda zo dňa 4. mája 1994 do budúcnosti vyčleňovala izraelské osady, osadníkov, vodné zdroje a ostatnú infraštruktúru spod akejkoľvek palestínskej jurisdikcie. Obmedzovala Palestínčanov vo využívaní pôdy v blízkosti židovských osád a umožňovala pokračovanie izraelskej kontroly nad palestínskymi územnými rozhodnutiami.⁴⁰

Do pásma Gazy a Jericha malo byť nasadených 9000 palestínskych policajtov, ktorí boli vycvičení v Jordánsku. Prvý kontingent prišiel do Jericha už druhý deň po podpise dohody. Jericho prešlo pod úplnú palestínsku kontrolu dňa 13. mája 1994 a 17. mája 1994 odišiel posledný izraelský vojak aj z dohodnutej časti pásma Gazy. V tej časti, kde boli vystavané židovské osady, vojaci naďalej zostali. Počas evakuácie požiadali Izraelčania obyvateľov Gazy, aby zostali vo svojich domoch. Členovia novej palestínskej správy vymenovaní OOP sa s odchádzajúcou izraelskou správou stretli na priechode Erez, kde si prevzali všetku potrebnú dokumentáciu.⁴¹ Palestínska samospráva sa oficiálne ujala moci.

5 Ohlas

Po slávnostnom podpise vo Washingtone a tiež po podpísaní Káhirských dohôd prepukla v Izraeli, na palestínskych územiach aj v židovských a arabských diaspórach po celom svete eufória. Zdalo, že tentokrát sa začala cesta pokojného riešenia dlhoročného konfliktu, ktorý vo Svätej zemi proti sebe postavil dve oslobodzovacie hnutia, ktoré si nárokovali rovnaké územie. Podpísanie dohody ukončilo tridsaťročný exil predsedu OOP a partizánskeho vodcu Jāsira ^cArafāta, ktorý žil často v utajení, a urobilo z neho civilného

³⁹ Plné znenie Káhirskej dohody je dostupné na:

<http://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/15AF20B2F7F41905852560A7004AB2D5> – 17. júl 2013.

⁴⁰ Weinberger, Petra Ezra: *Co-opting the PLO: A Critical Reconstruction of the Oslo Accords, 1993-1995*. Lexington Books, 2007, s. 97.

⁴¹ Barnea, Tamara; Husseini, Rafiq H. (ed): *Separate and Cooperate, Cooperate and Separate*. Westport: Praeger, 2002, s. 145.

správcu. Jeho návrat na palestínsku pôdu bol naplánovaný na dňa 1. júla 1994. V prvých dňoch po slávnostnom ceremoniáli vo Washingtone bolo možné vidieť Palestínčanov, ako podávajú izraelským vojakom kvetiny. Podobných prejavov bolo po celom Izraeli viac.

Rok 1993 bol tiež rokom vzniku izraelského mierového hnutia *Guš Šalom*, ktoré sa v ďalších rokoch v Izraeli výrazne zaktivizovalo.⁴² Jeho vznik podporil práve prebiehajúci mierový proces, čo pripomenulo začiatky podobného mierového hnutia *Peace now* (Mier teraz), ktoré vzniklo v roku 1978 ako podpora mierových rokovaní medzi Izraelom a Egyptom, ktoré vyvrcholili v roku 1979 ukončením vojnového stavu a podpisom mierovej dohody medzi oboma krajinami. Hnutie *Guš Šalom*, rovnako ako hnutie *Peace now*, sa v ďalších rokoch zameralo na podporu Palestínčanov nielen v mierovom procese, ale aj v spoločenskom živote.

Netrvalo však dlho a eufóriu vystriedala realita. Niekoľko dní po podpise sa začali ukazovať prvé problémy. Palestínske radikálne skupiny *Hamās*⁴³ a *Palestínsky islamský džihād*⁴⁴ odsúdili mierový proces z Osla a následné dohody medzi Izraelom a OOP označili za kapituláciu pred sionistami. Vodca hnutia *Hamās* Dr. ʿAbdalʿalzīz ar-Rantīsī vyhlásil, že nikto nemá právo vzdať sa Palestíny a že moslimovia nebudú dodržiavať túto dohodu.⁴⁵ Atentáty radikálnych palestínskych hnutí definitívne vystriedali násilie končiacej *intifādy*.⁴⁶ Od podpisu Deklarácie zásad vo Washingtone dňa 13. septembra 1993 do polovice februára 1994 skupiny LFOP, *Hamās* a *Palestínsky islamský džihād* na okupovaných územiach pásma Gazy a Západného brehu Jordánu osemnásť smrteľných útokov proti obyvateľom židovských osád a vojakom izraelskej armády. Zahynulo pri nich 22 osôb z toho dvaja izraelskí vojaci.⁴⁷ Najviac útokov vykonalo hnutie *Hamās*.

Na predsedu OOP Jāsira ʿArafāta bol vyvíjaný značný tlak zo strany USA a Izraela, aby podľa dohôd z Osla odsúdil palestínske atentáty v Izraeli. Jāsir ʿArafāt si bol vedomý pro-mierovej nálady v palestínskej verejnosti a v kombinácii s tlakom z americkej a izraelskej

⁴² Salinas, Moises F.; Abu Rabi, Hazza (ed.): *Resolving the Israeli-Palestinian Conflict: Perspectives on the Peace Process*. Amherst: Cambria Press, 2009, s. 30.

⁴³ *Hamās* - iniciály čítané odzadu z originálneho arabského názvu: Harakat al-muqāwama al-islāmīja. Znamená tiež nadšenie, zápal. Moslimské hnutie. Začalo svoje pôsobenie začiatkom 80. rokov, oficiálne bolo vytvorené v roku 1987.

⁴⁴ Palestínsky islamský džihād – al-Džihād al-islāmī al-filastīnī. Radikálna skupina, ktorá má korene v pásme Gazy v 70. rokoch. Nie je tak populárna ako *Hamās*, nemá totiž vybudovaný taký silný sociálny program.

⁴⁵ Milton-Edwards, Beverley: *Islamic Politics in Palestine*. New York: I.B.Tauris, 1999, s. 162.

⁴⁶ *Intifāda* – spontánne povstanie obyvateľov na palestínskych okupovaných územiach začalo v decembri 1987.

⁴⁷ Rubin, Barry; Rubin, Judith Colp: *Chronologies of Modern Terrorism*. New York: M.E. Sharpe, 2008, s. 206 – 207.

strany vyjadril ľútosť nad izraelskými obeťami atentátov. Reakcia fundamentalistov a radikálov bola okamžitá. Na Západnom brehu Jordánu sa objavili letáky hnutia *Hamās*, spochybňujúce ěArafátovo odsúdenie násilia. Letáky mu pripomenuli dvadsať neozbrojených Palestínčanov zabitých izraelskou armádou v dobe podpisu Deklarácie zásad. Autori letáku sa pýtali, kedy Izrael odsúdi prechmaty svojich vojakov.⁴⁸ V palestínskom tábore bolo čím ďalej tým viac počuť kritiku na ěArafátovu adresu, čo malo za následok, že jeho popularita začala síce pomaly, ale isto klesať. Nielen povestť Jāsira ěArafāta, ale aj celého vedenia OOP bola v rukách izraelskej strany. Pokiaľ by Izraelčania nedodržali svoje slovo a spomalili, prípadne zastavili by sťahovanie armády z dohodnutých území, vodca OOP by stratil dôveru vlastného ľudu, bol by obvinený zo zrady a čakala by ho neistá budúcnosť.

Po zverejnení informácií o dohode medzi Izraelom a Palestínčanmi sa radikálne hnutia snažili silou-mocou mierový proces zastaviť práve prostredníctvom atentátov a násilia. Rovnaké násilné reakcie vyvolalo zverejnenie mierových rokovaní aj u radikálov na izraelskej strane.

Nacionálna a náboženská pravica v Izraeli bola vo vare. Pravicové parlamentné strany sa ostro stavali proti dohode z Osla. Dňa 30. augusta 1993, teda ešte pred slávnostným podpisom Deklarácie zásad vo Washingtone, člen pravicovej strany *Tzomet* a poslanec izraelského parlamentu Moše Peled vyhlásil, že „sme svedkami národnej zrady. A keď je spáchaná zrada, vtedy sú všetky pravidlá a predpisy neplatné. Vláda stratila svoju legitimitu, a preto neprijmeme žiadne rozhodnutie alebo dohodu, ktorá nesie jej (vládny) podpis“.⁴⁹

Sionistickí rabíni zvolali zasadanie na znamenie protestu. Káhirskú dohodu a vôbec celý započatý mierový proces považovali za nočnú moru spôsobenú ľavicovou vládou, ktorá zradila izraelský ľud. Ešte tvrdšie sa proti dohode s Palestínčanmi a proti izraelskej vláde postavili obyvatelia židovských osád, ktorí boli najdôslednejšími odporcami dohôd z Osla. V roku 1993 žilo v židovských osadách na okupovaných územiach asi 269 000 osôb, z toho 104 000 na Západnom brehu Jordánu bez východného Jeruzalema. Najradikálnejší z nich obývali tzv. politické osady, ktoré boli zriadené v čisto palestínskych/arabských mestách ako boli Gaza, Nábulus a Hebron. Tieto osady boli obývané najmä osadníkmi z radikálnych hnutí ako napríklad *Guš Emunim*, pre ktorých sionizmus nepredstavuje iba územný nacionalizmus ale aj eschatologický zámer, ktorého jedným z cieľov je vypudenie Arabov z územia Judey

⁴⁸ Kapeliouk, Amnon: *Arafat*. Praha: KMa, s.r.o., 2008, s. 299.

⁴⁹ Perliger, Arie (ed): *Middle Eastern Terrorism*. New York: Infobase Publishing, 2006, s. 84.

a Samárie.⁵⁰ Nikto nevedel, kam mierové rokovania môžu dospieť. Či len po palestínsku samosprávu, ako tvrdila izraelská vláda alebo k vyhláseniu samostatného palestínskeho štátu, čo predpokladalo OOP. Pre radikálne hnutie boli obe riešenia nepriateľné. Už v podpísaných dohodách videli možnosť, že aj v prípade vzniku palestínskej samosprávy budú židovské osady na okupovaných územiach vyst'ahované a zrušené.

Židovskí osadníci boli presvedčení, že politika Jicchaka Rabina je svätokrádežná, takže v boji proti nej je možné použiť všetky prostriedky.⁵¹ Násilné útoky židovských osadníkov voči arabským obyvateľom Západného brehu Jordánu sa opäť začali stupňovať.⁵² Mali podobu rozbíjania výkladov palestínskych obchodov, napádanie a bitie ľudí priamo na ulici a dokonca aj streľbu do neozbrojených Arabov. Agresívna nálada radikálnych osadníkov dospela až k najväčšiemu masakru s politickým podtónom, ktorý sa odohral dňa 25. februára 1994, teda ešte pred podpisom Káhirskej dohody.

V ten deň vstúpil do Ibrahímovej mešity (Svätyňa patriarchov) v Hebrone ozbrojený židovský osadník – prisťahovalec z USA, lekár Baruch Goldstein. Ako vojak v zálohe vlastnil dôstojnícku uniformu, a teda mal právo vstupovať ozbrojený aj do svätostánkov. Svätyňa patriarchov je posvätným miestom tak pre moslimov a kresťanov, ako aj pre židov. Preto ozbrojený žid nevzbudzoval pozornosť. Baruch Goldstein sa však nezačal modliť. Vytiahol samopal a na modliaciach sa moslimov spustil paľbu. Goldstein postrieľal 29 ľudí, všetko Palestínčanov.⁵³ Ďalší ľudia zahynuli v panike, ktorá potom nastala. Útočníka nakoniec zlynčoval dav veriacich Arabov keď sa mu minula munícia.

Masaker židovského osadníka vyvolal šok. Vyšetrovaním sa neskôr zistilo, že Goldstein mal rovnaký cieľ ako radikálne palestínske hnutia – zastavenie mierového procesu. Doktor Baruch Goldstein si masaker dobre naplánoval a dokonca sa so svojím úmyslom zveril aj svojim blízkym. Jeden z jeho kamarátov, rozhlasový novinár, dokonca niekoľko hodín pred masakrom vypustil do éteru: „V dnešný sviatočný deň *Purim* (karneval) sa stane zásadná udalosť, ktorá zastaví mierový proces.“ Jeho manželka Myriam pre americký denník *Newsday* potvrdila: „Môj muž vedel veľmi dobre, čo robí. Rozhodol sa konať týmto

⁵⁰ Usher, Graham: *Palestine in Crisis: The struggle for Peace and Political Independence After Oslo*. London: Pluto Press, 1995, s. 20-21.

⁵¹ Rosenzweig, Luc: *Ariel Šaron*. Praha: Garamond, 2008, s. 242.

⁵² Rubenberg, Cheryl: *The Palestinians: In Search of a Just Peace*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2003, s. 159.

⁵³ Aburish, Said K. *Arafat: From Defender to Dictator*. London: Bloomsbury, 2004, s. 269.

spôsobom, aby zastavil mierové rozhovory“.⁵⁴ Goldstein žil v osade Kirjat Arba v Hebrone, ktorú obývajú jedni z najradikálnejších židovských osadníkov na Západnom brehu.⁵⁵

Na program rokovania izraelskej vlády sa dostali politické organizácie, ktoré napriek svojmu radikálnemu programu pôsobili v Izraeli úplne legálne. Jednou z nich bolo aj radikálne sionistické hnutie *Kach* (Tak), ktorého členom bol aj Baruch Goldstein. Od ostatných izraelských radikálnych skupín sa *Kach* výrazne odlišovalo svojím negativizmom voči izraelskému establišmentu a neskrývaným dôrazom na násilie a židovský rasizmus.⁵⁶ Jej vodca rabín Meir Kahane bol v roku 1990 zastrelený egyptským fundamentalistom v New Yorku.⁵⁷ Hnutie *Kach* potom hrozilo smrťou rôznym umierneným izraelským a palestínskym politikom a jeho členovia uskutočnili niekoľko útokov proti Arabom v Jeruzaleme. Po podpísaní Deklarácie zásad hnutie vystupňovalo svoje akcie. Hnutie *Kach* stálo napríklad za výbuchmi dvoch náloží neďaleko francúzskeho veľvyslanectva v Tel Avive. Mala to byť pomsta za prijatie Jāsira ^oArafāta v Paríži. Aj keď Goldstein podnikol svoj čin z vlastnej iniciatívy, hnutie *Kach* bolo po tomto incidente v Izraeli postavené mimo zákona, pretože jeho činu vyslovilo verejnú podporu.⁵⁸

Zakázaná bola aj strana *Kahane chaj!* (Kahane žije!), ktorú krátko po zavraždení rabína Meir Kahaneho založil jeho syn Benjamín Ze'ev Kahane. Rovnako ako strana *Kach*, tiež *Kahane chaj!* vyslovila podporu Goldsteinovmu činu. Vedúci týchto skupín boli uväznení a izraelské bezpečnostné služby obvinili 11 židovských extrémistov z prípravy teroristických útokov proti Palestínčanom.⁵⁹ Tieto opatrenia však nestačili: problém židovských extrémistov proti palestínskym civilistom spočíval inde.

Hebronský masaker naplno odhalil problém židovských osád, ktoré sa aj napriek izraelsko-palestínskym rokovaniam stále rozrastali a čo bolo horšie, budovali sa nové. Mesto Hebron bolo typickou ukážkou absurdnosti existencie niektorých osád. V Hebrone žilo v roku 1994 okolo 150 000 palestínskych Arabov. Na okraji mesta sa nachádzala židovská osada Kirjat Arba, ktorú obývalo asi 450 ľudí. Túto osadu dňom aj nocou museli chrániť dve tisícky izraelských vojakov. Palestínsky vodca Jāsir ^oArafāt po masakre v Ibrahímovej mešite žiadal,

⁵⁴ Kapeliouk, Amnon: *Arafat*. Praha: KMa, s.r.o., 2008, s. 305.

⁵⁵ Feige, Michael: *Settling in the Hearts: Jewish Fundamentalism in the Occupied Territories*. Detroit: Wayne State University Press, 2009, s. 146.

⁵⁶ Čejka, Marek: *Encyklopedie blízkovýchodního terorizmu*. Brno: Společnost pro odbornou literaturu, 2007, s. 100.

⁵⁷ Sloan, Stephen; Anderson, Sean K.: *Historical Dictionary of Terrorism*. Lanham: Scarecrow Press, 2009, s. 339.

⁵⁸ Kolektiv autoru: *Encyklopedie - Světový terorismus*. Praha: Svojtka and Co., 2001, s. 336 – 337.

⁵⁹ Reich, Bernard: *A Brief History of Israel*. New York: Facts On File, 2008, s. 153.

aby izraelská vláda odstránila židovskú osadu Kirjat Arba v Hebrone, kde žila väčšina podnecovateľov problémov.⁶⁰ Jāsir ʿArafāt tiež odmietol ďalej pokračovať v akýchkoľvek rozhovoroch, pokiaľ nebude židovská osada z Hebronu odstránená. K rozhovorom sa vrátil až po tom, ako ho izraelská delegácia prišla do Tunisu ubezpečiť, že osadu v Hebrone izraelská vláda bude riešiť.⁶¹

Izraelská vláda sa po masakre v Ibrahímovej mešite vyslovila za stiahnutie osadníkov z Hebronu. Za evakuáciu hlasovalo osem ministrov izraelskej vlády, ktorí si uvedomovali, že iba takéto opatrenie by mohlo Palestínčanom dokázať izraelskú vôľu v pokračovaní mierového procesu. Lenže Jicchak Rabin využil svoje právo veta s odôvodnením, že dohoda z Osla nehovorí o likvidácii osád skôr, než v konečnej fáze mierového procesu.⁶² Naozaj stojí za uváženie, prečo izraelský premiér nevyužil možnosť na zrušenie izraelskej osady v Hebrone. Ťažko si možno predstaviť lepší dôvod na odstránenie snád' najviac problémovej osady na okupovaných územiach, ako bol zločin židovského osadníka. Jicchak Rabin, možno zo strachu, pomerne veľa ustupoval osadníkom, ktorí proti nemu čoraz viac verbálne útočili. S takýmto miernym postupom izraelského predsedu vlády voči radikálnom mal problémy aj Šimon Peres, ktorý mu počas rokovaní v Tabe o zrušení osady v Hebrone povedal: „Som už otrávený z tvojho strachu, že čo na to osadníci povedia. Chceš držať pod kontrolou 150 000 Palestínčanov kvôli 400 židom? To je vrchol arogancie a bojzlivosti. Poviem Ti, že môžeme rovno zrušiť rozhovory s ʿArafátom ak chceš. Ale potom nám zostane iba *Hamās*, *intifāda* a teror.“⁶³

Izraelský premiér vyjadril Jāsirovi ʿArafátovi svoju sústrasť s obeťami masakry a uistil ho, že budú zriadené také opatrenia, aby nedochádzalo k zhoršeniu situácie. Opatrenia to boli naozaj zvláštne a nepochopiteľné. Izraelský minister obrany vyhlásil nad Hebronom zákaz vychádzania. Príkaz sa však nevzťahoval na židovských osadníkov. Pochopiteľne, po takomto kroku zachvátili Západný breh mohutné nepokoje zo strany väčšinového arabského obyvateľstva, proti ktorým zakročili izraelské bezpečnostné sily. Zatiaľ čo Palestínčania boli

⁶⁰ Sloan, Stephen; Anderson, Sean K.: *Historical Dictionary of Terrorism*. Lanham: Scarecrow Press, 2009, s. 339.

⁶¹ Rubin, Barry and Rubin, Judith Colp: *Yasir Arafat: A Political Biography*. New York: Oxford University Press, 2005, s. 143 – 144.

⁶² Reinhart, Tanya: *Israel/Palestine: How to End the War of 1948*. A Seven Stories Press, 2004, s. 47.

⁶³ Tyler, Patrick: *A world of trouble*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2009, s. 442.

zavretí vo svojich domoch, židovskí osadníci sa v uliciach Hebronu slobodne venovali svojim aktivitám, vrátane oslavám „hrdinského a martýrskeho“ činu Goldsteina.⁶⁴

Goldsteinovi sa síce nepodarilo zastaviť mierový proces, ale v konečnom dôsledku sa mu podarilo niečo oveľa horšie. A síce otvoril kruh násilia, ktorý živil extrémizmus, zúfalstvo a spôsoboval na oboch stranách stále väčší počet obetí. Lepší dôvod na zintenzívnenie násilia zo strany palestínskych fundamentalistických organizácií naozaj nemohol poskytnúť. Rovnako tak nepochopiteľné kroky izraelskej vlády viedli k tomu, že radikáli na palestínskej strane získali ďalších prívržencov.

Vedenie hnutia *Hamās* Goldsteinov masaker odsúdilo a označilo ho za útok proti samotnému islamu, keďže útok sa odohral v posvätnom islamskom mesiaci Ramadán. Odpoveď na hebronský masaker zo strany hnutia *Hamās* na seba nenechala dlho čakať. V izraelských mestách uskutočnilo hnutie hneď dva útoky. Na jar roku 1994, presne dňa 6. apríla v Afule a 13. apríla v Hadare, sa v autobusoch odpálili samovražední atentátnici, pričom zabili 13 osôb a desiatky ďalších zranili.⁶⁵ Izraelské úrady odpovedali hromadným zatýkaním asi 2500 aktivistov hnutia *Hamās*. Špirála násilia sa opäť začala roztáčať. Proti palestínskym radikálom však už nemala zasahovať izraelská armáda ale bezpečnostné zložky novovzniknutej Palestínskej samosprávy.

Použitá literatúra

1. ABURISH, Said K.: *Arafat: From Defender to Dictator*. 2. vyd. London: Bloomsbury, 2004. 384 s.
2. BARNEA, Tamara; HUSSEINI, Rafiq H. (ed): *Separate and Cooperate, Cooperate and Separate*. 1. vyd. Westport: Praeger, 2002. 384 s. ISBN 0-275-97583-5
3. COTRAN, Eugene; MALLAT, Chibli (ed): *The Arab-Israeli Accords: Legal Perspectives*. 1. vyd. London: Kluwer Law International, 1996. 305 s. ISBN 90-411-0902-1
4. ČEJKA, Marek: *Encyklopedie blízko-východního terorizmu*. 1. vyd. Brno: Společnost pro odbornou literaturu, 2007. 223 s. ISBN 978-80-87029-19-0

⁶⁴ Rubenberg, Cheryl: *The Palestinians: In Search of a Just Peace*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2003, s. 165.

⁶⁵ Gilbert, Martin: *Atlas of the Arab-Israeli conflict*. New York: Taylor and Francis Group, 2005, s. 147.

5. EISENBERG, Laura Zittrain; CAPLAN, Neil: *Negotiating Arab-Israeli Peace*. 2. vyd. Indiana University Press, 2010. 452 s. ISBN 0253222125
6. FEIGE, Michael: *Settling in the Hearts: Jewish Fundamentalism in the Occupied Territories*. 1. vyd. Detroit: Wayne State University Press, 2009. 352 s. ISBN 978-0-8143-2750-0
7. GILBERT, Martin: *Izrael–Historie*. 1. vyd. BB/art, 2002. 600 s. ISBN 80-7257-740-9
8. GILBERT, Martin 2005. *Atlas of the Arab-israeli conflict*. 8. vyd. New York: Taylor and Francis Group, 2005. 187 s. 0-415-35901-5
9. HARTLEY, Cathy (ed): *Survey of Arab-Israeli Relations*. 2. vyd. Routledge, 2004. 496 s. ISBN 1-85743-261-4
10. HINDLSOVÁ, Lucie: *Dlouhá cesta k míru*. Praha: Professional Publishing, 2004. 159 s. ISBN 80-86419-72-X
11. CHRISTOPHER, Warren: *In the Stream of History: Shaping Foreign Policy for a New Era*. 1. vyd. Stanford University Press, 1998. 608 s. ISBN 0804734682
12. JONES, Deiniol: *Cosmopolitan Mediation?: Conflict Resolution and the Oslo Accords*. Manchester: Manchester University Press, 1999. 224 s. ISBN 0719055180
13. KAPELIOUK, Amnon: *Arafat*. Praha: KMa, s.r.o. 2008. 454 s. ISBN 978-80-7309-618-2
14. KOLEKTIV AUTORU: *Encyklopedie - Světový terorismus*. Praha: Svojtka and Co., 2001. 536 s. ISBN 80-86547-33-7
15. KURTZER, Daniel C. (et al.): *The Peace Puzzle: America's quest for Arab-Israeli peace, 1989-2011*. Cornell University Press, 2013. 352 s. ISBN 978-0-8014-5147-8
16. LANE, David (ed): *International Documents on Israel & Palestine 1915 to 2008*. 1. tlač. vyd.Lulu.com, 2008. 541 s. ISBN 978-1-14092-1705-3
17. MILTON-EDWARDS, Beverley: *Islamic Politics in Palestine*. 1. vyd. New York: I.B.Tauris, 1999. 272 s. ISBN 1 86064 475 9
18. PERLINGER, Arie (ed): *Middle Eastern Terrorism*. New York: Infobase Publishing, 2006. 111 s. ISBN 0-7910-8309-8
19. QURIE, Ahmed: *From Oslo to Jerusalem*. London: I.B. Tauris & Co. Ltd, 2008. 319s. ISBN 1 84511 132 X
20. REICH, Bernard: *A Brief History of Israel*. 2. vyd. New York: Facts On File, 2008. 382 s. ISBN 0-8160-7126-8

21. REINHART, Tanya: *Israel/Palestine: How to End the War of 1948*. 2. vyd. A Seven Stories Press, 2004. 304 s. ISBN 1583226516
22. ROSENZWEIG, Luc: *Ariel Šaron*. 1. vyd. Praha: Garamond, 2008. 319 s. ISBN 978-80-7407-023-5
23. RUBENBERG, Cheryl: *The Palestinians: In Search of a Just Peace*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2003. 487 s. ISBN 1-58826-200-6
24. RUBIN, Barry; RUBIN, Judith Colp: *Chronologies of Modern Terrorism*. New York: M.E. Sharpe, 2008. 405 s. ISBN 978-0-7656-2047-7
25. RUBIN, Barry and RUBIN, Judith Colp 2005. *Yasir Arafat: A political Biography*. 2. vyd. New York: Oxford University Press, 2005. 372 s. ISBN-13 978-0-19-516689-7
26. RUBIN, Neil: *American Jewry and the Oslo Years*. 1. vyd. New York: Palgrave Macmillan, 2012. 218 s. ISBN 1137273771
27. SALINAS, Moises F.; ABU RABI, Hazza (ed.): *Resolving the Israeli-Palestinian Conflict: Perspectives on the Peace Process*. Amherst: Cambria Press, 2009. 350 s. ISBN 1604976543
28. SCHULZE, Kirsten E.: *Arabsko izraelský konflikt*. 1. vyd. Brno: Cpress, 2012. 184 s. ISBN: 9788026400004
29. SHEHADEH, Raja: *From Occupation to Interim Accords: Israel and the Palestinian Territories*. Kluwer Law International, 1997. 315 s. ISBN 90-411-0618-9
30. SLOAN, Stephen; ANDERSON, Sean K.: *Historical Dictionary of Terrorism*. 3. vyd. Lanham: Scarecrow Press, 2009. 880 s. ISBN 978-0-8108-5764-3
31. TYLER, Patrick: *A world of trouble*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2009. 628 s. ISBN-13: 978-0-374-29289-8, ISBN-10: 0-374-29289-2
32. USHER, Graham: *Palestine in Crisis: The struggle for Peace and Political Independence After Oslo*. 1. vyd. London: Pluto Press, 1995. 146 s. ISBN 0745309747
33. VESELÝ, Zdeněk: *Medzinárodní vztahy 20. století v datech*. 1. vyd. Praha: Epocha, 2003. 299 s. ISBN 80-86328-14-7
34. WEINBERGER, Petra Ezra: *Co-opting the PLO: A Critical Reconstruction of the Oslo Accords, 1993-1995*. 1. tlač. vyd. Lexington Books, 2007. 188 s. ISBN 0-7391-1017-9
35. Organizácia spojených národov – <https://www.un.org>

36. DVD – Brian Lapping Associates and WGBH Educational Foundation: *The 50 Years War: Israel and the Arabs*. USA: PBS HOME VIDEO, 2004. 2 disky. ISBN 0-7936-9800-6

Informácie o autorovi

PhDr. Tomáš Michalák
doktorand Historického ústavu SAV
Klemensova 2522/19
811 09 Bratislava

Arabské štáty z pohľadu teórií medzinárodných vzťahov¹

Monika Satková

Abstrakt

Príspevok sa snaží načrtnúť hlavné smery výskumu arabských krajín. V prvom rade sa zameriava na vymedzenie arabských krajín v rámci širšie a užšie definovaného regiónu Blízkeho východu a následne vymenúva jednotlivé prístupy teórií medzinárodných vzťahov, ktoré skúmajú arabské krajiny. Arabské krajiny sa v teóriách medzinárodných vzťahov vyskytujú skôr sporadicky. Napriek tomu sa dá spomedzi teoretických diel vyabstrahovať diela, ktoré možno zaradiť do štyroch hlavných prístupov teórií medzinárodných vzťahov. Jedná sa o realizmus a neorealizmus, konštruktivizmus a anglickú školu, zahraničnopolitickú analýzu a historickú sociológiu. Zámerom príspevku je ponúknuť čo najucelenejší prehľad smerov výskumu arabských krajín v rámci teórií medzinárodných vzťahov.

Kľúčové slová: arabské krajiny, Blízky východ, realizmus, konštruktivizmus, zahraničnopolitická analýza, historická sociológia

Abstract

The article is aimed at outlining the main directions of research of Arab countries. Firstly it deals with the delimitation of Arab countries within the broader and narrower defined region of the Middle East. Later it deals with approaches of various theories of International Relations, which are studying the Arab countries. Arab countries are objects of the theories of International Relations more or less sporadically. However; there are several theoretical works, which could be arranged into one of the four main approaches of International Relations. These approaches are realism and neorealism, constructivism and English school, Foreign Policy Analysis and historical sociology. The aim of the article is to give the most complete overview of research directions of Arab countries within the field of International Relations.

Key words: Arab countries, Middle East, realism, constructivism, Foreign Policy Analysis, historical sociology

JEL Klasifikácia: Z00, Z19

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci projektu mladých výskumných pracovníkov Meniace sa mocenské usporiadanie sveta a jeho prejavy a vplyvy na vybrané aspekty medzinárodných vzťahov č. I-13-114-00.

Úvod

Arabské krajiny a región Blízkeho východu a severnej Afriky sú v súčasnosti najvýraznejšie meniacim sa prostredím, subregiónom, v svetovej politike. Povstania, ktoré začali v Tunisku ku koncu roku 2010 a postupne sa preniesli aj do ostatných štátov regiónu, spôsobili zmenu v regionálnej stabilite a rozložení moci. Vo viacerých krajinách došlo k pádu dlhotrvajúcich režimov (Tunisko, Egypt, Líbya), čo pre teoretikov medzinárodných vzťahov bolo rovnako prekvapivé ako pád bipolarity. Autoritatívne režimy, ktoré tomuto regiónu dominovali, boli skôr vnímané a charakterizované cez svoju stabilitu. V krajinách, v ktorých sa napriek protestom nezmenili vládnuce elity, potom väčšinou došlo k politickým reformám (Maroko, Jordánsku) alebo boli protesty potlačené (Bahrain), poprípade do dnešného dňa prebiehajú boje medzi opozičnými silami a vládnu elitou (Sýria). Pozornosť, ktorú si tento región po začatí spomínaných povstaní vyslúžil zo strany politikov, verejnosti ale aj vedeckej obce, je jedným z dôkazov dôležitosti tohto regiónu. Dôležitosť sledovania vývoja novej rovnováhy v tomto regióne je opodstatnená z niekoľkých hľadísk. Či už ide o zásoby a dodávky ropy z týchto krajín, vzťah k štátu Izrael a riešenie stále aktuálnej otázky Palestíny, vzťah k Iránu, či obavy Západu z nestability, ktorá môže viesť k prílevu migrantov či utečencov alebo vytvoriť podmienky pre vznik a fungovanie teroristických skupín. Na pochopenie súčasného stavu v regióne je však nutné využiť dostupné informácie a výskumy, uskutočnené v minulosti. Do vypuknutia povstaní ku koncu roku 2010 sa o regióne hovorilo ako o multipolárnom a rovnováha bola viac menej nastoľovaná a garantovaná vzťahmi týchto krajín s dominantnými mocnosťami svetového systému (Spojeným štátom americkým, Európskou úniou a Ruskou Federáciou).

Príspevok sa snaží o načrtnutie vnímania arabských krajín cez ich regionálne vymedzenie a cez optiku rôznych prístupov teórií medzinárodných vzťahov. Týmto chce prispieť k štúdiu arabských krajín v rámci medzinárodných vzťahov a napomôcť pri určení východiskovej pozície výskumu arabských krajín pred prvými protestmi na konci roku 2010.

V teóriách medzinárodných vzťahov, ktorých vznik a rozvoj sa viaže predovšetkým na západnú civilizáciu, sa arabské krajiny objavujú skôr sporadicky. Často sú považované za prípad *sui generis*, ktorý vyžaduje samostatný teoretický prístup, a ktorého generalizácia je problematická. S týmto názorom sa nestotožňujeme, pripúšťame však, že niektoré aspekty arabských krajín výraznejšie vplývali alebo aj vplývajú na výslednú štruktúru a kvalitu ich

medzinárodných vzťahov. V tomto ohľade sa ako dominantný aspekt ukazuje úloha identity arabských štátov. Prikláňame sa k názoru, viacerých autorov uvedených nižšie v príspevku, ktorí tvrdia, že identita je dôležitým faktorom, ktorý ovplyvňuje výslednú podobu vzájomných štátov celosvetovo. Vzťahy tak nie sú riadené jednosmernou kauzalitou štátneho záujmu. Identita túto kauzalitu rozširuje alebo zúži o to, čo je možné a uskutočniteľné. Fakt, že sa identita vo vzťahoch arabských krajín prejavovala výraznejšie ako v krajinách západu, je z hľadiska rozvoja a testovania teórií skôr výhodou, pretože poukázali na nutnosť zahrnutia tohto aspektu do výskumu. Z tohto pohľadu potom arabské krajiny môžu slúžiť ako prípady pre výskum identity v medzinárodných vzťahov a tým prispieť k rozvoju teórií medzinárodných vzťahov.

1 Vymedzenie arabských krajín a regiónu Blízkeho východu

Ako pristupovať k výskumu medzinárodných vzťahov arabských krajín? Pod pojmom arabské krajiny vo všeobecnosti rozumieme krajiny, ktorých oficiálnym jazykom je arabčina a zároveň sa samé označujú a považujú za arabské, čo demonštrujú svojim členstvom v Lige arabských štátov². Vo väčšine arabských štátov, členov Ligy arabských štátov, figuruje arabčina ako jediný oficiálny jazyk³. Z nearabských krajín je potom v rámci regiónu arabčina druhým oficiálnym jazykom v Izraeli popri hebrejčine. Turecko a Irán, napriek tomu, že na ich území žije arabsky hovoriaca minoritná skupina, nemajú arabčinu zakotvenú ako oficiálny jazyk. Arabský jazyk je pritom rovnaký od Maroka až po hranice Iránu. Rozdielnosti v „používaní sú minimálne a nie sú väčšie ako medzi členmi dvoch rozšírených jazykových skupín – anglicky hovoriaceho alebo španielsky hovoriaceho sveta“⁴. Arabské krajiny sú charakterizované ich historickou, jazykovou a kultúrnou blízkosťou, ktorá do istej miery predurčuje ich vzájomné vzťahy. Vo všeobecnosti možno hovoriť že spoločnú historickú

² Členmi Ligy arabských štátov sú v súčasnosti (2013): Alžírsko, Bahrajn, Džibuti, Egypt, Irak, Jemen, Jordánsko, Katar, Komory, Kuvajt, Libanon, Líbya, Mauritánia, Maroko, Omán, Palestína, Saudská Arábia, Somálsko, Spojené arabské emiráty, Sudán a Tunisko. Sýria bola v novembri 2011 dočasne vylúčená, kvôli prebiehajúcejmu konfliktu a nechote naplniť záväzky stanovené v dohode s Ligou ohľadom riešenia konfliktu.

³ Výnimkou sú Irak, v ktorom prijatím Ústavy z roku 2004 bola popri arabčine medzi oficiálne jazyky zaradená aj kurdština. Ďalej ako druhý oficiálny jazyk je v Sudáne - angličtina, v Somálsku - somálčina, v Džibuti - francúzština, v Komorách - francúzština a komorčina a v Maroku - berberčina.

⁴ LEWIS, B. The Multiple Identities of the Middle East, s. 55-56.

skúsenosť nadobudli ako súčasť Osmanskej ríše⁵. Po jej rozpade boli súčasťou koloniálneho systému správy. V tomto systéme došlo k vytvoreniu hraníc súčasných štátov, ktoré ale neboli v súlade s národnostnými alebo etnickými hranicami⁶ s čím mohla súvisieť aj následná idea unifikácie arabských štátov do jednotného arabského štátu súperiaca s ideou suverénnych štátov vestfálskeho typu⁷. Tieto krajiny sa tiež dajú považovať za rodisko islamskej civilizácie. Ďalšou charakteristikou je vzťah arabských štátov k Izraelu, chýbajúci hegemon v rámci systému štátov (napriek tomu, že Egypt bol označovaný za istého ideového lídra a dodnes sa táto charakteristika objavuje v diskurze o budúcnosti regiónu), nízka miera vzájomnej ekonomickej prepojenosti či ekonomickej liberalizácie (s výnimkou pracovnej migrácie), dlhodobu autoritatívne formy vlády (s výnimkou Turecka, Izraela a Libanonu) a ich zmena v priebehu povstaní označovaných ako „arabská jar“. V súčasnosti sa ako ďalšia charakteristika javí postavenie voči konfliktu v Sýrii. Tieto charakteristiky považujeme za východiská, ktoré predurčili súčasný stav a dynamiku regiónu.

Existujú viaceré diela, ktoré sa zaoberajú vybranými arabskými štátmi v rámci istého regionálneho vymedzenia, najčastejšie potom v rámci štúdií Blízkeho východu⁸, ktorého šírka býva vymedzená rôzne. Rozoznávame Blízky východ v tradičnom, užšom význame, ktorý zahŕňa krajiny Arabského polostrova, Turecko, Irán a krajiny Levantu (Izrael, Palestínske územia, Sýria, Jordánsko a Libanon) a Blízky východ v jeho širšom význame, zahŕňajúci krajiny od Maroka po krajiny Golfského zálivu. Niekedy sa na vymedzenie tohto širšieho regiónu používa aj označenie MENA (Middle East and North Africa) – Blízky východ a severná Afrika. V oboch prípadoch sa do vymedzenia krajín dostávajú aj nearabské krajiny, Turecko, Izrael a Irán, ktoré sú neoddeliteľnou súčasťou regiónu. Geograficky ale aj dynamikou vzťahov spoluvytvárajú daný región. Udalosti ako arabsko - izraelská vojna v roku 1967, iránska revolúcia, vojna v zálive a v konečnom dôsledku aj povstania

⁵ Výnimkou z krajín Blízkeho východu sú krajiny Maroko a Irán, ktoré ale boli najbližšími susediacimi krajinami tejto ríše.

⁶ Jedná sa najmä o štáty úrodného polmesiaca: Sýriu, Libanon, Izrael, Jordánsko a Irak a Sudán. U ostatných krajín Blízkeho východu existovali štáty, viac menej geograficky zhodné s tými, určenými v čase kolonializmu aj v predkoloniálnom období.

⁷ Nesúlady v identitách a štátnej suverenite vestfálskeho charakteru a existenciu spoločnej panarabskej identity označuje aj Hinnenbusch ako jednu z charakteristík BV regiónu. Pozri: HINNEBUSCH, R. The International Politics of the Middle East, s. 5-6. Vestfálsky charakter suverenity, chápeme cez princípy rovnocennosti štátov, nezasahovania do vnútorných záležitostí štátu a práva na politické seba-určenie.

⁸ Pojem Blízky východ bol vytvorený Západnou civilizáciou na začiatku dvadsiateho storočia. Prvýkrát ho v roku 1902 použil admirál Spojených štátov amerických Alfred Mahan. Napriek tomu, že významovo je využiteľný len pre Západnú civilizáciu, rozšírilo sa toto označenie do celého sveta dokonca aj medzi obyvateľov takto označeného regiónu. LEWIS, B. The Multiple Identities of the Middle East, s. 5.

v arabských krajinách, prebiehajúce od konca roku 2010 ukázali, že Blízky východ tvorí istý systém, v ktorom to, čo sa deje v jednej krajine, alebo v rámci jednej skupiny krajín, má „*neočakávané a nezamýšľané dopady*“⁹ aj na krajiny, ktoré do tohto deja neboli priamo zapojené. Kooperácia rovnako ako konflikt sú potom integrálnou súčasťou systému.

Najčastejším prístupom k výskumu arabských štátov a regiónu Blízkeho východu sú historické narácie a deskripcie, zaoberajúce sa zahraničnou politikou jednotlivých krajín, alebo celého regiónu. Príkladom môže byť štúdia Browna: *Diplomacy in the Middle East: The International Relations of Regional and Outside Powers*¹⁰, ktorá ukazuje zahraničnú politiku jednotlivých krajín Blízkeho východu, ktorý chápe v najširšom možnom ponímaní, no je skôr kolekciou jednopřípadových štúdií, z ktorých nebol vyvodený záver platný pre celý región. Takéto štúdie sú užitočným zdrojom informácií, použiteľným pre hlbší výskum. Vzhľadom na aktuálnosť zmien prebiehajúcich v arabských štátoch sa rozpracovanie problematiky meniaceho sa regionálneho usporiadania obmedzuje na čiastkové práce, hodnotiace skôr vnútropolitický vývoj v jednotlivých krajinách ako jeho implikácie na regionálnu úroveň.

Napriek tomu existujú práce, ktoré sa medzinárodnými vzťahmi arabských štátov a regiónom Blízkeho východu zaoberajú z perspektívy teórií medzinárodných vzťahov. Tieto slúžia častejšie na testovanie týchto teórií ako na vytváranie nových, no sme presvedčení, že práve cez teoretické zázemie teórií medzinárodných vzťahov je možné pochopiť a vysvetliť, na rozdiel od opísania, vzťahy a interakcie skúmaných krajín.

Seasley podotkol, že región Blízkeho východu nie je úplne ignorovaný teoretikmi medzinárodných vzťahov. No publikuje sa relatívne viac kníh ako článkov v hlavných časopisoch zaoberajúcich sa medzinárodnými vzťahmi, čo podložil výsledkami štúdie z roku 2005¹¹, ktorá ukázala, že zo skúmaných článkov v hlavných 3 časopisoch z oblasti medzinárodných vzťahov (*World Politics*, *International Studies Quarterly* a *International Organization*) iba 1,9% tvorili články zaoberajúce sa Blízkym východom. A zároveň je región Blízkeho východu zatracovaný alebo odmietaný západnými vedcami, ako zdroj tvorby teórií, často preto, že je považovaný za unikátny¹² prípad nepoužiteľný pre

⁹ GAUSE III., F.G. *Systemic Approaches to Middle East International Relations*, s. 11.

¹⁰ BROWN, L. C. (ed.). *Diplomacy in the Middle East: The International Relations of Regional and Outside Powers*.

¹¹ Pozri: BREUNING, M. – BREDEHOFT, J. – WALTON, E. *Promise and Performance: An Evaluation of Journals in International Relations*.

¹² Unikátnosť regiónu Blízkeho východu odmieta aj Halliday, podľa ktorého sa často v akademickom svete blízkovýchodný región označuje ako špeciálny prípad *sui generis*, ktorý nemá v ostatnom treťom svete obdobu

prístup medzinárodných vzťahov.¹³ Celkovo možno hodnotiť, že chýba diskusia o tomto regióne vzhľadom na teórie medzinárodných vzťahov.

2 Arabské krajiny v teóriách medzinárodných vzťahov

Knižné rozpracovanie problematiky s použitím teórie medzinárodných vzťahov sa dá rozdeliť podľa jednotlivých teoretických prístupov na realizmus, zahraničnopolitickú analýzu, konstruktivizmus a historickú sociológiu. Najviac prevládajúcou paradigmou, aj pri štúdiu vzťahov arabských krajín, je realizmus, systémy a štáty.

2.1 Realizmus

Realizmus je považovaný za vhodný pre vysvetlenie medzinárodných vzťahov arabských krajín popríklad Blízkeho východu, pretože v rámci vzájomných vzťahov krajín Blízkeho východu stále existuje vysoká miera autoritárstva a z neho vyplývajúca nedôvera. Otázne však je, do akej miery sú štáty unitárne v realistickom ponímaní a do akej miery vedia ovplyvniť a kontrolovať svoje vlastné medzinárodné vzťahy. A teda, do akej miery sú vzťahy ovplyvňované medzinárodnými vzťahmi na vyššej ako štátnej alebo regionálnej úrovni (napr. 19. storočie a rovnováha síl, pád Osmanskej ríše, kolonializmus, svetové vojny, studená vojna).¹⁴ Pravdepodobne najvýznamnejším dielom aplikujúcim paradigmu realizmu na región Blízkeho východu je Waltovo „The Origins of Alliances“¹⁵, založené na diele Kenneta Waltza „Theory of International Politics“¹⁶, v ktorom vyvinul nový koncept tzv. „rovnováhy hrozby“ ako hlavnej príčiny formovania spojenectiev. Walt do svojho skúmania, na rozdiel od klasického realistického výskumu, zahrnul aj faktor ideológie. Napriek tomu, že priznáva, že faktory ideológie (arabizmus, islamizmus a ich normy) zabraňujú formovaniu aliancií, ktoré by mali byť vytvorené (príkladom by mohlo byť spojenectvo medzi Izraelom a slabšími arabskými štátmi regiónu), hovorí, že ideológia nie je primárnym dôvodom pre budovanie

a dokonca nie je pre vedcov z iného prostredia uchopiteľný. Halliday tvrdí, že región treba vnímať v rámci širších štruktúr a medzinárodných procesov. Upozorňuje však aj na nedostatky univerzalizmu, ktorý nachádzal podobnosti vývoja BV regiónu so zvyškom sveta, no napriek predpokladom sa BV región na konci 20. storočia nevyvinul očakávanými smermi (liberálny progres, triedna politika alebo kapitalistická modernizácia). Pozri HALLIDAY, F. Islam and the Myth of Confrontation: Religion and Politics in the Middle East.

¹³SASLEY, B. E. Studying Middle Eastern International Relations Through IR Theory, s. 13–15.

¹⁴HALLIDAY, F. The Middle East in International Relations: Power, Politics and Ideology, s. 25–26

¹⁵WALT, S. M. The Origins of Alliances.

¹⁶WALTZ, K. Theory of International Politics.

spojenectiev. Navyše dodáva, že štáty vedia „ignorovať ideologické obmedzenia, ak by ich dodržiavanie bolo pre nich nákladné alebo nebezpečné“¹⁷.

2. 2 Konštruktivismus a anglická škola

Ideológiou, hodnotami a normami, ktoré vplývajú na vytváranie zahraničnej politiky sa potom venujú práce v rámci teoretického prístupu konštruktivismu poprípade anglickej školy. Z konštruktivistov sa touto problematikou intenzívne zaoberá Michael N. Barnett. Z jeho knižných publikácií najmä v dielach: *Identity and Foreign Policy in the Middle East*¹⁸ a *Dialogues in Arab Politics: Negotiations in Regional Order*¹⁹, *Identity and Alliances in the Middle East*²⁰ a z článkov v: *Institutions, Roles, and Disorder: The Case of the Arab State System*²¹ a *Sovereignty, Nationalism, and Regional Order in Arab Politics*²². Barnett v týchto dielach kritizuje realistické a neorealisticke prístupy k pochopeniu medzinárodných vzťahov arabských štátov. Tvrdí, že tieto prístupy nevedia vysvetliť, ktoré štáty budú voči sebe nepriateľské alebo naopak priateľské a prečo štáty, ktoré materiálne nedosahujú veľkú moc, sú napriek tomu považované za hrozbu pre iné štáty. Realizmus a neorealizmus tak nevie vysvetliť „regionálnu stabilitu, strategické interakcie medzi arabskými štátmi ani fragmentáciu arabských politik“²³. Barnett vysvetľuje tieto javy cez koncept identity, ktorá je jedným z určujúcich faktorov pri výbere aliancie rovnako ako definuje hrozbu. V arabskom svete pritom hovorí o troch hlavných identitách (štátnej, islamskej a arabskej), ktoré môžu existovať súčasne a ktorých význam a istá hierarchia sa v čase mení, čím sa menia aj medzinárodné vzťahy arabských štátov. Vo vzťahu k zahraničnej politike štátu potom identita môže byť významným zdrojom záujmu. Cez pochopenie identity je potom možné pochopiť, ktoré zahraničnopolitické rozhodnutia sú možné. Identita totiž má „konštitutívne a nie kauzálne postavenie“²⁴.

Barnett vymedzuje 3 obdobia vzájomnej interakcie arabských štátov v rámci troch rôznych medzinárodných a vnútroštátnych kontextov, ktoré ovplyvňovali debatu o význame arabizmu. Prvé obdobie je datované od konca 19. storočia cez začiatok 20. storočia, kedy sa následkom rozpadu Osmanskej ríše rozpadali ekonomické, politické a kultúrne inštitúcie

¹⁷ WALT, S. M. *The Origins of Alliances*, s. 214.

¹⁸ BARNETT, M. – TELHAMI, S. (eds.). *Identity and Foreign Policy in the Middle East*.

¹⁹ BARNETT, M. *Dialogues in Arab Politics: Negotiations in Regional Order*.

²⁰ BARNETT, M. *Identity and Alliances in the Middle East*.

²¹ BARNETT, M. *Institutions, Roles, and Disorder: The Case of the Arab State System*.

²² BARNETT, M. *Sovereignty, Nationalism, and Regional Order in Arab Politics*.

²³ BARNETT, M. *Dialogues in Arab Politics: Negotiations in Regional Order*, s. 4.

²⁴ BARNETT, M. – TELHAMI, S. (eds.) *Identity and Foreign Policy in the Middle East*, s. 18.

arabského regiónu a bolo nutné prehodnotiť, na akých základoch budú stavané nové vzťahy. Modernita a imperializmus priviedli tieto štáty k objaveniu ich spoločnej identity, ktorá mala byť odpoveďou na vzniknuté inštitucionálne vákuum. V tomto období vznikala inštitúcia panarabizmu. V druhom období už panarabizmus koexistoval s inštitúciou štátnej suverenity. V tomto období prevláda snaha lídrov novovzniknutých štátov o vybudovanie silných moderných štátov vo vzťahu k medzinárodnému prostrediu, k ostatným štátom, s ktorými zdieľali históriu, jazyk a s ich vlastnými populáciami, ktoré týchto lídrov považovali za umelo dosadených a nelegitímnych. Arabizmus v tomto období slúžil na ochranu a podporu záujmov arabského národa a arabského štátu. Debata sa viedla nielen o rovnakých záujmoch ale aj nutnosti politického zjednotenia. Postupným formovaním štátov a ich vzájomnou interakciou vznikali a stávali sa zreteľnými rozdiely medzi jednotlivými štátmi, čo viedlo aj k rozdielnosti chápania významu arabizmu a posilnenie inštitúcie suverenity²⁵. Do úzadia sa dostali myšlienky unifikácie, no arabská identita ako taká pretrváva a podporuje kooperáciu medzi arabskými štátmi (najmä v prípadoch, kedy je arabský štát napadnutý nearabským štátom). V tomto období sa pozície spojené so suverenitou a očakávaná spojené so spôsobom vzájomnej interakcie arabských štátov stali relatívne stabilnými.²⁶ V tejto situácii sa arabské štáty nachádzali pred vypuknutím arabskej jari.

Identitu ako konštitutívny princíp a charakteristiku medzinárodných vzťahov arabských krajín a regiónu Blízkeho východu chápe aj Hinnenbusch v „The International Politics of the Middle East“²⁷. Hinnenbusch hovorí, že tento región bol silne ovplyvnený štruktúrou svetovej politiky a opisuje tento región ako „uväznený“ v systéme s dominanciou centra, ktoré obmedzuje schopnosť lokálnych aktérov a spoločností riadiť svoje osudy. Hovorí ale o nutnosti vziať do úvahy „unikátnu nezhodu“²⁸ medzi identitou a suverenitou, medzi národom a štátom. V tomto regióne teritórium ohraničené štátnymi hranicami nie je v zhode s identitami. Teritórium štátu je tak pokryté viacerými nadštátnymi aj podštátnymi identitami, čím je obmedzená možnosť konsenzu o národných záujmoch, ktoré by následne mali formovať zahraničné politiky štátov. Hinnenbusch navyše uvažuje o viacerých úrovniach

²⁵ Barnett dokladuje inštitucionalizáciu suverenity v arabských štátoch na 3 základných ukazovateľoch a to: v poklese debát a zmlúv o unifikácii arabského sveta, v agende arabských samitov a v zmene prezentácie významu arabského štátu v súvislosti so zmenou definície hrozby. Viac pozri: BARNETT, M. Sovereignty, nationalism, and regional order in the Arab states system, s. 505-508.

²⁶ BARNETT, M. Sovereignty, nationalism, and regional order in the Arab states system, s. 503-504.

²⁷ HINNEBUSCH, R. The International Politics of the Middle East.

²⁸ Ibid., s. 2.

formovania správania štátov²⁹. Toto správanie ovplyvňuje domáca politika, vedúce postavy politického života a rovnako aj spôsob akým bol štát sformovaný. Pre skúmanie týchto aspektov používa pluralistický prístup. V prípade medzištátneho konfliktu sú štáty regiónu poháňané štátnymi záujmami a bezpečnostnou dilemou, ako to predpokladá realistická škola medzinárodných vzťahov. Lawson v „Constructing International Relations in the Arab World“³⁰ skúma vzťah medzi nacionalizmom a vznikom a upevnením anarchického systému štátov. Rozlišuje pritom medzi qawmiyyah (politická, ekonomická a kultúrna dynamika determinujúca tvorbu identity), wataniyyah³¹ (teritoriálne založené vnímanie národnej identity) a panarabizmom, ktorý chápe ako strategickú a diplomatickú iniciatívu zameranú na zblížovanie arabských krajín. Konštruktivizmus tak do výskumu medzinárodných vzťahov arabských štátov zahŕňa hodnoty a idey – identity, ktoré realistická škola ignoruje. Pri využívaní konštruktivizmu však netreba opomenúť aj úlohu záujmov a materiálnych faktorov, ktoré spoluvytvárajú medzinárodné vzťahy. Z pohľadu anglickej školy región analyzujú viacerí autori v „International Society and the Middle East“³².

2. 3 Zahraničnopolitická analýza

Ďalším prístupom je zahraničnopolitická analýza, ktorá skúma, ako je zahraničná politika formovaná, pričom sa zameriava najmä na vnútorné faktory. Ukazuje, že rôzne politické strany, sociálne, etnické a náboženské skupiny, zloženie administratívy ako aj jednotlivci vplyvajú na formovanie zahraničnej politiky štátu. Príkladom tohto prístupu je práca Koranyho a Dessoukiho „The Foreign Policies of Arab States“³³, ktorí priznávajú, že zahraničná politika arabských krajín je ovplyvnená integrovaným a hierarchickým globálnym systémom, zasahujúcim do rozhodovacích procesov. Zahraničnú politiku potom analyzujú cez štyri faktory: domáce prostredie (geografia, populácia a sociálna štruktúra, ekonomická a vojenská sila, politická štruktúra), zahraničnopolitická orientácia (vnímanie sveta a postavenia daného štátu v ňom vládnuou elitou), rozhodovací proces a zahraničnopolitické správanie. Tieto štyri faktory buď obmedzujú alebo rozširujú zahraničnopolitické možnosti štátu.

²⁹ Zahraničnopolitické správanie je ovplyvnené interakciou medzi domácim prostredím a jeho požiadavkami a systémom štátov v ktorom ten ktorý štát operuje. Na vnútro politickej úrovni tak vzniká to, čo by štát chcel presadiť a systém, v ktorom sa štát nachádza potom určuje do akej miery, s ohľadom na postavenie tohto štátu v danom systéme a vzájomné mocenské vzťahy, je možné tieto ciele naplniť.

³⁰ LAWSON, F. H. Constructing International Relations in the Arab World.

³¹ Watan znamená vlasť alebo domovina.

³² BUZAN, B – GONZALES-PELAEZ, A. (eds.). International Society and the Middle East: English School Theory and the Regional Level.

³³ KORANY, B. – DESSOUKI, A. E. H. (eds.). The Foreign Policies of Arab States: The Challenge of Change.

V rámci zahraničnopolitickej analýzy sa arabskými štátmi zaoberajú aj Hinnenbusch a Ehteshamih v „The Foreign Policies of Middle Eastern States“³⁴, ktorí tvrdia, že zahraničná politika štátov blízkeho východu je formovaná tým, ako vládne elity a lídri týchto štátov dokážu spracovať tlaky troch rôznych prostredí, a to: tlaky z domáceho prostredia, regionálnej systémovej úrovne a globálnej medzinárodnej úrovne. Príkladom prístupu zahraničnopolitickej analýzy zameranej na jednotlivý štát v rámci arabských krajín je práca Joffého a Paolettiho „Libya’s Foreign Policy: Drivers and Objectives“³⁵.

Problémom tohto prístupu v kontexte arabských krajín je nedostatočná dostupnosť dát. Ak vezmeme do úvahy, že väčšina arabských štátov je autoritatívnym režimom, je ťažké určiť ktorí aktéri sa zúčastňujú na zahraničnopolitickom rozhodovaní a akú úlohu v tomto rozhodovaní zohrávajú. Najmä v uzatvorených štátoch, napríklad tam, kde je silné prepojenie medzi ziskami z ropy a súkromnými záujmami, je ťažké určiť, „kde končí iniciatíva štátu vo formovaní zahraničnej politiky a kde nastupuje súkromná iniciatíva“³⁶.

2. 4 Historická sociológia

Historická sociológia sa „orientuje na poznávanie širších sociálnych vývojových procesov a zvyrazňuje kontinuitu a celistvosť medzinárodných vzťahov“³⁷. Štát vníma nie ako unitárnu entitu (ako v prípade realizmu) ale ako inštitúciu donútenia s prerozdelenia (coercion and appropriation), ktorá operuje na dvoch úrovniach. Na vnútornej úrovni reprezentuje vzťah medzi štátom a spoločnosťou a na vonkajšej úrovni reprezentuje vzťah medzi dvoma štátmi. Dôležité pre výskum Blízkeho východu a arabských štátov je podľa Hallidaya pochopenie, že ich vznik sa viaže na modernitu. Ich vznik bol podmienený vplyvom západnej vojenskej sily a šíriaceho sa kapitalistického trhu, neskôr koloniálnou nadvládou a nakoniec politickou a ekonomickou zmenou nasledujúcou po páde bipolarity.³⁸ Prístup historickej sociológie využil Lusic v „The Absence of Middle Eastern Great Powers: Political „Backwardness“ in Historical Perspective“³⁹, v ktorom porovnáva historický vývoj štátov Európy a Blízkeho východu. Podľa Lustica je multipolarita Blízkovýchodného regiónu daná absenciou vojen, ktoré by viedli k vzniku veľmocí v tomto regióne. Arabské štáty totiž od rozpadu Osmanskej

³⁴ HINNENBUSCH, R. – EHTESHAMI, A. (eds.). The Foreign Policies of Middle East States.

³⁵ JOFFÉ, G. – PAOLETTI, E. Libya’s Foreign Policy: Drivers and Objectives.

³⁶ HALLIDAY, F. The Middle East in International Relations: Power, Politics and Ideology, s. 29.

³⁷ ŠKVRNDA, F. O vybraných aspektoch typológie základných paradigiem v súčasných medzinárodných vzťahoch, s. 38.

³⁸ HALLIDAY, F. The Middle East in International Relations: Power, Politics and Ideology, s. 36-40.

³⁹ LUSTIC, I. S. The Absence of Middle Eastern Great Powers: Political „Backwardness“ in Historical Perspective.

ríše boli podriadené najprv koloniálnej nadvláde a neskôr inštitúciám a normám vytvoreným mimo ich regiónu, ktoré ich obmedzovali vojensky rozširovať hranice svojich štátov, a tým dosahovať postavenie podobné veľmociam v Európe alebo severnej Amerike. Po rozpade kolonializmu sa hranice vytvorených štátov buď vôbec nemenili (s výnimkou hraníc s Izraelom), alebo ostávajú dodnes predmetom nedoriešených sporov (Maroko a Západná Sahara). Vojny v mene zjednotenia pod jednotný arabský štát boli potlačené intervenciou Západných mocností⁴⁰ a napriek existencii istej etnickej alebo národnej solidarity medzi Arabmi, táto nepostačovala na vytvorenie zjednoteného štátu⁴¹.

Záver

Napriek tomu, že vo všeobecnosti sa arabské krajiny považujú za prípad *sui-generis*, a teda prípad v svojej podstate jedinečný, ukazuje sa, že viaceré prístupy teórií medzinárodných vzťahov môžu využívať príklady arabských krajín na potvrdenie, vyvrátenie, rozšírenie či tvorbu nových teórií. Za najviac vhodnú v tejto oblasti sa dá považovať teória konštruktivismu, ktorá kladie dôraz na vplyv identít na medzinárodné vzťahy. Keďže práve identita je jedným z faktorov, ktoré sú v kontexte arabských krajín považované za jedinečné, môže výskum v tomto teoretickom smere s použitím dát získaných v arabských krajinách priniesť poznatky, ktoré budú širšie aplikovateľné. Zmeny, ktoré priniesli povstania na konci roku 2010 budú mať pravdepodobne dopad aj na smerovanie výskumu arabských krajín. Mená sa totiž povaha vnútorná povaha krajín, čím môže dôjsť k zvýšeniu dostupnosti dát, ktoré doteraz bránili rozvoju teórií medzinárodných vzťahov zameraných na prepojenie medzi štátov a medzinárodnou úrovňou.

Použitá literatúra

1. BARNETT, M. – TELHAMI, S. (eds.) (2002): *Identity and Foreign Policy ind the Middle East*. New York: Cornell University Press. ISBN 0-8014-8745-5
2. BARNETT, M. (1993): Institutions, Roles, and Disorder: The Case of the Arab State System. In *International Studies Quarterly*, 37: 271-96.

⁴⁰ Lusic ukazuje tieto zásahy Západu na troch príkladoch: Muhammad Ali (správca Egypta a Sudánu v rokoch 1805 – 1848, za čias Osmanskej ríše), Ďžamál Abdannásir (prezident Egypta 1956 - 1970), Saddám Hussein (prezident Iraku v rokoch 1979 - 2003)

⁴¹ LUSTIC, I.S. The Absence of Middle Eastern Great Powers: Political „Backwardness“ in Historical Perspective, s. 679.

3. BARNETT, M. (1995): Sovereignty, Nationalism, and Regional Order in Arab Politics. In *International Organization*, 49, 3, Summer 1995: 479-510.
4. BARNETT, M. (1996): Identity and Alliances in the Middle East. In Katzenstein, P. J. (1996): *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. New York: Columbia University Press. ISBN 0-231-10468-5
5. BARNETT, M. (1998): *Dialogues in Arab Politics: Negotiations in Regional Order*. New York: Columbia University Press. ISBN 0-231-10919-9
6. BREUNING, M. – BREDEHOFT, J. – WALTON, E. (2005): Promise and Performance: An Evaluation of Journals in International Relations. In *International Studies Perspectives*, Vol. 6, Issue 4, s. 447-461.
7. BROWN, L. C. (ed.) (2004): *Diplomacy in the Middle East: The International Relations of Regional and Outside Powers*. London: I.B. Tauris & Co. Ltd. ISBN 1-86064-899-1
8. BUZAN, B – GONZALES-PELAEZ, A. (eds.) (2009): *International Society and the Middle East: English School Theory and the Regional Level*. Hampshire: Palgrave Macmillan. ISBN-13: 978-0-230-53764-4
9. GAUSE III., F.G. (1999): Systemic Approaches to Middle East International Relations. In *International Studies Review*, Vol. 1, No.1 (Spring, 1999): 11-31.
10. HALLIDAY, F. (2003): *Islam and the Myth of Confrontation: Religion and Politics in the Middle East*. New York: I.B.Tauris & Co Ltd, 2003. ISBN 1 86064 868 1
11. HALLIDAY, F. (2005): *The Middle East in International Relations: Power, Politics and Ideology*. Cambridge: Cambridge university Press. ISBN-10 0-521-59741-2.
12. HINNEBUSCH, R. (2003): *The International Politics of the Middle East*. Manchester: Manchester University Press, 2003. ISBN 0 7190 5346 3
13. HINNENBUSCH, R. – EHTESHAMI, A. (eds.) (2002): *The Foreign Policies of Middle East States*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2002.
14. JOFFÉ, G. – PAOLETTI, E. (2010): *Libya's Foreign Policy: Drivers and Objectives*. Washington DC: The German Marshall Fund of the United States, Mediterranean Paper Series 2010.
15. KORANY, B. – DESSOUKI, A .E. H. (eds.) (1991): *The Foreign Policies of Arab States: The Challenge of Change*. Boulder: Westview Press, 1991.
16. LAWSON, F. H. (2006): *Constructing International Relations in the Arab World*. Stanford: Stanford University Press. ISBN 0-8047-5372-5
17. LEWIS, B. (1998): *The Multiple Identities of the Middle East*. New York: Schocken Books, s. 55-56. ISBN 0-8052-4172-8
18. LUSTIC, I.S. (1997): The Absence of Middle Eastern Great Powers: Political „Backwardness“ in Historical Perspective. In *International Organization*, 51, 4, Autumn 1997: 653-683.
19. SASLEY, B. E. Studying Middle Eastern International Relations Through IR Theory, s. 13–15. SASLEY, B. E. (2011): Studying Middle Eastern International Relations Through IR Theory. In *Ortadoğu Etütleri*, Volume 2, No. 2, January 2011: 9-32.
20. ŠKVRNDA, F. (2008): O vybraných aspektoch typológie základných paradigiem v

súčasných medzinárodných vzťahoch. In *Medzinárodné vzťahy. Vedecký časopis pre medzinárodné politické, ekonomické, právne a kultúrne vzťahy FMV EUBA*, 2008, ročník VI., č. 1: 27-39. ISSN 1336 – 1563

21. WALT, S. M. (1987): *The Origins of Alliances*. New York: Cornell University Press. ISBN 0-8014-9418-4
22. WALTZ, K. (1979): *Theory of International Politics*. New York: McGraw – Hill, 1979. ISBN 978-0075548522

Informácie o autorovi

Ing. Mgr. Monika Satková

Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave

Katedra medzinárodného práva

Dolnozemska cesta 1

852 35 Bratislava

Slovenská republika

monika.satkova@euba.sk

Redistribučná politika a príjmové nerovnosti v krajinách EÚ z pohľadu sociálnych režimov

Miriama Vašková

Abstrakt

Cieľom príspevku je analýza redistribučnej politiky štátov EÚ z pohľadu jednotlivých sociálnych modelov a následná komparácia príjmových nerovností v týchto krajinách. Prvá časť príspevku prináša stručný náhľad na charakter, cieľ a nástroje redistribučnej politiky štátu. Druhá časť príspevku je venovaná vymedzeniu jednotlivých sociálnych modelov v rámci dostupnej literatúry. V tretej časti príspevku analyzujeme výšku a štruktúru sociálnych výdavkov jednotlivých sociálnych modelov. Ďalšia časť sa venuje skúmaniu štruktúry príjmov jednotlivých príjmových skupín. Posledná časť príspevku je venovaná analýze príjmových nerovností v závislosti od sociálneho modelu a následne porovnanie miery príjmových nerovností pred a po zásahoch štátu do redistribúcie.

Kľúčové slová: redistribučná politika, sociálny model, sociálne benefity, príjmové nerovnosti, Gini koeficient

Abstract

The aim of the paper is to analyze redistribution policy of the EU countries from the perspective of different social regimes and to compare the levels of income inequality in these countries. The first part of the paper gives a brief insight into the nature, purpose and instruments of redistribution policy. The second part identifies main social regimes according to the literature. The third part of the article deals with an analysis of the level and structure of social benefits of each social regime. In the next part of the article we examine the structure of income of different income groups. The last part of the article is devoted to a comparative analysis of income inequality depending on different social regimes and to compare the levels of income inequality before and after the intervention of state into the redistribution.

Key words: redistribution policy, social regime, social benefits, income inequality, Gini coefficient

JEL klasifikácia: D31, H55

Úvod

Hlavnou úlohou redistribučnej politiky štátu je korekcia nerovností, ktoré sú výsledkom trhového mechanizmu, ale ktoré sú považované v danej spoločnosti za príliš veľké, neakceptovateľné. Nerovnosti v príjmoch sú dané predovšetkým rozdielnymi schopnosťami ľudí, ich pracovnou intenzitou, rozdielmi v druhu profesnej kariéry (ľudský kapitál) či sú výsledkom šťastia, náhody, osudu.¹

V literatúre sa stretávame predovšetkým s negatívnymi efektmi príjmových nerovností na ekonomiku a spoločnosť. Rastúce príjmové nerovnosti môžu viesť k nárastu relatívnej aj absolútnej chudoby, keď sa roztvárajú nožnice medzi príjmami nižších a vyšších príjmových skupín.² Niektorí autori argumentujú, že nižšie príjmové nerovnosti a teda redistribúcia príjmov smerom k nižším príjmovým skupinám môže viesť k zvýšeniu očakávanej dĺžky života.³ Ďalší autori poukazujú na to, že príjmové nerovnosti majú aj generačný charakter a teda sa prenášajú z generácie na generáciu.⁴ Príjmové nerovnosti tiež implikujú rastúcu polarizáciu a fragmentáciu spoločnosti, predstavujú problém pre sociálnu kohéziu či sú možným ohniskom sociálnych konfliktov.⁵

Aj v záujme zamedzenia vyššie spomenutých problémom sa štáty snažia znižovať mieru príjmových nerovností práve prostredníctvom redistribučnej politiky. Cieľom nasledujúcej analýzy je preto oboznámiť čitateľa s charakterom redistribučnej politiky jednotlivých krajín EÚ a jej dopadom na mieru príjmových nerovností a to v rámci klasterizácie krajín podľa ich sociálneho modelu.

¹ Samuelson P. A., Nordhaus W. D. 2000, *Ekonomía*. 16. vyd. Bratislava : ELITA, 2000

² European Commission, Directorate-General "Employment, Social Affairs and Equal Opportunities": Social Situation Observatory. Annual Monitoring Report. Income Distribution and Living Conditions.

³ Leigh, A., Jencks, C. and Smeeding, T. 2009, Health and economic inequality. In: Salverda, W., Nolan, B. and Smeeding, T. M. (eds) Oxford Handbook of Economic Inequality. Oxford: Oxford University Press.

⁴ d'Addio, A. C. 2007, Intergenerational Transmission of Disadvantage: Mobility or Immobility Across Generations? A Review of Evidence for OECD Countries. OECD Social, Employment and Migration Working Papers No. 52. Paris: OECD.

⁵ Pauhofová I., Želinský T.: Nerovnosť a chudoba v Európskej únii a na Slovensku. Zborník statí. ekonomická fakulta, Technická univerzita v Košiciach. Prvé vydanie, 2012.

1 Redistribučná politika

Ako bolo spomenuté v úvode hlavnou úlohou redistribučnej politiky štátu je korekcia nerovností, ktoré sú výsledkom trhového mechanizmu a ktoré sú považované za nespravodlivé. Samotný mechanizmus prerozdelenia pozostáva z dvoch hlavných častí. Trh zaisťuje primárnu distribúciu dôchodkov - jedinec získava dôchodok jednak z ekonomickej aktivity a jednak zo svojho vlastníctva. Tieto príjmy vytvárajú základnú nerovnosť v spoločnosti. Štát potom zaisťuje sekundárnu distribúciu, keď prostredníctvom daní, sociálnych dávok a odvodov znižuje mieru príjmových nerovností.

Hlavnými nástrojmi redistribučnej politiky štátu sú daňový systém (systém priamych a nepriamych daní) a systém sociálnych transferov a dotácií. Pre účely predkladaného príspevku sa budeme bližšie venovať problematike sociálnych transferov. Čo sa ich týka, majú rôznu podobu. Môžu byť namierené na chudobných, čím prispievajú k zmierneniu príjmových rozdielov medzi chudobnými a bohatými. Ďalšie typy sa viažu na určité situácie alebo určité potreby (nemocenské dávky, materské a rodinné príspevky) alebo je ich účelom náhrada straty príjmu (podpora v nezamestnanosti, starobné dôchodky).

Hlavným cieľom starobných dôchodkov je redistribuovať príjem jednotlivca v rámci jeho životného cyklu. Ľudia s vyššími príjmami prispievajú viac do sociálneho systému a tým pádom poberajú aj vyššie starobné dôchodky. Starobné dôchodky tak redistribuujú príjem nie medzi jednotlivcami ale skôr v rámci životného cyklu danej osoby a tak k zmierneniu príjmových nerovností prispievajú len v obmedzenej miere. Čo sa týka ostatných sociálnych transferov, tie sú zvyčajne viac redistributívne v porovnaní so starobnými dôchodkami. Miera redistribúcie však závisí od ich nastavenia a to od toho, či sú poskytované paušálne (non-means-tested benefits) alebo ich výška závisí od príjmu danej osoby (means-tested benefits).

2 Typologizácia sociálnych režimov

V literatúre najčastejšie uvádzaná typologizácia sociálnych režimov Esping-Andersena (1990) klasterizuje sociálne režimy na základe troch kritérií:⁶

- indexu dekomodifikácie (stupeň, do ktorého je jednotlivec a rodina schopní udržať si sociálne akceptovateľný životný štandard nezávislý od trhového systému, ide napríklad o úroveň sociálnych programov, ktoré garantujú príjem nezamestnaným osobám),
- úrovne stratifikácie spoločnosti
- podielu medzi sociálnymi programami poskytovanými z verejných alebo súkromných zdrojov

Na základe daných kritérií boli určené 3 sociálne režimy:

1. **Sociálno-demokratický model** – charakteristický univerzálnou egalitáriáskou sociálnou politikou, vysokým stupňom dekomodifikácie, nízkou úrovňou stratifikácie spoločnosti a limitovaným objemom sociálnych služieb poskytovaných súkromným sektorom. Sem zaraďujeme krajiny ako Švédsko, Dánsko a Fínsko.
2. **Konzervatívny model** – tradičný veľkou ochranou rodiny a zamestnanosti. Sociálny systém konzervatívnych štátov podporuje zachovanie status quo a existujúcich nerovností. Úroveň dekomodifikácie je stredná. Sociálna politika je však výrazne stratifikovaná a to podľa rodu, spoločenskej triedy, statusu a zamestnania. Primárnym poskytovateľom sociálneho poistenia je štát, súkromné poistenie má len marginálnu úlohu. Sem radíme Nemecko, Francúzsko, Rakúsko, Belgicko, Taliansko, Holandsko.
3. **Liberálny model** – charakteristický nízkou úrovňou dekomodifikácie, vysokou stratifikáciou spoločnosti, limitovanou úlohou štátu a značným podielom súkromného sektora v oblasti poskytovania sociálnych služieb a poistenia. Keďže pre liberálny režim je charakteristická preferencia trhového systému a sociálna politika je len korekciou trhových zlyhaní, sociálna ochrana je v prípade tohto modelu minimálna. Patrí sem Veľká Británia a Írsko.

⁶ Esping-Andersen, G. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. New Jersey : Princeton University Press, 1990. ISBN 9780691028576.

Napriek jednoduchosti a následne širokému použitiu typologizácie Esping-Andersena v odbornej literatúre, bola táto hneď podrobená kritike. Hlavná kritika smerovala na obmedzený počet krajín⁷, či na ich nesprávne zadelenie, na preceňovanie peňažných sociálnych dávok, na absenciu rodových impikácií.⁸ Jeho typologizácia bola preto neskôr doplnená inými autormi o ďalšie sociálne režimy (vyberáme z pohľadu krajín EÚ):

4. Ferrera, Leibfried rozlišujú **južný model**⁹ charakteristický vysokou fragmentáciou a polarizáciou sociálneho systému, štedrými starobnými dôchodkami, medzerami v sociálnej záchranej sieti, klientelizmom v distribúcii peňažných dôchodkov a vysoko kolúznym systémom verejných a súkromných inštitúcií v sociálnej sfére (Taliansko, Španielsko, Grécko, Portugalsko, Cyprus a Malta).
5. Fenger rozlišuje **postkomunistický európsky model** a **model bývalého ZSSR**¹⁰ – európsky model predstavuje mix konzervatívneho a sociálno-demokratického modelu Esping-Andersena (Bulharsko, Chorvátsko, Česká Republika, Maďarsko, Poľsko, Slovensko, Slovinsko) a sociálny model bývalého ZSSR je zas charakteristický značnou paticipáciou žien, extenzívnou povahou verejného sektora, vysokým hospodárskym rastom spojeným s vysokou infláciou (Bielorusko, Estónsko, Litva, Lotyšsko, Rusko, Ukrajina)¹¹
6. Bohle a Greskovits¹² rozlišujú tri sociálne modely v skupine postkomunistických krajín: **neoliberálny model** pobaltských krajín, **zabudovaný** (embodden) **neoliberálny model** krajín Vyšegrádskej 4 a **neokorporátny model** Slovinska. Vychádzajú pritom z charakteru štátnych inštitúcií a úspešnosti krajín v oblasti

⁷ V jeho typologizácii chýbali okrem Talianska krajiny Južnej Európy – Grécko, Portugalsko, Španielsko, krajiny Strednej a Východnej Európy, či novoindustrializované krajiny Juhovýchodnej Ázie.

⁸ V roku 1999 Esping-Andersen doplnil svoju analýzu o Španielsko, ale na druhej strane z nej vynechal Belgicko, Írsko a Švajčiarsko. Obmedzený počet sociálnych systémov obhajoval argumentom zníženia analytickej sily daného modelu, ktorý by inak mohol mať toľko typov sociálnych modelov, koľko krajín by bolo do danej analýzy zapojených.

⁹ Ferrera, M. 1996, The southern model of welfare in social Europe. In *Journal of European Social Policy*. 1996, Vol. 6, No. 1, pp. 17-37.

¹⁰ Fenger, H. 2007, *Welfare regimes in Central and Eastern Europe: Incorporating post-communist countries in a welfare regime typology*. Contemporary Issues and Ideas in Social Sciences

¹¹ Čo sa týka postkomunistických krajín, niektorí autori ich zaraďujú medzi liberálne sociálne režimy a to z dôvodu ich zmiešaného systému sociálneho poistenia, sociálnej asistencie, čiastočnej privatizácie sociálnych služieb a nízkej účasti korporátnych prvkov v tomto modeli (Ferge, Standing). Iní autori zas zdôrazňujú spoločné charakteristiky s južným sociálnym modelom (Maydell et al. 2006, Cerami 2006). Podľa ďalších autorov, sociálne systémy daných krajín predstavujú osobitný sociálny model.

¹² Bohle D., Greskovits B. 2007, Neoliberalism, embedded neoliberalism and neocorporatism : Towards transnational capitalism in central-eastern Europe. In *West European Politics*. 2007, Vol. 30, No. 3, pp. 443-466.

implementovania princípov trhovej ekonomiky, charakteru priemyselnej transformácie, sociálnej inklúzie, makroekonomickej stability.

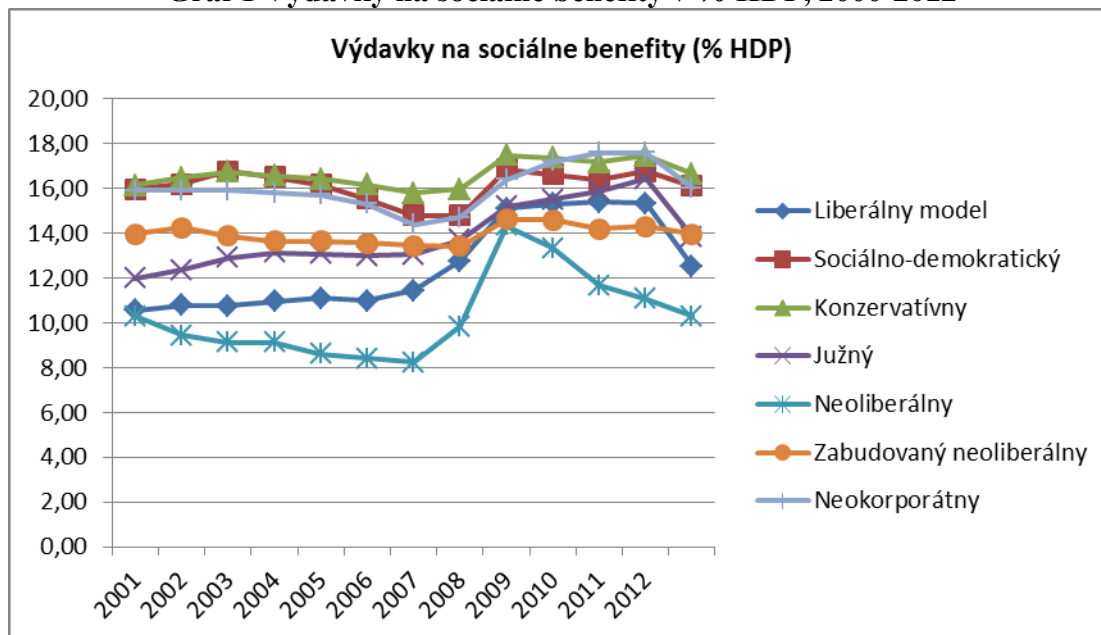
Pre potreby predkladaného článku sme sa rozhodli pri zaradení krajín EÚ medzi jednotlivé sociálne režimy vychádzať zo základnej typologizácie Esping-Andersena doplnenej o južný model a typologizáciu sociálnych režimov postkomunistických krajín podľa Bohla a Greskovitsa.

3 Trendy vo vývoji sociálnych výdavkov krajín EÚ z pohľadu sociálnych režimov

Na sociálne benefity¹³ vyjadrené ako % z HDP vydávajú najviac krajiny so sociálno-demokratickým, konzervatívnym a neokorporátnym sociálnym modelom. Výdavky týchto skupín štátov sa od roku 2000 do roku 2008 pohybovali zhruba okolo 15-17 % HDP. Krajiny so zabudovaným neoliberalným modelom vydávali v danom období na sociálne benefity okolo 14 % HDP. Najmenej na sociálne benefity ako % HDP vynakladali krajiny s liberálnym sociálnym modelom (10-12 % HDP) a krajiny s neoliberalným sociálnym režimom (8-10 % HDP) (viď graf č. 1).

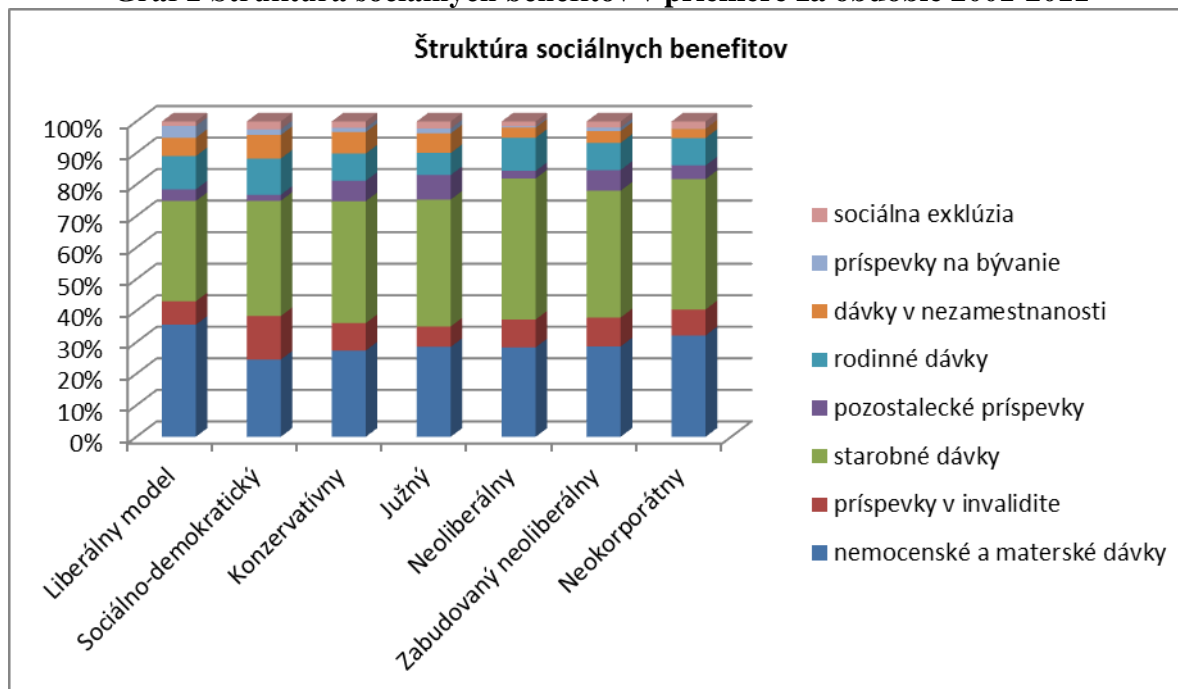
Ekonomická kríza roku 2009 priniesla výraznú zmenu vo vývoji sociálnych benefitov. Na jednej strane sledujeme nárast výdavkov na sociálne benefity, čo môžeme dať do súvisu s ekonomickou recesiou, rastom nezamestnanosti a následne s tým súvisiacim rastom sociálnych výdavkov (automatické stabilizátory). Na druhej strane dochádza k istej konvergencii výdavkov krajín EÚ na sociálne benefity, ktoré sa v roku 2009 pre všetky typy sociálnych režimov pohybovali v rozmedzí od 14-18 % HDP (najmenší rozptyl za sledované obdobie). Konvergencia výdavkov na sociálne benefity pokračovala aj v nasledujúcich rokoch, avšak s výnimkou krajín s neoliberalným sociálnym modelom, kde výdavky na sociálne benefity výrazne klesali. Vo väčšine krajín dochádza od roku 2010 k stagnácii alebo poklesu výdavkov na sociálne benefity a to predovšetkým z dôvodu potreby konsolidácie verejných financií.

¹³ Sociálne benefity predstavujú transfery domácnostiam, ktorých účelom je odbremeniť ich od finančného bremena z dôvodu rôznych potrieb alebo rôznych rizík. Patria sem nemocenské dávky, príspevky v invalidite, v prípade pracovných úrazov alebo chorôb z povolenia, starobné dôchodky, pozostalecké príspevky, materské príspevky, rodinné dávky, dávky v nezamestnanosti, podpora zamestnanosti, príspevky na bývanie, vzdelanie.

Graf 1 Výdavky na sociálne benefity v % HDP, 2000-2012

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov z Eurostat databázy

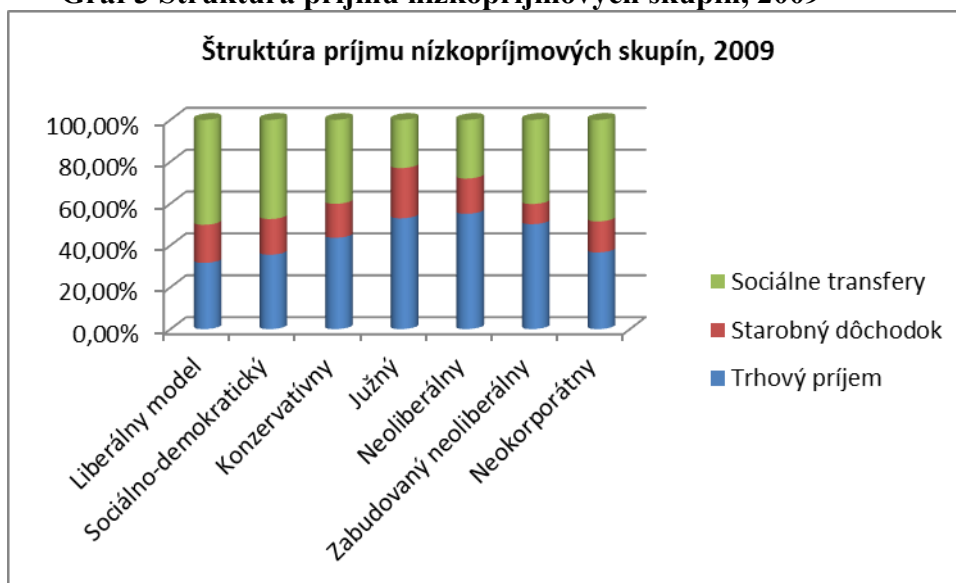
Dekompozičná analýza sociálnych benefitov za jednotlivé sociálne režimy v rokoch 2000 – 2011 nám ukázala pomerne podobnú štruktúru sociálnych benefitov (graf č. 2). Najväčší podiel na sociálnych benefitoch majú starobné dávky (32-45 %). Výnimkou je liberálny sociálny model, kde prevládajú nemocenské a materské dávky (35,5 %). Tieto sú v ostatných sociálnych režimoch na druhom mieste. Za nimi nasledujú príspevky v invalidite v prípade sociálno-demokratického modelu (13,8 %), zabudovného neoliberalného modelu (9,18 %) a konzervatívneho modelu (8,7 %) alebo rodinné dávky v prípade liberálneho a neoliberalného modelu (10,5 %), neokorporátneho modelu (8,7 %) a južného modelu (7 %). Dávky v nezamestnanosti tvoria približne 6 % celkových sociálnych benefitov v liberálnom, sociálno-demokratickom, konzervatívnom a v južnom sociálnom modeli avšak iba niečo okolo 3 % v prípade neoliberalného, zabudovaného neoliberalného a neokorporátneho modelu. Pozostalecké príspevky sa pohybujú okolo 7 % v konzervatívnom, južnom a zabudovanom neoliberalnom sociálnom režime a od 2 do 4 % v ostatných typoch sociálnych modelov. Sociálna exklúzia a príspevky na bývanie tvoria len marginálnu časť celkových sociálnych benefitov vo všetkých spomenutých sociálnych modeloch (0,4 – 3,7 %).

Graf 2 Štruktúra sociálnych benefitov v priemere za obdobie 2001-2011

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov z Eurostat databázy

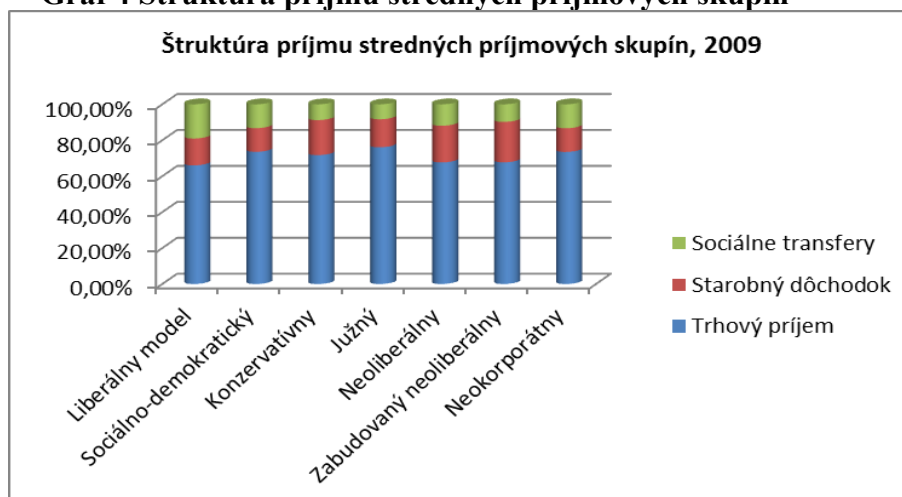
3. 1 Štruktúra príjmov z pohľadu sociálnych režimov

Dekompozičná analýza hrubého príjmu jednotlivých príjmových skupín preukázala, že sociálne transfery a starobné dôchodky tvoria súčasť príjmov každej príjmovej skupiny avšak s rôznou váhou. V prípade nízkopríjmových skupín tvorí trhový príjem od 31,64 % (liberalný model) do 55,11 % (neoliberalný model) celkového príjmu. Sociálne transfery sa na príjmoch nízkopríjmových skupín podieľajú od 23,06 % (južný model) až do 50,12 % (liberalný model). V prípade liberálneho, sociálno-demokratického a neokorporátneho sociálneho modelu sú sociálne transfery najdôležitejším zdrojom príjmu nízkopríjmových skupín. V ostatných krajinách sú to trhové príjmy. Čo sa týka starobných dôchodkov ich podiel sa na celkových príjmoch pohybuje v rozmedzí od 9,63 % (zabudovaný neoliberalný) do 24,02 % (južný model) (vid' graf 3).

Graf 3 Štruktúra príjmu nízkopríjmových skupín, 2009

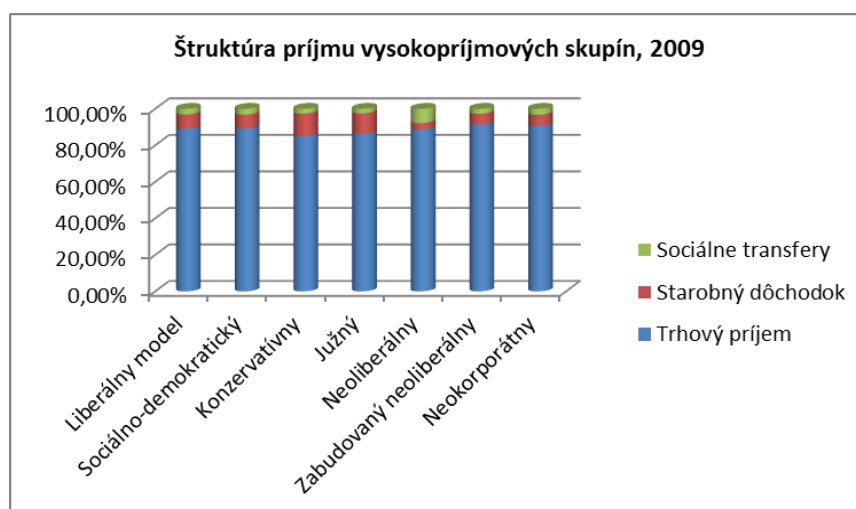
Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov Social Situation Observatory

Pre stredné príjmové skupiny sa v porovnaní s nízkopríjmovými skupinami zvyšuje podiel trhového príjmu na celkových príjmoch na úroveň 66,02 % (liberálny model) až 76,11 % (južný model). Nasledujú starobné dôchodky v prípade južného (15,59 %), konzervatívneho (19,49 %), neoliberalného (20,41 %) a zabudovaného neoliberalného sociálneho systému (22,49 %). Pre krajiny s liberálnym, sociálno-demokratickým a neokorporátnym sociálnym modelom sú však dôležitejšie sociálne transfery a až po nich nasledujú starobné dôchodky (viď graf č. 4)

Graf 4 Štruktúra príjmu stredných príjmových skupín

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov Social Situation Observatory

Čo sa týka vysokopříjmových skupín, v roku 2009 tvorili pracovné príjmy 84,93 % (konzervatívny model) až 91,32 % (zabudovaný neoliberalný model) ich celkových príjmov. Nasledovali starobné dôchodky s výnimkou neoliberalného modelu, kde sú dôležitejšie sociálne transfery. Starobné dôchodky tvorili viac ako 10 % príjmu vysokopříjmových skupín v prípade konzervatívneho a južného sociálneho modelu. V ostatných krajinách to bolo okolo 6 – 7 %. Sociálne transfery hrajú len marginálnu úlohu, keďže tvorila len niečo okolo 3 % príjmov vysokopříjmových skupín vo všetkých typoch sociálnych modelov, s výnimkou neoliberalného modelu (7,82 %) (viď graf č. 5).

Graf 5 Štruktúra príjmu vysokopříjmových skupín

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov Social Situation Observatory

Ako vidíme podiel sociálnych transferov na celkových príjmoch klesá s rastúcou pozíciou v rámci príjmovej distribúcie. Pre nízkopríjmové skupiny je to 40 až 50 %, s výnimkou južného a neoliberálneho modelu (23-28 %), pre stredne príjmové skupiny 10 % až 19 % a pre vysokopríjmové skupiny už iba 2,5 – 7,8 % celkových príjmov.

Čo sa týka starobných dôchodkov tie sú dôležitým zdrojom príjmu tak pre nízkopríjmové ako aj stredné príjmové skupiny. V prípade nízkopríjmových skupín je ich podiel na celkových príjmoch 10 – 24 % a v prípade stredných príjmových skupín 13 – 23 %. Pre vysokopríjmové skupiny sú starobné dôchodky dôležitejší zdroj príjmu ako sociálne transfery (výnimkou je neoliberálny sociálny model).

3. 2 Príjmové nerovnosti z pohľadu sociálnych režimov

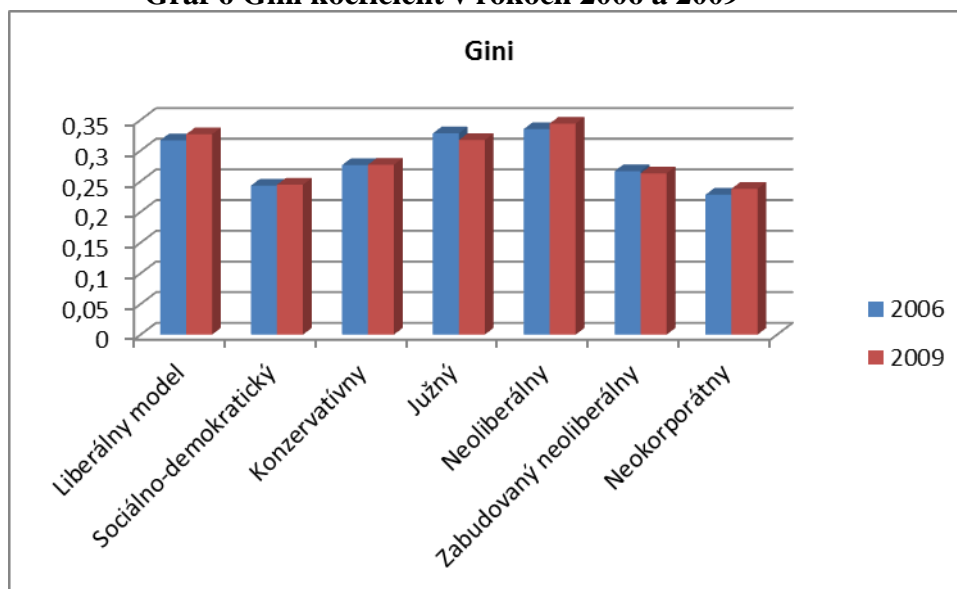
Hlavným cieľom redistribučnej politiky štátu je zníženie príjmových nerovností. Jednotlivé sociálne modely sa odlišujú mierou výdavkov zo štátneho rozpočtu na sociálne výdavky, resp. sociálne benefity a aj samotné rozdelenie financií na jednotlivé typy sociálnych benefítov je rôzne. Najviac na sociálne benefity ako % HDP ide v prípade konzervatívnych, sociálno-demokratických krajín a krajín s neokorporátnym sociálnym modelom (viac ako 16 % rokoch 2001-2012), najmenej v prípade neoliberálneho a liberálneho sociálneho modelu (v priemere 10 – 12 % v rokoch 2001-2012).

Ak sa pozrieme na hodnoty Gini koeficientu zistíme, že krajiny patriace ku konzervatívne modelu sú až v poradí na 4. priečke najnižších príjmových nerovností (0,27). Sociálnodemokratické krajiny sú na priečke č. 2 (0,24). Najnižšia miera príjmových nerovností je v prípade neokorporátneho sociálneho modelu (0,23), kde na výdavky na sociálne benefity smeruje v priemere okolo 16 % HDP (3. miesto v rámci jednotlivých sociálnych modelov). Najmenej na sociálne benefity vynakladajú krajiny s neoliberálnym sociálnym modelom (10 %), ktoré vykazujú zároveň aj najvyššie hodnoty príjmových nerovností (0,34).

Porovnaním hodnôt Gini koeficienta pre jednotlivé typy sociálnych modelov v rokoch 2006 a 2009 (kedy sa všetky krajiny s výnimkou Poľska ocitli v ekonomickej recesii) zistíme, že ekonomickej recesia viedla k nárastu príjmových nerovností vo všetkých krajinách (veľkosť nárastu 0,2 - 4,2 %) s výnimkou krajín so sociálno-demokratickým, zabudovaným neoliberálnym modelom a južným modelom (viď graf č. 6). Tu považujeme za dôležité spomenúť, že automatické stabilizátory a teda daňové systémy a systémy sociálnej ochrany majú zmierňujúci efekt na nárast príjmových nerovností v čase ekonomickej krízy (Dolls,

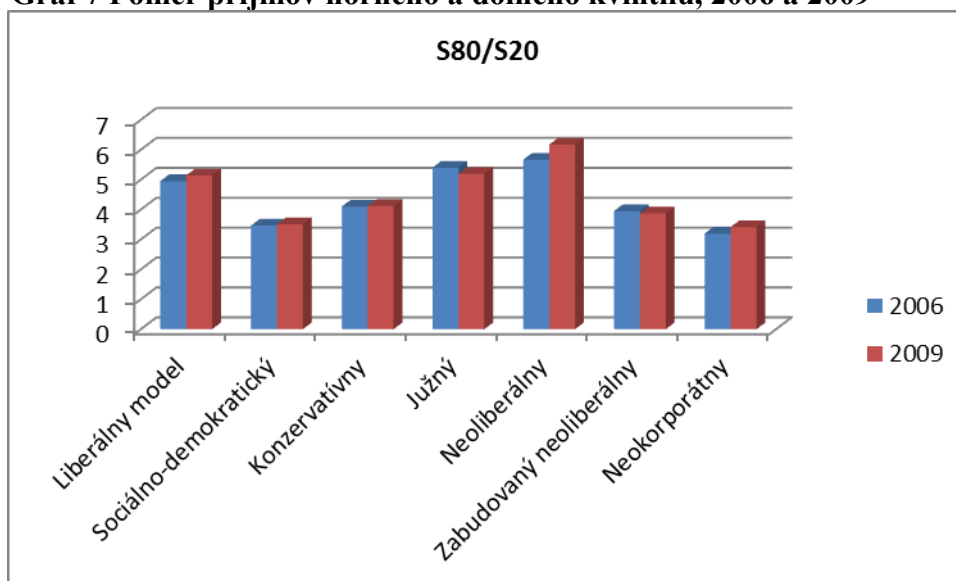
Fuest a Peichl, 2009, s. 9). Rovnaký záver preukázala aj analýza Kruegera, Perraioho, Pistaferriho a Violanta. Podľa nej boli v roku 2009 v čase ekonomickej recesie mzdové nerovnosti vyššie ako príjmové nerovnosti

Graf 6 Gini koeficient v rokoch 2006 a 2009

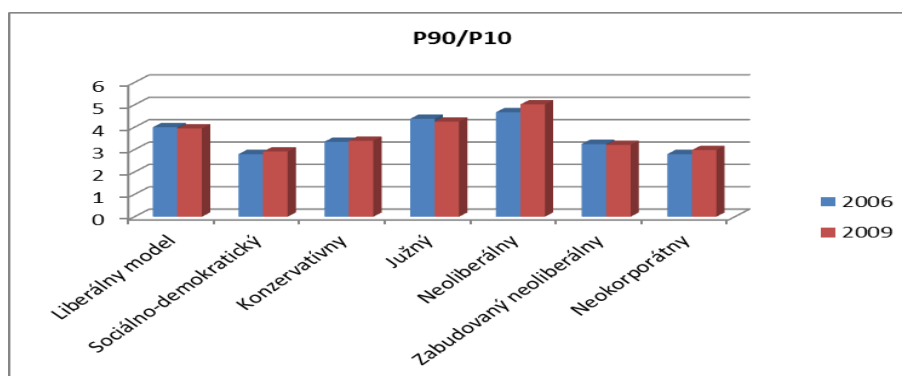
Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov Social Situation Observatory

Čo sa týka ďalších ukazovateľov príjmových nerovností, poradie krajín ostáva nezmenené (viď graf č. 7). Najnižšie príjmové nerovnosti podľa ukazovateľa pomeru príjmov horného a dolného kvantilu (S_{80}/S_{20}) sú v prípade krajín s neokorporatívnym, sociálno-demokratickým, zabudovaným neoliberalným modelom a konzervatívnym modelom, kde sa hodnota daného ukazovateľa pohybuje v rozmedzí od 3,2 do 4,1 (2006). Nasledujú krajiny s liberálnym modelom (4,9), krajiny s južným sociálnym modelom (5,4) a s neoliberalným modelom (5,7). Od roku 2006 do roku 2009 vzrástli príjmové nerovnosti vo všetkých krajinách s výnimkou krajín so zabudovaným neoliberalným modelom a krajín s južným modelom, čo je rovnaký trend ako v prípade Gini koeficientu. Príjmové nerovnosti vzrástli v priemere pre jednotlivé sociálne modely od 0,3 % (konzervatívny sociálny model) do 6,6 % (neokorporatívny sociálny model).

Graf 7 Pomer príjmov horného a dolného kvintilu, 2006 a 2009

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov Social Situation Observatory

Ak porovnáваме príjmy horného a dolného decilu, zistíme podobné skutočnosti ako v prípade predchádzajúcich dvoch ukazovateľov príjmových nerovností. Poradie krajín ostáva nezmenené čo sa týka veľkosti príjmových nerovností (viď graf 8). Porovnaním hodnôt pre roky 2006 a 2009 sme však zistili, že príjmové nerovnosti klesli až v troch skupinách krajín a to v krajinách so zabudovaným neoliberalným modelom, južným a liberálnym modelom. Miera nárastu v ostatných krajinách sa však pohybovala viac ako v prípade ukazovateľa pomeru príjmov horného a dolného kvintilu a to od 1,1 % (konzervatívny model) do 7,4 % (liberálny sociálny model). Nárast príjmových rozdielov medzi prvým a posledným decilom bol tak výraznejší ako v prípade prvého a piateho kvintilu a teda príjmové nožnice medzi najchudobnejšími a najbohatšími sa viac roztvorili.

Graf 8 Pomer príjmov horného a dolného decilu, 2006 a 2009

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov Social Situation Observatory

Okrem skúmania samotnej miery príjmových nerovností za jednotlivé sociálne režimy je dôležité skúmať akou mierou prispieva redistribučná politika štátov k zmierneniu príjmových nerovností. Rovnako nás zaujíma či krajiny, patriace k tomu istému sociálnemu modelu, majú podobnú mieru príjmových nerovností pred a po zásahoch štátu do redistribúcie, čo by znamenalo, že je sociálny model určujúci pre úroveň príjmových nerovností a rovnako aj pre samotný charakter redistribučnej politiky štátu.

Pre zodpovedanie týchto otázok budeme vychádzať z porovnania hodnôt Gini koeficientu pred a po daniach a transferoch. Údaje pre jednotlivé krajiny a roky sme získali z databázy OECD.¹⁴ Podľa dostupných údajov OECD sa hodnota Gini koeficientu pred daňami a transfermi v roku 2006 pohybovala v krajinách EÚ od 0,415 (Dánsko – sociálnodemokratický model) do 0,531 (Portugalsko – južný model). Hodnota Gini koeficientu po transferoch a daniach sa pohybovala v rozmedzí od 0,239 (Dánsko – sociálnodemokratický model) do 0,369 (Portugalsko – južný model). V prípade Dánska sa vďaka redistribučnej politike štátu znížila hodnota Gini koeficientu o 43 % a v prípade Portugalska o 31 %. V roku 2009 sa hodnota Gini koeficientu pred daňami a transfermi znížila oproti roku 2006 v 4 krajinách a to v Česku (zabudovaný neoliberálny model), Portugalsku (južný model), Poľsku (zabudovaný neoliberálny model) a v Holandsku (konzervatívny model). Najnižšia miera príjmových nerovností bola opäť v Dánsku 0,408 (sociálno-demokratický model) avšak najvyššia miera príjmových nerovností bola zaznamenaná v prípade Írska 0,591 (liberálny model), čo môžeme dať do súvisu predovšetkým s rozsahom ekonomickej a finančnej krízy v tejto krajine. Ak sa však pozrieme na hodnotu Gini koeficientu po daniach a transferoch, tak v roku 2009 boli najnižšie príjmové nerovnosti opäť v Dánsku 0,238 (sociálno-demokratický model) ale najvyššie vo Veľkej Británii 0,345 (liberálny model).

Nasledujúca tabuľka prináša poradie krajín podľa hodnoty Gini koeficientu pred daňami a transfermi a po daniach a transferoch, v rokoch 2006 a 2009. Údaje nie sú dostupné pre všetky krajiny. Čo sa týka krajín so sociálno-demokratickým systémom, Dánsko sa vyznačuje najnižšou mierou príjmových nerovností ako pred daňami a transfermi tak aj po redistribučnej politike štátu. Na druhej strane Fínsko, ktoré v roku 2009 malo 8 najnižšiu mieru príjmových nerovností pred zásahmi štátu do redistribúcie, si vďaka redistribučnej politike polepšilo o 4 priečky. Na druhej strane Švédsko pri svojej úrovni redistribučnej

¹⁴ Gini koeficientu po daniach a transferoch uvádzané OECD sú odlišné od hodnôt, ktoré sme využívali v predchádzajúcich analýzach.

politiky pohoršilo o 4 priečky, keď ho predbehlo Fínsko, Slovensko, Belgicko a Írsko. Slovinsko si vďaka svojej redistribučnej politike udržiava druhú najnižšiu mieru príjmových nerovností v EÚ. Česko a Slovensko patria medzi krajiny s nízkou mierou príjmových nerovností či už pred alebo po daniach a transferoch, výnimkou z krajín so zabudovaným neoliberalným sociálnym modelom je Poľsko, ktoré vykazuje vyššie príjmové nerovnosti. Konzervatívne krajiny sa nachádzajú na 9. mieste (Belgicko, Luxembursko) a na 12. mieste (Nemecko, Taliansko, Francúzsko). Výnimkou je Holandsko, ktoré má pred daňami a transfermi druhú najnižšiu mieru príjmových nerovností, avšak po redistribučnej politike štátu sa nachádza na podobných priečkach ako ostatné konzervatívne krajiny a teda vidíme, že redistribučná politika ostatných konzervatívnych krajín je účinnejšia ako v prípade Holandska. Estónsko, ako jediný zástupca neoliberalného modelu, sa vyznačuje vysokou mierou príjmových nerovností predovšetkým po daniach a transferoch. Írsko a Veľká Británia majú podobnú mieru príjmových nerovností pred daňami a transfermi avšak redistribučná politika Írska je účinnejšia, keďže sa vďaka nej posúva Írsko ku krajinám so strednou mierou príjmových nerovností. Príjmové nerovnosti vo Veľkej Británii ostávajú na najvyššej úrovni v rámci EÚ. Krajiny s južným modelom patria ku krajinám s vysokou mierou príjmových nerovností či už pred alebo po zásahoch štátu do redistribučného procesu.

Tabuľka č. 1 Gini pred a po daniach a transferoch, 2006 a 2009

	Gini pred daňami a transfermi		Gini po daniach a transferoch	
	2006	2009	2006	2009
Dánsko	1	1	1	1
Fínsko		8		4
Švédsko		4		8
Slovinsko	4	6	2	2
Česko	7	5	4	3
Poľsko	10	7	9	13
Slovensko	3	3	3	5
Nemecko		12		11
Holandsko	2	2	7	10
Taliansko		12		14
Francúzsko		12		12

Luxembursko	6	9	6	9
Belgicko	9	9	5	7
Estónsko	8	11	11	15
Írsko	13	19	8	6
Veľká Británia	12	18	12	19
Španielsko	5	12	10	17
Portugalsko	14	17	14	18
Grécko	11	16	12	16

Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov OECD

Porovnaním hodnôt Gini koeficientov pred a po daniach a transferoch (2009) sme zistili, že najúčinnjšia redistribučná politika je v prípade Írska (pokles príjmových nerovností o 55 %, nasleduje Fínsko (46 %), Slovinsko (45 %), Belgicko (45 %) a Česko (43 %). Ako vidíme, dané krajiny patria k rôznym sociálnym modelom (zastúpené sú takmer všetky okrem južného a neoliberalného modelu) a teda vidíme, že redistribučná politika štátu nie je primárne určená typom sociálneho modelu a veľkosť príjmových nerovností nezávisí len od príslušnosti krajiny k určitému sociálnemu modelu.

Záver

Hlavným cieľom redistribučnej politiky štátu je redukcia príjmových nerovností. Klasterizácia krajín EÚ podľa sociálnych modelov odhalila rozdielnú úroveň príjmových nerovností pre jednotlivé sociálne režimy. Najnižšiu mieru príjmových nerovností majú krajiny s neokorporátnym a sociálno-demokratickým režimom a naopak najvyššie príjmové nerovnosti sú charakteristické pre krajiny s liberálnym sociálnym modelom. Mieru príjmových nerovností možno dať do súvisu aj s výdavkami štátov na sociálne benefity. Najviac na sociálne benefity ako % HDP ide v prípade konzervatívnych, sociálno-demokratických krajín a krajín s neokorporátnym sociálnym modelom a najmenej v prípade krajín s neoliberalným a liberálnym sociálnym modelom.

Okrem skúmania samotnej miery príjmových nerovností pre jednotlivé sociálne režimy sme sa podrobnejšie venovali analýze vzťahu medzi redistribučnou politikou a výškou príjmových nerovností. Ako ukázala naša analýza, krajiny s rovnakým sociálnym modelom nevykazujú rovnaké vývojové tendencie, čo sa týka ukazovateľa Gini koeficientu pred a po

daniach a transferoch. Porovnaním hodnôt Gini koeficientov pred a po daniach a transferoch sme zistili, že najúčinnjšiu redistributívnu politiku má Írsko, Fínsko, Slovinsko, Belgicko a Česko. Dané krajiny však radíme k rôznym sociálnym modelom (zastúpené sú všetky okrem južného a neoliberálneho modelu) a teda vidíme, že redistribučná politika štátu nie je primárne určená typom sociálneho modelu a veľkosť príjmových nerovností nezávisí len od príslušnosti krajiny k určitému sociálnemu modelu.

Použitá literatúra

1. Bohle, D., Greskovits B. 2007. Neoliberalism, embedded neoliberalism and neocorporatism: Towards transnational capitalism in central-eastern Europe. *West European Politics* 30 (3):443-466
2. d'Addio, A. C. (2007): Intergenerational Transmission of Disadvantage: Mobility or Immobility Across Generations? A Review of Evidence for OECD Countries. OECD Social, Employment and Migration Working Papers No. 52. Paris: OECD.
3. Dolls M., Fuest C., and Peichl, A. 2009. *Automatic stabilizers and economic crisis: US vs. Europe*, Discussion Paper 4310, IZA, Bonn. [cit. 2013-02-20] Dostupné na internete [online]: <<http://ftp.iza.org/dp4310.pdf>>
4. Dolls M., Fuest C., and Peichl A. 2011. *Automatic stabilizers, economic crisis and income distribution in Europe*, Discussion Paper 4310, IZA, Bonn. [cit. 2013-02-25] Dostupné na internete [online]: <<http://ftp.iza.org/dp4917.pdf>>
5. Esping-Andersen G. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. New Jersey : Princeton University Press, 1990. ISBN 9780691028576.
6. European Commission, Directorate-General "Employment, Social Affairs and Equal Opportunities": Social Situation Observatory. Annual Monitoring Report. Income Distribution and Living Conditions.
7. EUROSTAT Database [cit. 2013-06-12] Dostupné na internete [online]: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database>
8. Fenger H. 2007. Welfare regimes in Central and Eastern Europe: Incorporating post-communist countries in a welfare regime typology. *Contemporary Issues and Ideas in Social Sciences*
9. Ferrera, M. 1996. The southern model of welfare in social Europe. In *Journal of European Social Policy*. 1996, Vol. 6, No. 1, pp. 17-37.

10. Krueger D., Perri F., Pistaferri L., and Violante G. L. 2010. *Cross-sectional facts for macroeconomists*. [cit. 2013-02-28] Dostupné na internete [online]: <<http://economics.sas.upenn.edu/~dkrueger/research/CrossIntro.pdf>>
11. Leigh, A., Jencks, C. and Smeeding, T. 2009, Health and economic inequality. In: Salverda, W., Nolan, B. and Smeeding, T. M. (eds) *Oxford Handbook of Economic Inequality*. Oxford: Oxford University Press.
12. OECD statistics. [cit. 2013-06-10] Dostupné na internete [online]: <<http://stats.oecd.org/>>
13. Pauhofová I., Želinský T.: Nerovnosť a chudoba v Európskej únii a na Slovensku. Zborník statí. konomická fakulta, Technická univerzita v Košiciach. Prvé vydanie, 2012. [cit. 2013-04-28] Dostupné na internete [online]: <http://www3.ekf.tuke.sk/NaRE2012/subory/workshop/Herlany_Zbornik_web.pdf>
14. Samuelson P. A., Nordhaus W. D. 2000. *Ekonomía*. 16. vyd. Bratislava : ELITA, 2000.
15. Social Situation Observatory. [cit. 2013-05-28] Dostupné na internete [online]: <<http://www.socialsituation.eu/>>

Informácie o autorovi

Ing. Miriama Vašková

Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave

Katedra medzinárodného práva

Dolnozemska cesta 1

852 35 Bratislava

Slovenská republika

Krajiny PIGS v boji s hospodárskou krízou 2007–2013 (časť 2.)

Soňa Danišová

Abstrakt

Článok sa zaoberá problematikou krajín PIGS (eventuálne tiež PIIGS, či PIIGGS), čo je dnes už všeobecne zaužívaná skratka používaná nielen hospodárskymi analytikmi, ale aj novinármi a širokou verejnosťou. Akronym, ktorý odkazuje na ekonomiky Portugalska, Írska, Grécka a Španielska (v neskoršom ponímaní aj Talianska a Veľkej Británie), bol už v roku 2008 označený ako pejoratívny. Článok tiež mapuje toto zoskupenie krajín aj z pohľadu toho, ako sa jednotlivé tieto krajiny do tohto nelichotivo pomenovaného zoskupenia dostali, ako aj to, ako by mal fungovať permanentný záchranný systém eurozóny.

Kľúčové slová: Euro, Eurozóna, krajiny PIGS, kríza, (trvalý) euroval II – Európsky stabilizačný mechanizmus (ESM), permanentný záchranný systém eurozóny.

Abstract

The article deals with the PIGS countries (possibly also PIIGS, or PIIGGS), which is now widely established abbreviation is used not only by economic analysts, but also journalists and the general public. Acronym that refers to the economies of Portugal, Ireland, Greece and Spain (in the later sense also Italy and the UK), was in 2008 labelled as a pejorative. The paper also maps the group of countries from the perspective of how these countries ended up in this grouping with such an unflattering label, and how Permanent Bailout Mechanism of the Eurozone should function.

Key words: Euro, The Eurozone, PIGS countries, crisis, The European Stability Mechanism (ESM), Permanent Bailout Mechanism of the Eurozone.

JEL Klasifikácia: F50

Časť 2. :

2 Akronym PIGS

Akronym PIGS (eventuálne tiež PIIGS, či PIIGGS), za posledných šesť rokov už doslova zľudovel. Dnes už všeobecne zaužívaná skratka odkazuje na ekonomiky Portugalska, Írska, Grécka a Španielska (avšak v neskoršom ponímaní aj Talianska a Veľkej Británie) a označuje enormne zadlžené ekonomiky Eurozóny. Niektoré denníky (napr. Barclays Capital či The Financial Times) a ekonomické organizácie majú obmedzené či dokonca zakázané jeho použitie kvôli kritike jeho útočného až znevažujúceho významu. Termín bol označený ako pejoratívny portugalským ministrom financií už v roku 2008, ako aj niektorými členmi portugalskej a španielskej tlače. Niektoré medzinárodné hospodárske denníky však aj naďalej používajú termín PIGS v jeho špecifickom a vymedzujúcom ekonomickom zmysle ako zoskupujúcu skratku, podobne ako je tomu i u akronymu *BRICS*, ktorý je zoskupujúci rýchlo sa rozvíjajúce ekonomiky *Brazíliu, Rusko, Indiu, Čínu a Juhoafrickú republiku*.

S nástupom finančnej krízy 2007–2010 sa okrem akronymu PIGS objavilo hneď niekoľko jeho variantov. Tradičná skratka *PIGS* sa vzťahuje na krajiny *Portugalsko, Írsko, Grécko* a *Španielsko*, pričom jedine Írsko nespadá geograficky do južnej Európy a jeho problémy možno skôr zhrnúť do slovného spojenia „banková kríza“, než tá hospodárska. Vieme, že od prijatia Eura v roku 1999 írsky ekonomika doslova prekvitala a HDP často krát poskočilo nad ten nemecký. Iné variácie akronymu PIGS sa začali v svetovej tlači objavovať začiatkom roka 2010. Nový akronym *PIIGS* teraz zahŕňal aj v poradí už piatu krajinu *Taliansko* a v roku 2011 sa dokonca začalo hovoriť aj o variante *PIIGGS* – pričom nové písmenko G malo označovať *Spojené Kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska* (z angl. *Great Britain*). Dodnes je tento nový akronym pre mnohých záhadou a tento pojmový mutant rozdelil nielen verejnosť, ale aj samotných ekonómov a analytikov. Je to totiž prvá krajina, ktorá nie je členom Eurozóny, avšak dlh domácností i celkový dlh voči HDP je žalostne vysoký. Akokoľvek sa na akronym PIGS a jeho dva varianty pozeráme, najväčším otáznikom zostáva práve písmenko I, pričom práve to sa často interpretuje buď ako Írsko alebo Taliansko a mnohé zdroje sa v názore naň rozchádzajú.

2.1 Grécko

Grécko je juhoeurópsky štát s vyše 2000 ostrovmi, ktorých celková rozloha predstavuje takmer 132 000 km² a počet obyvateľov je cca 11 miliónov obyvateľov. Je

Parlamentnou republikou na čele s prezidentom voleným parlamentom na päťročné obdobie. Dôležitý je tu potravinársky, textilný a chemický priemysel, chov najmä oviec a kôz a 15 percent HDP tvorí turistický priemysel. Grécka ekonomika je dnes jednou z najslabších ekonomík EÚ i zoskupenia PIGS a v posledných rokoch prežíva hlboký úpadok. Jedným z hlavných dôvodov môže byť jeho nevýhodná poloha s minimálnou plochou úrodnej pôdy. Ďalším nepriaznivým faktorom môžu byť tiež nedoriešené námorné hranice s Tureckom a celkovo nie veľmi dobré vzťahy so susediacimi krajinami (Albánsko, Macedónsko, Bulharsko, Turecko), čo zabraňuje Grécku ťažiť ropu v Egejskom mori, a tým de facto stoja niektoré možné príjmy do štátneho rozpočtu.

Zadlžovanie Grécka sa začalo už v dobe modernizácie priemyslu za vlády pravicového politika Konstantinosa Karamanlisa Sr., ktorý vládol od roku 1974 po úspešnej vláde diktátora Jeorja Papadopulosa. Od jeho vlády začala grécka ekonomika stagnovať, respektíve prestala rapidne napredovať. Niektoré ťažké sociálne problémy Grékov pomohla vytvoriť až sociálna politika Andreasa Papandreua, ktorá vytvorila nielen vyspelý školský, ale aj zdravotnícky systém. Keďže ich priemysel si vyžadoval priveľké investície, ktoré si štát nemohol dovoliť, prioritou tejto vlády sa stala poľnohospodárska výroba.

Začiatkom 21.storočia sa problémy gréckej ekonomiky ešte viac prehĺbili za vlády PASOK-u premiéra Konstantinosa Simitisa. Od roku 2004 do roku 2009 za následnej pravicovej vlády Nea Dimokratia a Konstantinosa Karamanlisa Jr. utrpela grécka ekonomika zatiaľ najväčšie škody. Škandál vystriedal ešte väčší – z tých najväčších spomeňme korupciu a zatajovanie 15 percentného štátneho deficitu. Už v tom čase Európa volala po úspornom režime, avšak Karamenlisová vláda nechcela škrtmi odradiť svojich voličov a na ich udržanie si miesto šetrenia požičiavala nové a nové pôžičky v snahe udržať si aj naďalej doterajší štandard krajiny. Až počas novej vlády Jeorjosa Papandreua boli prijaté mimoriadne nepopulárne tvrdé opatrenia, čo v praxi znamenalo zvýšenie dane z 19 na 22 percent, zvýšenie dôchodkového veku z 60 na 65 rokov, či celoplošné zníženie plátov. Tieto kroky boli hlavnou podmienkou Grécka, aby EÚ a MMF uvoľnili vláde pôžičku v celkovej výške 114 miliárd Eur. Keďže sa Grécku do konca roku 2010 podarilo znížiť svoj deficit na 8 percent, vďaka finančnej pôžičke a radikálnym opatreniam vlády sa Gréci vyhli bankrotu.

Mimoriadne tvrdé opatrenia vlády a celoplošné škrtky si samozrejme vyžiadali množstvo masových demonštrácií, prevažne v Aténach. Radikálne postupy vlády iritovali prevažne komunistov, ktorí do hlavného mesta prišli vyjadriť svoju nevôľu v počte okolo 200 tisíc. Vláda síce plánovala znížiť deficit pod 8 percent, avšak nedarilo sa jej to – plánovaná

zmena vládneho kabinetu nevyšla, Jeorjos Papandreu svoje premiérske kreslo úspešne obhájil. V októbri 2011 sa Grékom podarilo vydupať si na stretnutí EMÚ novú dohodu v podobe novej pôžičky vo výške 120 miliárd Eur a odpisu 50 percent gréckeho dlhu voči bankovým subjektom. V úsporných opatreniach pokračoval aj nezávislý ekonóm Lukas Papadimos, ktorý bol na čele novo zostavenej dočasnej vlády ako výsledok nezhôd medzi niektorými vládnymi poslancami a premiérom Papandreueom. Nasledujúca koalícia premiéra Antonisa Samarasa odhlasovala Memorandum III., ktoré zahŕňa veľké šetrenie vo výške 11 miliárd Eur.

Je všeobecne známe, že grécky námorný priemysel je pomerne významný – koniec koncov zamestnáva veľkú časť Grékov a predstavuje 4,5 percenta HDP. Grécko je známe aj tým, že má najväčšiu európsku vojenskú flotilu a tvorí až 18 percent svetovej flotily. V tlači dokonca zarezovalo niekoľko alarmujúcich správ, že Gréci v rámci „šetrenia a uťahovania si opaskov“ napriek obrovským finančným problémom, ďalej túto flotilu veľkoryso rozširovali, konkrétne o ponorky za až 1 miliardu Eur.

2.2 Írsko

Írsko je republikou v severozápadnej Európe s rozlohou vyše 72 tisíc km² a cca 4,5 miliónmi obyvateľov. Najmenej rozšíreným odvetvím hospodárstva je v súčasnom Írsku poľnohospodárstvo, ktoré predstavuje asi 5 percent HDP a jeho najdôležitejším odvetvím je tradičný chov oviec pre vlnu. Takmer polovicu HDP však predstavujú iné sektory, ako napríklad priemysel či služby. Írsky priemysel predstavuje predovšetkým odvetvie chemické a petrochemické, ďalej kovospracujúce a nábytkárske odvetvie, ale aj potravinársky a elektronický priemysel so zameraním na PC a dopravné prostriedky.

Írsko sa ocitlo na zozname PIGS krajín ako jediná krajina, ktorá sa nenachádza v južnej časti Európy a bola dovtedy známa ako krajina so suverénne najrýchlejším ekonomickým rastom. „Keltský Tiger“ sa kvôli ekonomickým problémom začal spájať s touto skratkou v rokoch 2007-2008.

Grécko a Írsko sú v súčasnosti skloňované s ekonomickými problémami najviac. Problémy týchto krajín však majú rôzne príčiny. Kým Grékom nedá spať ich obrovský štátny dlh, Írsko sa do súčasných problémov dostalo najmä kvôli prasknutej realitnej bubline a celkovo sú obe krajiny sú vo viacerých rovinách de facto neporovnateľné.

2.3 Portugalsko

Portugalská republika je juhozápadná krajina Európy ležiaca na Pyrenejskom polostrove spolu so Španielskom. Portugalsko je parlamentnou republikou s rozlohou vyše 92 tisíc km² a s počtom obyvateľov cca 10,5 milióna.

Portugalsko je jedným z dvanástich zakladajúcich členov NATO z roku 1949 a od roku 1986 je členom EÚ. Portugalsko patrí do Šengenského priestoru od roku 1995 a je jedným z pôvodných dvanástich členov eurozóny od roku 2002. Portugalsko je poľnohospodársky aj priemyselný štát so zásobami nerastných surovín a dominanciou rastlinnej produkcie v rámci poľnohospodárstva. Spočiatku stagnujúce hospodárstvo sa dočkalo značného rozmachu až vstupom do EÚ, ktorý zaručil aj prírľiv zahraničných investícií. Alarmujúca je však pretrvávajúca 5 percentná negramotnosť obyvateľstva. V krajine dominuje hutnícke, ťažobné, textilné, obuvnícke, strojárenské, potravinárske a chemické odvetvie. Portugalsko je síce závislé na dovoze ropy a zemného plynu, ale je dôležitým producentom elektrickej energie z vodných elektrární a až 75 percent zahraničnej výmeny tovarov Portugalska pripadá na EÚ. Portugalci sú najväčším producentom korku na svete, disponujú výraznými príjmami z cestovného ruchu a pýšia sa významnou produkciou rybných výrobkov.

Rok po poskytnutí pomoci Grécku, ministri financií odsúhlasili vtedy už tretí záchranný balíček, no v prípade Portugalska však krajina prvýkrát požiadala investorov, aby sa nezbavovali jej dlhopisov, hoci pôjde o ich dobrovoľné rozhodnutie. Táto požiadavka reflektuje tlak na európskych lídrov, aby ťarchu za poskytnutú pomoc preniesli z daňových poplatníkov na banky, ktoré investovali do dlhopisov periférnych krajín eurozóny vo finančných problémoch. Krajina mala tieto prostriedky použiť na riešenie rozpočtových problémov, reformy a rekapitalizáciu bánk. Portugalsko sa zaviazalo aj k ambicióznejšej privatizácii, pričom toto opatrenie by krajine tiež malo pomôcť posilniť verejné financie. Obe tieto požiadavky, či už ide o súkromných investorov alebo privatizáciu, sú podmienkami, ktoré stanovilo Fínsko. Vždy však platí, že záchranné balíky musia krajiny eurozóny schváliť jednomyselne, pretože v opačnom prípade by Fínsko pomoc nepodporilo, čo by mohlo celý program ohroziť.

2.4 Španielsko

Španielsko je demokraciou vo forme parlamentnej vlády v rámci konštitučnej monarchie. Leží na Pyrenejskom polostrove v juhozápadnej Európe spolu s Portugalskom, má rozlohu vyše pol milióna km² a takmer 47 miliónov obyvateľov. Členom EÚ je od roku 1986

a členom Eurozóny je od roku 1999. Prijatiu jednotnej európskej meny Eura vďaka Španieli stredopravicovej vláde bývalého premiéra Aznara, pričom jeho vláda ďalej pokračovala jednak v daňových reformách a v presadzovaní liberalizácie, ale aj v presadzovaní privatizácie a deregulácie ekonomiky. Počas tejto vlády klesla nezamestnanosť na 9,8 percenta v roku 2005 pričom v porovnaní so začiatkom deväťdesiatych rokov to bolo alarmujúcich 20 percent. Za vlády premiéra Zapatera boli zredukované vládne zásahy do podnikania a daňové úniky, plány podporovať inovácie, výskum a vývoj i zavádzať regulácie trhu práce.

Podľa svetovej banky v roku 2004 bolo Španielsko ôsmou najväčšou ekonomikou sveta, pričom ekonomický rast Španielska bol založený hlavne na masovej turistike, nepretržitej výstavbe a remeselníckych profesiách. Ekonomický rast Španielska je však kolísavý, a preto nemohol byť dlhodobo udržateľný. Rast HDP je cez 25 percent za posledných 10 rokov pri minimálnom náraste počtu obyvateľstva a päťnásobne väčšom zväčšení plochy španielskych miest. Alarmujúca je však spotreba energie v Španielsku za posledných 20 rokov – tá sa zdvojnásobila a teraz rastie o 6 percent ročne. To je pre krajinu závislú od dovozu ropy veľmi znepokojujúce, keďže asi 80 percent španielskej energie ropu potrebuje.

Španielsku sa podarilo splniť hlavné ciele, ktoré si vláda na rok 2012 na strane príjmov ustanovila a zároveň sa zaviazala že bude aj naďalej znižovať výdavky. Vláda si síce stanovila, že cieľové príjmy centrálnej vlády po transferoch do regiónov by za rok 2012 mali byť na úrovni 119 miliárd Eur, no tie dosiahli až výšku 123 miliárd Eur. Daňové príjmy krajiny sa tiež spamätávajú z výrazného poklesu z obdobia rokov 2007–2009 spôsobeného prasknutím bubliny na španielskom realitnom trhu. Daňové výnosy stúpili medziročne o 11 miliárd Eur a tým sa zvýšila DPH, daň z príjmu i korporátna daň. V krajine stále zúri 26 percentná nezamestnanosť a domácnosti v rámci úsporných opatrení poznačila ochromená spotreba. Španielska kríza sa síce prehľbuje, avšak zatiaľ o pomoc z celkového záchranného balíka ešte nepožiadali (zatiaľ tu ide o balík výlučne na pomoc bankovému sektoru) a Európska centrálna banka je pripravená nakupovať španielske dlhopisy.

Okrem už skôr spomínanej vysokej nezamestnanosti, španielske problémy (ako vysoký verejný a súkromný dlh, nefungujúce banky, slabá konkurencieschopnosť, slabý výkon ekonomiky a celkovo nepriaznivé vonkajšie prostredie) však naďalej pretrvávajú. Ak však chce krajina naplniť tohtoročné rozpočtové ciele, bude musieť v úsporných opatreniach naďalej pokračovať a pokúsiť sa stlačiť tohtoročný deficit na úroveň 4,3 percenta HDP.

Dobrou správou je, že Španielsko dostalo rok navyše (do roku 2014) na to, aby vyrovnalo deficit pod úroveň 3 percent. Vláda Španielska dúfajme vynaloží všetko úsilie na to, aby sa jej tieto potrebné plánované opatrenia podarilo úspešne splniť.

2.5 Taliansko

Taliansko je republikou v južnej Európe na Apeninskom polostrove s rozlohou vyše 300 tisíc km² a počtom obyvateľov takmer 60 miliónov. Taliansko disponuje rôznorodým nerastným bohatstvom s málo výdatnými ložiskami ropy, zemného plynu, hnedého či čierneho uhlia, polymetalických rúd, mramoru, azbestu, ortuti, solí a síry. Medzi najdôležitejšie odvetvia talianskeho hospodárstva patrí priemysel elektrotechnický, potravinársky, chemický, textilný a papierenský, priemysel stavebných hmôt a výroba železa pričom v rámci potravinárstva dominuje produkcia vína špičkovej kvality. Strojárenstvu dominuje automobilový priemysel so spoločnosťou Fiat Holding na čele. Poľnohospodárstvo sa podieľa na celkovom HDP iba jedným percentom, dôležitý je tu chov dobytky a rybolov.

Taliansko je členom EÚ od roku 1958 a členom Eurozóny od roku 1999. Je jedným zo zakladateľských štátov skupiny G8, ktorá spolu s Ruskom predstavuje zoskupenie siedmich najvyspelejších krajín sveta. Odkedy bolo Španielsko donútené požiadať o záchranný balíček na podporu zhoršujúci sa bankového sektora, začalo sa množstvo investorov a ekonómov zamýšľať nad tým, či bude Taliansko ďalšie na rade. Taliansko síce sužujú značné ekonomické ťažkosti, avšak nedávne zlepšenia a celková ekonomická pozícia nenaznačujú žiadne dôvody, pre ktoré by musela krajina požiadať o nejakú zásadnú finančnú výpomoc či už z Európskeho stabilizačného mechanizmu (ESM) alebo od Trojky. Taliansko je v značne lepšej finančnej a ekonomickej pozícii než Španielsko a, i keď to veľa nehovorí, všetko nasvedčuje tomu, že ide správnou cestou k ekonomickému zotaveniu. Posledné čísla, ako napríklad indikátory priemyselnej produkcie a tiež rozhodnutie talianskej vlády zrušiť aukciu dlhopisov ukazujú, že talianske hospodárstvo je od krachu nateraz uchránené.

3 Európska záchranná sieť

Problematika Eurovalu je úzko spätá práve s tými členskými štátmi Európskej únie, ktoré si v posledných troch rokoch vyslúžili nelichotivú prezývku PIIGS. Vieme už, že tento nelichotivý akronym s pejoratívnym podtextom zoskupuje Portugalsko, Taliansko, Írsko, Grécko a Španielsko. Sú to všetky tie krajiny eurozóny, ktoré sa ocitli v pomerne zložitej

finančnej situácii a sú dnes výrazne ohrozené dlhovou krízou. Tieto krajiny neboli schopné implementovať nezávislé monetárne politiky v boji s hospodárskou krízou, keďže ich spoločnou menou je pochopiteľne Euro.

Od roku 2008 môžeme konštatovať, že situácia v krajinách PIIGS je o to zaujímavejšia, že tu možno nájsť niekoľko paradoxov. Napríklad také Španielsko – ešte koncom roka malo nižší verejný dlh ako Nemecko, nižší súkromný dlh ako Veľká Británia, Dánsko aj Holandsko. Ale napríklad Japonsko má síce trikrát taký dlh ako spomínané Španielsko, ale stále funguje a kríza ním až tak vážne ani zďaleka neotriasla. Keďže však má Španielsko dlhodobo pomerne vysokú nezamestnanosť, je viac než zrejmé, že možno očakávať ďalšie zadlžovanie štátu. Z vyššie uvedeného teda vyplýva, že dôležitým ukazovateľom nie je iba dlh krajiny (verejný či súkromný), ale tiež to či je krajina konkurencieschopná, prípadne aká je celková povest' krajiny a historická skúsenosť s ňou. Dôležitým ukazovateľom je aj podiel verejného dlhu na HDP – tu z prognóz Európskej komisie na rok 2011 vyšli najhoršie Belgicko, Grécko, Portugalsko i Taliansko (a aktuálne údaje túto prognózu bohužiaľ zatiaľ nevyvracajú). Slovensko podľa prognóz zatiaľ nepatrí medzi ohrozené krajiny – jednak nepatríme na juh Európy ako väčšina krajín zoskupenia PIIGS, ani nie sme čisto agrárna krajina s minimálne rozvinutým priemyslom, napokon aj preto, že sme exportne naviazaní na Nemecko, Francúzsko, Taliansko či Veľká Británia.

Kontroverzná problematika eurovalu či skôr trvalého eurovalu II je jednoznačne skôr politickým problémom ako ekonomickým problémom. Myšlienka úspešnej spoločnej integrácie a vytvorenie silnej európskej ekonomiky „Otca Európy“ Roberta Schumanna je síce myšlienka šľachetná, no ako dnes môžeme na vlastnej koži zažiť, aj miestami komplikovaná. Aj keď sa my – Európania – v duchu Lisabonskej stratégie snažíme o vytvorenie silného európskeho spoločenstva konkurencieschopného USA, otázkou zostáva „za akú cenu“? Ignorovať fakt, že medzi jednotlivými členskými štátmi EÚ (ale aj samotnými členmi eurozóny) je priepastný rozdiel vo všetkých ekonomických ukazovateľoch (najmä po vstupe takých krajín ako sú Bulharsko a Rumunsko) je veľmi riskantná stratégia, pretože podľa môjho názoru je pomerne nemožné pre takúto škálu rozlične vyspelých ekonomík požadovať rovnaké kritéria či „merať ich jedným metrom“. Ďalším problémom je aj fakt, že sme sa až prídlho mlčky prizerali na netransparentné „hospodárenie“, či skôr nehospodárenie kolísky európskej vzdelanosti, ktorej dnes paradoxne hrozí, že skončí ako pohrebisko spoločnej meny. Je teda default Grécka až taká nereálna predstava? Naozaj sa bojíme krachu

Grécka ako takého, alebo sa skôr bojíme o všetky tie pobočky francúzskych a nemeckých bánk, ktoré padnú s ním?

Faktom zostáva, že v dnešnej dobe je nesmierne veľa „pre“ aj „proti“ argumentov k vytvoreniu trvalého záchranného systému a ku dnešnému dňu je jeho budúcnosť ešte veľmi veľkým otáznikom. Zástancovia eurovalu II apelujú na solidarnosť s tými, ktorí sa ocitli v ťažkostiach, avšak pod solidarnosťou si je treba predstaviť niečo celkom iné. Je to síce prejav ľudskosti a súcitu, avšak podľa môjho názoru je to vytrhnuté z kontextu. Malo by totiž ísť o pomoc takého druhu, ktorej výsledkom je, že ten, komu je pomoc nasmerovaná je sám schopný sa znova postaviť na nohy a fungovať ďalej. Je síce pravda, že sme sa zaviazali si navzájom pomáhať aj v časoch nepriaznivých a všetky tie populistické reči sú skôr rečami alibistickými, avšak spoločne nahromadené bohatstvo pod rúškom solidarity by malo byť použité pre blaho všetkých, najmä na vyrovnávanie rozdielov medzi tými slabšími a tými silnejšími. Ak sa aj takáto krajina pozviecha, je to pre ňu morálnym ponaučením do ďalšieho boja. U Grécka však žiaľ nič podobné nebadáme. Cieľavedomé plytvanie štátnymi peniazmi na sociálne účely a astronomická prezamestnanosť v mnohých sektoroch je tu citeľná ešte aj dnes, čo teda nemožno vôbec chápať ako „uťahovanie si opaskov“ či úsporný režim.

Ďalším problémom je fakt, že dnes je de facto moderné žiť na dlh, bez výhľadu do budúcnosti a s mottom „Carpe diem“ sa tak hrnúť do ešte väčšieho mínusu. Euroval však podľa mňa nie je žiadna solidarita. Domnievam sa, že ESM by mal predovšetkým fungovať ako preventívny mechanizmus, čiže inými slovami ako „východná medicína“ – kde migréna len signalizuje akýsi skrytý problém zažívacieho traktu a lieči sa pôvodca problému, nie jeho následok, ako tomu je v medicíne západnej a migréna sa iba kamufluje tabletkou proti bolesti hlavy. Euroval pre mňa zatiaľ takouto „západnou medicínou“ jednoznačne je. Nerieši príčinu ako takú, len pláta a pláta nové a nové diery, čiže bremeno sa prehadzuje z obete na obeť ako horúci zemiak. Ak teda naši európski záchranári volajú po záchrane Eura cez trvalý euroval, musíme sa mať aj my Slováci na pozore, aké stanovisko tu zaujmeme. Ak sa totiž ESM zrealizuje, prehĺbia sa negatívne dôsledky ešte prvého eurovalu a pre nás by tiež znamenal povinnosť prispievať hotovosťou, zvýšenie priameho i nepriameho zaťaženia a výraznejšieho odčerpávania súkromných zdrojov zo slovenskej ekonomiky.

Začína byť už viac než isté, že Euroval by sme dnes s pokojným svedomím mohli nazvať snehovou guľou, ktorá sa rúti dolu svahom a úmerne sa s rýchlosťou aj nabaľuje. Euroval totiž, ako sa bohužiaľ každým mesiacom potvrdzuje, problémy nielen nerieši, ale naopak prehľbuje príčiny dnešných problémov a mnohé ďalšie skryté odhaľuje a mnohé nové

vyvoláva. Finančnú zodpovednosť presúva z vlád (a ich veriteľov) na nás – daňových poplatníkov. Prečo máme oberať sociálne slabších a siahať si na „materskú“ v jednej krajine, len preto, že nejaká ďalšia krajina vedome dlhodobo cieľavedome plytvá štátnymi dotáciami a podporuje prezamestnanosť nemysliac na budúcnosť? Ostávalo nám už len dúfať, že ratifikácia účelovej zmeny Lisabonskej zmluvy národnými parlamentmi členských štátov EÚ nebude úspešná, čím by sa bolo predišlo ešte väčšej katastrofe.

Záver

Podľa niektorých politológov, analytikov či euroskeptikov, finančná i hospodárska kríza z roku 2007/2008 neprinesla zatiaľ nič pozitívne. Hoci si mnohí uvedomili, čo je to deficit, že euro vyvoláva nerovnováhy, že deficit platobnej bilancie môžu byť ešte horšie, ako samotný deficit verejných financií, že súkromné dlhy sú pre ekonomiku rovnako zlé ako verejné dlhy, že vysoká úroveň verejných dlhov vedie štát do záhuby, že vysoké dane iba zhoršujú ekonomické prostredie, zatiaľ to nič konštruktívne neprineslo. I keď vám väčšina opýtaných toto všetko potvrdí, i napriek tomu si volíme tých, ktorí toto všetko spôsobujú. Práve týmto ponaučením operujú tí pozorovatelia, ktorí poukazujú na to, že kríza má aj svoje pozitíva. Minimálne v tom, že sme sa v mnohom priučili, otázka však znie, či sa z nových poznatkov aj ponaučíme. Dnes už vďaka kríze vieme nielen to, že sledovať verejný dlh bez súkromného dlhu je hazardom, ale aj to že ignorovať nerovnováhy bežných účtov platobných bilancií sa taktiež nevypláca. Vieme tiež, že nízka konkurencieschopnosť krajín na periférii EÚ a neschopnosť hospodáriť či dlhodobo plánovať by mala byť alarmujúca skôr, ako sa tieto krajiny zadlžia. Je treba akútne vychytať muchy európskej politickej integrácie, zvážiť možno konečne prerod EÚ v podobu akýchsi tzv. „Spojených štátov európskych“ – na báze federácie s väčšou centralizáciou, štrukturálnymi reformami, ale i bankovou, fiškálnou a politickou úniou. Je vhodné zamyslieť sa i nad fatálnymi rozhodnutiami z posledného desaťročia. Veď EÚ by sa pokojne mohla práve vďaka všetkým nespočetným finančným transferom premenovať na akúsi Európsku transferovú úniu. Diskutabilná je tiež možnosť nakupovania štátnych dlhopisov Európskou centrálnou bankou. Nerešpektovali sa základné pravidlá, na ktorých stávala eurozóna a teraz sa čudujeme, že ako sa to všetko na nás zosypalo a chytáme sa za hlavu. Ďalším problémom je jednoznačne aj vysoký stupeň heterogenity Európskej menovej únie z pohľadu kultúrnych, sociálnych, etnických či náboženských aspektov. Je teda konečne na mieste začať sa aktívne riešiť túto situáciu prijatím veľmi prísnych zákonov v

oblasti verejných financií, kapitálovej primeranosti bánk, či investovania na burzách. Kým v tomto nepríde k zmene, tak je pozitívny efekt z poučenia zo situácie v Grécku nulový.

Použitá literatúra

1. BAGUS, P.: 2011. *Tragédia Eura*, Bratislava : Jaga Group, 1.vyd., 2011.
2. CIA. 2013. *The World Factbook*. Washington D.C. : CIA. 2013, 51.vyd. ISSN 1553-8133. Dostupné na internete: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>
3. DĚDEK, OLDŘICH a kolektív. 2008. *Historie evropské měnové integrace : od národních měn k euru*. 1.vyd. Praha : C.H.Beck, 2008. 260 strán. ISBN 978-80-7400-076-8.
4. DE GRAUWE, P.: 2007. *The economics of Monetary Integration*, Oxford: Oxford University Press, 7th edition, 2007.
5. ECKERT, DANIEL D.: 2012. *Světová válka měn. Euro, zlato nebo jüan – která z měn se stane nástupcem dolaru?* Praha: Grada, 1.vyd., 2012.
6. HORVATH, J. – JONAS, J.: 1998: *Exchange Rate Regimes in the Transition Economies*. Case Study of the Czech Republic 1990-1997, ZEI Working Paper, Bonn.
7. CHALUPA, J.: 2010: *Španělsko*. Praha : Libri, 2. vyd 2010. 219 s. ISBN 978-80-7277-478-4.
8. KÖNIG, PETR a kolektív. 2009. *Rozpočet a politiky Evropské unie : příležitost po změnu*. 2.vyd. Praha : C.H.Beck, 2009. 260 strán. ISBN 978-80-7400-011-9.
9. KRAJANOVÁ, D. 2010. *Ktoré krajiny sú ohrozené, je otázne*. 12.5.2010. Dostupné na internete: <http://ekonomika.sme.sk/c/5371015/ktore-krajiny-su-ohrozene-je-otazne.html>
10. KRUGMAN, P. 1993: *Lessons of Massachusetts for EMU*. In: *Adjustment and Growth in European Monetary Union*. (TORRES, G. and GIAVAZZI, F.) Cambridge: CUP, 1993, pp. 241-261.
11. KUČEROVÁ, Z. 2005. *Teorie optimální měnové oblasti a možnosti její aplikace na země střední a východní Evropy*. Studie národohospodářského ústavu Josefa Hlávky, 2005, č.3, s.141. ISBN 80-86729-18-4.
12. LACINA, LUBOR a kolektív. 2007. *Měnová integrace : náklady a přínosy členství v měnové unii*. 1.vyd. Praha : C.H.Beck, 2007. 260 strán. ISBN 978-80-7179-560-5.
13. MCKINNON, R. 1963. *Optimum currency areas*. In: *American Economic Review*, 1963, Vol. 53 (4), pp. 717-725.

14. MUNDELL, R. A. 1961. A theory of optimum currency areas. In: *American Economic Review*, 1961, Vol. 51 (4), pp. 657-665.
15. MUNDELL, R. A. 1968. International Trade and Factor Mobility. In: *The American Economic Review*, XLVII, No.3, (June 1957), pp. 321-335. (Repr. In: *Readings in International Economics*, (eds. R.E. Caves and H.G.Johnson). Chicago: Irwin (1967) and Mundell (1968).
16. NATIONAL BANK OF SLOVAKIA (2001): Open Questions on Monetary Integration. Dostupné na internete:
17. http://www.nbs.sk/_img/Documents/BIATEC/BIA02_02/monin.pdf
18. NOVOTNÝ, PAVEL. 2012. *Rokovania zlyhali. Grécko čakajú nové voľby*. 15.5.2005. Dostupné na internete: <http://finweb.hnonline.sk/c1-55799000-grecko-nepustime-odkazuje-brusel>
19. PAYNE, S.G. 1973. *A History of Spain and Portugal; Ch. 14 Spanish Society and Economics in the Imperial Age*". The Library of Iberian Resources Online. 9.8.2008.
20. PETRÁŠ, M. 1999. Úvod do teorie optimálního měnového prostoru. In: *Politická ekonomie*, 1999, č. 6, s. 751-763.
21. PRE-ACCESSION ECONOMIC PROGRAMME, The Czech Republic (2001): Dostupné na internete: <http://www.mfcr.cz/>

Informácie o autorovi

Ing. Mgr. Soňa Danišová

Katedra anglického jazyka, Fakulta aplikovaných jazykov

Ekonomická univerzita v Bratislave

sona.danisova@gmail.com

JARED DIAMOND:
Svet do včerajška. (The World Until Yesterday.)
London, Penguin Group 2012, 499 strán.
ISBN 978-1-846-14758-6.

Martin Grančay

Nositeľ Pulitzerovej ceny a jeden z najznámejších polyhistorov súčasnosti, **Jared Diamond**, vydal po úspechu svojich predchádzajúcich bestsellerov **Kolaps** a **Zbrane, choroboplodné zárodky a oceľ** ďalší brilantný titul so širokým populárno-náučno-vedeckým záberom pretkaný jeho originálnym pohľadom na svet. Kniha **Svet do včerajška** je zatiaľ slovenskému čitateľovi dostupná iba v anglickom origináli, je však zrejme len otázkou času, kedy sa na pultoch kníhkupectiev objaví aj jej český preklad, rovnako ako to bolo v prípade predchádzajúcich Diamondových diel.

Vo Svete do včerajška autor čerpá zo svojich bohatých 50-ročných skúseností s kontaktmi s tradičnými kmeňmi na ostrove Nová Guinea. Na ich základe a na základe stoviek ďalších preštudovaných diel a rozhovorov s akademikmi ponúka pestrý obraz života tradičných spoločností a kladie ho do kontrastu s dnešnou modernou neoliberalnou civilizáciou. Poukazuje na odlišnosti v životnom štýle modernej a tradičnej spoločnosti, ale aj medzi jednotlivými tradičnými kmeňmi navzájom. Jeho cieľom je pútavým štýlom a s použitím vedeckých metód upozorniť na tie prvky života tradičných kmeňov, ktoré by od nich moderná spoločnosť mohla pre vlastné blaho prevziať. Ako je už u Diamonda zvykom, **Svet do včerajška** prepája niekoľko vedeckých disciplín: antropológiu, genetiku, medicínu, biológiu, ekonómiu, lingvistiku, geografiu, politické vedy či ornitológiu, a v knihe si tak takmer každý čitateľ nájde to svoje.

Jedenásť kapitol knihy je tematicky rozdelených do piatich častí. Po úvodnej, zoznamovacej časti, v ktorej Diamond predstavuje cieľ výskumu a pripravuje pôdu ďalšiemu textu, nasledujú tri kapitoly venované vojnám a konfliktom. Ukazuje význam konfliktov pre život tradičných kmeňov. Čitateľ sa dozvie, že aj keď v absolútnych číslach je počet obetí medzikmeňových konfliktov minimálny, a preto im máloktorý vojenský historik pripisuje význam, z hľadiska podielu na celkovej populácii ide o mimoriadne krvavé udalosti, v

ktorých dlhodobý priemer mortality neraz predstavuje aj 1 % populácie ročne. Pre porovnanie, priemerná ročná mortalita počas 2. svetovej vojny v Rusku dosahovala „iba“ 0,15 % ruskej populácie. Diamond si všíma zaujímavé rozdiely v psychológii vojaka medzi tradičnými a modernými spoločnosťami. Vo väčšine tradičných kmeňov sú realite ozbrojených konfliktov vystavované už deti. Od malička vedia, čo je vojna, a zabíjanie členov nepriateľských kmeňov chápu ako bežnú súčasť života. Naopak, väčšina obyvateľov moderných spoločností vyrastá pod vplyvom prikázania „nezabíjaj“. Keď sú následne v čase vojen nútení zmeniť naučené pravidlá a prikázanie sa zmení na „zabi nepriateľa“, predstavuje to pre nich obrovský vnútorný konflikt a psychologickú záťaž. To vysvetľuje, prečo mnohí americkí veteráni trpia psychickými chorobami a veľký počet vojakov sa po návrate z bojiska už nikdy nedokáže začleniť do normálneho života spoločnosti.

Tretia časť knihy sa venuje výchove detí a starostlivosti o starších ľudí. Diamond prináša obraz niektorých zvykov tradičných kmeňov, ktoré väčšina modernej spoločnosti považuje za šokujúce: upalovanie a škrtenie vdov, ponechanie najslabších členov kmeňa na smrť, obrezávanie, výchova detí radikálnym spôsobom a pod. Ukazuje však aj iné spôsoby starostlivosti o deti a o starších, ktorým by sa, naopak, moderná spoločnosť mohla poďakovať: častejšie kojenie, väčšie množstvo pozornosti, nosenie namiesto kočikovania, zrušenie núteného odchodu do dôchodku platného vo viacerých krajinách a ďalšie. Každý z nich je doplnený množstvom zaujímavých príkladov a hodnoverných argumentov.

Štvrtá časť knihy hovorí o probléme, ktorého existenciu si moderný človek prakticky ani neuvedomuje – o našej zlej schopnosti realistického zhodnotenia rizík. Viaceré globálne výskumy ukázali, že príslušníci západnej spoločnosti za najvýznamnejšie hrozby považujú jadrovú energiu, teroristov či letecké nešťastia. Žiadna z nich pritom nepatrí medzi hlavné príčiny úmrtia v žiadnom štáte sveta a ide skôr o netradičné riziká, s ktorými sa bežný človek takmer nestretne. To je v príkrom rozpore s tradičnými spoločnosťami, ktoré sa naučili za hrozby označovať skôr činnosti, ktoré vykonávajú denne alebo s ktorými sa stretávajú často. Bez toho, aby ovládali princípy pravdepodobnosti, chápu, že nízkorizikové činnosti, ktoré sa vykonávajú denne, sú z dlhodobého hľadiska nebezpečnejšie ako vysokorizikové činnosti, ktoré človek vykonáva len zriedka. To vidno v oveľa vyššej miere opatrnosti, s ktorou tradičné kmene vykonávajú akékoľvek bežné činnosti v porovnaní s modernou spoločnosťou. Diamond to označuje za „konštruktívnu paranoju“. Veľmi zaujímavá je tiež pasáž o hrozbe

neúrody v poľnohospodárstve. Rodiny v tradičných spoločnostiach zvyknú mať niekoľko (rádovo viac ako 10) malých políčk, ktoré sú od seba vzdialené neraz aj niekoľko kilometrov. Naopak, pôda moderných poľnohospodárov má veľkú rozlohu a väčšinou je celistvá. Neoliberálni ekonómovia túto skutočnosť označili za obrovskú mieru poľnohospodárskej neefektivity tradičných spoločností, keď prejdením od jedného políčka k druhému strácajú tradičné kmene množstvo času a vynakladajú „zbytočnú“ námahu. Ukázalo sa však, že ekonómovia sa mýlia. Cieľom tradičných kmeňov nie je maximalizovať poľnohospodársky výnos, ale rozložiť mieru rizika pre prípad neúrody. Pri veľkom množstve od seba vzdialených malých polí je riziko nedostatočnej úrody na všetkých z nich oveľa menšie ako pri jednom veľkom poli. Tradičné kmene tak vlastne aplikujú ekonomický princíp hedgingu (bez toho, aby o tom vedeli) a minimalizujú riziko hladomoru. Západní poľnohospodári však pred stabilitou uprednostňujú vidinu vysokých výnosov, aj napriek simultánnemu vyššiemu riziku neúrody. Ten istý princíp platí vo finančníctve a je koreňom všetkých globálnych hospodárskych kríz...

Posledná, piata časť Diamondovej novej knihy sa zaoberá náboženstvom, lingvistikou a civilizačnými chorobami. Spomedzi mnohých inovatívnych myšlienok spomeňme dve, ktoré sa týkajú zvýšeného krvného tlaku a cukrovky. Tieto problémy sú v kmeňoch vedúcich tradičný spôsob života neznáme. Ide o typické civilizačné choroby spôsobené sčasti zlými stravovacími návykmi, ale sčasti aj geneticky. Prečo teda, ak u časti pacientov je hlavná príčina prepuknutia týchto chorôb genetická, je ich výskyt u tradičných kmeňov nulový alebo minimálny? Diamond argumentuje, že ide o paradoxný výsledok prirodzenej evolúcie. Keďže tradičný spôsob života je spojený s častými neúrodami a striedaním období dostatku a nedostatku potravy, u ľudí sa vyvinula schopnosť zachytiť čo najviac soli (sodíka), cukru a tukov v tele a uložiť ich na horšie časy. Paradoxne tak práve ľudia, ktorých prirodzená evolúcia pripravila na prežitie hladomorov a ich telá zachytávajú soli, cukry a tuky najlepšie, dnes – v čase, keď o potravu nie je núdza – trpia vysokým krvným tlakom alebo cukrovkou. Ich telá ukladajú soli, cukry či tuky na časy hladomoru, avšak tie neprichádzajú a namiesto nich sa zvyšuje výskyt civilizačných chorôb. Inými slovami, genofond človeka sa zatiaľ nestihol prispôsobiť modernému spôsobu života.

Na záver Diamond rekapituluje, čomu sa môžeme od tradičných kmeňov poučiť. Neikonizuje tradičný spôsob života a poukazuje na jeho mnohé nedostatky, vrátane nízkej

priemernej dĺžky života, medzikmeňových vojen či častých období nedostatku potravy. Ponecháme na čitateľoch samotných, aby sa zoznámili s autorovými odporúčaniami a zvažili, ktoré z nich prevezmú za svoje.

Informácie o autorovi

Ing. Martin Grančay, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Dolnozemska cesta 1/B

85235 Bratislava

martin.grancay@euba.sk

Pokyny pre prispievateľov

Textový editor:	Word
Riadkovanie:	1,5
Písmo v texte:	12 b. Times New Roman, zarovnaný
Veľkosť strany:	A4 (21cm x 29,7cm)
Okraje:	štandardné 2,5cm pre všetky strany
Dĺžka príspevku:	minimálne 8 strán bez referencií a abstraktu
Bez hlavičiek a číslovania strán.	

Názov príspevku (14b. Times New Roman - hrubé)

Meno a priezvisko autora
(12b. Times New Roman – hrubé, kurzíva)

Abstrakt (12b. Times New Roman, hrubé)

Text (12b. Times New Roman, kurzíva) (maximum 200 slov)

Kľúčové slová: maximum šesť pojmov

JEL Klasifikácia: Q40, Q30

Úvod (14b. Times New Roman, hrubé)

Text (12b. Times New Roman)

1 Nadpisy (kapitoly) častí textu (14b. Times New Roman, hrubé, od kraja, 1x voľný riadok od posledného riadku predchádzajúcej kapitoly)

1. 1 Podnadpisy (12b. Times New Roman, hrubé, 1x voľný riadok od posledného riadku predchádzajúcej kapitoly)

Označenie tabuliek, obrázkov a grafov:

Tab. 1 Názov (12b. Times New Roman, hrubé, zarovnanie na stred)

Obr. 1 Názov

Graf 1 Názov

Zdroj: ... (New Times Roman 10)

Zarovnanie obrázkov a tabuliek na stred.

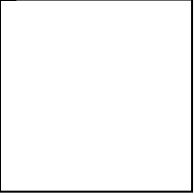
Záver (14b. Times New Roman, hrubé)

Použitá literatúra: (14b. Times New Roman, hrubé)

Alfabetické zoradenie referencií. Mená priezviská autorov VEĽKÝMI PÍSMENAMI.

Informácie o autorovi (12b. Times New Roman, Hrubé)

Text (12b. Times New Roman), jednoduché riadkovanie (meno, priezvisko, tituly, názov inštitúcie a jej adresa, kontaktné informácie, mail)

ISSN 1339-3502